

فاروق ره‌فیک

سته‌مکاری

مه‌مله‌که‌تی ترس و له‌مروڤ خستنی مروڤ و ترور کردنی عه‌قل

فاروق ره‌فیک

سته‌مکاری

مه‌مله‌که‌تی ترس و له‌مرو‌فخستنی مرو‌فا و ترور کردنی عه‌قل

۲-۳

نرخ‌ی ته‌ن‌ها (۱۵) دیناره

ناوی کتیب: سته مکاری: مهمله که تی ترسو له مروڤخستنی مروڤو ترور کردن عهقل

ناوی نووسەر: فاروق رهفیق

بابەت: لیکۆلینه وه

تیراژ: ۲۰۰۰

سالی: ۲۰۰۲

ژمارەى سپاردنى (۲۰۱) ى سالى ۲۰۰۲ ى وهزارەتى روشنبیری پیدراوه

چاپ: چاپخانه ى رهنج

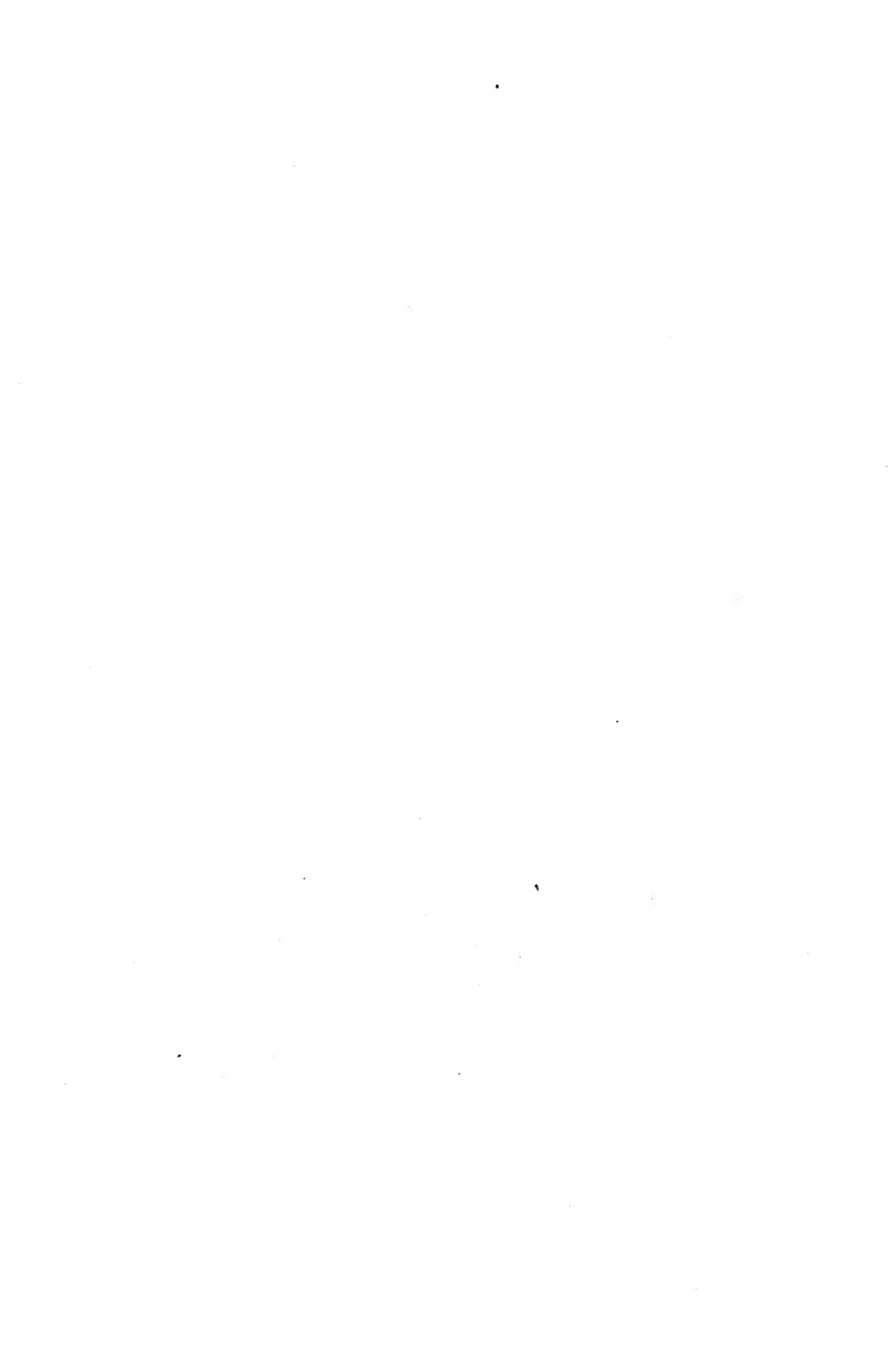
ماهى له چاپدانه وهى پارێزراوه بو چاپخانه

پیشکشہ:

بہ رهنچ و جوامیری و غروری

(رهفیق همه کهریم عزیز ئاغای شیوه کهل)

ئاواخىن

- دەروازە يەك: فەلسەفە سىتەمكارى

بەندى يەكەم: ھونەرى سىتەمكارى؟

"خويندەنە دەي دايەلۇگى (تېرا نىكۇس) ى زىنۇفۇن"

بەندى دووھەم: سىتەمكارى ۋەك پەتاي رۇج و شار

سىتەمكار بەرجىستە بووى ئىرۇس

"تەفسىرىكى ئەفلاتۇنىيەنە"

بەندى سىيەم: سىتەمكارى: لە ئاۋىردىنى شارو خەساندىنى مۇقۇم دىلكرىنى عەقل

"تەفسىرىكى ئەرسىتۇيىيەنە"

بەندى چۈرەم: كۆلەكەكانى سىتەمكارى: ترس، عەشق، خىۋى پەرسىتن،

گۆشەگىرى

"خويندەنە دەيەكى دووكتىيى مۇنتىسىكىۇ"

بەندى پىنچەم: دىموكراسى ۋەكەرى سىتەمكارىەكى نەرم و نىان

خويندەنە دەيەكى كىتتەكەي ئەلكسى دى تۇكىۋىل

"دىموكراسى لە ئەمەرىكا"

بەندى شەشەم: ئايدىۋالۇزىا ھەلگىرى تۇرى سىتەمكارى

"تەفسىرىكى ھانا ئاپىنتى بۇ تۇتالىتارىا نىزم"

بەندى خەۋتەم: پەرۋەردەي لىبېرال ۋە زانگۇو سىتەمكارى

دەروازەيەك:

فەلسەفەو ستەمكارى

ستەمكارى ئەو دياردە ترسناكەيە كە فەلسەفە لە مېژووى دوورودرېژى خۆيدا مامەلەي لەتەكدا كرده، رووناكى خستۆتە سەرو پرسىارى لەناپەرەوايەتى ئەو دياردەيە، ئەو سيستەمە كرده. زىادەپۆيى نىيە گەر بلّين يەكئەك لەغەمە بنەرەتەيكانى فەلسەفە برىتييە لەبوونى ستەمكارى، ئەو دياردە ترسناكەيە كە نەك هەميشە هەرپەشەي لەبوونى ئىنسان و ژيانى سياسى و رۆحى ئىنسان و هەرپەشەي لەخودى ژيان كرده بگرە هەرپەشەي لەخودى فەلسەفەش كرده، چونكى گەر لەبەر هېچ نەبىت لەبەرئەوئەي فەلسەفە تەنيا لەكەش و هەوايەكى ئازاددا دەتوانى هەناسەبداو ستەمكارىش هەموو ئازادىيەك زەوت دەكا.

لێرەو دەتوانين بلّين كە پەيوەندى فەلسەفەو ستەمكارى پەيوەندىيەكى مېژووى تەنگا تەنگە، ئەم پەيوەندىيەش كۆمەلّى رەهەندى هەيە و كۆمەلّى پرسىار لەخۆدەگرئى هەر لەسەر هەلّانى فەلسەفەو، بەتايبەتى فەلسەفەي سياسى، تاكو سەردەمى ئەمڕۆكە گەر لەتەك هايدگەردا نەلّين سەردەمى مەرگى فەلسەفەيە ئەوا بەلانى كەمەو دەشى بەسەردەمى سەرەو لێژبوونەوئەي فەلسەفە لەقەلەمى بدەين كە يەكئەك لەنیشانەكانى ئەو سەرەو لێژبوونەوئەي پرسىارنەكردنى فەلسەفەي هاوچەرخە لەستەمكارى لەرۆژگارى ئەمڕۆدا.

لەو پرسىارانە كە پى بە پى لەتەك سەرەلّانى فەلسەفەو سەرەلّانى ستەمكارى وەكو سيستەمىكى سياسى نەگونجاو و پەر لەتەلژگە هەميشە بەشىوازى جۆراوجۆر بەئاشكراو بە پەنھانى خۆيان خستۆتە روو دەتوانين ئامازدە بەچەند پرسىارىك بدەين: چۆن فەلسەفە لەتەك ستەمكاريدا هەلّەكا؟ فەلسەفە چۆن لەستەمكارى دەروانى؟ ستەمكارى وەكو سيستەمىكى دژ بەعقل و هەستى گشتى (Common Sense) هەلّوئىستى بەرانبەر بەفەلسەفە چىيە، فەلسەفە وەكو سيستەمىكى عەقل و لۆژىكى و فەلسەفە وەكو گەشتەك بەرەو راستى و عدالت؟ ئايا فەلسەفە دەتوانىت ھۆكارىك بىت بۆ چاكرەندى (رىفۆرمى) ستەمكارى يا ھەر رێژىمىكى دى؟

ئايا پەيوەندى فەيلەسوفو ستەمكار چ جۆرە پەيوەندىيەكە؟ پەيوەندى چىكمەت و دەستەلات چ جۆرە پەيوەندىيەكە؟ ئايا فەلسەفە دەشى دەست وەرداتە

ناو کاروباری سیاسه ته وه یاخود فهلسه فه و فهلسه فاندن به ناچاری کارئیکي "سیاسییه"؟ ئایا فهلسه فه خۆی به شیک نییه له سته مکاری؟ ئه مانه مشتیکن له خه روارئ له پرسیارو ره هندی ئه م په یوه ندییه ئالۆزه.

قسه کردن له سه ر ئه م په یوه ندییه ی نێوان فهلسه فه و سته مکاری ناشئ ته نیا کارئیکي عه قلی روت بیت و ته نیا گرنگی میژووشی نییه، به لکو ئه م باسو لیکۆلینه وه و پرسیارکردنه باسکردنه له فهلسه فه خۆی، له میژووی فهلسه فه بگره هه میشه ش سه ره تای هه موو فهلسه فاندنیکشه. گه ر خوداناسی (سیؤلوجیا) ئه و زانسته، ئه و بواره مه عریفیه بیت که باس له خودایه تی ده کاو باس له سیفاتو خاصیه تو جئ و مه قامی یه زدان و ئیمان و په یوه ندی خوداو ئینسان و په یوه ندی واقع به ترانسندیتال (متعالی)یه وه، ئه و فهلسه فه وه کو پرۆژه یه کی عه قلی ئینسانی باس له واقع، له وشته ی که هه یه، باس له ئینسان و په یوه ندیه ئینسانییه کان و ره هنده ئونتۆلۆژیه که ی ژیان و ئنجا ره هنده ژیان و مه عریفیه کانی وجودو بوونی ئینسان له بووندا ده کا، که به ناچاری ره هندیکی سه ره کی ئه م بوونه پرسیارکردنه له چۆنیتی ژیان، چۆنیتی په یوه ندی سیاسیه ی ئینسانه کان و پرسیارکردن له چۆنیتی ژیان له ژیر سایه ی چ جۆره سیسته میکی سیاسی ئه و تۆدا که گونجاوه، عه قلانییه و له باره بۆ مه یسه رکردنی ژیانیکي چاک بۆ ئینسانه کان. فهلسه فه ی سیاسی ئه و کاته سه ره له ده دا که ئه و پرسیاره خۆی قووت ده کاته وه "باشترین سیسته می سیاسی کامه یه؟" به واتایه کی دی ئینسانه کان بۆ ئه وه ی ریکخستنیک بخره نه نیو شیوازی ژیانیه وه، نیو کاروباری رۆژانه و ریکخستنی کاروباری شاره وه (ولاته وه) له رووی سیاسیه وه، واته ریکخستنی په یوه ندی فه رمانه واو فه رمان جیبه جیکه ر (Rulers and Ruled)، ده با کۆمه لئ پرسیار بخره نه روو که هه ره مووی باس له سه ره له دانی هه م شار وه کو ریکخستنیکي سیاسی و رۆحی ده کاو هه م سه ره له دانی فهلسه فه ی سیاسی وه کو بواریکی مه عریفی که ئه و په یوه ندییه و ئه و جۆره ژیانه ده کاته ئیشکالیه تو شوینی پرسیار. که واته له ته ک سه ره له دانی سته مکاریدا فهلسه فه ش سه ره له ده دا، له ته ک یه که م ریکخستنی سیاسیه ی گروپ و ده سته و تاقمه کاند له بۆته قه ی جفاتیکدا، یا به قه ولی یۆنانییه کۆنه کان له بۆته قه ی شار (Polis)دا فهلسه فه ی سیاسیش سه ره له ده دا به رمه بنای پرسیارکردن له ژیان و بوون و جۆری سیسته می سیاسی و ئه و ریکخستنه ئالۆزه که له ژیر سایه یدا ئینسانه کان و په یوه ندییه ئالۆزه کان کۆده کاته وه. لیره وه پرسیارکردن له جه وه ره ی سته مکاری وه کو ریکخستنیکي سیاسیه ی په یوه ندی ئینسانه کان، وه کو ریکخستن و به رپۆه بردنی سیاسیه ی شار (ولات) سه ره له ده دا، پرسیاری ئه وه ی ئایا ئه م سیسته مه سیسته میکی چاکه، عادله،

سته مکاری وه کو ریڅخستنیکي سیاسيانه ی په یوه ندي ټینسانه کان، وه کو ریڅخستنو به پړیوه بردنی سیاسيانه ی شار (ولایت) سر ه لده دا، پرسیاری نه وه ی نایا نه م سیستمه سیستمیکي چاکه، عادل، به رمه بنای عه قلّه یا غه ریزه کان؟ یاخود ناعادل و خراب و نا نه قلانییه؟ گهر وه ک پرورده یه کی عه قلانی سهیری فله سفه بکه یین و دایرپین له هه موو نه و بچوونانه ی که و سهیری فله سفه ده که ن وه کو تیرپامانیکی روت له بوون له دهره وه ی ه ل و مه رچی ټینسانی، نه و ده بیت بلتین فله سفه نه و کاته وه کو سیستمیکي عه قلّی و وه کو ه ولدانیکی مه عریفی سر ه لده دا که سیستمیکي سیاسی به ناو (Polis) شار سر ه لده دا و لیړه وه فله سفه له پال ره ه نده ټونتولوروی و ټیبتیمولوروی و جوانناسییه که یدا ره ه ندیکي نه خلای و سیاسيانه له خو ده گری که جه وه رین و مه رجن بۆ سر ه تاو سر ه لدانی فله سفه و بگره له ره ه نده بنه پرتیه کانی فله سفه که له دوا جادا په یوه ندیان به پرسیاری چوڼیتی ژیان و چاکه و خرابه ی سیستمی سیاسیه وه هیه، هر نه مه شه په یوندي فله سفه به سته مکارییه وه.

لیړه دا چاکتره ه لویسته یه ک بکه یین و پیرسین مه به ستمان له سته مکاری چیه؟ هه موو ه ولتیک بۆ پیناسه کردنی سته مکاری ه ولتیکي خو کوژییه، جوړیکه له خو کوشتن له روی مه عریفیه وه، چونکی سته مکاری نه و مه خلوقیه که شیوه ی خو ی ده گوپی، چونکی سته مکاری له لایه که وه کورت ناکریته وه بۆ لایه نیک، ره ه ندیک به لکو دیارده یه که فره ره ه ندو له وکاته دا که دوی ه ولدانیکی زور ده لّین "نانه مه یه سته مکاری" و دهره وه ی نه م حاله تش حاله تیکي نا - سته مکارییه یا دووره له سته مکارییه وه، نا له وکاته دا سته مکاری له به رگیکی دیکه دا خو ی به یان ده کا، ناله وکاته دا سته مکاری ه ندیک ره ه ندي خو ی ده شاریته وه و نیدی سر نه نجام ټیمه نه مانتوانیوه سته مکاری پیناسه بکه یین و بیناسینه وه و بگره ه ندیک جار به سیستمیکي سیاسی که به راستی سته مکارییه ناوی تری لیډه نین و ره نگه بلتین نه و سیستمه په یوه ندي به سته مکارییه وه نییه. وپرای نه م هوشیار کردنه وه یه ش ده توانین چه ند پرهنسیپ و لایه نی سیاسی نه و سیستمه که پتی ده لّین سته مکاری دیاری بکه یین به لّام به و مه رجه ی که هه میشه له یادمان بیت که سته مکاری هه میشه نه گه ریکی کومه لایه تی و سیاسیه به روو و شیوه ی جیاواز جیاوازه وه، به و مه رجه ی هوشیارپین که باشتین رژیم، چاکترین و عادل ترین سیستم ده که وپته نیو زه لکاو سته مکارییه وه، یاخود سته مکاری نه گه ریکه له وی گهر بیتو پشتی لیکه یینه وه و ده سته لات وه ک پرنسیپ و پیوستیه کی هه میشه یی تاقینه که یینه وه و فله حسی ده سته لات نه که یین و به شداری نه که یین له برپاره

چاره‌نوس‌سازده‌کاندا، ئیستا ده‌توانین بڵیین که زۆر جاران سته‌مکاری و ابیری لێده‌کرێته‌وه وه‌ک سیسته‌مێکی زالم که له‌سه‌ر زولم و په‌خشکردنه‌وه‌ی ترسه‌وه به‌نده‌و له‌سه‌ر ترس ده‌ژێ، ترسو و تۆقاندنی دانیش‌توان وه‌ک سیسته‌مێکی فرمان‌به‌وه‌ی تیکردنی که‌سیک یا چه‌ند که‌سانیک یا گروپیک (که له‌روژگاری مۆدیرندا ده‌توانین بڵیین ده‌سته‌لاتی حیزبێکی سیاسی به‌ ئایدیۆلۆژیایه‌کی خه‌فه‌قان (ئامیزه‌وه)، سیسته‌میک که به‌کێک له‌نیشانه سه‌ره‌که‌کانی ناسینه‌وه‌ی ئهم سیسته‌مه بریتییه له‌نه‌بوونی ره‌وايه‌تی (مه‌شروعيه‌ت) نه‌بوونی ره‌وايه‌تی یاسایی و ئه‌خلاقی و سیاسی. سیسته‌میک که له‌لایه‌که‌وه هه‌چ ره‌وايه‌تیه‌کی نییه‌ و پرپه‌تی له زۆره ملی و به‌تۆبزی سه‌پاندنی شته‌کان و به‌پڕوه‌بردنی کاروباره‌کان، له‌لایه‌کی دیکه‌وه حوکم کردن به‌رمه‌بنای ترسو و تۆقاندن له‌ده‌ره‌وه‌ی یاساو رێککه‌وتن (اجماع)ی هاو‌نیشتمانیان، بگه‌ره له‌ناوچوون و مه‌حف بوونه‌وه‌ی ئایدیای "هاو‌نیشتمانی" و کردنی خه‌لکی به‌ره‌عیه‌ت (Subjects) له‌جیاتیی هاو‌نیشتمانیانیک به‌خۆیان و ماف و راو و بۆچوون و به‌شداربوونیانه‌وه له‌کاروباری سیاسی و یاسایی و کۆمه‌لایه‌تی جفا‌تدا. سته‌مکاره‌کان له‌رژیمه سته‌مکارییه‌کاندا سه‌ره‌تا به‌ده‌ست به‌سه‌راگرتنی ده‌سته‌لات ده‌ست پێده‌که‌ن و دوا‌جار کێشه‌ی ئاسایش خود به‌خود سه‌ره‌له‌ده‌دا که خۆی به‌هانه‌یه‌که بۆ پاراستنی ده‌سته‌لات و لی‌ره‌وه سیسته‌میک دروست ده‌بێت سه‌رکو‌تکه‌ر (Oppressive). له‌ته‌ک سه‌ختی پێناسه‌ی سته‌مکاریشه‌یدا ده‌توانین وه‌ک نه‌خشه‌یه‌ک چه‌ند پر‌نسیپێکی سته‌مکاری دیاری بکه‌ین، به‌لام به‌ومه‌رجه‌ی له‌یادمان بێت که سته‌مکاری دیارده‌یه‌کی ئالۆزه‌ و کورت ناکرێته‌وه بۆ چه‌ند پر‌نسیپیک و ئهم هه‌وله‌ش ته‌نیا بۆ چوار ده‌ورگرتنی ئه‌و دیارده‌یه‌یه یاخود هه‌نگاوێکه بۆ تیگه‌یشتن له‌سته‌مکاری، یاخود نه‌خشه‌یه‌که بۆ دۆزینه‌وه‌ی رێگا‌کانی تیگه‌یشتن.

پر‌نسیپیک که مه‌وقعیکی سه‌ره‌کی هه‌یه کێشه‌ی ره‌وايه‌تی و نه‌بوونی ره‌وايه‌تییه له‌سیسته‌می سته‌مکاریدا که ئاماژه‌ده‌مان بۆکرد. سته‌مکاری ده‌توانین به‌وه بناسینه‌وه که سیسته‌میکه تییدا ده‌سته‌لات و جو‌ری حوکم ره‌وايه‌تی له‌ده‌ست داوه، به‌رمه‌بنای ره‌وايه‌تی سیاسی و یاسایی نییه‌ و ئۆتۆره‌تی (Authority) تییدا زۆره ملییه‌ و ده‌سته‌لات به‌تۆبزی ده‌ستی به‌سه‌ردا گه‌راوه‌ و ئنجا له‌مه‌ترسناک‌ترین ئه‌وه‌یه که میکانیزمیک یا میکانیزمه‌کان بوونیان نییه‌ بۆ فه‌حسکردنی ئه‌و ده‌سته‌لاته، واته نه‌بوونی فه‌حسو بالانس (Check and Balance)ی ده‌سته‌لات. ده‌شی ده‌ست به‌سه‌راگرتنی ده‌سته‌لات به‌رمه‌بنای کۆمه‌لێ به‌هانه‌ی جیاوا‌ز بێت وه‌کو حا‌له‌تی ته‌وا‌ری (Emergency) ناکاو فه‌سادی سیاسی یاخود به‌رژه‌وه‌ندی گشتی یاخود

له به دترين حاله تدا كيښمه كيښ له سر دهسته لات له نيو گروپ و دهسته و تاقمه جياوازه كاندا يا خود تاكه كاندا. به هانه هرچيپه ك بيت بهرته نجامه كه يه كيڅكه نه وېش مټوپولگردي (نيحتكار كردن) ي دهسته لات و مټوره تي و مټوپولگردي به كارهيڼاني هيزو چه ك يو سه پاندي شيو ازكي تايه تي له ديدو سياست و ريځستنكي تايه تي په يوه نديه كومه لايه تيبه كان و سه پاندي په ك گوتار له دهره وه ي ريځكه وتن (اجماع) ي جفات و ياساو گفت و گوي مه دهنانه و عقيانه ي فرمانډه و او فرمان به سر دا كراوه كاندا. خاصيه تيكي ديكه ي سته مكارى بريتيبه له كونترولگردي زانيارى و سه رچاوه كانى مه عريفه و راوپوچوون و ښجا برياړ. سته مكارى به كونترولگردي زانيارى سته باره ت به سيسته م و سه باره ت به چوښتي كارگردي دهسته لات دهست پيډه كاو له نه نجامدا به وه دهشكيته وه كه يو چوونه كان، عه قله كان، ديدنه كان كونترول ده كاو يه ك جيهان بيني، دياره جيهان بيني ك و ديدكي نا عه قلاني و فه حس نه كراو له لايه ن عه قله وه، به سر هه موواندا ده سه پيښي و دواچار بلاوگردي وه ي جوړه زانياريه ك كه ټالوده بووه و به دووره له راستي و ښجا سه پاندي برياړه كان، جا چ سياسي يا ښابوري يا كومه لايه تي يا ياسايي، له دهره وه ي به شداريكردن و گفتوگوي عه قلى. به لام نه م حاله ته مه سر نابيت، واته نه م كونترولگردي و سه پاندي يه ك گوتاره و به يه ك بهرگ كردنه نايه ته دي گهر پړوسه ي به سه ربازيكردني ياساو كومه لگا پياده نه كړيت، پړوسه ي به سه ربازيكردنيش واته جهنگ دژ به نازاديبه كان و ملكه چكردني هاو نيشتمانيان له پيگاي برياړو فرمانه هه په مه كيه كانه وه، نه و فرمان و برياړانه ي كه هيچ بنه مايه كي ياسايي و فيكري و نه خلاقان نيبه و سه رچاوه ك شيان كه س نيبه جگه له سته مكارو گروپي فرمانډه و او. پړوسه ي به سه ربازيكردني كومه لگا و سياست نه و سه رنجه ده خولقيښي كه نه سلې سياست واته دهست به سه راگرتني دهسته لات و نيدي پياده كړدي نه جيڼدايه ك (بهرنامه يه ك) كه بته وي و مه به ست بى له دهره وه ي پيوستيبه مه دهنې و عه قليبه كان، واته ره وايه تي به خشين به لاقه كړدن، (ته جاو زكردن) ي سياست و جفات و دهسته لات، نه مه له كاتيكدا كه چ سياست و چ جفات و چ دهسته لات له دهره وه ي نه م لاقه كړدن به ناچاري كومه لي ماناي قوولي ديكه له خۇده گرن. يه كيڅكه له بهرته نجامه كانى نه م لاقه كړدن ي دهسته لات و بواړي مه دهنې بريتيبه له پشت گوي خستني نه ركه مه دهنيبه كان و له جياتي نه مه نه زيه ركردى فرمان و ريساي سته مكارو سته مكاره كان كه بى گومان له دهره وه ي نه خلاقى مه دهنې و دژ به بهرزه و ه ندي بواړي گشتين. ليره وه نه و كاته ي كه خه لكى يا هاو نيشتمانيان نه خلاقى مه دهنې له ياد ده كنه و جاهيلن به رانبر به نه ركه سياسي و مه دهنيه كانيان، واته دووره

په‌ریزی ده‌که‌ن له‌سیاسه‌ت ئه‌و حاله‌ته‌ هیچ نییه‌ جگه‌ له‌سته‌مکاری یاخود به‌رنه‌نجامه‌که‌ی دروستکردنی سته‌مکارییه‌ ئه‌و کاته‌ی خه‌لکی گوی ناده‌نه‌ ئه‌وه‌ی که‌مه‌شق به‌ئازادییه‌کانیان بکه‌ن ئیدی ئه‌و که‌سانه‌ی که‌ ده‌یانه‌وێت ترۆرایزی جقات بکه‌ن به‌ئاسانی ده‌توانن ئه‌و کاره‌بکه‌ن و سته‌م نواندن ده‌بیته‌ کارێکی رۆتین. ئه‌و کاته‌ خه‌لکی یا هاو‌نیشتمانیان ده‌سته‌به‌رداری ئازادی خۆیان ده‌بن، سته‌مکاره‌کان ده‌توانن له‌ژێر هه‌رناو و دروشمیکدا بێت کۆت و زنجیرو نیر به‌هاوێنه‌ سه‌ر مل و ده‌ست و قاچ و رۆحی ئینسانه‌کان. سته‌مکاری له‌ناو‌بردنی ئه‌خلاقی مه‌ده‌نی و ئازادییه‌ مه‌ده‌نیه‌کانه‌و کردنی ئینسانه‌ به‌په‌رعه‌یه‌ت، مه‌خلوقێک که‌ ته‌نیا جیبه‌جیبه‌کردنی فه‌رمانی له‌سه‌ره‌ نه‌ک بوون به‌ئهن‌دامێکی چالاکی ئێو جقات و نه‌ک بوونه‌وه‌رێک که‌ له‌بهرپاره‌ چاره‌نووسسازه‌کاندا به‌شداره‌، ته‌نیا په‌په‌وه‌یکردنی له‌سه‌ره‌و بێ تواناو مافی پرسیارکردن، بێ گوتنی "من بۆ په‌په‌وه‌ی بکه‌م؟" سته‌مکاری ته‌نیا جوړه‌ حوکم کردنیکی تاکه‌ که‌سێک، که‌سی سته‌مکار یا دیکتاتۆر، نییه‌ به‌لکو ده‌شیته‌و بگه‌ه واقعیکی میژووویه‌ که‌ سته‌مکاری حوکمی گروپێک بێت به‌ناوی "به‌رژه‌وه‌ندی نه‌ته‌وه‌یی"، "به‌رژه‌وه‌ندی خه‌لکی"، "به‌رژه‌وه‌ندی سته‌مدیده‌کان"، "به‌رژه‌وه‌ندی ولات" تا دوا‌یی له‌م جوړه‌ دروشمانه‌ که‌ به‌هانه‌ن بۆ درێژه‌ پێدانی سیسته‌مێک که‌ له‌به‌رده‌م پرسیارێکی ساده‌ی عه‌قلدا هه‌ره‌س ده‌هێنێت. وه‌ک گوتمان سته‌مکاری سیسته‌مێکی ئالۆزو فره‌ ره‌هه‌نده‌و له‌کۆمه‌لێ به‌رگی جیاوا‌ز جیاوا‌زدا له‌میژووی مرۆفایه‌تیدا خۆی به‌یانکردوه‌و به‌رمه‌بنای پرئسیپ و به‌هانه‌ی جیاوا‌ز جیاوا‌ز که‌ دوا نمونه‌ی ئه‌و سیسته‌مه‌ سته‌مکارییه‌ که‌ به‌ناوی ئازادی مرۆف و دیموکراسیه‌ته‌وه‌ له‌رۆژگاری ئه‌مه‌رۆدا خۆی به‌یان ده‌کا. بابگه‌رپێنه‌وه‌ بۆ کێشه‌ی فه‌لسه‌فه‌و سته‌مکاری.

گه‌ر سه‌یری فه‌لسه‌فه‌ی کلاسیک بکه‌ین له‌یۆنانی کۆنداو له‌شارستانیتێ رۆمانیداو بگه‌ه له‌په‌وته‌ی فه‌لسه‌فه‌ له‌هه‌ندێک له‌ترادسیۆنه‌کانی دیکه‌دا وه‌کو ترادسیۆنی ئیسلامی و مه‌سیحی، ده‌بینین سته‌مکاری هه‌میشه‌ وه‌ک کێشه‌یه‌ک قووت بۆته‌وه‌و شوێنی مشت و مری فه‌لسه‌فیانه‌ی فه‌یله‌سوفه‌کان بوه‌. به‌لام له‌سه‌رده‌می مۆدێرنداو له‌گه‌ل سه‌ره‌لدانی فه‌لسه‌فه‌ی مۆدێرنداو به‌تاییه‌ت ئه‌و وه‌رچه‌رخانه‌ گه‌وره‌یه‌ی که‌ ئه‌وه‌بواره‌ی پێی ده‌لێن "زانستی سیاسی" به‌خۆیه‌وه‌ ده‌بینیت، کێشه‌که‌ شیوه‌یه‌کی دی به‌خۆیه‌وه‌ ده‌بینیت و ئیدی فه‌لسه‌فه‌ یا له‌باشترین حاله‌دا سه‌رقالی سته‌مکاری نابێت و به‌تاییه‌ت بوا‌ری زانستی سیاسی له‌ژێرکاریه‌ری پۆزه‌تیفیزم و میژوویتی (Historicism) دا خۆی له‌قه‌ره‌ی حوکمی به‌های (Value Judgment) نادا، یاخود له‌هه‌ندێک حاله‌دا سه‌رقالی به‌شداریکردن ده‌بێت له‌بێناکردنی سته‌مکاریدا به‌شیوا‌زی

جیوازو به بهانه‌ی جودا جودا. و پرای ئه‌مه‌ش که گوتمان "سته‌مکاری" خۆی له‌خۆیدا ئه‌م زاراوه‌یه‌ی هوکمدانه به‌سه‌ر ئه‌و سیسته‌مه‌دا که سیسته‌میکی به‌ده‌و به‌دوور له‌عه‌قل. به‌لام ئه‌وکاته‌ی که "زانستی سیاسی" و زانسته‌ کۆمه‌لایه‌تیه‌کانی دی ده‌یه‌وێت (ده‌یان‌ه‌وێت) لاسایی زانستی سروشتی بکاته‌وه (بکه‌نه‌وه) به‌ناچاری ده‌بی‌ت دووره‌په‌ریزی بکا (بکه‌ن) له‌هوکمدان، ئه‌مه‌ش به‌واتایه‌کی دی قسه‌کردنه له‌کێشه‌یه‌کی گه‌وره که په‌یوه‌ندی به‌جیوازی خسته‌نه‌نیوان Fact (حه‌قیقه‌ت، واقعی) و Value به‌هاوه‌ هه‌یه. لیۆشتر اوس یه‌که‌م که‌سه که‌سه‌ر نهمان بۆ ئه‌م کێشه‌یه به‌ووردی و زرنگی و ژیرانه‌ راده‌کێشی. ئه‌و ده‌نووسی "ریک که‌وت نییه که زانستی سیاسی ئه‌م‌ڕۆ شکستی هه‌تاوه له‌وه‌دا که له‌جه‌وه‌ری سته‌مکاری بگا وه‌ک ئه‌وه‌ی که هه‌یه، زانستی سیاسی ئی‌مه ئه‌م‌ڕۆکه سه‌رقالێ ئه‌و باوه‌په‌یه که هوکمدانی به‌هایی شیاونیه له‌ له‌به‌رچاوگرته‌ی زانستیان‌ه‌دا" ئه‌م کێشه‌یه وه‌ک گوتمان له‌وێه ده‌ست پێده‌کا که ئه‌و شته‌ی پێی ده‌لێن "زانسته‌ کۆمه‌لایه‌تیه‌کان" له‌وانه زانستی سیاسی، هه‌ولده‌ده‌ن لاسایی زانسته‌ سروشتیه‌کان بکه‌نه‌وه و خۆیان وه‌ک زانستی ده‌قیق له‌قه‌لام به‌ده‌ن وه‌کو فیزیو کیمیا و ماتماتیک. هه‌تد. ئه‌مه‌ش ده‌بی‌ته‌ مایه‌ی ئه‌وه‌ی که دووره‌ په‌ریزی بکه‌ین له‌قسه‌کردن یا هوکمدان له‌سه‌ر یا به‌سه‌ر سته‌مکاریدا. ئه‌مه له‌کاتی‌که‌دا که سته‌مکاری مۆدێرن دراندانه‌تر، وه‌حشیانه‌تر، ترسناک‌تر و سه‌راپاگیر‌تره له‌سته‌مکاریه‌ک که فه‌لسه‌فه له‌کلاسیکدا رووبه‌رووی ده‌بووه‌وه، هه‌ر شتر اوس ئاماژده به‌خالێکی جه‌وه‌ری و گرنگی سته‌مکاری مۆدێرن ده‌کا: "سته‌مکاری ئه‌م‌ڕۆکه‌یی ته‌کنۆلۆژیای له‌به‌رده‌مدایه له‌پال ئایدیۆلۆژیاکاندا، به‌گشتی ته‌عبیری لێبکه‌ین، سته‌مکاری مۆدێرن له‌سه‌ر بوونی زانسته‌وه خۆی داده‌ریزی، واته ته‌فسیرکردنیکی تاییه‌تی یا جوورێک له‌زانست. به‌پێچه‌وانه‌وه، سته‌مکاری کلاسیک، به‌پێچه‌وانه‌ی سته‌مکاری مۆدێرنه‌وه، رووبه‌رووی زانستی‌ک نه‌ده‌بووه وه که بیر له "داگیرکردن یا کۆنترۆلکردنی سروشت" بکاته‌وه" (جه‌غد کردنه‌کان له‌م کۆته‌دا ئی‌مه زیاده‌مان کردون). داگیرکردنی سروشت به‌سروشتی ئینسانیشه‌وه تاکه خاسیه‌تیکی جه‌وه‌رییه که مۆدێرن‌تی له‌کلاسیک و هه‌موو ترادسیۆنه‌کانی دیکه جیا‌ده‌کاته‌وه. هه‌روه‌ک شتر اوس ده‌لێت "ئی‌مه ئه‌م‌ڕۆ رووبه‌رووی سته‌مکاریه‌ک ده‌بینه‌وه که مه‌ترسی ئه‌وه ده‌کری، سوپاس بۆ ئایدیای "داگیرکردنی سروشت" و به‌تاییه‌ت داگیرکردنی سروشتی ئینسان، مه‌ترسییه‌ک که سته‌مکاری له‌قوناغه‌کانی پێش‌ویدا نه‌یتوانیوه دروستی بکا ئه‌ویش سته‌مکارییه‌کی هه‌میشه‌یی و گه‌ردوونی". که‌واته ئی‌مه ئه‌م‌ڕۆ له‌دنای مۆدێرن‌دا سوپاس بۆ مۆدێرن‌تی له‌هه‌رکات زیاتر رووبه‌رووی سته‌مکارییه‌کی سته‌مکار ده‌بینه‌وه، به‌لام

ئەو فەلسەفەيە كە بەكارى خۆي ھەئناستى و قسە لەستەمكارى ناكە . قسە كردن لەسەر سەرەو لىژبوونەو ھەي فەلسەفە لەدنیاى مۆدىرندا و ئەو كارەساتەي پيى دەلەين "زانستە كۆمەلەيەتيەكان" بەناچارى دەبيت ھەلگيرين بۆ بۆنەيەكي دى و ھەليكي دى و لىژەدا بەگشتى تەنيا لەيەك رەھەندى پەيوەندى ستەمكارى و فەلسەفە قسە بكەين .

گەر بۆ ساتىك كەم و كورپيەكانى فەلسەفەي مۆدىرن بخەينە لاو دەتوانين بلەين بەگشتى فەلسەفە ھەميشە كيشەي ھەبوو لەگەل ستەمكاريدا گەر لەبەر ھيچ نەبيت ئەو لەبەر ئەو خالە جەوھەريەي كە فەلسەفە و چالاكى فەلسەفەي پيويستى بەفەزايەكي تارادەيەك كراو و ئازاد ، فەزايەكي بەدوور لەكۆنترۆل و ھەرەشە و ترس ھەيە تاكو گەشەبكا ، ئازادى ئوكسجيني فەلسەفەيە ، بەلام مەبەست چيە لەئازادى ئەو كيشەيەكي ديكەيە . فەلسەفە وەكو بواریكى مەعريفى ناتوانى لەفەزايەكي سەرکوكتەرانەو ستەمكارانەدا بژى و بەرھەم بەھيت و شتەكان بخاتە ژىر پرسيارەو . وەك چالاكيەك ، گفتوگۆيەكي عەقلانى ، وەك گەشتىك بەدووى حەقيقەتدا فەلسەفە پيويستى بەلانى كەمى ئازادى ھەيە كە بەدلتاييەو ستەمكارى ناتوانى ئەو ئازادىيە فەراھەم بكا . ھەر لىژەشەو دەبيت بلەين و چەندين جار جەغدى لەسەريكەينەو كە سروشتيە فەلسەفە وەك كيشەيەكي گەورەي خۆي سەيرى ستەمكارى بكا ، وەك تەلەزگەيەك ، رىگريك لەبەردەم گفتوگۆي ئازادو عەقلانيدا . بى ھۆنيە كە فەلسەفە لەيۆنانى كۆنداو بەتايبەت لەشارى ئەسينادا رەونەق پەيدادەكاو بەرھەم ديت و گەشەدەكا ، بى ھۆنيە كە فەلسەفە لەشارستانيتى ئيسلاميدا تا ئەوكاتە گەشەدەكاو بوونى ھەيە و ئامادەيى ھەيە ، كە كرانەو ھەيە ھەيە پەراويزىكى ئازاد بۆ گفتوگۆي عەقلى .

با سەرنجىكى خيرا بەدەينە دووشارى يۆنانى ، سپارتا و ئەسينا^(۲) سپارتا وەكو شارىكى گرنكى يۆنانى كە رەقيبى ئەسينابوو ، شارىك بوو خواوەن سيستەمىكى سياسى و سەربازى و كۆمەلەيەتي تايبەت^(۳) يەكەك لەسيفاتە سەركيەكانى سپارتا گەر نەلەين ستەمكارى بەلانى كەمەو دەبيت بلەين زال بوونى ميليتاريزم (سەربازىگەريتي)بوو ، واتە زال بوونى كەلكەلەي سەربازى و سەربازىگەري ، كردنى كۆمەلگا بەيەك سەربازگەي گەورە رىكخستنى شار (Polis) بەرھەبنای بۆچوون و پرنسيپى سەربازى . ئەو ھەي بۆ ئێمە گرنگە لىژەدا ئەو ھەيە كە سپارتا و يپراي گرنكى سيستەمى پەروەردەشى ، لەميژووى خويدا يەك تىكستى فەلسەفەي بەرھەم نەھيئاو ، فەيلەسوفىكى بەرھەمنەھيئاو ، ديارە چەندين ژەنەرال و سەركردەي سياسى و سەربازى و ستراتيجيستى گەورەي خستوتەو بەلام لەبواری فەلسەفەدا

تیکستیکی ناچیزیش چیه له و شاروهه بۆ ئیمه نه ماوه ته وه. له بهرام بهر سپارتادا ئیمه نه سینامان ههیه که شارێکی لیبرال (به مانای کلاسیکی لیبرال) و دیموکرات که له یۆنانی کۆندا بۆته مهزگهزی چالاکی فهلسهفه و فهیله سوفانی وهکو سوکرات و نه فلاتون و زینوفون و نه رستویی بهرهمهتیاوه. رهوایه لیروهه وهکو دوو تایپ سهیری سپارتا و نه سینا بکهین، تایپێک که تایپی سپارتاییه. رهنهگه بێ بهری نه بیته له فهزیلهت، له وانه دروستکردنی ستراتیسیست و جهنگاوه رهکان، به لام تایپێکه که فهلسهفه بهرهمهتیاوتی چونکی ناتوانی لانی کهمی ئازادی فیکرو گفتوگۆی عهقلیی فهراهم بکا و تایپێکی دی که تایپی نه سیناییه تایپێکه رهنهگه بێ بهری نه بیته له کهم و کورپی له وانه بلاوبونه وهی جورێک له بهر په لای، ئازادییه کی مندا لانه که له لای نه گاران وه به هه له به کار دههینریت، به لام وێرای نه مهش فهلسهفه ته نیا له ژێر سایه ی نه م تایپه دا که شه دهکات و ده توانی قسه ی خۆی بکا. گهر به ووردی له بۆچوونه فهلسهفیه کانی سوکرات و نه فلاتون و نه رستوو زینوفون وردبین وه ده بینین که هه ریه ک له م فهیله سوفانه له لایه که وه رژی می سپارتایان به رز نرخانده وه، به لام نه یانتوانیوه له ژێر سایه ی نه و سیسته مه دا بژین، له لایه کی دیکه وه کێشه یان هه بوه له ته ک نه سینادا، رژی می دیموکراسی نه سینایدا، به لام هیه چ کام له م فهیله سوفانه نه یانتوانیوه له ده ره وهی نه سینا به کاری فهلسهفیه وه سه رقان بن، به واتایه کی دی نه سینای لیبرال و دیموکرات به هه موو که موکوپه کانیشیه وه تاکه مۆلگه یه کی فهلسهفه و تاکه په ناگایه کی چالاکی فهلسهفه بوه. تایپی سپارتایی ده شی فهزیلهتی خۆی هه بیته، ئینسانی چوست و چالاک و جوامێرو جهنگاوه ر دروست بکا به لام فهلسهفه له و که شو هه وایه دا هه ناسه ی بۆ نادری و هه ر بۆیه شه سپارتای میژوویی یه ک بهرهمه می فهلسهفی بهرهم نه هینا. به پێچه وانه وه تایپی نه سینایی که رهنهگه سیسته مێک بیته ژۆر رهزیلهت له خۆبگری و ئینسانی عهوام و بازاری (Vulgar) دروست بکا به لام فهزیلهتیکی گه وره ی نه سینا ریهگه دانیه تی به گه شه کردنی فهلسهفه. به درێژایی میژوو هه ردوو تایپی سپارتایی و نه سینایی خۆیان دووباره ده که نه وه، له هه ر چرکه ساتیکدا، وێرای جیاوازی کلتور و به هاو ئاین و نه و نه فسانه یه ی که پیتی ده لێن "رهگهز" تایپی نه سینایی، واته هه بوونی په راوێژێک بۆ ئازادی و جورێک له کرانه وه و زāl بوونی نه خلاق مه ده نی و هه بوونی فهزای گشتی (public)، بالا ده ست بوویته نه و فهلسهفه و چالاکی فهلسهفی، و دام و ده ستگایه ک بوونی هه بووه بۆ به ره و پێدانی گفتوگۆی فهلسهفی و له هه ر چرکه ساتیکشدا تایپی سپارتایی بالا ده ست بوویته نه و فهلسهفه و چالاکی

فەلسەفەى يا بوونيان نەبووہ ياخود لەپەرەراوێژیکى لەبەرکراودا بوون بى کارىگەرى و
 بى ھەستکردن بەبوونيان و فەیلەسوفەکان لەحالەتى کۆچدا بوون و لەبىرى مەنفا.
 بەلەيونانى کۆنەوہ بازىکى زۆرگەرەو و مێژووى بەدەين و نمونەيەک لەسەدەى
 بىستەم بەھێنەنەوہ لەمەرەپەيوەندى فەلسەفەو ستەمکاریيەوہ. بەر لەوشتەى کەپێى
 دەلێن "شۆرشی کۆمەنەستى رووسى" فەلسەفە لەرووسىادا لەگەشەکردندا بوو،
 يانەى فەلسەفەى و بنکەى فەلسەفەى و گفتوگۆى فەلسەفەى لەئەکادىمىاکاندا و گۆشارى
 فەلسەفەى خاسىيەتیکى ژيانى فیکرى روسىاى پێش ئەو بەناو شۆرشەبوو. کاتێک ئەو
 ئاشوبە کۆمەلایەتى و رۆحیە روودەداو ستەمکارەکان حوکم دەگرنە دەست ئىدى
 فەلسەفە پاشەکشى دەکا، لەو سەرودەمى ئەو ئاشوبەدا چەند فەیلەسوفێک نەک
 ئازادى قسەکردنيان نامىنێت، نەک بواری چالاکیيە فەلسەفییەکان کەم دەبنەوہ
 بەلکو ئەو چەند فەیلەسوفە کەمەى ئەو سەرودەمى رووسىا لەبۆنە جیاوازانەکاندا
 رووبەرووى نەک ستەمکارى حیزبى کۆمىونیست و کۆمىونیستەکان و دەولەت دەبنەوہ
 بەلکو لەلایەن مێگەلەشەوہ تەماتە باران دەکرێن، باشترین نمونە بەسەرھاتى
 نیکۆلای برىدايڤ. برىدايڤ وەکو فەیلەسوفێک ناچارەکرێت رووسىا بەجى بەھێلى و
 لەفەرەنسا نیشەجى بێت و ھەر لەفەرەنسا شەوہ درێژە بەکارە فەلسەفییەکانىیدا.
 لەماوہى ھەفتا و چوارسالى حوکمى کۆمىونیستەکاندا لەرووسىا يەک فەیلەسوف
 لەداک ناییت و چالاکى فەلسەفەى کۆتايى پى دیت (دیارە پتویست بەئامازدە بۆ
 کردن ناکا کەمارکسیزم ئایدیۆلۆژيايە نەک فەلسەفە). گەر چالاکیيەکى فەلسەفیش
 بوونى ھەبوو بێت ئەو (١) لەپەرەراوێژدا بوو، (٢) دژ بەدەولەت بوو و رێگای
 پێنەداو، (٣) وێرەى ئەمەش بۆ مێژوو بلێن کە لەپەرەراوێژدا يەک دوو فەیلەسوفى
 گەرە لەکار نەکەوتن بەلام دەبا مەرفاىەتى بەچارەنووسيان ئەو کاتە بزانی و ئاگادار
 بێت کە کۆمىونیزم وەکو سىستەمىکى ستەمکارى کۆتايى دیت. لەکاتێکدا کە
 فەلسەفە لەژێر سايەى ستەمکارى کۆمىونیزمدا وەکو پڕۆژەيەک لەبار دەبریت و
 ھەموو چالاکیەکى فەلسەفەى ياساغ دەکرێت، لەو شوێنەى کەپێى دەلێن "خۆرئاوا"
 وێرەى ھەموو کەموکۆرپیەکانى سىستەمى سياسى و کۆمەلایەتى و ئابوورى، چالاکى
 فەلسەفە برەو پەیدا دەکا. بۆ نمونە لەئەمریکا، کە دەشیئ ژيانى ئەمریکى و
 خەونى ئەمریکى و سىستەمى سياسى ئەمریکى و سەرمايەدارى ئەمریکى کە
 وەحشىترین جۆرى سەرمايەداريە شۆینى چەندین رەخنەى قوول و مانادار بن وێرەى
 ئەمەش لەسەدەى بىستەمدا گرنگترین سەنتەرى چالاکى فەلسەفەى پێک دەھێنێت،
 بەپەلەيەک ئەو چالاکیيە فەلسەفیانە و چاپکردنەوہى میراتى فەلسەفەى شۆینى
 سەرئورمانە. لێرەوہ تايپى سۆفیەتى لەگەڵ رێزماندا بۆ سپارتا و فەزىلەتەکانى،

تایپیکی سپارتابی بوو هر بویه شه له ژیر سایه ایدا فله لسه فه نه ک گه شه ی نه کرد به لکو پووکا یه وه، تایپی نه مریکیش له گه ل ریژماندا بو نه سینا، تایپیکی نه سیناییه، دیموکراتی لیبراله که تئیدا فله لسه فه له گه شو نمادایه. به لام بو نه وه ی به ساویلکه یی تاوانبار نه کرد ریژن ده لئین که نمونه ی نه مریکی له سهر وه لیژبوونه وده ایه و له روژگاری نه مړودا وپرای نه و چالاکییه هره ده وله منده ی فله لسه فه ش، فله لسه فه ده سته وه ستانه له به رده م جهیشتنی کاریگه ری له سهر نه و سیسته مه و بگره به هو ی سهر وه لیژبوونه وه ی خودی فله لسه فه شه وه فله لسه فه تیناگا یا نایه ویت تی بگا چی له نه مه ریکادا ده گوزهری.

مه به ست له باسکردنی نه ونمونه زیندوه له دنیای مودیرن وه بیر هیئانه وه ی نه و راستیه یه که فله لسه فه و سته مکاری دوو دژه یه کن، دوو دوژمنی خوینینی یه کدی، سته مکاری له فله لسه فه دا که وتنی خو ی ده بینیته وه و فله لسه فه ش له سته مکاریدا مهرگی خو ی. سته مکاری ترسی گه وره ی له فله لسه فه و فله یله سوفه کانه، فله لسه فه ش ده زانی که سته مکاری نه و ناو وه وایه، نه و که شه نییه که نه م تئیدا گه شه بکا، قسه بکا فله یله سوف ده زانی له ژیر سایه ی سته مکاریدا نه و ده بیت یا مالی چول بکا یا له په راوړزدا به نه یینی قسان بکاو به زمانیکې ته م و مژئاسا بدو ی یا ده بیت ناماده بیت بجپته ژووره سارده کانی زینداندانه کانی سته مکاره کانه وه یا خود ترورکردنی کاراکته ری له لایه ن کویله کانی ده سته لات ه وه، نه و مه خلوکه عه جیبیه ی ده سته لاتی مودیرنه دروستی کردووه (روشنبیر)، هیرشه شه خسییه کان و گالته پیکردنه کانی نایدیولوژیسته کانی سته مکاری. له فه زایه کی نا نازاددا، له نیو جفاتیکدا که جگه له سته مکاری هیچ سیسته میکی دیکه ی نه زمون نه کردوه، فله لسه فه ناتوانی هه ناسه بدا. به لام له پیرمان بیت که له و شوینه دا که خه لکی تامی نازادی فیکریان نه چه شتوه و هه میشه ده ست و په نجه یان له ته ک سته مکاریدا نه رم کردوه، نه وه به ته نیا سته مکار نییه که درژی فله لسه فه یه و درژی سیاسه ت به لکو جه ماوهریش و بگره خوینه واره کانی نه و جفات ه ش در به فله لسه فه ن و در به فله یله سوفه کانه. لیږه وه ده بیت تی بگه ین له و درایه تیکردنه ی فله لسه فه و فله یله سوفه کان له دنیای نیمه دا له لایه ن نه و مه خلوکه عه جیبیه وه که پیی ده لئین "روشنبیر" نه م درایه تیه درایه تیه که هه م له لایه ن سیسته می سیاسیه وه و هه م نه و مه خه لوقانه وه که فله لسه فه نیشانه ی پرسپار له سهر یان داده نی له وانه "روشنبیران". هوکه شی نه وه یه که سته مکاری له میژووی دوورو دریزی خویدا زه وقیکې هره ناشرین، دیدکی هره که چو خیل به سهر که سه کاندا ده سه پیئی که یه کیک له ره هه نده کانی نه و زه وقه ناشرینه درایه تیکردنی فله لسه فه و حقیقه ته، گهرچی له لایه ن نه وکه سانه شه وه بیت که خو یان

به "خوینده وار" ده زانن. نه مجاره سته مکار روئی پاسه وان، گارد، جه لاد به جیده هیلی بۆ سته مکاره گرگنه کان، نهو سته مکاره گرگنانه دی دژ به حقیقه تو فلهسهفه و عه قلن له جیاتی خودی سته مکارو له ژیر په رده دی "پیشکه وتن" و عه قلانیه تو نازادیدا، هر نه مه شه خاسیه تیکی سهره کی "روشنیر" که له جیاتی سته مکاره لدهستی به به دناو کردنی فلهسهفه و فله سوف به لام نه مجاره له ژیر ناوی "روشنگریدا"، هر نه مه شه کاره ساتی ئیمه له م سهرده مه دا.

سته مکاری ته نیا کیشیه کی سیاسی نییه که خوی له سیسته میکی سیاسی خراپدا به یانده کا، به لکو نه وکاته سته مکاری ده بیته خو و عاده تو جزیریک له دنیا بیینی و کومه لانی خه لکی جگه له سته مکاری شیوازیک دی، ژیانیک دی نابیننه وه له و دیو نهو سیسته مه وه، ئیدی سته مکاری نه ک ریشه کانی له دام و ده ستگا سیاسی و حکومیه کاندادا ده کوتی، به لکو ریشه له ناو هه موو ده ستگا کومه لایه تی و بگره له مه تر سناکتر له رۆحی خه لکیدا داده کوتی و له جیاتی سته مکاری که له سهره وهی هه پر مه کومه لایه تیه که وهیه سده ها سته مکاری گرگن دروست ده بن له په یوه ندیه کومه لایه تیه کاندادا، له په یوه ندی ژن و میژده وه بگره تا په یوه ندی دۆستایه تی و تا په یوه ندی نیوان قوتابی و مامۆستا و بگره تا په یوه ندی "روشنیران". ئیدی لیږه وه تیگه یشتن له مۆنتسیکیو، که دواچار لیی ده دویین، ئاسان ده بیته که پتی وایه دۆستایه تی له ژیر سایه ی سته مکاریدا مه حاله. مه بهستی سهره کی ئیمه له م ئاماژده بۆ کردنه نیشاندانی نهو راستیه یه که سته مکاری ته نیا کیشیه کی سیاسی نییه به لکو کیشیه کی نه خالقی و ده روونی و فیکری و کومه لایه تیه و که سانی ژیر سایه ی نهو سیسته مه هیه شتیک نییه له ژیانی نهو خه لکه دا که سروشتی بیت، هاوپییه تی درۆیه، په یوه ندی عه شقی درۆیه، په یوه ندی سیاسیه بوونی نییه له جیاتی نهو په یوه ندی شوان و مه پومالات بوونی هیه، دام و ده ستگای مه دهنی بوونی نییه، له هه مووی تر سناکتر په یوه ندی رۆحانی بوونی نییه و بگره رۆحانیه ت هه روه ک فلهسهفه هه رگیز له ژیر سایه ی سیسته می سته مکاریدا که شه ناکا. بگره یته وه سهر نه و خاله ی که بۆ فلهسهفه له ژیر سایه ی سته مکاریدا که شه ناکا و فلهسهفه چۆن له سته مکاری ده پوانی. فلهسهفه که شتیک مه عریفی له سه رخویه به ره و حکیمه ت، گفتوگویه کی مرقفه نازاده کانه له فه زایه کی دۆستی و نازاددا له مه پر هه نده جیاوازه کانی بوون. بی هۆنیه که فله سوفه کانی یۆنان، له وانه نه فلاتون و نه رستو، فلهسهفه ده به سته وه به هاوپییه تیه وه له کومه لی تی کسدا په یوه ست کردنیکی فلهسهفه و سیاسه ت و هاوپییه تی ده بیننه وه، به پله یه ک که ده توانین بلین فلهسهفه گفتوگۆی هاوپی کانه یا جه نلمان ه کان له مه جلیسی

هاورپپيانه دا. سته مکاری که سیسته میکه له سهر ترورو ترس بهنده بواریک بؤ ئو فهزا نازادو پر له برپاو هاورپپیه تیه نا هیلئته وه و جه نئلمان دروست ناکا به لکو کؤیله بهر هه مده هیئی، و ئیدی لیږه وه فهلسه فه و کاری فهلسه فی مه حال دهب، کؤیله حه زی له فهلسه فه نییه، فهلسه فه کاری جه نئلمانه و سته مکاریش جه نئلمان بهر هه م ناهینی. له ژیر سایه ی سته مکاریدا، منداله کانی سته مکاری به بوغزو تۆله و پاشقول له یه کگرتن په روه رده ده کریږ. سته مکار ئو و رۆحه نه خوځشه په روه رده ده کا که ناتوانی بئی بوغزو نه فرهت و رۆحی تۆله سه ندنه وه بژی، بئی رقو کینه و گومان بژی، له ژیر سایه ی سته مکاریدا که کاریگه ریه کی سه نگیڼی له سهر هه موو ئه ندامانی جقات هه یه، ته نیا سته مکاره گرگنه کان دروست دهب نکه هاورپپکان.

هه موو چرکه ساته پر له پره ونه قه کانی فهلسه فه ئو چرکه ساتانه ن که یا سته مکاری بوونی نه بووه یا خود سته مکاری لواز بووه دهسته لاتیکی سه راپاگیږی نه بووه تا کو ریگا له کاری فهلسه فه و فه یله سوفان بگری ده توانین، ئه م ئه رگو میڼته (حجه یه) به کار بهینین دژی ئو ره گه ز په رستانه ی که فهلسه فه به مولکی ره گه ز ښکی تایبته، واته ره گه زی سپی، ده زانن و له و باوه رده ان که ته نیا ره گه زی سپی فهلسه فه ی بهر هه مه یڼاوه و بهر هه مده هیئی. ئو ره گه ز په رستانه، له وانه ته نیا بۆنمونه ئاماژده بؤ ئه مانویل کانت و ئیرنست رینان بکه یڼ، ئو ره گه ز په رستانه ئو خاله جه وه ریپیه ی که له بیري ده کهن بریتییه له چوښتی سیسته می حوکم و فه رمان په و او ئاوو هه وای سیاسی که بمانه ویت یا نه مانه ویت رۆلئکی گرنگ ده بینن و کاریگه ریه کی زیاده پوښتیان هه یه له سهر هه بوونی یا نه بوونی چالاکی فهلسه فی^(۱) کاتیک ئیرنست رینانی ره گه ز په رست ده لئ ره گه زی سامی ناتوانی فهلسه فه بهر هه م بهیئی، ئه مه رایه نه ک بۆچوونئکی ره گه ز په رستی رووته به لکو موغاله تیه کی میژوویشه له وده که ناتوانی ئو راستییه بیښی که به ناو "ره گه ز" ی سامی فه یله سوفی گوره ی دروستکردوه، که واته کیشه که "ره گه ز" نییه به لکو کیشه که سته مکارییه، ئه وه سته مکارییه که ریگره له بهر دهم چالاکی فهلسه فیدا، ئه وه سته مکارییه که که شی نازاد له ناوده باو فهلسه فه ش له خه فه قاندا ناتوانی هه ناسه بدا، که واته "ره گه ز" توخمه سه ره کیه که نییه له نه بوونی چالاکی فهلسه فیدا به لکو هه بوونی یا نه بوونی سته مکاری توخمه سه ره کیه که یه. له و شوینه دا که په راویریک بؤ نازادی بوونی هه یه فهلسه فه گه شه ده کاو له و شوینه ش که خه فه قان هه یه سته مکاری ده ژي و فهلسه فه ده مرئ. لیږه وه فهلسه فه و نازادی بییه ک ناژین و فهلسه فه و سته مکاریش پیکه وه ناژین، هه ربویه شه فه یله سوفه گه وره کانی وه کو ئه فلاتون و ئه رستو شیشه روو فارابی و مونتیسکیو و ئارپنت و شتر اوس هه میشه جه غدیان له سهر

لایه نه کاولکارییه که ی سته مکاری کردوه و پئیان له سهر بوونی په راویژیک له نازادی داگرتوه تا کو فهلسفه بوونی هه بیئت.

قسه کردنی ئیمه له سهر سته مکاری پرۆژهیه کی درێژه و لیږده ته نیا به شیک له بۆچوونه کانمان و خویندنه وه کانمان دهخینه روو. له م کتیبه دا چه ند فه یله سوفیک، و چه ند بیراریک و چه ند تیگستیک هه لده بژیرین بۆ قسه کردن له سهر سته مکاری. به ده گمه ن فه یله سوفیک به دی ده که یه له میژووی فهلسفه دا، تا کو فهلسفه ی مۆدیرین که راوبۆچوونی نه بیئت به رانه به سته مکاری و نازادی و چۆنیتی باشتین سیسته می سیاسی، لیږده وه قسه کردن له سهر سته مکاری نه ک سه خترین پرۆژهیه له په یوه نیدا به فهلسفه و، بگره پرۆژهیه که کۆکردنه وه ی له دوو توپی کتیبیکدا مه حاله، به تاییه ت که ده گمه نه قوناغی مۆدیرین گفتوگو که مان روویه کی دیکه وهرده گریت و پیوستی به وورده کارییه کی تاییه ت هیه چونکی رووبه پوی بیراری ئه و تۆ ده بینه وه که به شداریده کا له بینا کردنی سته مکاریدا، له وانه ماکیا فیلی و هۆبنو لۆک و کارل مارکس و... هتد. به لām ئیمه لیږده دا چه ند فه یله سوف و چه ند تیگستیکمان هه لیژاردوه بۆ قسه کردن له سهر سته مکاری، باسنه کردنی فه یله سوف و بیراره کانی دی له م رووه مانای ئه وه ناگه یه نیت که راو بۆچوونی گرنگ و جه وه ریان نییه له سهر ئه و کیشیه بگره باسنه کردنیان ته نیا کیشیه کی ته کنیکیه ئه ویش ئه وه ی که کتیبیک ناتوانی هه موو ئه و بۆچوونانه، ئه و هه موو خاوه ن راو سه رجان به سه ربکا ته وه. ئه م که موکرییه ته نیا به وه پرده بیته وه که ئیمه نیازی خۆمان ده ربیرین بۆ خۆینه ران، نیازی ئه وه ی که ئه م کتیبه سه ره تای پرۆژهیه کی درێژخایه نه له سهر سته مکاری، به واتایه کی دی ئه مه هه نگاوی یه که مه و ئیمه له بهاره کان و هه له کانی داها تودا بۆ کیشیه ی سته مکاری ده گه رێینه وه و ئه و تیگستانه، ئه و فه یله سوفانه به سهر ده که یه وه که باس له سته مکاری ده که ن.

بۆ ئیمه سته مکاری پرسیاریکی وجودی و سیاسیه ی گرنگه و بگره بنه ره ترین پرسیاره له به ره ئه وه ی سته مکاری یه کیکه له بنه ره ترین کیشیه کۆمه لگا کانی ئیمه هه ر له مه راکیشه وه تا کو چین، لیږده وه قسه کردن له سهر سته مکاری و تیگه یشتن له م دیارده یه، ئه م نه خۆشییه سیاسی و کلتوری و رۆحیه مه رجی یه که مه به ره و رزگار بوون له سته مکاری و دامه زاندنی کۆمه لگایه کی نازاد. هه ر بۆیه شه قسه کردنی ئیمه له سهر سته مکاری پرۆژهیه کی درێژخایه نه. له لایه کی دیکه وه تیگه یشتن له سته مکاری لای ئیمه ته نیا گرنگیه کی تیوری و عه قلی نییه به لکو مه سه له ی ژیان و مه رگه بۆ ئیمه، چونکی سته مکاری ته نیا سیسته میکه که ئیمه پیی ناشناین و سه ده کان تیده په پرن و ئیمه ته نیا په نجه له ته ک سته مکاریدا نه رم ده که یه ن،

به مانایه کی دی، سته مکاری ته نیا سیسته میکه که له میژده بالاده سته له دنیای ئیمه دا
 به شیوازی جیاواز جیاواز، به شیوه و رهنگ و قه باره ی جیاواز به شیوه یه که ئیمه
 رام بووبن، راهینراوین، په روه رده کراوین، زهینیکمان بۆ دروست بوه که له دهره وه ی
 سته مکاری هیچ شتیکی دیکه ناتوانین ببینین، له و چرکه ساتانه شدا که هلی زرگار
 بوونمان بۆ دهره خسی، له و هه ل و بۆتانه شدا که ده توانین له سته مکاری دهر بازین
 وه کو بالنده یه کی عاشقی دیلی ده که پئینه وه بۆ ناو قه فه سه که مان، به لئ هندی جار
 سته مکاری لای ئیمه له قه فه سته کی دهرگا کراوه ده چیت، ئوه ئیمه ی که ناتوانین،
 جورئ ناکه ی که له قه فه سه که ببینه دهره وه، یاخود گهر ببینه دهره وه یا بمانه یینه
 دهره وه ی قه فه سه که هه ر ژور زوو خۆمان ده که یه نینه وه ناو قه فه سه که .
 له دهره وه ی قه فه سیش تووتی ئاسا گۆرانیه کانی سته مکاری ده چرین،
 له مامه له کردنماندا له ته که یه کدی وه که سته مکار مامه له ده که ی که، به لئ سته مکاری
 ئیمه ی له مرؤف خستوه، ئیمه جه وه ری ئینسان بوونمان له ده ستداوه . هه رگیز
 نابیت به کۆمه لئ دروشمی عه ده می (ناهیلیستی) و ئانارشیه ستی و وشه ی "یاخی
 بوون" و "بوهیمی بوون" هه ل بخره له تئین و وابزانین هه لگرانی ئه و دروشمانه دژ
 به سته مکارین و که سانی ئازادن، ناو هه زار جارنا، ئه و که سانه په روه رده ی
 سته مکارین، مندا له وپکه کانی سته مکارین، پیاوانی سته مکارین و مۆرکی سته مکاری
 له سه ر رۆحیانه و ئه و دروشمانه ش راکردن له مامه له کردن له ته که سته مکاریدا،
 مامه له کردنیکی عه قلی و به رمه بنای مه عریفه و ئه رگومیت، ئه مه جگه له وه ی که
 په رته وازه یی و بئ به رنامه یی و بئ ستراتیژی ته ی ئه و سته مکاره بچوکانه خۆی
 له به رژه و هندی سته مکارییه، لێره وه هه موو دروشمیکی عه ده می بوون و بانگه واز بۆ
 عه ده میه ت و دژایه تیکردنی فه لسه فه ی سیاسیه و فه لسه فه خۆی خزمه تی که
 به سته مکاری. هه میشه سته مکاره کان، چ له رابووردوا چ له دنیای مۆدیرندا، چ
 به رمه بنای ستراتیژی ته کی دارپێژراو بیت یاخود له رپگای ترۆر و ترس و تۆقاندن و
 شیعره وه، هه ولێانداده که خه لکی دیاره ره عیه ت، بیر له سیاسه ت نه که نه وه .
 سیاسه ت به مانا قووله که ی نه که حیزب حیزبینه که ی ناو و لاتانی ئیمه، هه ولێانداده
 که لکه له ی سیاسه ت و بیرکردنه وه له ده سه تلات و بگره له رۆژگاری ئه مپۆدا که لکه له ی
 گالته کردن به سیاسه ت و سیاسه ته داره کان بالابکه نه وه تاکو بوار بپه ر خسی که
 سته مکارو سیسته می سته مکاری کاروباری به چاکی بپوا. بۆسته مکاری گه وهره ترین
 کێشه و مه ترسی ئه و کاته سه ره له ده دا که خه لکی پرسپاری سیاسیه بخره نه پوو،
 ئه و کاته ی سیاسه ت له ده سه ته یه که بسپینه وه و بیگه پئینه وه ژێر رکیفی
 هاو نیشتمانیان، ئه مه ش به و مانایه نا که شه پ له سه ر ده سه تلات بکه ن به لکو به مانا

ئەفلاتونى و ئەرسىتۆپىيە كەى سىياسەت واتە پىرسىيار كىردىن لە عەدالەت و ژيانى چاك و
 ھەبوونى ھەرمان پەواى عادل و ئىنجا ھەسكردنى دەستەلەت. سوكرات لەبۆنەيە كدا
 دەلەيت سىياسەت برىتتییە لەو ھى كە دوو ھاپۆى يەكتريان بينى لەباشترین ژيان پىرسىيار
 بكەن. مەبەستى سوكرات ئەو ھى كە ئىمە پىرسىيار دەكەين چۆن بژىن و چ ژيانىك
 دروستترین ژيانە و كامە ژيان زۆرتىن بەختە و ھىمان بۆ ھەر ھەم دەكا ئا ئەمەيە
 كرۆكى سىياسەت. بەلام سەمكارو كرۆلەكانى سەمكارى كاريان ئەو ھى كە رىگە
 نەدەن ئەو ھەزايە دروست بىت كە تىيدا مۆقەكان لەبوونيان و ژيانيان پىرسىيار بكەن،
 كاريان رەزىلكردنى سىياسەتە و سەرقال كردنى خەلكى بە ژيانى رۆژانە و رابواردنە وە.
 لىرەو ھە كە سەى كە ئەمۆ دژى سىياسەتە لە راستيدا لەلایە كە وە گەورەترین
 خزمەت بە سەمكارەكان و سەمكارى دەكاو لەلایە كى دىكە وە شەكە رۆكەيە كە
 (مەرج) كە سەمكارى بە كارى دەھىتى بۆ دلخۆسكردن و مەسكردنى گاپان تابىر
 لە پىرسىيارە سىياسىيە چارەنوس سازەكان نەكەتە وە. لىرەو لە باسكردنى سەمكارى
 ھاوچەرخدا زۆر پىويستە و مەسەلەيە كى جەو ھەريە كە دەبىت رۆلى "رۆشنبىران"
 لەپاگرتنى ئەو سىستەمەدا لە بەرچاوبگىر، يەكەك لەكۆلەكە ھەرە سەرەككىيەكانى
 سەمكارى ئەمۆ "رۆشنبىرە".

و ھەكو گوتمان ئىمە لىرەدا تەنيا چەند ھەيلەسوف و بىريارىك بەسەردەكەينە وە،
 چەند تىكستىكى ھەلسەفى دەخوينەنە وە، ئەويش لەترادىسيۆنى ئەو روپيدا. لىرەو ھە
 رەخنەيەكى مانادار، كە ديارە لەپال رەخنەي دىكەدا، بشى لەم بەرھەمەي ئىمە
 بگىرىت ئەو رەخنەيە دەبىت كە دەلەيت "ئەم بەرھەمە لە دىدىكى نىو ەندىتى
 ئەو روپىيە وە (Eurocentrism) مەركەزىتى ئەو روپىيە وە نوسراو. ئىمەش لەتەك
 پىزانىماندا دەلەين ئەمە عەينى حەقىقەتە. ئىمە وىپراى خەباتمان دژ بە مەركەزىتى
 ئەو روپى ( )، پەرورەدەبووى ئەو ترادىسيۆنەين، رزگار بوونىش لىتى ئاسان نىيە.
 ئىمە زىاتر ئاشناى مىراتى فىكرى ئەو روپىن و لەو بارەدا مەشقمان بىنيو ھە
 پەرورەدەبووين. بۆ ئىمە ئاسان نىيە و بگرە جورئەتى ئەو ناكەين كە لەحالى
 حازردا دەم لەترادىسيۆنى چىنى و ھىندى و ئىسلامى بەدەين و بلىين لەو ترادىسيۆنانەدا
 كىشەي سەمكارى چۆن كەوتۆتە وە. ئىمە لەو وىژدانىكى تەندروستە وە ھەق بەخۆمان
 نادەين كە يەك دووكتىبۆچكە لەم لاو ئەولا خىپكەينە و ھە پەرە پەرەيان بكەين و
 دواچار بلىين "ئا ئەمەيە دىدى ئىمە لەسەر ئەو ترادىسيۆنە"، ئەمەكارى وىژدانە
 بىمارەكانە كە لەكوردە نمونەي زۆرە. ئەو تىكستانەي لىرەدا قسەيان لەسەر دەكەين
 لەزانكۆ لەسەر دەستى شارەزايانى فىكرو ھەلسەفە بەوانە خویندوومان ئىنجا
 جورئەتى ئەو مانكردو ھەم لەتەفسىرو خویندەنە وەى خۆمان بەدەين، ئەمەش ئەو

ئەخلاقىيە كە لەكوردابوونى نىيە، ئەوھى كە ھەيە برىتتىيە لەچەند وىژدانىكى
 بىمار، بەلئى بىمارو چەند ئىگۆيەكى لەخۆرا فوو تىكراو. ترادسيۆنىكى دىكە كە ئىمە
 كەمىك شارەزايمان لەسەر ھەيە ترادسيۆنى ئىسلامىيە و ئىمە لەژىر دەستى دوو
 فەيلەسوفى عىراقىدا ئىسلامان خويندۆتەو، دكتور حسام ئالوسى و دكتور
 عىرفان، بەلام وىپراي ئەمەش قسەكردن لەسەر ئىسلام خۆ ئامادەكردنى دەوى
 مەشقكردن و شەونخونى بەسەر كىتب و سەرچاوەكانەو كە لەئىستادا ئىمە جورئەتى
 ئەو ناكەين، گەرچى سەرقالى خويندەنەوھى ئەو مىراتە دەولەمەندەشين بەلام
 جورئەتى ئەو ناكەين خۆمانى لەقەرە بدەين، ئەمە لەكاتىدا پىويستە لەيامان بىت
 كە سۆفستانىيەكانى كورد (واتە رۆشنبرىانى كورد) ئىسلام و قسەكردن لەسەر
 ئىسلام بەنىچىرىكى سانا لەقەلەم دەدەن، ئەو نىچىرەى كە ھەرچى لەسەر بلئى
 دروستە و پىويست بە خۆما ئامادەكردن و چوون بۆ زانكۆو خويندەنەوھى كىتبەكان
 ناكاو پىويستى بە شەھادەكان نىيە، ھەرئەوھەندەى كە توانىت شەرىك بنوسى
 دەتوانى لەسەر ئىسلام قسەبكەيت. گەر جورئەتمان كەردباو بمانتوانىيا لەسەر
 ئىسلام قسەبكەين ئەو دەمانتوانى كۆمەلەك فەيلەسوفى ئىسلامى لەوانە فارابى
 بخەينە ژىر سەرنچ و وردبوونەوھە وە لەوشۆنەدا كە پەيوەندى بەستەمكارىيەوھە
 ھەيە. رەنگە بەھانەيەك كە ئىمە بىدەين بەدەستەوھە لەبەرانبەر ئەو رەخنەيەدا كە
 ئامازدەمان پىكرد واتە يۆرۆ سينتريك بوونى ھەندى بۆچوونى ئىمە رەنگە ئەمە بىت
 كە ئەو تىكستانەو ئەو فەيلەسوفانەى ئىمە لىيان دەدوین بەشىكن لەمىراتى فيكرى
 مرقاىيەتى. ئىمە دەبىت لەتەك ئەو تىكستانەدا خۆمان ھاوشۆوھە بكەين و بەم
 كارەش ئەو تىكستانە لەناوچەگەرئىتى رزگارىان بكەين و خوشمان بەم كارە
 لەناوچەگەرئىتى رزگار بكەين و بىيە ھاوئىشتمانىيەكى گەردوونى، گەر ھاوئىشتمانى
 جىھانى مانايەكى ھەبىت.

بەندى يەكەم لەم كىتبەدا تايبەتە بەشىكردنەوھى دايەلۆگەكەى زىنۆفون
 تىرانىكۆس - كە ئىمە لىرەدا بەپىويستمان زانى دەقى ئەو دايەلۆگە بكەينە كوردى و
 لەتەك راقەكردنماندا بۆى لەچوارچۆوھى فەسلەكدا بىخەينە بەردەم خويندەران.
 بەندى دووھەم تايبەتە بەئەفلاتون: "ستەمكارى وەك پەتای رۆح و شار، ستەمكار
 بەرجەستەبووى ئىرۆس" لىرەدا پىويستە سەرنجى ئەو خالە بدەين كە ستەمكارى
 كىشەيەكى گەرەيە لای ئەفلاتون و لەكۆمەلەى دايەلۆگدا بۆ ئەم كىشەيە
 دەگەرئىتەوھە بگرە جگە لەچەند دايەلۆگىك نەبىت دەتوانىن بەم شۆوھە يا بەو
 شۆوھەى دى مەسەلەى ستەمكارى لەدايەلۆگەكانى ئەفلاتوندا بىيىنەوھە
 تەفسىرى بۆ بكەين. ئەوھى ئىمە لىرەدا دەيخەينە روو نابىت وەكو كۆى بۆچوونى

دوابه ش تایبه ته به په روه رده ی لیږال و ژانکوو سته مکاری. ئه م فه سله ش خوی
 بابه تی کتیبیکه گه رچه ند کتیبیک نه بیټ، ئیمه لیږه دا جگه له چه ند سه رنجیک زیاتر
 هیچی دیکه مان نه خستوته روو.

دوا سه رنجمان ئه وه یه که هیوادارین ئه م به ره مه هه نگاوی یه که م بیټ بو
 قسه کردن له سه ر سته مکاری و سه ره تای پړوژه یه کی گه وره بیټ له سه ر ئه و دیارده
 ئالوژه و به وهیوایه ی ئه م به ره مه بیټه مایه ی خولقاندنی کومه لئ پرسپار له مه پ
 بارودوخی سته مکاریانه ی کورده وه و سه ره تایه ک بیټ بو پرسپار کردن له و نه خوشییه
 روحی و سیاسیه ی که ئیمه له میژه موبته لاین پی، سه ره تایه ک بیټ بو رزگار بوون
 له سته مکارییه ک که ئیمه ته نیا قوربانیه کی نین به لکو له دروستکه ره کانی
 نه و سته مکارییه ی و سته مکاری له روحماندا مؤلگه ی خستوه و ناتوانین له دهره وه ی
 سته مکاری هیچ سیسته میکی دیکه ببینین یا خه ون به هیچ سیسته میکی دیکه وه
 ببینین، به و هیوایه ی ئه م به ره مه سه ره تای بیرکړنه وه بیټ له رزگار بوون له و
 بیماریه .

فاروق ره فیک

نزاری دوو هه زارو سی

که نه دا

به ندی یه که م
هونه ری سته مکاری؟

هونه ری سته مکاری؟

زینوفون Xenophon (354—430 پیش زاین) وهك فیهله سوفو میژوونوس و بیریاریکی سیاسی کۆمه لئیک به ره می له دوا به جی ماوه که نه مړو له کۆمه لئیک به رگدا له به رده ستماندان، له وانه "بیره وه رییه کان Memorabilia" و "ئیکونومیکوس Oeconomicus" و "سیمپوزیم" و "عوزرخوایی سوکرات" و "په روه رده ی کوروش Cyropaedia" (له دوو به رگدا) وهیلینیکا "کاروباری یونانی" و ئانابه سس Anabasis و ئنجا دایه لۆگی تیرانیکوس Tyrannicus یاخود هیرو Hiero.

تیرانیکوس دایه لۆگیکی کورته له نیوان هیرو، سته مکاری سیراکوس و سایمونیدی شاعیردا سه بارهت به سته مکاری که تییدا کۆمه لئو راووبوچوون شه ن و که و ده کریئن، کۆمه لئو وینه له مه پ سته مکارو ژیاانی سته مکاری ده که ون، کۆمه لئیک ره هه ندی سته مکاری ده خرینه روو. سته مکاری کی شه ی یونانیه کۆنه کان بوو، واته شوینی بیرکردنه وه یان بوو، هه ر بۆیه شه نه فلائون له چه ند دایه لۆگیکیدا له سته مکاری ده دوی، نه رستق به هه مان شیوه، به لام ئیمه تیکستی کمان نییه راسته وخو به ناوی سته مکارییه وه جگه له نه م دایه لۆگه ی زینوفون، "تیرانیکوس، واته سته مکار."

له سه ره تاوه سه رنجی خوینه ران بو نه و راستیه راده کی شین که تیگه یشتن له م دایه لۆگه له ده ره وه ی به ره مه کانی دیکه ی زینوفون کاریکی ئاسان نییه، واته ئایدیالترین حاالت ئاگاداربوونه له نوسینه کانی دیکه ی زینوفون، یاخود له باسکردنی "هیرو" دا گه پانه وه بۆ هه ندیک به ره مه ی دیکه ی نه و له وانه به لانی که مه وه په روه رده ی کوروش (Cyropaedia). به لام به هۆی نه بوونی نه و به ره مه مانه به هه یج زمانیکی خۆره لاتی ناوه راست، تانه و شوینه ی ئیمه ئاگادارین جگه له به شیکی که می گه شته که ی زینوفون به ولاتی فارسدا له ژیر ناویشانی "Persian Expedition The" نه مه واده کا که خوینه ر سوودیکی نه وتو نه بینیت. وپرای نه م سه رنجه ش نه م دایه لۆگه سه ره خویه و بی ئامارده کردنیش به به ره مه کانی دیکه ی زینوفون خۆی وهك تیکستی ک مه که مه و ده توانین مامه له ی له ته کدا بکه ی و بیخوینینه وه. خالئیکی تر نه وه یه که شاره زا بوون له یونانی کۆن و به تاییهت له رووی سیاسی میژوویییه وه مه رجی سه ره کییه بۆ تیگه یشتن له و ره وته (سیاقه) ی که نه م تیکسته ی تییدا له دایک بوه. به لام ئیمه لی ره دا له بهر مه سه له یه کی فیکری به پتوستان نه زانی که نه و ره وته میژوویییه باس بکه ی، نه ویش له بهر دژایه تی کردنمان بۆ فیکرو

مەنەھجى مېژوئىتى (Historicism) كە ۋەك كەلگەلەيەك كۆمەللى گورزى لەفېكرو
 ترادىسيۆنى مۇۋقايەتى داۋە. گەر ئەۋرەۋتە مېژوۋىيە باس بىكەين كە ئىمە كۆمەللىك
 سەرچاۋە مان لەبەردەستدايەۋ بەئاسانى دەتۋانين ئەۋكارەبەكەين، بەلام رەنگە ئەۋ
 ئىنتىباعە بەدەين بەدەستەۋە كە ئەم تىكستە مېژوۋىيەۋ لەسەردەمىكى تايىبەتيدا
 ھاتۋتە ئاراۋەۋ باس لەسەردەمىكى تايىبەتى دەكا، ئەمە لەكاتىكىدا بەھەلېزاردنى ئەم
 تىكستەۋ بەقسەكردنمان لەسەرى دەمانەۋىت كىشەيەكى يونىفىيەر سال (گەردوۋنى)
 بھورۋىتېنن ۋەھزارى فېكرى سياسى ئەمپۇكە دەرېخەين ۋەبلىين چۆن تىكستىكى
 كۆن كە لەسەر سەستەمكارىيە سنۋرەكانى مېژوۋ دەپرىت ۋەدەيەھا وانەي پېيە بۆ
 ئىمە. ئىمە دەمانەۋىت بەم ھەلېزاردنەۋ تىكستەكانى دىكەي نىۋ ئەم كىتېبە ھەزارى
 كلۋلى زانستى سياسى ھاۋچەرخ دىارى بىكەين كە نايەۋىت لەستەمكارىۋ بەتايىبەت
 لەستەمكارى ھاۋچەرخ قسەبكا ئەمەش لەبەر زال بوۋنى دوۋكەلگەلە، پۆزە تىفېزىم
 مېژوۋىتى، لەلەيەكى دىكەۋە ئەم دايەلۈگە دەيىت ۋەك تىكستىكى سەرىبەخۆ
 بخوئندىرئىتەۋە لەدەرەۋەي ئەۋرەۋتە مېژوۋىيە. لەبەردوۋەۋ ئىمە دەقى ئەم
 دايەلۈگەمان لەزمانى ئىنگىلىزىيەۋە كوردى، يەكەم: لەبەر گرنگى دايەلۈگەكە
 كە راستەۋخۆ دەربارەي سەستەمكارىيە، دوۋەم: لەبەرئەۋەي كە قسەكردنەكانى ئىمە
 لەسەر ئەۋ دايەلۈگە سىخناخ نەبىت بەكۆتەيشن (ئىقتىباس)، ۋەرگرتنى نمونە لەۋ
 تىكستەۋە، واتە ناچار نەبىن بۆ ھەرخاللىك، بۆ شىكردنەۋەي ھەر بىرۈكەيەك
 نمونەيەك بھىننەۋە. لەجىياتى ئەمە ئىمە تىكستەكە بەكوردى دەخەينە بەردەم
 خوئنەران ۋەۋساكە ئىمە ناچارناىن رافەكردنەكەمان سىخناخ بىكەين بەنمونەي ئەۋ
 تىكستە، بەلكو خوئنەران دەتۋانن زوۋ زوۋ بۆ تىكستەكە بگەپنەۋە. ئەۋەش بلىين
 كە ئەم تىكستە قسەكردنىكى زۆر ھەلدەگرىۋ ئىمە لىرەدا تەنبا راگوزارى قسەي
 لەسەر دەكەين ۋەۋمافە بەخۆمان دەدەين كە لەبۆنەي دىكەدا بۆ ئەم تىكستە
 بگەپنەۋە بەتايىبەت كىشەيەكىمەت ۋەستەمكارى، كىشەيەكىلەسوف ۋەستەمكار
 ھەلدەگرىن بۆ بۆنەكانى دىكە. ئەمەش دەقى دايەلۈگەكە.

(1) سایمۆندیسی شاعیر جاریک له جاران هات بۆلای هیرۆی سته مکار. دواى ئەوێ هەردووکیان هەوانەو، سایمۆندیس گوتی "هیرۆ ئامادەیی تەدایە ئەو خالەم بۆ روون بکەیتەو، کە چ شتێک هەیه تۆ لەمن باشتەر بیزانی؟" هیرۆ گوتی: "جۆری ئەو شتە دەبیێت چی بن کە رەنگە من بیانزانم چاکتر لە پیاویکی هەکیمی وەکو تۆ؟"

(2) سایمۆندیس گوتی: "بەش بەحالی خۆم دەزانم کە تۆ کەسیکی تایبەت (private)^(*) بوویت و ئیستاش سته مکار، ریی تەدەچی، چونکی هەردوو حالەتە کەت ئەزموون کردو، کە ئەو لەمن باشتەر بزانی کە ژيانى سته مکاری و ژيانى تایبەتى جیاوازان چ لەرووی چێژەو و چ لەرووی ئازارەو."

(3) هیرۆ گوتی: "باشە بۆچی ئەو شتەى ژيانى تایبەتیم وەبیرناھێنیتەو لەبەرئەوێ لەحالی حازدا بەلانی کەمەو تۆ کەسیکی تایبەتیت و سەرەخۆ؟ لەم رێگەپەو لەو باوەرەدام بتوانم بەچاکی جیاوازییەکانی ئەو دووجۆرە ژیانەت. نیشان بدەم"

(4) سایمۆندیس بەم شیۆهیه دوو: "تۆرچاکە هیرۆ، لەبەر رۆشنایی سەرنجدانەکاندا لەرابووردوودا دەتوانم بڵێم کە کەسانی تایبەت هەست بەچێژ یا ئازار دەکەن لەبەرانبەر بێنراوەکاندا لەرێگای چاوەو، لەبەر دەم شتە بێستراوەکانیشدا لەرێگای گوێو، بۆندارەکان لەرێگای لووتەو، خواردن و خواردنەو لەرێگای دەمەو، ئینجا سیکس، لەرێگای دیارە هەموو دەزانین لەکوێو.

(5) هەرچی پەيوەندى بەو شتەو هەیه کە ساردە یا گەرم، رەق یا نەرم، سووکە یا سەنگین، کاتیێک کە جیا یان دەکەینەو من وای دەبینم کە لەرێگای هەموو جەستەمانەو هەستیان پێدەکەین، چ خۆشحالمان بکەن یا خود ئازارمان بدەن. هەرەها وای بۆمن بەدیار دەکەوێ کە ئێمە خۆشحال بین یا ئازار بچێژین بەهۆی ئەو شتەو کە چاکە یا خراپە، ئەمە هەندێک جار تەنیا لەرێگای رۆحەو دەبیێت، هەندێ جارێ دی لەرێگای رۆح و جەستەو.

(6) "ئەوێ کە نوستن خۆی جۆریکە لەخۆشی، دەتوانم بڵێم کە من لەمە بە ئاگام بەلام لەرێگای چییەو لەچ کاتیێکداو چۆن، ئەمەیان تارادەیهک لیتی بۆ ئاگام."

"ههروهه رهنگه شوینی سهر سورمانیش نه بیئت که شتهکان له وکاته دا که بیدارین زیاتر وینه یه کی ناشکرمان دده نهی وه که له حاله تی خه وتندا".

(7) هیرۆ له بهرانبهر ئه وشته نهی گووتران ئاوها وه لامی دایه وه: "سایمۆندیس، بهش به حاله خۆم ناتوانم بلّیم که چۆن سته مکار شت، جا ههر شتیک بیئت، ده بیینی له دهره وهی ئه و خالانهی که تو ئاماژده ت بۆکردن. تائیره به لانی که مه وه من نازانم که چۆن ژیا نی سته مکارانه جیاوازه له ژیا نی تاییه تی جا له ههر روویه که وه بیئت".

(8) سایمۆندیس گوتی: "به لام بهم شیویه ئه و دوو ژیا نه جیاوازن، چیژ لای سته مکار چه ندین جار ریژه ی زیاد ده بیئت له پێگای ههریه که له و هۆکارانه وهی که ئاماژده مان پیدان، ههروهه سته مکار خاوه نی ئه و شتانه یه که که متر نازار به خشن".

"ئه مه به هیچ شیویه ک وانیه سایمۆندیس" هیرۆ گوتی: "ئه وه باش بزانه که سته مکاره کان چیژو خۆشیان که متر هیه وه که له و پیاوانه ی که ژیا نی تاییه تی خۆیان ده ژین و له سهر هۆکاری مه توازع ده ژین، وه ههروهه سته مکاره کان زۆرتیرین گه وره ترین نازارو دهرده سهریان هیه".

(9) سایمۆندیس له وه لامدا گوتی: "ئه وهی ده بییئت به راستی سهرسوره ی نه ره" له بهر نه وهی گهر ئه مه ئاوها بیئت نهی بۆچی زۆربه ئاره زوو ده که ن بینه سته مکار، ههروهه زۆربه ی ئه وانه ی ناویانگیان دهرکردوه وه که که سانی به توانا هه مان ئاره زوویان هیه؟ ههروهه بۆچی ههر هه موو ئیره یی به سته مکاره کان ده به ن؟"

(10) هیرۆ گوتی: به زیۆس سویندی، له بهر نه وهی ته نیا مه زنه دهریاره ی مه سه له که ده که ن، ههرچه نده بی ئه زموونن له پووی کرداره وه دهریاره ی هه ردوو جوړی ژیا نه که. من هه ول دده دم مه سه له که ت بۆ روون بکه مه وه و راستی مه سه له که ت پئ فیربکه م، له بیینی نه وه ده ست پیده که م گهر له بیرم مابیت تۆش قسه کانت له وێه ده ست پیکرد.

(11) "ههر له خالی سهره تاوه، کاتیک لێی راده میئم، وای ده بیینم که سته مکاره کان ههرچی په یوه ندی به شته جوان و شاکاره کانه وه هیه که سهرنجمان بۆلای خۆیان راده کێشن له پێگای بیینی نه وه، سته مکاره کان له وه زعیه تیکدان که زهره ریا نه. بۆ نمونه، شتی جیاوازی زۆر هه ن له ولاته جوړاو جوړه کاندای که شایانی بیینن، که سانی تاییه ت ده چن بۆ ههریه که له و شوینانه و ههرشاریک که دلایان بخوازی بۆ بیینی ئه و شته جوان و شاکارانه. ههروهه ده چن بۆ فیستهاله باوه کان که له ویدا ئه و شتانه نیشان ده درین که له لایه ن هه موانه وه به رز دهرخیندرین.

(12) به لّام سته مکاره کان که مترین شانسیان هیه بۆ بینینی ئه و شتانه له بهرئه وهی له رووی ئاسایشه وه گونجاو نییه بۆ ئه وان بچن بۆ ئه وشوینانه ی که تییدا ئه مان (سته مکاره کان)، به هیزتر نابن له هه موو ئه وانی دیکه ی که له وئ ئاماده ن. هه روه ها له مالیشه وه ئاسایشیکی ئه و توپان دابین نه کردوه که بتوانن به دنیاییه وه پڕۆن بۆ دهره وه مولک و مالیان به که سانی دهره و بهر بسپێرن. چونکی ئه و ترسه له ئارادا هیه که له دهسته لات بخدرێن و بۆ دهسته لات بمیننه وه نه توانن تۆ له له و که سانه بکه نه وه که ناعه داله تیان نواندوه."

(13) "رهنگه بلتیت به لّام هه موو ئه و دیمه نانه، ئه و شتانه دهه یترینه بهرده میان هه رچه نده له مالیشه وه نه جوتین". به زیۆس سویندی، سایمۆندیس، ئه مه وایه، به لّام ژماره یه کی زۆر که م له نمونه یه کی ئیجگار زۆر ئنجا ئه مانه به هۆی سروشتیانه وه به نرخیکی زۆرگران به سته مکار ده فروشرین به شیوه یه ک ئه و که سانه ی که ئه و شتانه ده خه نه روو چاوه پوانی ئه وه ده که ن که له چرکه ساتیکدا هینده پاره له سته مکار وه ربگرن چه ندین بار زیاتر له وهی که له ئینسانه کانی دی وه ریده گرن له هه موو ژیانپاندا."

(14) ئنجا سایمۆندیس گوئی: "گه ره رچی په یوه ندی به دیمه نه جوانه کانه وه هه بیّت ئاوها له باریکی خراپدا بیت، به لانی که مه وه له رووی بیستنه وه له باریکی چاکتردا خۆت ده بینیت وه، له بهرئه وهی هیه کات تۆبی به ش نیت له پیداهه لّدان و ستایشکردن که چ دهنگیکی شیرینه. ئه وانه ی له مه جلیسی تۆدا ئاماده ده بن ستایشی ئه و شتانه ده که ن که ده یانلّیت و به کرده وه کانتا هه لّده ده ن. له بهرانه ریدا تۆ دووریت له مه و دای سوکایه تی پیکردن، قورسترین و ناخۆشترین شت بۆ بیستن، چونکی هیه کس ئاماده نییه که به ره و رووی سته مکار خودی سته مکار تاوانبار بکا."

(15) ئنجا هیرو گوئی: "کامه چیژ؟ تۆ له ویاوه په دایت که سته مکار له و که سانه وه که هیه شتیکی خراپ نالّین له بهرده میدا چی ده ست ده که ویت له کاتیکیدا ئه و ده زانی که هه ر بیرکردنه وه یه کی ئه و پیاوه بیده نگانه خۆی له خۆیدا بۆ خودی سته مکار خراپه و شوینی گومان؟ یاخود، چ چیژیک، له و باوه په دایت ئه و به ده سستی بهیّنی له وانه وه که ستایشی ده که ن له کاتیکیدا ئه و ده زانی که ئه وان بۆیه ستایشی ده که ن ته نیا له بهر خاتری ته مه لوق کردن؟"

(16) ئنجا سایمۆندیس گوئی: "بۆخاتری زیۆس، هیرو ئه م هه قه ت پیده ده م، شیرین ترین ستایش له و که سانه وه دیت که ئازادن به پله یه کی زۆر. به لّام ببینه، تۆ

ناتوانی هیچ کس را زی بکیت به وهی که تو چیرژی زیاتر نابینیت له وستانه ی که ووزه و توانا به ئیمه ی ئینسان ددهن."

(17) من ده زانم سایمۆندیس که به لانی که مه وه ژۆریه له و باوه په دان که ئیمه ی سته مکار ده خۆیین و ده خۆینه وه به چیرۆ زه وقیکێ ژۆره وه زیاتر له که سانی تاییه ت له و دیده وه که به شداریوونیان له ژده مینکدا له سه ر سفره ی ئیمه چیرژی ژۆرتیه وه که له خواردنی هه ر سفره یه کی دی، ئاخه ئه و شته ی که له و دیو عادی بوونه وه یه چیرژیکێ نااسایی ده به خشی.

(18) هه ر له بهر ئه م هۆیه شه که هه موو ئینسانه کان جگه له سته مکاره کان به خۆشییه کی ژۆره وه چاره پوانی هاتنی کاتی ئاهه نگ و جه ژنه کان ده که ن. میژی سته مکاره کان هه میشه به و شیوازه ژۆره ده پازینریتیه وه که هه ل زیاده کردنی چیرۆ خۆشی نامینیت بۆ سته مکاره کان له کاتی ئاهه نگه کاند. له بهر ئه وه له م روه وه بارودۆخی سته مکاره کان خراپ تره له که سانی تاییه ت."

(19) دواچار گوتی: "من باش ده زانم که تو ش له م روه وه ئه زمونت هه یه، مه به ستم ئه وه یه بلیتم که سیك تا زیاتر خزمه تی بکردریت به پرژه یه کی ئه و تو که زیاتریت له و ریژه ی پتویسته، زیاتر هه ست به تیریبون ده کاو که متر نیشتیای خواردنی ده بیت. هه روه ها سه باره ت به ماوه ی چیریش ئه و که سه ی که کومه لی خواردنی ژۆری بۆ دروست بکردری له وه زعیکی خراپه تر دایه وه که له و که سه ی به ته وازه وه ده ژی."

(20) سایمۆندیس گوتی: "به لام بۆخاتری زیۆس، هه تاکو ئه و کاته ی که دل ئاره زووده کا، ئه و که سانه ی له سه ر خواردنی ده وه له مه ند ده ژین چیرژی ژۆر ده بینن وه که له وانه ی که له سه ر ژهمی ساده و هه رزان ده ژین."

(21) هیرۆ گوتی: "سایمۆندیس، که واته تو له و باوه په دایت ئه و که سه ی که ژۆرتیه چیرۆ ببینی له هه ر کرده وه یه که ئه و عیشقیکی ژۆریشی ده بیت بۆ ئه و شته ؟". "به دلنیا ییه وه" سایمۆندیس گوتی:

"باشه، تو وای ده بینیت که سته مکاره کان به تاسه و خۆشییه کی ژۆره وه بچه سه ر سفره کانیان زیاتر له پیاوانی تاییه ت؟"

سایمۆندیس گوتی: "ئه بۆ خاتری زیۆس من هه رگیز وای نابینم، به لام وا بۆ ژۆریه ی خه لک ده رده که وی."

(22) هیرۆ گوتی: "به پای تو هۆی چیه ئه و هه موو ژمه پیشکه ش به سته مکار ده کری، تیز، تال، سویر، ترشاو، نمونه کانی دیکه ی وه کو ئه مانه ؟". سایمۆندیس گوتی: "به دلنیا ییه وه من ژۆر به ناسروشتیان ده زانم."

(23) تۆلۈ باۋەپەدايت كە ئەم خواردنانه شتېك بن جگە لەبابەتى ئارەزوو بۆ رۆجە ناسك يانەخۆشەكان؟ "لەبەرئەۋەى بەش بەحالى خۆم دەزانم، رەنگە تۆش بزانى، كە ئەو كەسەى بەتاسەۋە نان دەخوا ھېچ پىۋىستى بەم بى مانايە نىيە".

(24) سايمۆندىس گوتى: "باشە سەبارەت بەو بۆن و بەرام و رۆنە گرانبە ھاينەى كە لەخۆتيان دەدەيت، لەو باۋەپەدام ئەوانەى لەدەورتەن لە تۆ زياتر چىژيان لى دەبينن، ھەرۈك چۆن پياۋيگ خواردنېكى بۆن ناخۆشى خواردىيەت كەسانى نزيك ليۋەى زياتر ھەستى پىدەكەن ۋەك لەخۆى".

(25) ھىرۆ گوتى: "لەمە زياتر، ھەرچى پەيوەندى بەخواردنەۋە ھەبىت، ئەو كەسەى ھەموو جۆرە خواردنېكى ھەبىت بەتاسەۋە لەھىچيان ناپوانى. بەلام كەسېك كە لەشتېكى كەم پىت لەكاتى بينىنى لەو شتەدا بەتاسەۋە خۆى لەۋشتە تىردەكا".

(26) سايمۆندىس گوتى: "رەنگە چىژۋەرگرتن لەسېكس بەپلەى يەكەم بىت بۆ ئارەزوو خواستن بۆ ستەمكارى، ئارەزووكردى بون بەستەمكار، چونكى تۆ دەتوانى لەگەل كى بتهۋى، جوانترين كەس، بخەۋى".

(27) ھىرۆ گوتى: "ئىستا تۆ ئامازدەت بەشتېكدا كە باش ئەۋەبزانه ئىمەى ستەمكار لەم رۈۋە ھالمان خراپترە لەكەسانى تايبەت. دەرپارەى ژن ھىنان، سەرەتا ژن ھىنانېك ھەيە لەتەك كەسېكى دەۋلەمەنترو بەدەستەلات تر كە من ۋاى دەبينم نەجىبترين جۆرى ژنخواستنە كە چىژ بىەخشىتە بوك و زاوا. دووھەم، جۆرىكى دىكەى ژنخواستن ھەيە كە لەنۆان دوۈكەسى يەكساندا ساز دەدرى. بەلام زەماۋەندكرن لەتەك ئەو كەسانەدا كە لەپلەى خوارەۋەن بەزەماۋەندېكى بى كەلك و بى رىز حىساب دەكرى".

(28) كەۋاقە، مەگەر لەۋحالەتەدا نەبىت كەستەمكار لەتەك ئافرەتېكى بيانيدا زەماۋەندېكا، دەنا ناچار دەبىت لەتەك ئافرەتېكى ئاست نزمدا زەماۋەندېكا، بەۋاتايەكى دى ئەۋشتەى كە رازى دەكا بەئاسانى بەدەستى ناگات. لەمە زياتر، بەتەنگەۋە ھاتن و سەرنج راكېشيانى ئافرەتېكى حەكىم زۆرتەر چىژ بەخشە ۋەك لەھى ئافرەتى كۆيلە، ئەمەى دوايان ھېچ شوپىنى رەزامەندى نىيە، نەك ئەۋەندە بەلكو بۆنەى ئەو تۆ زياتر دەرپەخسى بۆ توۋرەبون و ئازارو دەرەدەسەرى لەكاتى پىشت گوى خستنى شتېكدا.

(29) بەلام ھەرچى پەيوەندى بە سېكسەۋە ھەبىت لەتەك كوپە جوانەكاندا، ستەمكار لىرەشدا زەرەريەتى، ھەرۈك چۆن لەتەك ئافرەتاندا بۆ مندال ھىنانەدنياۋە. ۋابزانم ھەموو دەزانين كە سېكسى چىژ زۆر دەبەخشى گەر پى بەپى لەتەكيدا عەشق ھەبىت.

(30) به لّام له سته مكاردا عه شق كه متر سه ره له ده دا، كه متر خوی نیشان ده دا، چونكى عه شق قسه له چيژي ناكا كه له به رده سته داييت، به لكو چيژي عه شق له و شته دايه كه شويى ناوا تخواستنه. هه روه كه چوڻ پياويك كه نه زموونى تينویتی نه كرديت چيژ له خوار دنه وه نابینيت، ناو هاش پياويكي بي نه زموونى عه شق بي به شه له نه زموونى چيشتنى شيرینی سينكس."

(31) ساي موندیس به مه زور پيكنی و گوتی: "هیرۆ مه به سته چيیه؟ ئایا نه وه ئينكار ده كه كیت كه عه شقی كوروكال مه سه له يه كى سروشتیه له سته مكاردا؟ گه ر وایه چوڻ ده توانیت (ده يلؤخيؤس) ت خوښ بوئ، نه وه ی كه ده لئین جوانترین كورپه؟."

(32) به زيو س سوینديت، ساي موندیس، نه مه له به ر نه وه نيیه كه من ئاره زووی نه و شته ده كه م كه له نه و دا بوونی هه یه، به لكو بق بردنه وه و به ده ست هينانی نه و شته يه كه به كه لكی سته مكار نایه ت."

(33) له به ر نه وه ی من (ده يلؤخيؤس) م خوښ ده وئ بق نه و شته ی كه سروشت ئينسان ناچار ده كا له كه سيكدا بخوازی كه باشتريه، نه مه ش نه و شته يه كه من ده بيت به ده سته بهيتم، به لّام من به قوولی ئاره زووی به ده ست هينانی ده كه م هاوړئ له ته كه عه شقدا، له ته كه كه سيكدا كه پازى بيت هه روه ها كه متر ئاره زووی نه وه ده كه م كه به توپزی لئى بستينم وه كه له وه ی خو م نه زيه ت به دم.

(34) من خو م له و باوه ر به دام كه سه ندن به زوری له دوژمنيك كه پازى نيیه خوشتريه شته، به لّام خزمه تی نه و كه سانه ی كه خويان ده خوانن لای من خوشتريه شته.

(35) بق نمونه، غه مزیه كى نه و كه سه ی كه وه لّامى عه شق ده داته وه زور ئارامى به خشه، پرسياره كان چيژ به خشن، وه لّامه كانيش هه روه ها، به لّام شه پر كردن و ململانی زورترین ئاره زوی سينكسى ده هور وژنی.

(36) به دلنایيه وه وای ده بينم كه چيژيك له كه سيكه وه كه خوی رازی نيیه زياتر له كردارى قول برين ده چي وه كه له سينكس. هه رچه نده بيژارى كه سى قول برپاو جوريك چيژ به كه سى قول بر ده به خشى، له گه ل نه مه شدا چيژوه رگرتن له ئازارى نه و كه سه ی كه خوشت ده وئ، ماچى بكه كیت و شويى بوغزی نه و بيت، ده سته بق به ریت و شويى بيژ هاتنه وه ی بيت، ئایا به راستی نه مه ئیدی شوینی بيژارى و به زه یی هاتنه وه نيیه؟.

(37) كه سيكى تاييه ت كاتيك كه مه عشوقه كه ی خزمه تيكي پيشكه ش بكا تیده گاو وه كو نيشانه ی عه شق سه يری ده كا چونكى نه و ده زانی كه مه عشوقه كه ی له ژير هيچ

پالہ پہ سستویہ کدا هیچ خزمہ تیک ناکا. بہ لام ہرگیز شیاو نییہ بۆ ستمکار کہ بپوا بہ و کہ سہ بکا کہ خوشی دہوئیت.

(38) چونکی ئیمہ دہ زانین ئہ و کہ سانہی بہ ہوی ترسہ وہ ہول دہ دہن خزمہ تیک بکہن، بہ ہموو شیوازیک ہول دہ دہن وا خویان نیشان بدہن وہ کو ہاوپئ. لہ مہ زیاتر لہ بیرمان بیت کہ پیلان دژ بہ ستمکاران لہ هیچ کہ سیکہ وہ لہ لایہن هیچ کہ سیکہ وہ دانارپژرین جگہ لہ و کہ سانہی کہ ئیدعا دہ کہن کہ گواہیہ ئہ مانیان (ستمکارہ کان) خوشی دہوئ."

(1) ئنجا سايىمۇندىس سەبارەت بەقسەكانى ھىرۇگوتى: "ئەو ھەموو لەبەرژەو ھەندى نەبووانە كە ئاماژدەت پىدان بەلای مەو ھە زۆر سادەن، چونكى من دەبىنم ئەو كەسانەى كە بەپىاوى كاملاً ناوبانگيان دەركردو، بەدەستى خۆيان خۆيان خستۆتە حالەتیکەو كە لەرووى خواردن و خواردنەو ھەشتى ناسكەو ھە زۆر لەبەرژەو ھەنديان نەبیت، بگرە لەسێكسش دوورەپەرژيان كردو.

(2) بەلام ئیو ھى سەمكاران لەم شتانەى خوارەو ھەدا لەكەسانى تايبەتیتان تىپەپاندو. ئیو پەرژەى گەرە دادەھێن و بەجوانى جى بەجیان دەكەن، ئیو رێژەى كى زۆر ئەوشتانەتان ھەى كە پىوېست نین، ئەو ئەسپانەتان ھەن كە بى وینەن، چەكى ئەوتۆ كە ناوازەن، خشلى نایاب بۆ ژنەكانتان، خانو ھەرە قەشەنگەكان، ئەو خانوانەى كە رازینراو ھەتەو بەشت و مەكى بەھادار، لەمەزیاتر، ئەو خزمەتكارانەى ئیو ھەتاتن ھەم لەژمارەدا زۆرن و ھەم لەمەعرفەدا باشترین، ئنجا ئیو ئەوكەسانەن كە دەتوانن. ھەم بەدوژمنەكانتان زەرەر و زیان بگەینەن ھەم سوود بەھاوێرپەكانتان ببەخشن.

(3) بەرانبەر بەمە ھىرۇگوتى: "سايىمۇندىس من ھىچ سەرسام نیم لەو ھى كەزۆرینەى ئینسانەكان بەستەمكارى ھەلەخەلەتین. چونكى من لەویاوە پەدام كە ھەشامات (Crowd) ئەو سەرنجەیان لادروست دەبیت كە ھەندىك بەختەو ھەرن و ھەندىكى دى كۆل ئەمەش لەرێگای بىننەو.

(4) سەستەمكارى بەناشكرا ئەو مۆلك و مالانە دەخاتە روو كە بەھادارن. بەلام ئەوشتەى كەرەق و شوینى زەبرو ژۆنگە لەرۆحى سەستەمكاردا پەنھان دەھێلێتەو، لەوشتیەدا كە بەختیارى و كۆلى ئینسانى تىیدا خەزن كراو.

(5) ئەو ھى كە ئەمە بەسەر ژۆریەدا تیدەپەرێ، وەك گوتم شوینى سەرسوپرمان نىبە. بەلام ئەو ھى كە تۆش لەمەبى ناگایت، تۆیەك كە ناوبانگت دەركردو بەو ھى بەچاكى ئەو كێشانە دەبىنیت كە شوینى ئیشكالىەتن لەرێگای عەقڵتەو نەك لەرێگای چاوانتەو، ئا ئەمە بۆ من شوینى سەرسوپرمانە.

(6) بەلام، سايىمۇندىس، من لەرێگای ئەزمو ھە دەزانم و پیت دەلیم كە سەستەمكار كەمترین بەشى شتەچاكەكانى ھەى و خاوەنى بەشێكى زۆرى شتەخراپەكانیشە.

(7) سەیرى ئەم نمونەى بەكە: گەر ئاشتى سەیركردى وەك ئەو ھى كە باشترین چاكەى بۆ ئینسانەكان، ئەو سەستەمكارەكان كەمترین بەشيان پى دەبێرێ لەناشتى،

گەر جەنگىش گەۋدە تىرىن خراپە بىت ئەۋاستە مكارەكان زۆرتىرىن بەشىان ھەيە لەم خراپەيەدا.

(8) چونكى، شياۋە بۇ كەسانى تايىبەت، مەگەر لەۋجائەتەدا نەبىت كەشارەكەيان سەرگەرمى جەنگ بىت، دەنا دەتوانن بۇ ھەركۆيىكە دلىان دەخۋازى گەشت بكن بى ئەۋەى بترسن لەۋەى كە كەسىك ترورىان دەكا. بەلام سستە مكاران، ھەر ھەموويان، ئاۋھا سەيرى ھەموو شوئىنك دەكەن ۋەك ئەۋەى سەرزەمىنىكى پىر لەكەلكەلەى دوژمن كارانە بىت. خۇيان ۋا بىردەكەنەۋە كە زۆر پىتۈيىستە بەجائەتى پىر چەك بوونەۋە بپۇن ۋە ھەمىشەش چۈاردەوريان بەپاسەۋانى تايىبەتى بگىردىت.

(9) لەمەزىاتر، گەر كەسانى تايىبەت بەۋى كارىكەۋە پى بنىتە خاكى دوژمنەۋە ئەۋا لەۋ باۋەرەدا دەبن كە سەلامەت دەبن بەلانى كەمەۋە دۋاى ئەۋەى كە دەگەپنەۋە مائەۋە. بەلام سستە مكاران دزانن ئەۋكاتەى دەگەنەۋە شارى خۇيان ئا لەۋىدا زىاتر لە ھەر شوئىنكى دى خۇيان لەنىۋ دوژمنەكانياندا دەبىننەۋە.

(10) دوويارە، گەر ئەۋانەى بەھىزتىن پەلامارى شارىاندا، ئەۋانەى كە لەدەرەۋەى دىۋارەكانى قەلان، لاۋازن ۋە لۋياۋەرەدان كە لەمەترسىدان، ھەر ھەموو ھەست بە ئەمن ۋە ئەمان دەكەن بەلانى كەمەۋە كاتىك خۇيان دەگەيەننەۋە ناو قەلاكە. بەلام سستە مكار تەنانت لەناۋ مالى خۇشيدا بەدور نىيە لەمەترسى ۋە لەئاسايشدا نىيە، نەك ئەۋەندە بەلكو بگرە لەمالى خۇيداىە كە ئەۋ لۋياۋەرەدايە دەبىت زىاتر لە ھەر شوئىنك زۆرتىر ووريا بىت.

(11) زىاتر لەمە، بۇ كەسانى تايىبەت، رزگار بوون لەجەنگ لەپىگاي پەيمانەكان ۋە ئاشتىيەۋە فەراھەم دەكرىت. كەچى لای سستە مكاران ھەرگىز ئاشتى لەتەك رەمىەتى سستە مكارىدا مەيسەر نابىت، ھەرۋەھا سستە مكار ناتۋانى باۋەر بەرىككەۋتن ۋە پەيمان بەھىننىت ۋە پىشتى لى بكاتەۋە.

(12) "دىارە ئەۋ جەنگانە ھەن كەشارەكان بەرپايان دەكەن، يا جەنگى كە سستە مكاران بەرپاي دەكەن دژ بەۋانەى بوونەتە قورىانى زۆرو سستەم. لەم جەنگانەدا، ھەرچى تالى ۋە سەختىك كە ئىنسان دەپچىزى ۋە لەشاردا پىيدا تىدەپەرپى، بەھەمان شىۋەش سستە مكارىش پىيدا تىدەپەرپى.

(13) ھەردوۋا دەبىت پىچەك بن، ھۇشياربن، رىسك بكن، ئنجا لىيان درا ديارە ئەزىەت دەخۇن، ھەريەكە لەم جەنگانەدا بەشى خۇى ئازار دەچىزى.

(14) تا ئىرە، جەنگى ھەردوۋا ۋەك يەكن. بەلام ھەرچى پەيۋەندى بەۋ چىزۋ خۇشىيەۋە ھەبىت ۋەك بەرئەنجامى شەپكردن كە كەسانى ناۋ شار لىي بەھرەمەند

دەبن له جەنگ دژ بە شارەکانی دیکە، ئەوا ستمکاران لەم چێژو خوشیەش بێ بەشن.

(15) بەدڵنیاییەوه ئەوکاتە ی شارەکان نەیارەکانیان لەشەپدا دەبەزێن، ئاسان نییە تەعبیرکردن لەوچێژو خوشییە کە کەسەکان بە دەستی دەهێنن لەبەرئەنجامی شکاندنێ دژمن دا، لەراوانی دژمندا، چەندە خۆشی دەبینن لەکوشتنی دژمنەکانیاندا، چەندە بەکردهوهکان شاگەشکە دەبن، چەندە ناووناوبانگ بوخۆیان بە دەست دەهێنن، و چۆن بەختەوهریهکی ئەوتۆ بە دەست دەهێنن لەو قەناعەتەوه کە شتیکیان بۆ شارەکیان زیادکردوه.

(16) هەریەکە ئیدعای ئەوه دەکا کە لەپلانی کەدا بەشداربووهوه و ژۆرتێنی کوشتوه، زەحمەتیش نییە کە ئەو راستییە نەبیرێ چۆن زیاده پۆیی دەکەن و پیوهی دەنێن، ئیدعاکردنی ئەوهی کە هێندەیان کوشتوه، لەراستیدا زیاتر لەوهی کە مردوون. ئەو شتە نەجیبانەیه لای ئەوان دەبێتە مایه ی سەرکەوتنیکی گۆره.

(17) بەلام کاتی کە ستمکار گومان لەهەندێک کەس بکا لەوهی داوچەن دژ بەئەو، و بەفیعلی وا سەیربکا کە خەریکی پیلانیکی لەو جۆرەن، ئەوا لەناویان دەبا، ئەو دەزانێ کە هیچ شتی بۆشار زیادناکا، دەزانێ، بێ گومان، کە فەرمانپەر وایەتی تەنیا بەسەر ژمارەیهکی کەمدا دەکا، لێرەوه ناتوانێ دلخۆش بێت و هیچ فەخرێک لەکرداریدا نابینێتەوه، بەلکو هەتا دەتوانێ لەو شتە ی کە رووی داوه کەم دەکاتەوه و لەکاتی کە ئەمە دەکا، عۆز دەهێنێتەوه بۆ ئەنجامدانی ئەم کارە وەک ئەوهی کە هیچ ناعەدالەتیەکی نەنواندبێ. لێرەوه تەنانهت ئەو شتە ی کردووپیەتی لای خۆشی کاریکی جوامێرانە نییە. هەرۆهە لەکاتی کە ئەوانە ی کە ئەم لێیان دەترسا دەمرن، لەم حالەتەشدا ئەو ئازاتر نییە بەلکو لەجاران زیاتر حەزەردەکا. کەواتە ستمکار هەموو ژيانی لەشەپێکا خەرجەکا کە من ئیستا بۆت باس دەکەم و نیشانتی دەدەم.

(1) ئىستا وەرەو مەسەلەى ھاوپپىيەتى لە بەرچاوبىگرە، چۆن ستمەكاران بەشدارى تىدەدەكەن. جارى باسەرنىج بدەينە ئەوەى ئايا ھاوپپىيەتى مەزنتىن چاكەيە بۆ ئىنسانەكان.

(2) ديارە مەسەلەكە لاي كەسك كە خوشدەويستىرئ لەلايەن كەسكى ديكەوہ ئەوا ئەوكەسەى خوشى دەوى بەئامادەبوونى و بينىنى ئەو ھەميشە خوشحالە، بەخوشىيەوہ سوودى پىدەگەيەنى، تاسەى دەكا گەر ئامادەنەبوو (لەوى نەبوو)، بەخىرھاتنەوہى دەكا لەكاتى گەرپانەویدا، چاكەكانى لەتەكدا بەش دەكا، بەھاناپەوہ دەچى گەر بينىنى رووبەپوى گىروگفت بۆتەوہ.

(3) لەمەزىاتر، تەنانت ئەوہ بەسەرشارەكاندا تىنەپەپىوہ كە ئەو راستىيە نەبين كە ھاوپپىيەتى مەزنتىن چاكەيەوشوئىنى خوشى ھەموو ئىنسانەكانە. بەھەرچال، زۆرىك لەشارەكان ئەو ياسايەيان داپشتوہ كەتەنيا زىناكەرەن بكوژدريئ بى ئىپرسىنەوہ، لەبەر ئەم ھۆيە، لەبەر ئەوہى لەوياوہپەدان كە زىناكەرەن تىكەرەنى دۆستايەتى نيوان ئافرەتان و مېردەكانيان. چونكى ھەركاتىك ئافرەتىك بەھوى حالەتىكى تايبەتەوہ مىلى نا بۆ پەيوەندىكى سىكىسى، مېردەكەى بەچاويكى سووك سەيرى ناكە، بەومەرجەى مېردەكەى راي واييت كە ھاوپپىيەتى ژنەكەى بەردەوام دەبىت بى پچران.

(4) "من خۆم لەو باوہپەدام كە خوش بوىستىت ھىندە چاكەيەكى مەزنە كەسەى خوش ويستراو ھەم لەخوداكانەوہ ھەم لەئىنسانەكانەوہ سودو كەلك رووى تىدەكەن. تەنانت لەمەشدا ستمەكاران، بەجيا لەھەموو كەس، بى بەشنو زەرەريانە.

"بەلام، سايەمۆندىس گەر حەزدەكەيت بزانى من راستىت پىدەلئم ئەوا لەم خالە وورد بەرەوہ. بەدلنبايىيەوہ پتەوترىن دۆستايەتى ئەو دۆستايەتيە كە دايكو باوكان بۆ مندالەكانيان ھەيانەو ئەوہى مندالەكان بۆ دايكو باوكيان ھەيانە، برا بۆ برا، ژن بۆ مېردى، ھاوپى بۆ ھاوپى.

(5) گەر تۆبتەوى بەووردى لەمەسەلەكە ووردبىتەوہ كە كەسانى تايبەت خوش دەويستىرئ لەلايەن ئەوانەوہ كە ناوم بردن، لەكاتىكدا ستمەكاران مندالەكانى خويان كوشتوہ، لەژىر سايەى رژىمە ستمەكارەكاندا برا بۆتە جەللادى برا، ھەرەھا زۆرىك

له سته مكاران سهره و نگو م كراون له لايه ن ژنه كانيانه وه، يا خود له لايه ن هاوړي
 كانيانه وه، نه و هاوړي يانه ي كه نه مان له و باوه په دابوون به پاستي هاوړي.
 (6) چو ن سته مكاره كان باوه پ بهي ن به وه ي كه شوي نى خو شه ويستين، يا خو ش
 ده ويستري ن له لايه ن هي چ كه سي كه وه، هي نده ي شوي نى رك و كينه ن به پي سروسشت و
 به لام خو ش ويستنيان به ژوري ياسا ؟

(4)

(1) دووبارە، وەرەو سەیری کێشەى بپوا (trust) بکە، کى دەتوانى لەمەدا بەشداربیت و بى بەش نەبیت لەچاکەى مەزندا؟ ئەو چ جورە دۆستایەتیهکى شیرینە کە بەدوورە لەبپواو ریزی وەك یەكەو؟ چ جورە نزیکیهکە لەیەكەو کەخۆشى دەبەخشی بەژن و میزد بى بپوا؟ یاخود ئەو چ خزمەتکاریکە باشە گەر شوینی بپوا نەبیت؟

(2) لیژەدا هەرچى پەيوەندى بە بپواکردن و ئیعتماکردنەو هەیه، ستمکار کەمترین بەشى پى بپاوه، نەك هیندەى نەك تەنیا ئەوێ ژانیان خەرج دەکەن لەبپوانەکردن بەو خواردن و خواردنەوانەى پێشکەشیان دەکرى، بەلکو مومارەسەیهکە باوه کە ستمکارەکان پێش ئەوێ قوربانى پێشکەش بەخوداکان بکەن داوا لەئامادەبوان دەکەن کە تامى قوربانیهکە بکەن بەهوى بى باوهپى و نەبوونی ئیعتماדיانەو بگرە لەویشدا رەنگە شتیکى خراپ بخۆن یا بخۆنەو.

(3) هەرچى پەيوەندى بەنیشتمانەو هەیه، لای ئینسانەکان نیشتمانەکان زۆر بە بەهان. هاوینیشتمانیان وەك پاسەوانى یەكتر مامەلە دەکەن دژ بەکۆیلەکان، هەروەها دژ بەپیاو خراپەکان، ئەمەش بى بەرانبەر، بۆ ئەوێ هیچ هاوینیشتمانییهك روبەپوى ترۆر نەبیتەو.

(4) بگرە تا ئەو شوێنە پێشکەوتوون لەچاودێرکردندا کە هەندێك کردویانەتە یاسا کە تەنانەت کەسى شەریکی تاوانبار هەروا بەئاسانى بۆی دەریاز نەبیت. کەواتە بەهوى نیشتمانەو هەیه هاوینیشتمانییه ژيانى خۆى بەسەلامەت دەژى.

(5) بگرە لەمەشدا، پێچەوانەکەى بۆ ستمکارەکان راستە. لەجیاتى ئەوێ تۆلەیان بۆ بکەنەو، شارەکان بەشکوتمەندییهو ریز لەبکوژانى ستمکار دەنن، لەجیاتى ئەوێ بکوژى ستمکار لەمەپاسیمە پیرۆزەکاندا بى بەش بکەن، وەك ئەوێ کە لەگەڵ بکوژانى کەسانى عادى دەیکەن، کەچى شارەکان لەمەعبەدەکاندا پەیکەر بۆ ئەو کەسانە دادەتاشن کە ستمکار ترۆر دەکەن.

(6) "سایمۆندیس، گەر لەو باوه پەدايت کە ستمکار خاوەنى شتومەکی زۆرتەر وەك لەکەسیکی تايبەت و هەر بۆیەشە چیژیکى زۆرتەر دەبینیت لەخواوەندارێتیه، تەنانەت ئەمەش وانیه. هەروەك چۆن وەرزشکارەکان هیچ لەزەتێك لەوەنابین کەبیسەلمێنن لەکەسانى عادى بەهیزترن، ئاوهاش ستمکار هیچ لەزەتێك لەو

نابینیت که زۆرت شتومه کی هیه وه که له که سه تاییه تیه کان، به لکو ئازاریکی زۆر ده چیژێ کاتی که متری هه بیته له سته مکاره کانی دیکه. چونکی نه واسه ییری سته مکاره کانی دیکه ده کا وه کو مونا فس و دوژمن و چاو بر له سامانی نه م.

(7) "ههروه ها نه وشته ی که سته مکار ئاره زووی ده کا خیراتر نایه ت به ده سته وه وه که له که سیکی تاییه ت. که سی تاییه ت یا ئاره زووی خانوویه که ده کا، یا کیلگه یه که، یا کۆیله یه کی ناوما ل، به لام سته مکار ئاره زووی شاره کان ده کا، داگیرکردنی ولاته به رفراوانه کان، به نده ره کان قه لا مه زنه کان، نه وشتانه ی که به قورسی و مه ترسیه کی زۆره وه به ده ست ده هیترین، وه که له وشتانه ی که شوینی ئاره زووی که سانی تاییه تن.

(8) "زیاتر له مه، تو له نیوپیا وه تاییه ته کاندایه که متر هه ژاریک ده بینی هه ژارتی له سته مکاره کان. چونکی نه وشته ی گه وره یه و یا خود بریکی کافیه حوکم به سه ریدا نادری له پووی چه ندیتییه وه به لکو له پنگای به کاره ی نانییه وه هه لده سه نگیندري. هه ره به م پییه، نه و بره ی که زیاد له پیویسته گه وره یه و نه وش که له سنوری کافی بوون که متره بچوکه."

(9) لیڤه دا بۆ که سی سته مکار جووی مولک و مالی له راستیدا که مترن و نه گونجاوترن بۆ پیویسته کانی وه که له وه ی لای که سانی تاییه ت ده بیینه وه. که سانی تاییه ت ده توانن مه سروفی رۆژانه یان که م بکه نه وه به هه ر جوړیک که ده یانه ویته، به لام سته مکاره کان ناتوانن له به رنه وه ی زۆرتیرینی خه رجیه کانیا ن و پیویست ترینیا ن له پاراستن و پاسه وانی کردنی ژیا نیاندا خه رج ده کریته. ههروه ها که مکردنه وه ی نه و خه رجیا نه ده بیته مایه ی وێرانی.

(10) دوا جار، بۆچی ده بیته وه که هه ژار حساب بکدرین نه وانه ی که ده توانن نه وشتانه به ده ست به یزن که پیویسته یانه له پنگای هۆکاری په واهه؟ کی نه و که سانه به هه ژارو کلۆل له قه له م نادات که به هۆی پیویسته کانیانه وه ناچارن شتی خراپ و سووک دابه یزن؟

(11) سته مکاره کان له زۆریه ی کاته کاندایه زۆر نا عا دلانه هه لده ستن به تالان کردنی مه عبه ده کان و ئینسانه کان، له به رنه وه ی هه میشه پیویستیان به پاره ی زیاتر هه یه بۆ مه سروفاته زیاده کانیا ن. وه که نه وه ی که جه نگینکی نه به دی هه بیته، سته مکاره کان ناچارن که پشتگیری سوپا بکه ن یا خود تابجن.

(1) "سایمۆندیس، با دەربارەى غەمىكى دىكەى سىتەمكارەكان قىسەت بۆ بىكەم. ھەرچەندە سىتەمكارەكان ھەروەك كەسانى تايبەت، ئاشنان بەكاسانى شەرىف و ژىرو عادىل، بەلام لەجىياتى ئەو ھەي ئىعجاب دەربارەيان دەرىپىن لىيان دەترسىن. سىتەمكارەكان لەكەسانى ئازاد دلىر دەترسىن لەو روھە كە رەنگە بەكارىك ھەلبەستىن لەپىناو ئازادىدا، لەھەكىمەكان دەترسىن لەو ھەي رەنگە شىتىكى نوئى يا ھۆكارىكى نوئى دابھىتىن، ھەروەھا لەعادىلەكان دەترسىن لەبەرئەو ھەي رەنگە كۆمەلانى خەلك ھەزىكەن لەلایەن ئەوانەو ھەرمانرەوايەتى بىكردىرئى".

(2) لەكاتىكدا، بەھۆى ترسىانەو، بەنھىتى دوورەپەرىزى دەكەن لەو جۆرە كەسانە ياخۆيانىيان لى رىزگار دەكەن، كى دەمىنىتەو جگە لەتايپى ئا عادىل و شەھوانى (نا مولىتەزىمەكان) و كۆيلە؟ ئا عادىلەكان لەلایەن سىتەمكارەكانەو شوىنى باوھەپىن چونكى ھەروەك سىتەمكارەكان دەترسىن لەو ھەي رۆژىك شارەكان ئازادىن و ئەمان بىخەنە ژىررىكىفى خۆيانەو. شەھوانى و نامولىتەزىمەكان شوىنى باوھەپى سىتەمكارەكان چونكى لەئىستادا بەئارەزووى خۆيان ھەلس و كەوت دەكەن، كۆيلەكانىش لەبەرئەو ھەي ھىندە بەسوك و سەلىمى سەپرى خۆيان دەكەن خۆيان نابىن كەشايانى ئەو ھەي ئازادىن. ئەم غەمە لای مەن زۆر زەھمەتە، لەكاتىكدا بزانى كۆمەلانى كەسى چاك ھەن بەلام ئاچارىيت سوود لەكەسانى دىكە وەرىگىرىت.

(3) "زىاتر لەمە، سىتەمكار ئاچارە كە عاشقى شارىيت، چونكى بى شار نەدەتوانى خۆى بىپارىزى و نەبەختەو ھەرىش بىت. وىپراى ئەمەش سىتەمكارى سىتەمكارەكان ئاچار دەكا كە گىرو گىرفت بۆ ولاتەكانىشىيان دروست بىكەن. ئەوان ھىچ خۆشھال نابىن لەو ھەي كە ھاولاتيان ئازابىن ياخود پىچەك. بەپىچەوانەو چىژ لەو دەپىنن كە بىگانەكان زىاتر لەھاولاتيان پىچەك و شوىنى سام بن، سىتەمكارەكان ئەم بىگانە ھەكو پاسەوانى خۆيان بەكار دەھىنن."

(4) زىاتر لەمە، لەكاتى وەرزى بەپىت و بەرەكەتداو ھەبوونى شت و مەكى چاك، تەنانت لەوئىشدا سىتەمكارەكان ھەست بەخۆشى ناكەن. چونكى سىتەمكارەكان لەو باوھەدان كە تاكو ئىنسانەكان لەھەزارىدا بژىن زىاتر تەسلىم دەبن و بەكار ھىنانىيان ئاسان ترە.

(6)

(1) "سایمۆندیس هه زده که م بۆت ئاشکرا بکه م که نه و چیژو خۆشییهی کاتی خۆی وه ک که سێکی تاییهت هه ستم پیکردون، له وه تهی بوومه ته سته مکار من وای ده بینم که به ته وای لێیان دا پروام".

(2) نه و کاتهی من له ته ک هاو پێکانی هاوته مهنی خۆمدا ده بووم، له زه تم لێ ده بینین و له زه تیان لێ ده بینیم، له میواندارییه کاندایه شداریم ده کردو زۆرجار تا نه و رادهیهی که هه موو شتیکی ناخۆشی نیو ژیا نیسانم له یاده کرد، بگره زۆرجاران تاکو نه و پلهیه رۆحم مه ست ده بوو که له نیو گۆرانی و ئاهه نگ و سه مادا ده توایه وه، و بگره زۆرجاران ئاره زوی سیکسیشم سه ری هه لده دا له نیوان من و نه و که سانهی له ده ورو به ر ئاماده بوون.

(3) ئیستا من بێ به شم له و که سانهی که له هاو پێیه تیم له زه ت ده بن، له به ره وه، من کۆیله م ههیه له جیاتی هاو پێکان. من بێ به شم له هر هۆگری و نزیکیه ک له ته کیاندا له به ره وهی له ناویاندا خواستیکی چاک نابینمه وه به رانه ر به خۆم. هه ره ها زۆر به توندی دووره په ریژی ده که م له خواردنه وه و خه وتن وه ک نه وهی له که میندایم.

(4) له هه شامات سل بکه یته وه له کاتی که له ته نیایی رابکه یته، له وه بترسیته که پاسه وانه ت نه بیته له هه مانکاتدا له و که سانه ش بترسیته که پاسه وانه ت ده که ن، به وه رازی نه بیته که چوارده ورت به پیاوی پرچه ک نه گیرایته له هه مان کاتیشدا هه زیش نه که یته به چه که وه بیان بینیت، ئایا به راستی نه مه هه ل و مه رجیکێ شوینی به زه یی نییه ؟

(5) زیاتر له مه، باوه پ به ییگانه کان زیاتر بکه یته وه له هاو نیشتمانیان، به ره به رییه کان زیاتر له یۆنانیه کان، ئاره زوی نه وه بکه یته که سانی ئازاد بکه یته کۆیله و ناچار بیت کۆیله کان ئازاد بکه یته، ئایا نه مانه هه ر هه موو نیشانهی نه و رۆحه نین که شه ژاوه و په ریشان بوه له لایه ن ترسه وه ؟

(6) "ترس، وه ک ده زانی، له رۆحدا ته نیا نه وه نییه که خۆی له خۆیدا شوینی نازاره، به لکو ده شیبته تیکده ری هه موو چیژه کان".

(7) سایمۆندیس گه ر تۆش نه زمونی جه نگت هه بیته ره وانهی به ره کانی پێشه وهی جه نگ کرابیت و رو به پوی دوزمن وه ستا بیته وه، بیرت ده که ویتته وه که چ جو ره خواردنیکت وه رگرتوه و چۆنیش خه وت هه بوه.

(8) ئازارنىڭ لەۋكەتەدا چەشتوتە ھەمان ئازارە كە سەمكارەكان دەيچىزىن، بىگرە زۆر خراپ تر لەۋەش. چونكى سەمكارەكان لەۋ باۋەپەدان كەتەنیا دوزمەنەكان لەپىشيانەۋە نىن بەلگە لە ھەموو لايەكدان.

(9) سايىمۇندىس دۋاى ئەۋەى گۈيى لەم قسانە گىرت، قسەكانى بەھىرۆ بىرىۋ گۈتى: "لەۋباۋەپەدام تۆ زۆر بەچاكي مەسەلەيەكت خستەپوو. جەنگ شتىكى تۆقىنەرە. بەلام لەگەل ئەمەشدا، ھىرۆ ئىمە پاسەۋان دادەنئىن لەكاتى عەمەلىياتى سەربازىداۋ بەپرواۋە بەشى خۆمان لەخواردن وخەۋەر دەگرىن."

(10) لىرەدا ھىرۆ گۈتى: "سايىمۇندىس، بەلئى راستە بەزىۋس سۆيىدبى، ياسا چاۋدىرى پاسەۋان دەكا تاكو ھەم لەخۆيان بترسن ۋە ھەم لەجىياتى ئىۋە سەل بكنەۋە. بەلام سەمكارەكان پاسەۋانەكان بەكرى دەگىرن، ھەرۋەك درۋىنەكەرەكان."

(11) ھەرۋەھا بەدلىيايىۋە پاسەۋانەكان، گەر تواناي ھەرشتىكىيان ھەبىت، دەبىت بەۋەفا بن. لەگەل ئەمەشدا پەيداكردى پىاۋيكي بەۋەفاۋ دىسۆز زۆر زەحمەت ترە لەپەيداكردى كەسانى دىكە بۆ ھەر ئەرگىك دەتەۋىت، لەكاتىكدا ئەۋانەى بەكارى پاسەۋانى ھەلدەستىن لەبەرخاترى پارە ئەۋكارە دەكەن ۋە لەھەرچرە ساتىكدا پارەيەكى زۆرتر ۋەربىگىرن لەپىگى كۈشتىنى سەمكارەۋە، زۆرتر لەپارەيەى كەستەمكار دەيانداتى، ئەۋاھىچ سەل ئاكنەۋە لەۋكارە.

(12) "ھەرچى پەيۋەندى بەۋخالەۋە ھەيە كە گۈيا تۆ بەخىلى بەئىمە دەبەيت لەبەر ئەۋەى ئىمە دەتۈانين سود بەھاۋپىكانمان بگەيەنن ۋە ھەرۋەھا لەبەرئەۋەى دەتۈانين بالادەست بىن بەسەر دوزمەنە تايىبەتەكانماندا، ئەمەش بەۋشىۋەيە نىيە كە تۆ بۆى چۈۋىت."

(13) دەربارەى ھاۋپىيان، چۆن دەتۈانى باۋەپەۋە بەئىت كەتۆ سودىك دەبەخشىت، لەكاتىكدا دەزانىت ئەۋكەسەى زۆرترىن سود لەتۆ ۋەردەگرى زۆر بەخۇشىيەۋە خىراۋ بەپەلە لەبەرخاۋت گوم دەبىت؟ لەبەرئەۋەى ھەرچىكە لەستەمكار ۋەربىگرى كەسەى باۋەپەناكا مولىكى ئەۋبىت تاكو دوور نەكەۋىتەۋە لەفەرمانەكانى سەمكار.

(14) ھەرچى پەيۋەندى بەدوزمەنە تايىبەتەكانەۋە ھەيە، چۆن دەئىت كە سەمكارەكان دەستەلاتيان بەسەرياندا دەشكىۋ كۆنترۆلىان دەكەن لەكاتىكدا سەمكارەكان دەزانن كە ھەموو رەئىيەتەكانيان دوزمىنان، لەكاتىكدا كەشپاۋ نىپە ھەر ھەمويان بكوژىت يە تەۋقۇ زنجىريان بكنەيت؟ چونكى لەۋكەتەدا كى دەمىنئەۋە كەستەمكار ھوكمىيان بكا؟ ۋىپراى زانىنى ئەۋەى كە ئەۋانە ھەرھەموو

دوژمنی ئه‌ون (سته‌مکار)، له‌لایه‌که‌وه ده‌بی‌ت خو‌ی لی‌یان بی‌اری‌زی‌و له‌لایه‌کی دیکه‌شه‌وه ناچاره‌که به‌کاریان به‌ی‌ت‌ت.

(15) "سایمۆندیس ئه‌وه چاک بزانه، ئه‌وه‌که‌سانه‌ی که‌ئه‌مان لی‌یان سلّ ده‌که‌نه‌وه له‌نی‌و خه‌لکیدا، زۆر زه‌حمه‌ته‌ بو‌یان (سته‌مکاره‌کان) که‌ده‌یان‌بینن زیندوون و دین و ده‌چن، به‌لام کوشتنیشیان ئاسان نی‌یه. ئه‌مه‌ هه‌روه‌ک ئه‌وه‌ وایه‌ که‌ ئه‌سپ‌یک‌ی چاک و چاپووک هه‌بی‌ت له‌هه‌مان‌کاتیشدا ترسی ئه‌وه‌ش له‌ئارادابی‌ت که‌ ره‌نگه‌ بی‌ته‌ مایه‌ی ده‌رد‌یک‌ی چاره‌سه‌ر نه‌کراو، لی‌رده‌دا ئینسان زه‌حمه‌ته‌ بتوان‌ی بی‌کوژ‌ی له‌به‌ر چاکه‌کانی، له‌هه‌مان‌کاتیشدا زه‌حمه‌ته‌ هی‌شتنه‌وه‌ی به‌زیندو‌یتی به‌ه‌وی ئه‌گه‌ری روودانی کاره‌سات‌یکه‌وه له‌ناوه‌پاستی رووبونه‌وه‌ی مه‌ترسیه‌کدا".

(16) هه‌روه‌ها هه‌روه‌ک کۆمه‌ل‌ی شتی دیکه‌ که‌ ئیداره‌کردن‌یان زه‌حمه‌ته‌و له‌هه‌مان کاتیشدا به‌سودن، هه‌ر هه‌موو ده‌بنه‌مایه‌ی ده‌رده‌سه‌ری خاوه‌نه‌کانیان و بگه‌ره ئه‌وانه‌ش که‌ خو‌یان لی‌ خه‌لاس کردوه.

(1) کاتیک سایمۆندیس ئه‌وشتانه‌ی له‌هیرۆ بیست، گوتی: "واده‌رده‌که‌وێت که‌شهره‌ف و ناوو ناویانگ شتیکی مه‌زن بێت، ئینسانه‌کان ره‌نج و زه‌حمه‌تیکی زۆر ده‌کێشن و به‌رگه‌ی هه‌موو مه‌ترسییه‌کان ده‌گرن له‌پێناو به‌ده‌ست هێنانیدا".

(2) تۆش به‌هه‌مان شیوه، هه‌رچه‌نده‌ ئه‌وه‌تا ده‌لێیت که‌سته‌مکاری کێشه‌ی زۆره، به‌لام له‌گه‌ڵ ئه‌مه‌شدا هه‌ولێ بۆ ده‌ده‌یت به‌و هیوایه‌ی به‌ به‌پێز سه‌یر بکدرییت، له‌پێناو ئه‌وه‌ی که‌ هه‌ر هه‌موو ئه‌وانه‌ی ئاماده‌ن له‌مه‌جلیسیکدا، هه‌ر هه‌موو گۆی رایه‌لی فه‌رمانه‌کانت بن بۆ هێنانه‌وه‌ی به‌هانه، تا مو‌عجیب بن پێت، له‌ به‌رت هه‌لبه‌ستن، له‌سه‌ر شه‌قامه‌کان رێگات بۆ چۆڵ بکه‌ن، و هه‌میشه‌ به‌قسه‌و به‌کرده‌وه‌ رێزت بۆ دابنێن. ئه‌مه‌ ئه‌وشتانه‌ن که‌ ره‌عیه‌ت ده‌یکه‌ن بۆسته‌مکاره‌ن و هه‌رکه‌سیکی دی که‌ به‌پێزه‌وه‌ بینرخێنن.

(3) "هیرۆ، من خۆم وابیره‌که‌مه‌وه‌ که‌ پیاوی راسته‌قینه‌ له‌بوونه‌وه‌ره‌کانی دیکه‌ جیاوازه‌ له‌وه‌دا که‌ هه‌ولێ شه‌ره‌ف ده‌دات. له‌کاتیکدا هه‌موو ئاژه‌له‌کان چێژ له‌خواردن و خواردنه‌وه‌و خه‌وو سی‌کس ده‌بینن. به‌لام تم‌وح به‌شیوه‌یه‌کی سروشتی له‌ئاژه‌له‌ ناعه‌قلیه‌کاندا سه‌ر هه‌ڵاندات و هه‌روه‌ک چۆن مه‌رج نییه‌ له‌گشت ئینسانیکدا سه‌ره‌ه‌لبدا. ئه‌وه‌که‌سانه‌ی که‌ عه‌شقی شه‌ره‌ف و ستایش له‌سه‌ریاندا هه‌یه‌ به‌سروشت جیاوازن و ئه‌وانه‌ی که‌ ئیدی ته‌نیا ئینسان نین به‌لکو پیاوی راسته‌قینه‌ن".

(4) به‌م پێیه، من وای بۆ ده‌چم که‌ ره‌نگه‌ تۆ ئه‌وه‌مه‌موو شتانه‌ت له‌سته‌مکاریدا ته‌حه‌مول کردبێت له‌به‌ره‌ئه‌وه‌ی تۆ زۆتر له‌هه‌ر که‌سیکی دی به‌رز نرخی‌ندراویت و رێزت لێگیراوه. له‌به‌ره‌ئه‌وه‌ی هیه‌چ چێژیکی ئینسانی نییه‌ هێنده‌ نزیک بێته‌وه‌ له‌وشته‌ی که‌ خوداییه‌ جگه‌ له‌و چێژه‌ی که‌ پابه‌ندی شه‌ره‌ف و رێزه‌.

(5) ده‌رباره‌ی ئه‌مه‌ هیرۆ گوتی: "به‌لام سایمۆندیس، ته‌نانه‌ت شه‌ره‌ف و رێزی سه‌مه‌مکاره‌کان هه‌روه‌ک چێژی سی‌کسه‌ که‌ پێشتر بۆم رو‌نکردیته‌وه‌و نیشانه‌دا چۆن حا‌له‌تیکه‌".

(6) خزمه‌تی له‌وه‌که‌سانه‌وه‌ بێت که‌ عه‌شق نا‌به‌خشن، گوتمان هیه‌چ جو‌ره‌ خزمه‌تیک و کاریک نییه‌، هه‌روه‌ک چۆن سی‌کسیک به‌زۆر بێت ته‌نیا له‌رووکه‌شدا وا ده‌رده‌که‌وێ که‌ خۆشه‌. به‌هه‌مان شیوه‌ خزمه‌تی که‌سانیک که‌ ده‌ترسن به‌هیه‌چ شیوه‌یه‌ک ریز لێنان و شه‌ره‌فی تێدا نییه‌.

(7) ئايا دەتوانىن بلىين ئەوانەى كەناچار دەكرىن لەسەر كورسىيەكانيان ھەلبىستەن سەرپى تارىز لەوانە بگرن كە ناعادلانە مامەلەيان لەتەكدا دەكەن، ياخود ئەوانەى لەسەر شەقامەكان رىگا چۆل دەكەن بۆ بەھىزەكان، ئەو كەسانەى بەعەدلەو مامەلەيان لەتەكدا ناكەن، ئايا ئەمە رىزدانان و بەگەرەھى سەيركردنە؟

(8) "زىاتر لەمە، كۆمەلانى خەلكى خەلات دەدەنە ئەوانەى كە زۆتر شوينى رق لىھاتنەو، بگەرە بەتايەتى لەوكاتەدا كە ھەست بگەن رەنگە زەرەر و زىانك ببينن لەئەوانەو. بەلام من لەو باوەرەدام كە ئەم كارانە رەنگە شىاوترىت وەكو كارى كۆيلايەتى سەير بكرىن. لەكاتىكدا بەش بەحالى خۆم لەو باوەرەدام رىزو شەرەف لەكردارى تەواو پىچەوانەى ئەوانەو سەر ھەلەدەن."

(9) "ئەوكاتەى ئىنسانەكان، لەودیدەوہى كە پىاويكى راستەقىنە دەتوانى سودمەندىت بۆيان، لەوقەناعەتەوہى كە سود لەچاكەكانى وەردەگرن، لەبەرئەم ھۆيە ناوى ئەو ستايشى ئەو لەسەر زمانيان دەبىت، ئەوكاتەى ھەر كەسە ئەو ببينى وەك چاكەى خۆى، ئەوكاتەى بەئىرادەوہ رىگای بۆكەنەوہ لەبەرى ھەلبىستن لەدیدى وىستن و حەزلىكردنەوہ نەك لەترسو توقاندنەوہ، ئەوكاتەى خەلاتى دەكەن بۆ فەزىلەتە مەدەنيەكانى و سودەكانى، خزمەتكردنى ئەوان بۆكەسى ئاواو بەوشپۆھى، بەپراى من رىزدانانى حەقيقىيە بۆ ئەوكەسە، كەسىكى لەوجۆرەش، بەپراى من، شاھىنى رىزىكى لەو جۆرەيە. كەسىكى لەوجۆرە بە بەختەوہ دەزانم كە ئاوا رىزى بۆ دابىرى."

(10) واى دەبينم كەسىكى لەو جۆرە پىلان دژى ناچىرى، بەلكو قەلەقىەك بوونى دەبىت نەكا زەرەر ببينى و بەم شپۆھى ژيانى خۆى دەرژى بە بەختەوہرى و بى ترس، بى حەسودى بردن، بەدوور لەمەترسى. بەلام ستمكار، سايمۇندىس، باش دەزانى كە ژيانى شەو و رۆژى وەك كەسىك دەرژى و دەباتە سەر كە لەلايەن ھەموو ئىنسانەكانەوہ حوكمى بەسەردا دراوہ كە دەبىت بمرى لەبەر ئەو ھەموو ناعەدالەتيانەى كە ئەنجامى داو.

(11) كاتىك سايمۇندىس گوئى لەو ھەموو قسانە بوو گوئى: "بەلام ھىرۆ، كەواتە گەر ستمكار بوون ھىندە مايەى كلۆليە و تۆباش ئەمە دەزانى، ھۆى چيە خۆت لەو خراپەيە رزگار ناكەيت، ھەر ھەم بۆچى كەسىك تائىستا بەخواست و وىستى خۆى دەست بەردارى ستمكارى نەبۆ، كەسىك كە ستمكارى بەدى ھىتاو؟"

(12) ھىرۆ گوئى: "لەبەرئەوہى تەنانەت لەمەشدا ستمكارى ھەرمایەى بەدبەختيە، چونكى شياونىيە كە دەست بەردارى بىت. لەبەرئەوہى ستمكار چۆن دەتوانى ئەو ھەموو پارەيەى ئەو كەسانە بداتەوہ كە ئەم تالانى كر دوون، ياخود

له به رانبه ردا نازاری زنجیرو ته وقیك بچیژی كه ئەم له دهست و قاچ و ملی ئەوانی
دیکه ی کردوون، یاخود چۆن جهزای ئەوه مووژیانه بداته وه و بمری بۆ ئەوه موو
كه سانه ی كه ئەم كوشتوونی؟ راستیه كه ی، سایمۆندیس، گەر خۆ خنكاندنی (واته
كه سی سته مكار) سوود به هه ر كه سیك بگه یه نی. ئەو هیچ به رژه وه ندیه کی گیر
ناكه ویت، جا كیشه كانی بیاریژی یاخود بیانخاته لاه."

(1) ئنجا ساي مۇندىس گوتى: "ھيرو، من سەرسام نىم لەو ەى كه ئىستا تۆ بەدل لەگەل سەمكارىدا نىت، چونكى تۆ لەو باو ەپەدايت كه سەمكارى رىگريگە لەبەردەم بەدەست ەينانى عىشقى ئىنسانە كاندا وپراى ئەو ەش، من لەو باو ەپەدام كه دەتوانم ئەو ەت فەيرىگەم كه حوكم كردن مەرج نىيە بىيئە رىگر لەبەردەم ئەو ەى كه لەلایەن خەلگىيە ەو ەو ەش بوو سترىيت، بگرە بەرژە ەندىشى تىدايە بۆ ژيانى تاييەتى".

(2) "لەكاتىكدا تاقىكرەن ەو ەى ئەو ەى كه ئەمە خودى حالەتە كه يە ياخود نەء باجارى ئەو ەگە پىن كه فەرمانرەوا بە ەو ەى دەستەلاتىيە ەيەتى كه دەتوانى خزمەتى گەورە پىشكەش بكات، بەلكو گەر سەمكارو كه سى تاييەت ەمان كارىگەن، ئەو خالە لەبەرچا و بگرە كاميان زىاتر پىزانىن و سوپاس دەباتە ەو ە رىگەى خزمەتكر دىكى ەك يە كه ەو ە. بەنمونه يەكى سادە دەست پىدەكەم".

(3) يەكەم، گرىمانى ئەو ەكە كه فەرمانرەوا يەك و پياويكى تاييەت، كاتىك كەسك دەبين، ەاوپىيانە مامەلەى لەتەكدا دەكەن. لەم حالەتەدا، تۆ لەو باو ەپەدايت سلاو و پىشواى كاميان لای كه سى بىسەر زۆرتەر چىژو ەو ەش بەخشە؟ دووبارە گرىمانى ئەو ەكە كه ەر دووكيان ەمان كەس ستايش دەكەن، كامە ستايشيان زۆرتەر چىژو ەو ەش بەخشە؟

(4) "تەسەر بكة، ئەو كه سەفیداكارىك پىشكەش دەكا، ەردووكيان دەستى رىزى لى دەنن، بەپراى تۆ كام دەستى رىز لىنانەيا نەكە زۆرتەرمایەى پىزانىنە؟ تەسە و رىكە ەردووكيان ەك يەك سەردانى نەخۆشك دەكەن، ئايا روون و ئاشكرانىيە كه سەرنجدان و بەتەنگە ەهاتنى كه سىكى دەستەلاتدار دەبىتە مايەى مەزنترىن ەو ەش؟ گرىمانى ئەو ەكە كه ەردووك ەك يەك خەلاتەكان دەبەخشن، ئايا ئاشكرانىيە كه تەنانەت لەم حالەتەشدا خزمەت و خەلاتى كه سىكى خاوەن دەستەلات زۆرتەر بە ەادارتەر لەخەلات و خزمەتى كه سىكى تاييەتى گەرچى لەئەسلدا نىو ەى بە ەاى ئەو خزمەتەى ئەو ەشى ەبى".

(5) "راستىت بوى، من لەو باو ەپەدام كه ئەو كه سەى فەرمانرەوا يەو حوكم دەكات چونكى نەك تەنيا فەرمانرەوا يەتى كردن پياوى راستەقىنە زىاتر نەجىب تر دەكا، بەلكو ئىمە بە دىدىكى ترو ەو ەشكەى تر ەو ە لە ەمان كەس دەپوانىن زۆرتەر لەكاتى ئەو ەدا كه فەرمانرەوا يەتى دەكا ەك ئەو ەى لەكاتىكدا كه ژيانى تاييەت يانەى ەو ە

دهڙى. هه روه ها ئيمه زورتر له زهت له گفتوگوى نه وانه ده بينين كه خاوه ن جى و مه قامن وهك له وانه كه هاوشانى خومانن".

(6) "هه رچى په يوه ندى به كورانه وه هه يه، كه تو له وياوه په دا بوويت له و روه وه سته مكارى گونجاو نيينه، نه وان كه متر هه ست به سو كايه تى ده كهن له گهل كه سيكي پير كاتيگ نه و كه سه هه زمان په واپيټ، وه كه متر يش سه رنجى ناشرينى مه عشوقه كه ده دن، چونكه بوونى نه و وهك كه سيكي به پرېز خوى له خويدا كومه كه ره بو به رز نرخاندى، به پله يه كه كه اهانه كانى مه حف ده بنه وه، وه نه و شته ي كه نه جيبه زورتر خوى نيشان ده دا".

(7) "كه واته له كاتيگدا كه تو سو پاسيكي زياتر وه رده گريت له ريگاي خزمه تى يه كسانه وه، ئايا ره و نيينه بلين، له كاتيگدا كه تو ده توانى سودي زياتر بيه خشيت له ريگاي جى به جيكر دنى كومه لى شتى زوره وه و به خشينى خه لانتيكي زور، ره و انيينه بلين كه ده توانى زياتر شوينى خوش ويستن بيت وهك له كه سيكي تاييه ت؟"

(8) هيرؤ يه كسه ر وه لامى دايه وه، ساي مؤنديس، نه خير به هيچ شيوه يه كه، له به رنه وه ي ئيمه ناچارين كارگه لى نه و تو بكه ين كه ده بنه مايه ي چاندنى دوزمنايه تى، زياتر له كه سانى تاييه ت.

(9) ئيمه ده بيت تالانى بكه ين بو نه وه ي پاره مان هه بيت بو جيبه جيكر دنى پيوستيه كانمان، ده بيت خه لگى ناچار بكه ين پاسه وانى نه و شتانه بن كه پيوستيان به پاراستن هه يه، ئيمه ده بيت ناعادله كان سزابده ين، سنور بو نه و كه سانه دابنيين كه بى ئيلتيزامن، له كاتى هيرشى سه ربازيشدا چ له ده رياوه بيت يا له وشكانيينه وه ناشيت و نابيت كار هكه بده ينه ده ست ته مبه له كان.

(10) "زياتر له مه، نه و پياوه ي كه سته مكاره پيوستى به كړيگي راوه كان هه يه. هيچ بار يگ گرانتر نيينه بوسه ر شانى هاو نيشتمانيان جگه له مه .. چونكى هاو نيشتمانيان له و باوه په دان كه سته مكاره كان نه و به كړيگي راوانه راده گرن نه ك بو نه وه ي هاو به شى ريژبن له ته كياندا به لكو بو نه وه يه كه تاكو سوود مه ندبن له كومه كيان".

(9)

(1) له به رانبهر ئه وه شدا سايمۆنديس گوتى: "هیرۆ، من ئينكارى ئه وه ناکه م که ئه وه موو مه سه لانه پتويستيان به سه رنجدان هه يه. هه ندی به ته نگه وه هاتن ره نگه بینه مايه ی رقو کینه، هه ندیکى دى مايه ی رازى بوون".

(2) فیرکردنى ئه وشته ی که زۆر چاکه، ستایش کردن و ریز لێنان له وکه سه ی ئه مه به ده ست ده هینیت له ریگای زۆر نه جیبا نه وه، خو ی مه سه له یه که ده بیته مايه ی سه ره لدانى ریزی موته بادل، له کاتیکدا سه رزه نشترکردنى ئه وکه سه ی که مه ترخه م و بى باکه له ئه نجامدانى کاریکدا، زۆر بۆ هینان، سزادان و راستکردنه وه، ئه م شتانه هه ره موو ده بنه مايه ی سه ره لدانى دوژمنایه تی موته بادل.

(3) به م پێیه، من ده لێم ئه و پیاوه ی که فه رمانپه وایه ده بیته فه رمان به سه ر که سانی دیکه دا بدا که ئه وان هه لبستن به سزادانى ئه وکه سه ی پتويستى به زۆره ملی هه يه، به لām خو ی ده بیته خه لاته کان دابه ش بکا. ئه وه ی ئیستا رووده دا ئه وه ده سه لمینى که ئه مه ریکخستنیکى چاکه.

(4) چونکه هه رکات ویستمان کۆرسه کان (تیه کان) کى برکى بکه ن ئه و ئه رخۆن⁽⁷⁾ (archon) خه لاته کان دابه ش ده کا، به لām کارى ریکخستنى هه ر کۆرسه ی به به رپۆه به ره کان سپاردوه، هه روه ها که سانی دى بۆ به کاره یێنانى زۆر دژ به وان هه ی له نواندنا سستی ده نوین. به م پێیه، ئه وه ی له م کى برکىيان هه دا ده بیته شوینى ریزو پیزانین ئه وه له خودى ئه رخۆنه وه دیت، ئه و شته ش که مايه ی بوغزو پیزهاتنه وه یه له که سانی دیکه وه دیتو کارى ئه وانه.

(5) ئه وه چیه ریده گری له وه ی که گشت مه سه له سیاسیه کان ئاوها به م شیوه یه ئیداره بکری؟ هه موو شاره کان و دابه ش کراون، هه ندیک به پێ قه بيله کان، هه ندیکى دى به پێ دابه شکردنى ناوه کی، هه ندیکى دى به پێ کۆمپانیه کان و فه رمانپه واکانیش هه ریه که له به شیک لێپرساوه.

(6) گه ر که سیک پتويست بیت خه لات به سه ر ئه و به شان هه دا دابه ش بکا، وه کو کۆرسه کان، به هۆی له شکری چاکه وه، ئیلترامى چاک، سوارچاکى، دلیری له جه نگه دا، عه داله ت له په یوه ندیه عه قدییه کاند، ئه و ئه م شتانه ریی تیده چى که موماره سه بکردرین به مه به ست و نیاز هه وه.

(7) "به‌لئ، به‌زیۆس سویندیی، له‌کاتی هه‌ملهی سه‌ریازیدا به‌خیراییه‌کی زۆتر به‌هه‌وه‌پیری کاره‌که ده‌چن هه‌ولئ به‌ده‌ست هه‌ینانی ری‌زو شه‌ره‌فی زی‌اتر ده‌ده‌ن، زی‌اتر به‌پاره به‌شداری ده‌که‌ن، که کاتی خۆی هات بی‌ دواخستن، هه‌روه‌ها کشتوکال‌ که به‌نرخترینی شته‌کانه به‌لام که‌متر ئیداره ده‌کری له‌ریگای کئ برکێوه، بگره کشتوکالێش زی‌اتر پێش ده‌که‌وئ گه‌ر که‌سیک خه‌لات دیاری بکا بۆ کێلگه‌کان و گونده‌کان بۆ ئه‌وکه‌سانه‌ی که باشت‌ر زه‌وی ده‌کێلن و به‌ره‌م ده‌هێنن، و کۆمه‌لئ کاری چاک ده‌شی به‌ئه‌نجام بگه‌ینرێت له‌لایه‌ن ئه‌وکه‌سانه‌وه که له‌نیۆ هاونیشتمانیندا به‌چالاکییه‌وه روو له‌ئه‌نجامدانی ئه‌و کارانه‌وه ده‌که‌ن".

(8) "بودجه به‌م شیوه‌یه زی‌اد ده‌کا، به‌دواشیدا، له‌حاله‌تی نه‌بوونی کاتی فه‌راغدا اعتدال زۆتر به‌رکه‌مال ده‌بی‌ت، هه‌رچی په‌یوه‌ندی به‌کاری خراپیشه‌وه هه‌بی‌ت، که‌متر له‌وکه‌سانه ده‌وه‌شێته‌وه که سه‌رقال".

(9) "گه‌ر ئیسترا‌د سو‌دی هه‌بی بۆ‌شار، ئه‌وکه‌سه‌ی ری‌زی زی‌اتری لێ‌ده‌گیری له‌به‌ر سه‌رقال بوونی به‌م کاره‌وه ئه‌وا که‌سانی وه‌کو خۆی خپه‌دکاته‌وه و هانیان ده‌دا. گه‌ر واده‌رکه‌وت که ئه‌وکه‌سه‌ی ده‌رامه‌تیک‌ی بی‌ ده‌رده‌سه‌ری بۆ‌شار ده‌هێنێته ئاراوه ده‌بی‌ت ری‌زی بۆ دابنری، ته‌نانه‌ت تی‌رامانی‌کیش له‌م جو‌ره بی‌ حیساب بۆ کردن ناهێ‌لد‌ری‌ته‌وه".

(10) "به‌کورتییه‌که‌ی، سه‌باره‌ت به‌هه‌موو مه‌سه‌له‌کان ئه‌وکه‌سه‌ی که شتیک‌ی به‌سو‌دی نو‌ی ده‌خاته روو بی‌ ری‌زلێ‌نان هه‌روا به‌ئاسانی به‌سه‌ری‌دا باز نادری، گه‌ر ئه‌م کاره بکری‌ت ئه‌وا ئه‌میش به‌ده‌وری خۆی که‌سانی دی ده‌رگیر ئه‌وه ده‌کا که بیر له‌شتی چاک بکه‌نه‌وه هه‌ر کاتی‌کیش هه‌موو سه‌رقالئ ئه‌وشته بوون که به‌سو‌ده، ئه‌مه خۆی له‌خویدا به‌ناچاری ده‌بی‌ته‌مایه‌ی چاککردن و داهه‌ینانی زی‌اتر".

(11) "به‌لام هه‌رۆ گه‌ر تو له‌وه سل‌ده‌که‌یه‌وه که گه‌ری‌یت و خه‌لاتیک‌ی زۆر به‌سه‌ر خه‌ل‌ک‌دا دابه‌ش بک‌رد‌ری‌ت، له‌به‌رانه‌ردا ری‌ژه‌ی خه‌رجی به‌رز ده‌بی‌ته‌وه، ئه‌وه‌ت له‌یاد‌بی‌ت که‌هیچ شمه‌ک‌یک‌ی باز‌رگانی هه‌رزان تر نییه‌ وه‌ک له‌وه‌ی که ئه‌ینسانه‌کان ده‌یک‌رن به‌هۆی خه‌لاته‌کانه‌وه. ئه‌وه ده‌بینیت له‌مسابه‌قه‌کانی ئه‌سپ‌سواری وه‌رزشو کۆ‌رسه‌کان‌دا که چۆن خه‌لاتی بچ‌کۆله خه‌رجییه‌کی زۆر ره‌نجیک‌ی زۆر به‌ته‌نگه‌وه هاتنی‌کی زۆر بۆ ئه‌ینسانه‌کان ده‌هێنێت؟"

(10)

(1) ھىرۇ گوتى: "واھست دەكەم تۆ لەمەپ ئەم كىشانا چاك قسە دەكەيت، بەلام ئايا ھىچ شتىكت ھەيە بىلئيت لەمەپ سەربازە بەكرىگىراوھەكانەو، تاكو من بەھۆيانەو ھەرقو كىنەيەك ئىجاد نەكەم؟ ياخود لەو باوھەردايت كە كاتىك ھەرمانپەوا دۆستايەتى خەلكى بردەوھ ئىدى پىويستى بە پاسەوان نامىنئيت".

(2) "سايمۆندىس گوتى: بۇ خاترى زىۋس، بەدلىنبايەوھ پىويستى پىيان دەبىت. چونكى من دەزانم كە مەسەلەيەكى سىروشتىيە لەھەندى كەسدا، ھەروەك چۆن لەئەسپەكاندا دەيىنين، كە بى ئەدەبو بى ئىلتزام دەبن كاتىك پىويستىەكانيان تىرىكرىت.

(3) ترستىك كە پاسەوان دەيخاتە دلى ئەو جۆرە كەسانەوھ دەيكاتە كەسىكى موغەدىل. ھەرچى پەيوھەندى بەكەسانى جوامپروھ ھەيە، بەپراى من ھىچ شتىك نىيە تۆ لەپىگاي ئەم سەربازە بەكرىگىراوھەوھ بىدەيتە ئەوان.

(4) ديارە تۆ وھەكو پاسەوانانى خۆت كۆمەكيان دەكەيت، پىش ئىستە زۆر لەسەرورەكان بەدەستى كۆيلەكانيان تياچوون. گەر بىتو، ئنجا ئەمە خالى يەكەمە، يەكەك لەوھەزىفەكانى ئەو سەربازە بەكرىگىراوھە ئەوھەبىت كە، وھ ئەوھى پاسەوانى ھەموو ھاوئىشتەمانيان بن، كاتىك كەپىويستىيەك لەو جۆرە خۆى سەپاند ئەوا بەھاناي ھەموو كەسىكەوھ بچن، ھەروھە ھەرمانيان بەسەردا درا كە دژى ھەموو پىياو خراپىك بن لەئىو شاردا، لەم حالەتەدا ھاوئىشتەمانيان لەوھە تىدەگەن كە ئەوا لەلەيەن ئەو بەكرىگىراوھەوھ كۆمەك دەكرىن.

(5) زياتر لەمە، ئەمانە رەنگە بەچاكى بتوانن جۆرىك لەپروا سەلامەتى ھەراھەم بكەن بۆ جوتيارەكان و زەرەكان و مەپوماللات لەگوندەكاندا، ھەروەك پاراستنى مولكى تاييەتى خۆت و ھەموو كەسانى دى لەدەفەرەكەدا. ھەروھە دەتوانن كاتى ئازاد بۆ ھاوئىشتەمانيان ھەراھەم بكەن تاكو بەتەنگ مولك و مالىيەوھ بىن لەرىگاي پاراستنى بەرژەوھەندىانەوھ.

(6) ھەروھە ھەرچى پەيوھەندى بەنھىتى و ھىرشى كتو پرى دوژمنانەوھ ھەبىت، ئەوھەكىيە زياتر لەھەركەس كە دەتوانى پىش وھخت ھۆشيار بىتەوھ، بەئاگا بىتەوھ و بزائى چى روو دەدا ياخود كارىك بكا پىش لەروودانى ھىرشى لەو جۆرە بگرى جگە

له ئه وكه سانه ی كه له سوپا په كدان و زه بت و ريكخستن و مه شقیان بینیه وه؟ چی هیه له سه ربازه به کریگیراوه كان به سودتر بۆ هاو نیشتمانیان؟ سه ربازه به کریگیراوه كان له هر كهس زیاتر ده شی ئاماده بن بۆ زه حمهت، ریسك كردن، له پیناو به رژه وهندی هاو نیشتمانیاندا.

(7) هه رچی په یوه ندى به شاره كانى دروستیوه هیه ئایا پتویستهك له ئارادا نییه به تایبته به هوى بوونى ئه وانه وه كه هه میشه چه كدارن، بۆ ئاره زوو خواستنى ناشتی؟ به هوى زه بت و ريكخستیان وه، سه ربازه به کریگیراوه كان باشت ده توانى ئه وشتانه بپاریزن كه مولكى هاوړپكانه و ئه وشتانه ش خاپوور بكه ن كه مولكى دوژمنه كانه.

(8) كاتيك هاو نیشتمانیان له وه ټیگه یشتن كه ئه م سه ربازه به کریگیراوانه به هیچ شیوه یه كه ئه زیه تی ئه و كه سانه ناده ن كه ناعه داله تیه کیان نه كړوه، به لكو ته نیا كۆنترۆلئ ئه و كه سانه ده كه ن كه كارى خراپه ده كه ن، به هانای ئه و كه سانه وه ده چن كه ناعه داله تیان به رانبه ر كراوه، راویژ و ده گرن یا له جیاتى هاو نیشتمانیان رووبه پوى مه ترسى ده بنه وه، ئا له حاله تيكی ئاوه ادا ئایا پتویست نییه كه هاو نیشتمانیان پاره ی ته واو بۆ راگرتن و پاراستنى كۆمه لئ خه لكی له و جوړه خه رچ بكه ن؟ له دوا جاردا له یادمان بښت، خه لكی پاسه وانى تایبه تی راده گرن بۆ ئامانجى كه م تریش له وه ی ئاماژده مان پيدا".

(11)

(1) "ھېرۆ، تۆ نابېت خۆت بدزیتەو ھەخەر جکردنی مالۆ سامانت بە مەبەستی چاکە ی گشتی، من وای دەبینم ئەو ھە کەسیک ھە کەستە مکار نەخشە ی بۆ دە کێشی لەشاردا بریتیە ھەخەر جکردنی زیاد لە پێویست بۆ شار ھە کە مولک و مالی خۆی. رێگە بدە ئەم خالانە یە ک بە یە ک تاقی بکەینە ھە."

(2) "یە کەم کامە یان، بە پای تۆ، شوینی شکۆمەندیە بۆ تۆ، خانوویەکی رازا ھەو قەشەنگی گرانبە ھا، یاخود شارێکی رازا ھە بە دیوار، مەعبە دە ھەکان، ریزی دارو یدرەخت، بازار ھەکان، و بەندەر ھەکان؟

(3) سەبارەت بە سوپا ھەکان، کامە یان زیاتر شوینی تۆ قاندنە لای دۆژمنە کانت، خۆت بە سوپا یەکی مەزنە ھە بگۆنجینی یاخود شارە کەت سەر جەم پارێزراوییت بە سوپا یەکی چاک؟

(4) سەیری بوجە و دەرامەت بکە، بە چ رێگایە ک دەشی زیاد بکەردی، گەرتۆ تەنیا سەر قالی ئەو ھەبیت کە مولک و سامانی خۆت لە حالەتی بەرھەمھێنان و زیاد بووندان، یاخود ھەولێ ئەو بە دەیت کە مالۆ مولگی ھەموو ھاو نیشتەمانیان لە بەرە و دابن؟

(5) ھەروەھا لە مەرئەو خولیا یەکی کە واسە یدرە کړی ھە کە نە جیب ترین و قەشەنگترین شت، پەرە یدرە کړنی ئەسپی گالیسکە، بە پای تۆ کام رێگە یە یان زۆرترین کەرامەت و ریز بۆتۆ دەھێنیت، ئەو ھە کە خۆت باشتترین تیپی ئەسپ ھەکان لەنیوان یۆنانیە کاندە ھەلێژێریت، و رەوانە ی پێشپێکی کانیا ن بکەیت، یاخود ئەو ھە کە پەرە یدرە بووترین و بە توانا ترین و ئامادە بووترین بۆ کێپێکی لەناو خۆدی شارە ھە ھەلێژێردرین؟ ئنجا سەبارەت بە بردنە ھە، کامە یان زۆر لای تۆ نە جیبتەرە، بردنە ھە ی ئەسپی گالیسکە کانی تۆ، یاخود بەختە ھەری ئەو شارە ی کە ھوکی دەکەیت؟

(6) من دەلێم شیاو نییە بۆ کەسیک کە ستەمکارە کێپێکی لە گەل کەسانی تاییەتدا بکا. چونکی گەر بیبەیتە ھە، لە حالەتیکی ئاوا ھا دا شوینی ئیعتجاب نابیت بە لکو دەبیتە شوینی ھەسودی، چونکی ئەو بردنە ھە یە بە بەرئەنجامی مولک و مەسرو فێکی زۆر لە قەلەم دەدری، خۆ گەر بیست و کێپێکی بەدۆ پێنی ئەوا دەبیتە شوینی گالته جاری."

(7) "بەلام ھېرۆ من پیت دەلێم، تاقیکردنە ھە ی تۆ وا لە گەل ئەو کەسانە ی شارە کانی دیکە ھوکی دەکەن، گەر تۆ کارێک بکەیت ئەو شارە ی ھوکی دەکەیت لە شارە کانی دیکە بەختە ھەرتییت، ئەو بەش بزانە کە تۆ لەلایەن داوەر ھە

(حهكه مه وه) به براوه له قه لَمْ ده درييت له تاقيكرده وه هه ره قه شهنگه كه ي نيوان ئينسانه كاندا".

(8) يه كه م، زامنى عه شقى ره عيه ته كه ت ده كه يت بۆخۆت، ئه مه ش ئه وشته يه كه ئاره زوى ده كه يت. له مه زياتر، داوه رى ئه م سه ركه وتنه يه كه كه س نابييت، به لكو هه موو ئينسانه كان گۆرانى بۆ فه زيئه ته كانت ده چين.

(9) وه كه بابته ئيعجابو سه رنجدان تۆ ته نيا له لايه ن كه سانى تايبه ته وه به رز نانرخيندرييت، به لكو له لايه ن هه موو شاره كانه وه نه كه به ته نيا له بوارى تايبه تيدا بگه ره له بوارى گشتيداو له لايه ن هه مووانه وه به ئيعجابو وه سه ير ده كرييت".

(10) "هه رچى په يوه نديشى به ئاسايشى خۆشته وه هه بييت، چاكتر بۆت ده لوى كه سه فه ريكه يت بۆ هه ركوييه كه كه ده ته وييت بۆ بينينى ديمه نه كان، هه روه ها بۆت ده لوى ئه مه بكه يت و ليره ش بمينيته وه. ده شى قيسستقالى هه ميشه يى ساز بده يت بۆ ئه وانه ي حه زده كه يت ئه و به ره مانه نيشان بده ن، جا چ ژيرى بييت، يا جوان قه شه نگ يا شتى چاك كه هه يانه، هه روه ها بۆ ئه وانه ش كه ئاره زو ده كه ن خزمه تت بكه ن".

(11) "هه موو ئه وانه ي كه ئاماده ده بن ده بنه هاوپه يمانت، ئه وه ش كه ئاماده نيه له وى، ئاره زوى ئه وه ده كا كه بتيبييت. كه واته تۆنه كه ده بيته شويني ره زامه ندى به لكو له لايه ن ئينسانه كانه وه خۆش ده ويسترِييت. ده رباره ي جوانه كانيش، تۆ هيج پتيويست ناكا كه ئيغرائيان بكه يت، به لكو رازى به به وه ي كه اغراء بكردييت له لايه ن ئه وانه وه، هه رچى په يوه ندى به ترسيشه وه هه بييت كه رهنگه هه نديك ئه زيه ت ببينيت".

(12) تۆ ئه و پياوانه ت ده بييت كه گوپرايه لت ده بن گه ره مه ترسييه كه له ئارادا بييت ئه و تۆ نه كه هاوپه يمانه كانت له ده ورى خۆت ده بينيت به لكو پاله وانه كانيش و ئه وانه ش كه به تاسه وه ن بۆت، هه رگيز تۆ چوارده ورت خالى نابييت له وكه سانه ي كه جواميرن تاكو ئه و خه لاتانه يان له ته كدا به ش بكه يت و ئه وكه سانه ي كه له زه ت له شته چاكه كانت ده بينن و ئه وانه ش كه ئاماده ن بجه نكن له پيتاوشته كانى تۆدا هه روه كه ئه وه ي شت و مه كي خويان بييت".

(13) ده رباره ي سه روه ت و سامانيش تۆ هه موو سامانى هاوپيكانت ده بييت "به لام هيرۆ، هاوپيكانت به بپروا ده و له مه ند بكه، چونكى ئه مه ده بيته ده و له مه نكردينى خۆت. شار ده و له مه ند بكه، به و شيوه يه يه تۆ ده سته لاتى خۆت زياد ده كه يت. هاوپه يمانه كان بۆ شار په يدا بكه".

(14) "سەیری نیشتمان بکە وەکو مولگی خۆت، ھاوینیشتمانیان وەکو ھاوڕێکانی خۆت سەیری بکە، ھاوڕێکان وەکو منداڵەکانی خۆت، لە کۆرپە کانتا وەکو ژێانی خۆت بپوانە، و ھەولێدە لە ھەموو ئەمانە تیپە پێنیت بە ھۆی چاکە وە".

"گەر تۆ لە نواندنی چاکەدا لە گەڵ ھاوڕێکان بە ئالەست بیت، دۆژمنە کانت ناتوانن دژت بۆستە وە. گەر ھەموو ئەو شتە بکەیت، ئەو بزانە، ھەموو ئەو شتە ئێ بە دەستیان دەھێنیت نە جیبتێن و پێڕۆزترین لە نیوئێنسە کاندای بۆماو ھێک کامەرەن بون، بزانە ھیچ کات نابیتە شوێنی ئێرەیی لە بەر ئەو ھێ بەختە وەری".

* * *

لە کاتی تەفسیرکردنی ئەم تێکستەدا، دایەلۆگی "ھێرۆیا تیرانیکیۆس"، ھەر وەک ھەموو تێکستە ھەلسەفییەکانی دی دەیت سێ توێژ، چێن لە و تێکستە دیاری بکەین، بەواتایەکی دی سێ پەيامی جیاواز بۆ سێ گۆیگر، خوێنەر یا گروپ یا دەستە بژێری جیاواز، توێژی یەكەم لەم تێکستە، چینی سەر وە ی ئەم دایەلۆگە، باس لە پەيامێک دەکا بۆ خوێنەرە گشتییەکان و ئێنسائی سادە، توێژی دووھم یا چینی دووھمی ئەم تێکستە باس لە پەيامێک دەکا بۆ فەرمانرەواکان و سیاسەتمەدارەکان و ئەو کەسانە ی سەر قالی کاروباری سیاسی و مەدەنین، توێژی سێھەمی ئەم تێکستە باس لە پەيامێک دەکا بۆ بیرمەند و ھەلە سوڤەکان. پەيامی یەكەمی ئەم تێکستە کە بۆ ئەو کەسانە یە کە بە زاق و بریقی ستەمکاری ھەلە تاوون و بە سەر سوڤمانە وە سەیری ستەمکاری دەکەن، بە سادەیی دەلێت کە ژێانی ستەمکار چییە و رای ستەمکار لە مەر ژێانی خۆیە وە نیشان دەدا، لە پال دەر بڕینیکی سادە ی ھە کیمیکدا لە مەر ستەمکارییە وە. چ کە سێکی ھەوام ھە یە، وێرێ ترس و تۆقاندنی ستەمکاریش، وێرێ ئەو قەسابخانانە ی کە ستەمکاری دەیاننێتە وە، چ بە ئاشکرا و چ بە نھێنی، چ لە بیداریدا و چ لە خەودا ئێعجابی دەر نە بڕیبی بە رانبەر بە ستەمکاری و ئارەزوو خواستن بە ژێانی ستەمکار یا خود ئارەز خواستنی بون بە ستەمکار، یا بە لانی کە مە وە پرسپاری ئەو ھێ کە ستەمکاری چییە و چی لە دنیا ی ستەمکاردا دەگوزەری. توێژی یەكەمی، یا سەر وە ی ئەم تێکستە، کە تەك و سادە یە، وە لا مگۆی غەم و ئارەزوو پرسپارەکانی ئێنسائی عوامە لە وەدا کە لە توێکلدا، لە شێو ھێ دەر وەدا پێمان دەلێت ستەمکاری چییە و ستەمکار چۆن دەژی و ژێانی ستەمکارانە چ جۆرە ژیانیکە. ھەموو تێکستێکی ھەلسەفی، چینیکی یا توێژیکێ سەر وە ی بە رووکەش پەيامیک بۆ ئێنسائی سادە پێیە، ئێنسائی سادەش ئەو ئێنسائیە کە لە بەر ھەر

هۆيك بىت بواری قول بوننه وهى فەلسەفە و مەعریفەى نەبوە، فەلسەفە و فیکرى نەخویندۆتەوه، و پرسىياره هەرە قولەکانى کەینونە رۆحى نەکرۆشتوون و لەسەر دەستى مامۆستاکاندا نەبۆتە شاگردو مەشقى نەبینیوه و زیاتر سەرقالى رووکەشیى ژيانە. ئینسانى سادە، کە لیژەدا مەبەستمان حوکمى ئەخلاقى نییە، وێپرای سادەیی و رووکەشى پرسىياره کانیشى، خاوەنى غەمە و دەیه و یت لەکۆمەلای شت تیڤگا، لەوانە ستەمکاری چیه ستەمکار چۆن دەژی؟ ئەم ئینسانە لەزەبىندا وینەیهکی بۆ ستەمکارو ژيانى ستەمکار کێشاوه و بگره لەبەر هەر هۆیک بىت ئیجابى بەرانبەر بەستەمکاریش هەیه و لەمەزیاتر، ئارەزووی ژيانى ستەمکارانە دەکا وەک هۆیک بۆ رزگاربوون لەغەمە بۆ سنورەکانى ژيانى رۆژانە، لیژەوه ئەم تیکستە پەيامێکی بۆ ئەو ئینسانە پێیه دیاره ئینسانى سادە، یا خوینەرە گشتییهکان، بەخویندەنەوهى ئەم تیکستە شۆک دەبن (رادەچلەکیڤ) لەبەرئەوهى وینە سادەکان و گشتییهکان لەم تیکستەدا لەمەپ ستەمکارییهوه کورت دەهێنن لەنیشانەدانى واقعیی ستەمکاری و ژيانى ستەمکار. وێپرای ئەم راستییهش، لەمیژووی دوورو درێژى ستەمکاری و سستەمى سیاسیدا ئەو ویتانە لەمەپ ستەمکارییهوه بەردەوامى بەخۆیان دەدەن.

پەيامی دووهم کە زۆر گرنگە، بۆ ستەمکارو سیاسەتمەدارو فەرمانرەواکانە، کە باس لەچۆنیتی فەرمانرەوايه تى دەکا، چاککردنى سیستەمى ستەمکاری و چۆنیتی دەرککردن و مامەلەکردن لەتەك کۆمەلانی خەلکدا. ئەم توێژەى ئەم دایەلۆگە، کە دواجار قسەى لێدەکەین، ئەو توێژەى ئەم تیکستەیه کە سنورى میژوو دەبێو لەتەك سیستەم و بارودۆخە جیاوازهکان و خوینەرەکان لەودیو و بارودۆخیکی میژوویی تایبەتى و ناوچەگەرییهوه بەدریژایى میژوو قسەدەکا، هەتا ریکخستنى سیاسى بوونی هەبێت ستەمکاری ئەگەرێکە، ستەمکارەکان لەوشوینە هەن کە دەستەلات تەجاووزی پێدەکریو تاكو دەستەلاتیش تەجاووزی پێیکردی ئینسانەکان خۆیان لەژێر سایەى ستەمکاریدا دەبیننەوه، تاكو پێویست بێت سیاسەتمەدار هەبێت، بواری مەدەنى، دەستەلات، کە دیاره تا ریکخستن هەبێت سیاسەت و دەستەلاتیش هەن، کەواتە پرسىيارى چۆنیتی ریکخستنى سیاسیانەى کۆمەلگا (بەمانای مۆدرین) و کاروبارى شار (ولات) بەمانای کلاسیک پێویستییهکی نۆلى لێنەکراوه. پەيامی دووهمى ئەم تیکستە قسە لەمەپ چۆنیتی بەرپۆهبردنى کاروبارى سیاسى دەکا، گەر چى لەژێر پەردەى چاککردنى ستەمکاریشدا بێت. هەر ئەمەشە پەر مەترسیترین پەيامی ئەم تیکستە، (ئایا مەبەستى زینقۆن بوو لەگەیاندى ئەم پەيامە یاخود نە ئەمە مەسەلەیهکی دیکەیه). مەترسى سەرەکی ئەو توێژەى ئەم تیکستە لەوهدا

نييه كه باس له وه دهكا كه پټويسته سته مكار له بيري خه لځي و به خته وه ري خه لگيدا بټت، به لځو مه ترسييه كه له خودي فيكره ري ريفورمي (چاككردني) نه وسيسته مه دايه، سيسته ميځ كه نه گه ري ريفورمي زور كه مه، له بېرؤكه ري هونه ري سته مكاريدايه، واته هونه ريځ كه باس له چاككردني سيسته ميځ دهكا له ريځاي كومه لئ پرنسپو هه نځاوه وه، سيسته ميځ كه ره وايه تي نييه. مه ترسي نه م په يامه رهنځه له وه دايټ كه ده شي سته مكاره كان و سياسي ته داره كان گوئ له م پايامه بگرن و له ريځاي په پره وكردن له هه ندي ئاموزگاري و هه ندي گورپانكارييه وه نيدى ده توانن هه موو سيسته ميځي سته مكاريمان پئ بفرؤشن وهك سيسته ميځي چاك ياخود سيسته ميځ كه ژياني ژيانه و مافي بووني هه يه، نه وه نه گه ر زياده پويي نه كه ن و سيسته ميځي سته مكارمان له ژير ناوي سيسته ميځي عادل و عه قلاني و له م رؤژانه شدا ديموكراسي پئ نه فرؤشن. په يامي سيټه م له م ټيكتسته دا بؤ فله سوفه كانه كه باس له وه دهكا چؤن نه مان ده توانن له تهك سته مكاريدا مامه له بكن. با له وه گه پيښ كه ئايا سايمونديس حه كيمه يا نه، به لام له يادمان بټت كه نه م ټيكتسته له لايه ن فله سوفيك و سياسي ته داريك و ميژوو نوسيكه وه، نوسراوه، كه بي گومان به كيځ له په يامه سره كه يه كاني نه م ټيكتسته روويه ري نه و چنه د كه سه كه مه بؤته وه كه به حه كيم و فله سوف ناويان ده ركردوه. قولترين چيني نه م ټيكتسته نه وچينه يه كه باس له فله لسه فو سته مكارى دهكا، سته مكارو فله سوف، سياسي ته و فله لسه فو، حه حقيقت و كاروباري سياسي دهكا.

دايه لوگي "هيرو ياتيرانيكوس" له دووبه ش پيځهاتوه، له به شي به كه مدا كه بريتييه له حه وت به ند، هيرو هه ول ده دات كه بؤ سايمونديسي شاعير بسه لميټي كه ژياني سته مكار له به راورد ا به ژياني كه سي تاييه ت ژيانيكي پر له كلؤلييه و به دوور له به خته وه ري. به شي دووه م، له به ندي هه شته مه وه تاكو به ندي يازده م، سايمونديس هه ول ده دا كه هيرو رازي بكا كه ده شي ژياني سته مكار چاك بكردرټ و سته مكار ده تواني ژيانيكي به خته وه رانه بژي و كاريكش بكا كه خه لځي هه م به خته وه رين و هه م سته مكارى دواي چاككردني قبول بكن و سته مكاريان خوش بوئ. له به شي دووه مدا كه تييدا سايمونديس فيكره ري چاككردني سته مكارى وهكو سيسته ميځ ده خاته روو به رمه بناي كومه لئ پرنسپ ياخود كومه لئ پيشنياري چاكسازي. له م به شه دا ژياني سته مكارى "رؤشنگه ر" وا وينا ده كرټ كه ژيانيكي بالاده ستره له ژياني كه ساني تاييه ت. كه ساني تاييه ت مه به ست له وكه سانه يه كه هيچ جي و مه قامتيكان له بوازي گشتي و مه دهنى و سياسيدا نييه. هه رچي په يوه ندي په يامي سره كي دايه لوگه كه وه هه يه ده بټت نه وه بزانيه كه نه م دايه لوگه رووي

له ده می کټیځه، له سته مکاره کان یاخود پیاوړی خاوه ن کردار؟ یاخود هر که سټیک که بیر له به شداریکردن له به پرتوه بردنی کاروباری سیاسی شار (Polis) ده کاته وه؟ ناتوانین ئالوژی ئه م دایه لوگه ساده بکهینه وه بۆ په یامیک، به لکو ئه وه ی نزیکه تره له راستییه وه ئه وه یه که بلټین ئه م دایه لوگه فره په یامه و فره نیاز وه رووی ده میشی له کومه لیک لایه نه، هر له سته مکاره کانه وه تا کو ئه وانه ی ده یانه ویت له بواری مه ده نیدا کاربکه ن، تا کو ئه وکه سانه ی گهره کیانه له سته مکاری وه کو سیسته میک بگه ن و بزانه کټشه کانی چیه.

زینتوفون له م دایه لوگه دا له پړ و ره سمی "دایه لوگه سوکراتیه کان" ی خو ی دهر ده چیت، ئه و دایه لوگانه ی که سوکرات تییدا قسه که ره و ده توانین له په یامه سه ره کیه که ی دایه لوگه له ریگای ئه وه وه بگه ی ن، وه کو دایه لوگی "عوزر خوایی سوکرات" و دایه لوگی "نیکونو میکوس"، له دایه لوگی "هیرو یا تیرانیکوس" دا سایموندیس که هیرو پیمانده ناسینئ وه کو پیاوړی کهیم، سایموندیس که سه که یه که سته مکار ده جولټینئ قسه بکا، هر ئه وه سه ردانی هیرو ی سته مکاری کردوه و له سه ر سفره ی سته مکاره که پرسپار ده کا. هر له ریگای سایموندیس سته وه یه که فیکره ی هونه ری سته مکاری ده خرټه روو، ئه مه ش خوړزگار کردنه له "دایه لوگه سوکراتیه کان" و بگره خستنه رووی فیکره یه که ته و او پیچه وانه ی بۆچوونی سوکرات، هر ئه مه شه که وای له زینتوفون کردوه له جیاتی سوکرات سایموندیس هه لبرټیرئ وه کو هاو دایه لوگی سته مکارو ئه و که سه ی که له بهر هه رهویه ک بیت، جا چ هو ی خود په رستی بیت، خو بردنه پیښه وه بیت له سته مکار یاخود به پاستی باوه پری ته وای به پراو بۆچوونی خو ی هیه، ئه وکه سه ی که فیکره ی هونه ری سته مکاری ده خاته روو. سوکرات به شیوه یه کی موته له ق سته مکاری ره تده کاته وه و لټره وه ناشئ ئه و قسه که ره بیت له دایه لوگیکدا که فیکره ی چاککردنی سته مکاری له سه ر زمانی ئه وه وه بخرټه روو. به لام نایا سایموندیس کهیمه؟ دواچار بۆ وه لامی ئه م پرسپاره ده گهرینه وه. خالیک که جه وه ریبه ئه وه یه که په یامی ئه م دایه لوگه ئالوژه و ناتوانین کورتی بکهینه وه بویه که ره هه ندو له وه به ولاتریشه وه ئیمه ناتوانین بلټین مه به ستو نیازی خودی زینتوفون له م دایه لوگه دا ئا ئه مه یه، بۆ نمونه، ناتوانین بلټین زینتوفون در ی سته مکاری نه بوه، یاخود بلټین سایموندیس زمانحالی زینتوفونه له م دایه لوگه دا، ناتوانین بلټین فیکره ی هونه ری سته مکاری فیکره ی خودی زینتوفونه، له لایه کی دیکه شه وه ناتوانین ئه م ئه گهره به ته وای له یاد بکه ی ن و تووری هه لبدنه ئه و لاوه. هر له بهر ئه م ئالوژی و سه نگی نی فیکره ی هونه ری سته مکاری به که زینتوفون ناوی خو ی ناهیتیت. له دایه لوگه کانی تریدا، زینتوفون یا به ناوی خو یه وه

قسه دهکات وهکو له دایه لۆگی "ریځاکان و هۆکاره کان Ways and Means" دا
 دهبینن، یاخود ناوی خۆی دههینیت، جگه له دایه لۆگی ئیکۆنۆمیکوس که سه باره
 به چۆنیتی به پێوه بردنی کاروباری ناومال، واته ئابوری. ئیمه وای دهبینن هۆی ناو
 نههینانی خۆی، به ئیحتمالی زۆر دهگه پێته وه بۆ خسته پووی. فیکرهی "هونهری
 سته مکاری"، واته سه یکردنی چاککردنی ئه و سیسته مه وهکو هونه ریک له پال
 هونه رهکانی دیکه دا وهکو هونه ری فه رمانپه وایه تی کردن که دایه لۆگی "په روه رده ی
 کوروش" له و هونه ره ده دوی. هۆی ناونه هینانی نوسه ر له م دایه لۆگه دا وهکو گوتمان
 له سه نگی نی خودی فیکره ی چاککردنی سته مکاری دایه وهکو فیکره یه کی نا -
 سوگراتی. هه ر لێره شه وه یه ده توانین کللی ئه و نه ئینییه مان ده ست بکه وی که بۆچی
 له جیاتای سوکرات زینۆفۆن سایمۆندیسی شاعیر هه لده بژیری وهکو کاراکته ریکی ئه م
 دایه لۆگه، سوکراتی فه یله سوف وانه ی هونه ری فه رمانپه وایه تی کردن، هونه ری
 سیاسه ت ده لێته وه و سایمۆندیسی شاعیریش ئه و هونه ره پێشنیار ده کا که له پووی
 په له وپایه وه هونه ریکی نزمتره له هونه ری سیاسه ت که بریتییه له هونه ری سته مکاری،
 واته هونه ری چاککردنی سیسته میک بۆ گۆرانی جه وه ره ی، قبولکردنی سیسته میک
 دوا ی هه ندی ئال و گۆپو گۆپان. سوکرات له دایه لۆگی "Oeconomicus" دا که
 دایه لۆگی که له نێوان سوکرات و ئه سیناییه کی تر دا له مه ر کاروباری ئابورییه وه، قسه
 له هونه ریک ده کا به ناوی هونه ری شاهه نشاهی (Royal art) ئه ویش هونه ری
 به پێوه بردنی ناومال (ئابوری) و هونه ری به پێوه بردنی کاروباری شاره . لێره دا
 سوکرات قسه له دیسپلینکردنی ئاره زوه کان ده کا و له گوته وه ی ئه م هونه ردا
 سوکرات هه یج نیازیکی شه خسی نییه و ته نیا چاوی له به رژه وه ندی گشتی و مه ده نی
 برپوه . به لام سایمۆندیسی شاعیر قسه له هونه ریکی دیکه ده کا که له پووی
 ئه خلاقییه وه به په له دوو دیت و قسه یه کیش له دیسپلینکردنی ئاره زوه کان له ئارادا
 نییه . تو بلێی هه ر ئه مه جیاوازی فه یله سوف و شاعیر، فه لسه فه و شاعر نه بیته،
 یه کیکیان باس له دیسپلینکردنی ئاره زوه کان له لایه ن عه قلّه وه و جله و خۆشکردن
 ته نیا بۆ عه قل و ئه وی دیکه یان ره ها کردنی ئاره زوه کان؟

دایه لۆگی "هیرۆیا تیرانیکۆس" به م شیوه یه ده ست پێده کا "سایمۆندیسی
 شاعیر جاریک له جاران هات بۆلای هیرۆی سته مکار. دوا ی ئه وه ی هه ردوکیان
 هه وانه وه .." سایمۆندیسی شاعیر له باره گای هیرۆی سته مکار دایه و له سه ر سفره ی
 سته مکار . عیباره تی "دوا ی ئه وه ی هه وانه وه" ده مانتوانی به م شیوه یه ش
 ته رجومه ی بکه ی "دوا ی ئه وه ی که یف و خۆشیان کردو خواردیان و خواردیانه وه .."

ئەو ھەي گەرنىگە سەرئىنجى بىدەين ئەو ھەيە كە شاعىر لەسەر سەفرەي سەتەمكارەو نانى سەتەمكار دەخواو ھەر لەو یدايە كە دەھەو یتەو، بوونی ئەو لەمەجلىسى سەتەمكاردا كۆمەلەك دەلالەتى خۆي ھەيەو لەھەمان كاتىشدا سنور بۆ ئەو شتانە دادەنەيت كە دەيانلەيت ياخود ئەو شتانەي دەيانلەيت بەھۆي بوونیيەو لەسەر سەفرەي سەتەمكار بەجرايەكي دىكە بەخۆو دەبينن. گەر ئەم گەفتوگۆيە، بۆ نمونە، لەناگۆرادا، واتە بازار يا فەزاي گەشتيدا ئەنجام بەدرايە مەجرای قەسەكان شىو ھەي دىكەيان بەخۆو دەگەرت گەفتوگۆكە ئازادانەتر دەبوو، بەلام لەسەر سەفرەي سەتەمكار ئەمە خۆي مانايەكي دىكەو دەلالەتییكى دىكەي ھەيە. دواي خویندەنەو ھەي دايەلۆگەكە بۆمان دەردەكەو یت كە ئەو سەيمۆندىسە ئامۆزگارى سەتەمكار دەكاو پېشنیاری چاككردى رۆيەكەي دەكا، بەواتايەكي دى ھىرۆي سەتەمكار راویژى بەسەيمۆندىسى ژیرنەكردو، ھىرۆ رۆژيەك بەخەيالیدا نەھاتو ھەي سەتەمكارى پېويستی بەچاككردەو لێرەو پېويستە ئەو راویژ بەكەسيكى ژیری وەكو سەيمۆندىسى شاعىر بكا، ئەو سەيمۆندىسى شاعىرە ھاتو بۆلای ھىرۆو خۆبەخشانە لەھونەرى سەتەمكارى دەدوى. گەرنىگى ئەم خالە لەو ھەدایە كە ھىرۆ دواچار بۆ چوونی ھەرچيەك بێت بەرانبەر بەسەتەمكارى ئەو ھەشكرایە كە وێلى رێگایەك يا شىوازىك نىيە تاكو سەيستەمەكەي چاك بكاو ھەر بۆيەشە ئەو نەیناردو بەدواي ھەكیميەكدا يا نەچۆتە لای ھەكیميەك تا راویژى پى بكا، بەلكو ئەو شاعىرە وا لەبارەگای سەتەمكارداو ھەر شاعىریشە، بەزمانى سەربازى قەسان بکەين، سەرقالى داپشتنى سەتراتىيەتيكە بۆ نەك خەفەكردنى سەتەمكارى بەلكو چاككردى ئەو سەيستەمە. وێپراي ئەو ھەش كە ئەو لەبارەگای سەتەمكاردايە، لەكۆمەلەي شوینی ئەم تەكستەدا ھەست بەو ھەكەين كە ھىرۆي سەتەمكار گومان لەھەلو یتى سەيمۆندىس دەكا، تۆ بلی سەيمۆندىس ئەجێندايەكي تری نەبیت لەودىو راویژەكانى ھەو؟ ياخود ئەمە سەرەتاي داپشتنى تەقلیدیكە، تەقلیدی ھەبوونی راویژكار لەلایەن فەرمانبەرەو، داپشتنى پەيوەندیەكە لەنیوان فەرمانبەرەو داپژەرانی سەتراتىيەت، دىسكۆرس (گوتار) ھەر لەسۆفستائەكانى یۆنانى كۆنەو تاكو "رۆشەنبىران" ی ئەمپۆ لەژێر پەردەي

شارەزایاندا؟

سایمۆندیس گفتوگوکه به پرسپاریک ده کاته وه و بابەتی شوینی گفتوگو سەرەتا بەراوردکردنی ژبانی سته مکارو ژبانی که سیکی تایبەتە واتە که سیک لەدەرەوهی سیاسەت و کاروباری مەدەنی، و پرسپاریه که ش ئەمەیه که کامەیان، ژبانی سته مکارانه یا ژبانی تایبەتی، زیاتر شوینی ئاواخواستنه؟ بەلام بابزانین سڕوشتی ئەم پرسپاریه چیه؟ پرسپاریه که سەبارەت بەدوو جور شتوازی ژبانه و بەرمەبنای

داوېنډيگيکي ئىستاتىکى (جوانناسى) يە لەو دەدا كە قسە لە "چېژ" و "ئازار" دەكا، ديارە چېژو ئازارى ژيانى سته مكارى ياخود ژيانى كەسى تايبەت. ساي مۆنديس ناپرسى كە كامە ژيان راسترە، لە حەقىقەتە وە نزيكترە، چاكترە بۆ جقات، بۆ شار، كامە يان سياسيانە ترە، مە دەنيانە ترە، بگرە جقات لە دەروەى لە بەرچا وگرتنە كانە، پرسىار لە چېژو ئازارى شيوازيكى تايبەتى ژيانە، كامە يان لە و دووچۆر شيوازه ژيانە چېژبە خسترە يا ئازارى زۆرتەرە ژيانىكى سته مكارانەى كە سته مكار دەژى يا ژيانى كە سىكى تايبەت. هيرۆى سته مكار لە پرسىارە كەى ساي مۆنديس سەرى سوپ دە ميئى، هۆكەى ئەو يە كە ساي مۆنديس ليژەدا بە حەكىم ناوى هاتو، ئايا هۆى چيبە كە نازانى ژيانى سته مكار ژيانىكى كۆلانى يە، هەر ئەمەشە وادەكا لە ناواخنى ئەم تىكستە داو لە هەلۆيستى هيرۆو ئەمە لەو بەگەين كە هيرۆ بەگومانە لە هەلۆيستى ساي مۆنديس، ئاخىر چۆن بەگومان نەبىت كە لە لايەكە وە ئەو راستىيە نابىنيت كە سته مكار بەختە وەر نيبەو لە لايەكى ديكە وە لە كيشەى سته مكاريدا لە ژيانى سته مكارو چۆنيتى ئەو ژيانە وە دەست پيدەكات، كە واتە ياساي مۆنديس ژير نيبە ياخود مەرامىكى هەيە كە بەلانى كە مە وە لە دايەلۆگە كەدا مەرامەكانى ديكەى ساي مۆنديس شاراوە بن ئەو مەرامە ئاشكرايە كە ساي مۆنديس گەرەكەتى وانەيەك بە هيرۆى سته مكار بليتە وە لە مەپ هونەرى سته مكارىيە وە. رەنگە وەك شاعيرىك بيهوى وەلامى چاكەيەكى هيرۆ بداتە وە بەگوتنە وەى وانەيەك لە مەپ چاككردى سته مكارىيە وە، لە مەپ چۆنيتى حوكمكردە وە وەك سته مكارىك بەلام ئەمجارە وەك سته مكارىكى خۆشويستراو. بەلام ساي مۆنديس واگفتوگۆكە دەست پيدەكا وەكو ئەوەى كە ئەو كەسەى دەبىت فيزىيىت خودى ساي مۆنديسە نەك هيرۆ واتە ساي مۆنديس دەيە وىت لە هيرۆو فيزىيىت، هەر ئەمەشە ئايرۆ نيبە كە (موفارەقەكە)، واتە حەكىمىك كە مەبەستىەتى وانەيەك بە سته مكارىك بليتە وە داوا لە سته مكار دەكا تاكو جياوازى نىوان دوو چۆر ژيانى بۆ ديارى بكە، بە واتايەكى دى مەبەستىەتى ليۆەى فيزىيىت.

ساي مۆنديس لە سەرەتادا لە و بۆچونە وە دەست پيدەكا كە پيى وايە ژيانى سته مكارى بالاترۆ چېژ بە خسترە، ئەمەش بۆچونى زۆرەى خەلكىيە، بەلام ديارە بۆچونىكى حەكىمانە نيبە و بەدوورە لە حەكىمەتە وە، جا ئەمە تاكتيكە ياخود بەراستى ساي مۆنديس راى وايە ئەمە پرسىارىكى ديكەيە. گەر بليتەن ساي مۆنديس راى وايە كە ژيانى سته مكارى چېژبە خسترە ئەو ئەو لە حەكىم بوون دەكەوى، پيدەچى شيوازيك بىت تا لە ريگە وەى هيرۆ هاندا قسان بكەو دواجار مەرامە سەرەكەيەكى كە گوتنە وەى وانەى هونەرى سته مكارىيە بەيان بكە. لە هەموو حالەتەكاندا

سایمۆندیس کاریک دهکا که هیرو قسان بکاو ئه و بۆچوونهی زۆر به (کۆمه لانی خه لک) ره ت بکاته وه، سایمۆندیس هیرو ناچار دهکا هه موو که موکوپییه کانی سته مکاری و ژیا نی سته مکار بخاته روو. به لانی که مه وه لیڤه دا ژیری تی سایمۆندیس به دیار دهکه وی. وهکو گوتمان هه قمانه به گومان بین لهحه کیم بوونی سایمۆندیس، به لām به مانایه کی دیکه ی ژیری تی، واته زۆزان، سایمۆندیس ژیره. سایمۆندیس له پیستی جاهیل کدا خۆی ده شاریتته وه له ریگای خسته رووی ئه و بۆ چوونه ی عوامه وه که ده لیت ژیا نی سته مکار بالā ده سته تره هیرو ناچار دهکا سروشتی سته مکاری به کالابکاته وه.

هیرو له کاتی خسته رووی راستی ژیا نی سته مکاردا هه ره سه ره تاوه پی بزانی یا نه کیشه یه کی فه لسه فیمان بۆ یه کلای دهکاته وه ئه ویش رو لی هه سته کان له که شفکردنی حه قیقه تدا. کاتی که سایمۆندیس باس له هه سته کان دهکا وهکو بینین، بیستن، بۆ نکردن وهتد، وه ده لیت "چیژ لای سته مکار چه ندین جار ریژه ی زیاده بیت له ریگای هه ری که له وه کارانه وهی که ئاماژ ده مان پیدان، هه ره ها سته مکار خاوه نی ئه و شتانه یه که که متر ئازار به خشن"، سایمۆندیس له روو که شدا باس له هه سته کان دهکا وهکو هۆکاری که لای سته مکار مایه ی هی نانی به خته وه رین، به لām له جه وه ره دا کیشه یه کی دیکه ی فه لسه فی فره ره هه ند ده خریتته روو ئه ویش په یوه ندی هه سته کان و به خته وه ری، رو لی هه سته کان له که شفکردنی حه قیقه تداو. هتد. هیرو دوو ره هه ندی ئه و کیشه یه مان بۆ یه کلای دهکاته وه، یه که م ئه وه ی که هه سته کان وهکو هۆکاری که ژیا نی سته مکاردا مایه ی هی نانی به خته وه ری زیاترین ئه مه ش له به ره ئه و کۆمه له هۆیا نه ی که باسیان دهکا وه ره مو په یوه ندیان به سیسته می سته مکاری و جی و مه قامی سته مکار وه هیه، و دوو هم نیشاندانی ئه و راستیه ی که هه سته کان ناشیت پشتیان پی بیه ستین بۆ زانی نی جه وه ره ی سته مکاری، حه قیقه تی سته مکاری شتی که وه سته کانیش وینه یه کی دیکه مان ده رباره ی سته مکاری لادروست دهکه ن که شتی کی ته واو جیاوازه. ئه مه ش ئه و کیشه ئی بیستی مۆلۆژییه یه که فه لسه فه له میژووی خۆیدا ده ست و په نجه ی له ته کدا نه رم کردوه. هیرو نه که ئه رگو می نته که ی، وینه که ی سایمۆندیس یا زۆریه هه لده وه شی نته وه له په یوه ندیدا به رو لی هه سته کان و ژیا نی سته مکار وه، به لکو به په نهانی به سایمۆندیسیش ده لی که ئه و وینه روو که شه ی هه سته کان له مه ی سته مکارییه وه ده یکیشن وینه یه کی دروست نییه و به دووره له حه قیقه تی سته مکارییه وه. (دوا جار ده که ری نته وه سه رکیشه ی هه سته کان).

هیرو له کاتی خسته رووی راستی ژیا نی سته مکاردا باس له ترسی سته مکار دهکا له پیاوی دلیر و عادل و ژیر (به شی پینجه م، ۲۰۱). سته مکار له پیاوی دلیر ده ترسی

چونكى پياوى دليرو جوامير ريسك به ژيانبييه وه دهكا له پيتناو ئازاديداو كويلايه تى قبول ناكاو ئنجا كونتروليش ناكردريت. سته مكار له پياوى عادل ده ترسى چونكى وهكو هيرؤ ده لئى رهنه خه لكى يا زؤربه هؤشيار بينه وهو بير له وه بكه نه وه كه چاكتره له لايه ن كه سى عادل وه فرمانپه وايه تى بكرديئن، واته له هه ردوو حاله ته كه دا سته مكار له كاراكته رو خاسيه ته كانى ئه و دوو تاپيه ده ترسى، تاپيى دليرو تاپيى عادل، دليرو عه داله ت، كه ئه م قسه يه ي هيرؤ جه وهه رى سته مكارى ده رده خا كه رژيميكه دژ به ئازادى و دژ به عه داله ت و رژيميكه ئه و كه سه به دوژمنى خؤى ده زانى كه باس له ئازادى و عه داله ت بكاو رژيميكيشه له دواچاردا له سه ر ده ستى عه داله تخوازو ئازادىخوازه كاندا كؤتايى پئ ديت، گه ر كؤتايى پييت، رژيميكه نه ك ترس تييدا فرمانپه وايه به لكو ترسنؤك به ره مه مده يئى. ليروه ترسى هيرؤ له كه سانى دليرو عادل ترسى سته مكارىك نيبه به لكو ترسى سته مكارىبه له عه دل و ئازادىخوازى. به لام ئه ي ترس له حه كيم يا حيكمه ت (Wisdom) له م ره وته دا چ مانايه كى هيه ؟ بئى ئه وه ي بچينه پئچ پئچه كانى ئه م كيئشه يه وه ده توانين بلئين كه ترسى گه وrehى هيرؤ له حيكمه ت ئه وه يه كه حيكمه ت خؤى ده سته لاتيكه سنور بؤ ده سته لاتى سته مكار داده نئى. حيكمه ت، هه رچى په يوه ندى به فرمانپه وايه تى كردنه وه هه بيت، كؤمه لئى پرنسيپه (Principles) كه له ناواخنيدا هه م دليرو له خؤده گرى و هه م دژايه تيكردنى كويلايه تى و هه م عه داله ت له خؤده گرى، بگه ره عه داله ت جه وهه رى حيكمه ت، ليروه حيكمه ت هه ره شه يه كى گه وrehيه بؤ سه ر سته مكارى. ئيمه ليروه دا له گه ل ته فسيري پروفيسؤر شترواسدا يه ك ناگرينه وه كه له ليدوانيدا له سه ر ئه م دايه لؤگه عه داله ت و دليرو ليك جيا ده كا ته وه، به پاى ئيمه حيكمه تيك بوونى نيبه بئى دليرو بئى هه ستى عه داله ت، هه ر ئه مه شه بؤچوونى ئه رستؤ له كتيبى "ئه خلاقى نيكؤماخى" دا. به دگومانى به رانبه ر به حه كيم و حيكمه ت چ له لايه ن سته مكارانه وه بيت يا خه لكى عه وام له پاستيدا قسه له خالتيكى گرنگ ده كا ئه و يش ئه وه ي كه حيكمه ت خؤى جوړيكه له ده سته لات، مه به ست و نيازى مه عريفه يه، مه قاميكه، حاله تيكه كه بؤ هه موو كه س نيبه و گه يشتن پئى ئاسان نيبه، و نيازو مه راهيش له حيكمه ت خودى حه قيقه ته و هه ر ليروه شه وه چ حيكمه ت و چ حه كيم ده بنه شوينى گومان له لايه ن سته مكاران و بازارپيه كانه وه شايانى لييتيگه يشتنه كه ده بينين ترسى گه وrehى هيرؤ له ئينسانى حه كيمه، نه ك له به ره وه ي كه حه كيم بيه وئ جئى سته مكار بگريته وه، نه ك له به ره وه ي وه ك كه سى دلير ريسك به ژيانبييه وه بكا له پيتناو ئازاديدا، به لكو بوونى حه كيم و حيكمه ت خؤى دانانى پرسيا ره له به رده م سته مكاريدا، داوپيئنگه كانى ئينسانى حه كيم جياوازنو به هيج شيوه يه ك شويئيك بؤ سازش له گه ل سته مكارى

ناهيڻه وه. لای سته مکار نیازو مه رامي که سی دلیرو که سی عادل ناشکرایه به لام نیازو مه رامي که سی که کیم ناشکرا نییه نه وهنده نه بیټ که سته مکاری له لایه ن حکیمه ته وه شایانی قبول کردن نییه. لیرهدا شوینی خویه تی جار یکی دی گومان بکهین له وهی که سایموندیس به پاستی که کیمه، چونکی هر له سهره تاوه وا ده دوی وه که نه وهی نه و بچونه ی قبول بیټ که ژيانی سته مکاری شوینی ناواخواسته نه. لیرهدا هیرو هه قیقه تی گومان له سایموندیس بکاو ئیمه ش هه قمانه بپرسین نه مه چ جوره حکیمه تیکه؟ شتر اوس له م ره وته دا باس له دوو جوره حکیمه ت ده کاو ناوانانی حکیمه تی سایموندیس ش جیده هیڼی بۆ ئیمه، حکیمه تی سؤفستائی و حکیمه تی ناسؤفستائی که ده شی ناوی بنیڼ حکیمه تی سوکراتی^(۱). ئینسانی که کیم، به قه ولی شتر اوس، "جه نئلمانه و سؤفستائیش کویله و بازاری". ئیمه وای ده بینین که ئینسانی که کیم ئینسان تیکی جه نئلمانه نه ک مل نانیت بۆ سته مکاری به لکو تاکه سامو هه بییه تیکه که سته مکاری له به رده میدا بسله میته وه، سؤفستائیش نه و که سه بازارییه که نه ک به ته نیا مل بۆ سته مکاری ده نی به لکو به هانه بۆ سته مکاری ده هیڼیته وه و له ته که هه موو رژیمه کانداهه لده کا. جه نئلمان خاوه نی پرنسیپه، سؤفستائی نه ک پرنسیپی نییه به لکو بانگه شه بۆ که یاس (ناژاوه) و به زمانی مؤدین "فه وزه ویه ت" ده کاو مشه خوری که له سهر که یاس ده ژي وه هه مووشت لای نه و ده روا جگه له هه قیقه ت.

ترسی هیروی سته مکار له حکیمه ت له راستیدا له ویدایه که نه و له حکیمه ت تیناگا، حکیمه ت لای نه و موعه مایه، نه و له دلیری و ئینسانی دلیر تیده گا، نه و له نیازی ئینسانی عادل و له عدالت تیده گا، تیده گا که عدالت پېچه وانه ی سته مکارییه، به لام چونکی نه زمونی حکیمه تی نییه له حکیمه ت تیناگا و هه لیره شه وه حکیمه ت مه ترسییه گهره که یه بۆ سهرخوی وه ک سته مکاری و بۆ سهر رژیمه که ی که سته مکارییه. هه موو شتیکی نادیار شوینی مه ترسییه، به لام حکیمه ت ته نیا شتیکی نادیار نییه که رهنه رژیک به دیار بکه وی، بۆ هه میشه حکیمه ت بۆ بازارییه کان و شاعیره کان و سته مکاره کان نه و موعه مایه یه که شوینی مه ترسییه، چونکی له گه ل ده رکه وتنی به که م پریشکی حکیمه تدا بازارییه کان و شاعیره کان و سته مکاره کان به شه واره ده که ون. رهنه بشی رای جیا وازمان هه بیټ به رانبر به ژیری تی سایموندیس، به لام ده شی ت هه موو له سهر نه و خاله کۆک بین که سایموندیس به ژیری تی خوی هیرو ناچار ده کا که که م کوپیه کانی سته مکاری بدرکیڼی و تالترین راستی ده رکه پی بکا نه ویش نه وهی "شاره کان به پیره وه له بکوژانی سته مکاره کان ده روان".

له به شى يه كه مدا سايمؤنديس ئامارده به ههشت جور له چيژو ئازارده كا كه رهنگه و ابكه ن سته مكارى شوپنى ئاواخواستن بيت، له وانه بينين، دهنگه كان، سيكسو هتد... هيرؤش يه كه به يه كى ئه و ئه رگومينتانه پوچهل ده كاته وه و هه رچى په يوه نديشى به سيكسه وه هه بيت (ليژدها قسه له سه ر پرنسيپى چيژه) ئه و راي وايه كه سته مكاره كان له م روه شه وه له مه وقعى كى خراپدا خويان ده بيننه وه چونكى سته مكاره كان بى به شن له عه شق. تائيره دايه لوگه كه له ده وري دوو بوچوون ده سوړپته وه، يه كيكيان كه سايمؤنديس ده ريده بړى و بو چوونى كى بازارييه و وا له سته مكارى و هوكانى سته مكارى ده پوانى كه چيژه به ده نيبه كان، له وانه سيكسو، ئه و هويانه ن له پشت، سته مكاريه وه، دوو ميان بوچوونى هيرويه كه به پپى ئه رگومينت خال به خالى بوچوونى يه كه م به تال ده كاته وه و بوچوونى كه ده لى: سته مكار داپراوه له هه مووشتى چاك و به چيژ، چيژى جهنگ، ماناي قولى هاوړپييه تى، بړوا، ولا ت، هامشو كړدن پياو چاكان، نه بوونى عه شق، له جياتى ئه وه له ترسيكى هه ميشه پيدا ده ژى، ناچاره تاوان له سه ر تاوان ئه نجام بدا تاكو ده سته لاتی بپاريژى و گه ر كوژراش خه لكى ريژيكي زور بو بكوژه كه ي داده نيژن، گنگ ئه و هيه كه ئه مه سته مكاره و له جه و هه رى سته مكارانه ي رژيمه كه ي ده دوى تائيره تاكتيكي سايمؤنديس به چاكي ئيشى كړوه، به مانايه كى دى، ئه و خاله ي كه سايمؤنديس چاوى ليږپړوه ئه و هيه كه ژيانى سته مكارى ده بيته مايه ي به ده ست هينانى ده سته لات و سامان، به لام له چيژه به ده نيه كانه وه ده ست پيده كا تاكو هيرؤ ناچار بكا ئه و به په تركردنه وه ي ئه و بوچوونه هه لپستى و ئيدى ئه وه ي ده ميښته وه بيستنى هو سه ره كيه كانن يا پالنه ره سه ره كيه كانى كه له پشت سته مكاريه وه بونيان هه يه. ئه گه ر چيژه به ده نيه كان پالنه ر نه بن له وديو كه لكه له ي سته مكاريه وه، ئه ي پالنه رى سه ره كى چييه؟ سايمؤنديس دواى بيده نكيه كه كه خو ي له م تيگسته دا بيده نكيه كه زورتر له هه ر رسته يه كه يا گوزاره يه كى ديكه ده دوى، ئايدى يه كى ديكه ده خاته روو بو تاقير كړنه وه ئه ويش ئايدى ي (honor) ه، شه رف و ريژو ناو و ناويانگ، واته ئه و چيژه ي كه ريژو دانان و ناو و ناويانگ و شه رف ده بيه خشى وه كو پالنه ريگ بو بوون به سته مكار. سايمؤنديس پپى وايه كه هيج چيژيگ نيبه بالاتر له چيژى به ده سته ينانى ريژو شه رف و جى و مه قام و ناويانگ. ته نيا ئه م چيژه ئينسانيه كه ده توانيت نزيك بيته وه له خودايه تيه وه (Divinty)، سته مكاره كان شوپنى شكزو ريژدانان له هه ر كه سيكى ديكه زياتر. له مه زياتر، ئه و ده لپت ئينسان به هو ي بوونى هه ستر كړن، چيژ وه رگرتن له شه رف و ريژو ناو و ناويانگ له ئازهل جيا ده كړپته وه. با له سه ر ئه م خاله كه ميگ بوه ستين.

کۆزئیف له وتاره کهیدا (سته مکاری و حکمت) له سه ر کتیبه کهی شتر اوس که دوا جار له دوو توپی کتیبیدا چاپ ده بنه وه، ئایدیای شه رف و ناوو ناویانگ له م دایه لۆگه دا ده به ستیتیه وه به هاوکیشیهی سهروه رو کۆیله وه لای هیگل، که به پای ئیمه هه ولکی ماناداره وه له شوینی خۆیدا به لām ئه وهی که ووتاره کهی (کۆزئیف) ی لاواز کردوه له لایه که وه پی داگرتنی کۆزئیف له سه ر کۆتایی هاتنی میژوو سه ره لانی "ده وله تیکی موته جانسی گه ردوونی" و له لایه کی دیکه وه ساده کردنه وهی خودی فه لسه فهی هیگل (قسه کردن له سه ر کۆزئیف کیشیهی کی دیکه یه و لیژده دا بسواری در یژده دان به م خاله نییه).

گر له دیدی هیگله وه بروانینه کیشیهی شه رف و ناوو ناویانگ ئه وا ده بیئت بلین ئه مه خاسیه تی هه مو ئینسانیک نییه به لکو خاسیه تی سهروه ره کانه (Masters)، واته ئه وه ته نیا سهروه ره که له بیر شه رف و سومعه دایه و له پیناویدا ئاماده یه بمری. گر خویندنه وهی کی هیگلی بۆ گوزاره کهی سایمۆندیس بکهین ئه وا ده بیئت له فیکرهی ئاره زووه ده ست پی بکهین و سومعه و شه رف وه کو ئاره زووی ئاره زوه کان سه بیر بکهین⁽⁶⁾. به پپی خویندنه وهی کی هیگلی ده توانین بلین که ئاره زو ئه و شته یه که بوون ده گۆرپی، له حاله تیکی سروشتیه وه بۆ حاله تیکی بالاتر، خۆی بۆ خۆی به یانده کا له مه عریفه دا، واته وه ک بابته خۆی بۆ زاتیک به یانده کا. لیژده وه مرۆف له ریگهی ئاره زووه دروست ده بیئت (له بیرمان بیئت ئه مه به پپی خویندنه وهی هیگلی) خۆی به یان ده کا بۆ خۆی و ئه وانی دیکه وه ک "من". "من" بریتیه له منی ئاره زوو. ئاره زوو مرۆف پال پتۆده نهی بۆ کردار (Action)، کرداریش خود به خود فیکرهی (نه فیکردنه وه) یاخود وێرانکردن له خۆ ده گری. تیژکردنی ئاره زوو پتۆیستی به کرداره و کرداریش وێرانکردن و بینا کردنه وهی وه هه ر ئه مه شه واقعی خودیتی (subjectivity). بۆ ئه وهی خود (زات) هۆشیاری هه بیئت به ناچاری ده بیئت ئاره زوو چا و له شتیکی ناسروشتی بپریت ئه مه ش هیهج نییه جگه له خودی ئاره زوو، واته ئاره زوو ئاراسته ی ئاره زوویه کی دیکه ده کریت و ئه مه ش له ریگای نه فیکردن و تانه وهی کرداره وه که ده بیته مایه ی تیژکردنی ئه و ئاره زوو، لیژده و منیکی دی دروست ده بیئت. به لām مادامیک ئاره زوو له ریگای کرداره وه دیته دی، که واته خودی "من" هیهج نییه جگه له کردار. ئاره زووی مرۆف ئاراسته ی ئاره زوویه کی دیکه ده کری، که واته لیژده ا قسه له فره یی ئاره زوو ده کان ده کهین، مه به ستیش له ئینسانه کانه، لیژده و ئاره زوو ئاراسته ی به ده سه ته یانی ئاره زووی ئه وانی دیکه ده کریت، واته به ده سه ته یانی ئاره زووی ئه و دیکه بۆ خۆ. له م هاوکیشیه دا ئاره زوو که چا و له ئاره زووی ئه و دیکه ده بریت ئه مه ش واته ده ست

به سه راگرتنی ئاره زوی ئه وی دیکه، واته به دهسته پێنانی ددان پێدانان (Recognition) یاخود بوون به شوینی عهشق، خوش ویستن له لایه ن ئه وی دیکه وه (to be desired) یاخود به دهسته پێنانی سومعه و شه ره ف که ئاره زوی ئاره زووه کاته. ته نانه ت شت و مه کی مادی که له خۆیدا مانایه کی نییه که ئاره زو و ده کرێ بۆ ئه وه یه چونکی ماته پێالی ئاره زو وه کانی دیکه یه. ئاره زوی ئینسانی بۆ ئه وه ی بپێته ئینسانی ده بیته ئاره زو وه ئاره لیه کان به جی به ئی و له و دیو ئه و ئاره زو وانه وه ئاره زوی ئینسان بکا و ئه مه ش ریسک ئامیزه به لام هه ر ئه م ریسکه شه به پێی هیگل که ئینسان ده کا به ئینسان و واقعی ئینسانی لێ دروست ده کریت. ئینسان ده بیته ئینسان له ریگی ریسک کردنی وه به ژیا نییه وه بۆ به ده ست هیانی ئاره زوی ئینسانی، واته ئاره زوی ئاراسته ی ئاره زوویه کی دیکه ده کریت، ئه مه ش واته جیگۆرکی کردنی ئاره زوویه ک (ماته پێالیه کان) به ئاره زوویه کی دیکه که ئاره زوی ئه وی دیکه یه. "من" ئاره زو و ده که م که "ئه و" ی دیکه ددان به به ها کانی مندابی، یاخود من ئاره زو و ده که م، بێگومان ریسک به ژیا نه وه ده که م، تا ئه وی دی له مندا "سه رچا وه ی شکو و ده سته لات ببینیته وه". لێ ره وه هه موو ریسکی ئینسانی، له م دیده وه، بریتییه له به ده ست هیانی ئه و ددان پێدانانه و قسه کردنی له خود هۆشیارییه، واته قسه کردن له سه ر ئه و شه ره یه له سه ر ددان پێدانان، شه پێک له پێنا و هه ییه ت و سومعه و شه ره فدا، که به پای هیگل بێ ئه م شه ره تامردن له پێنا و سومعه دا شتێک نه ده بوو به ناوی واقعی ئینسانیه وه. ئینسان له و ئاره زو و دروست بوه که چا و له به ده سته پێنانی ئاره زوی ئه وی دیکه ده پێی. له م جه نگه خو پنا و یه دا یه کێک ئاماده یی ریسک کردنی هه یه و ئاره زوی سومعه و شه ره ف و ددان پێدانانی ده کا له ئه وی دیکه و یه کێکی دی ده ترسی و ریسک نا کا و له دوا جا ردا مل که چ ده کا و ددان به جی و مه قام و ده سته لات و هه ییه تی ئه وی دیکه دا ده نیت و ده ست به رداری ئاره زوی به ده ست هیانی ئاره زوی ئه وی دیکه ده بیته، واته ده ست به رداری "ددان پێدانان" ده بیته ددان به ئه وی دیکه داده نیت و بێ ئه وه ی ددانی پێدا بنی (without being recognized) ددانان به ئه وی دیکه دا واته سه یرکردنی وه کو سه ره رو کردنی خۆ به کۆیله. یه کێکیان هۆشیارییه کی سه ره خۆیه، واته واقعی جه وه ری لای ئه و بوونه بۆ خۆی، ئه وی دیکه هۆشیارییه کی نا سه ره خۆیه (واته سه ره به که سیکی دی هۆشیارییه کی دیکه یه) واته واقع لای ئه و بریتییه له بوون بۆ که سیکی دیکه که سی یه که م سه ره ره، و ئه مه ی دوا یی کۆیله یه.

هیرۆ ئه وه بۆ سایمۆندیس روون ده کاته وه که سومعه و شه ره فێک که سته مکار به ده سته ده هیانی سومعه و شه ره فێکی ره سه ن نییه چونکی سه رچا وه کی ترسه

"خزمتیک که بهر نه نجامی ترس بیت ناشی به پړزو شهره ف له قه لاهم بدریت" به لکو جوړیکه له کویلايه تې. که واته کرداری کویله ناتوانی سهرور رازی بکاو لهم حالته دا ستمکار، گهر هیگلایانه له مهسه له که پروانین ده لایین، هر نه مه شه تراژیدیاي سهرور، هر نه مه شه چاره نوی جهنگی به ده ست هیتانی سومعه و ده سته لاتو ثاره زوی ددان پیدانان که له دوا جارد ا سهرور خوی له به رده مد ا ده بینیتوه. بۆ نه م حالته تراژیدیه؟

له جهنگی سهرور و کویله بۆ به ده ست هیتانی ددان پیدانان و سومعه دا، سهرور ته نیا که سیك نییه که خوی به سهرور و بزانی به لکو کویله ش واسه یری ده کاو کویله ش خوی به کویله ده زانی (چونکی شه هامه تی ریسک کردنی به ژيانه وه نییه، و نجا له چاوی سهرور یشه وه به کویله سهرور ده کری). راسته سهرور ددان به که رامه تی ئینسانیدا ده نری به لام نه م ددان پیدانان له لایه ن که سیکه وه یه که نه م، واته سهرور، ددان به نه ودانانی و له لایه ن که سیکه وه یه که شایانی نه وه نییه، له مه واقعی نه وه دا نییه که ددان به که سدا بنی و بگره چونکی نازاد نییه، سهرور نییه، شه هامه تی سهرورانه ی نییه، ددان پیدانان که ی مانایه کی نییه، هر نه مه شه تراژیدیاي سهرور، واته له دوا جارد ا له لایه ن که سیکه وه به به پړزو خاوه ن شکو له قه لاهم ده دری که کویله یه، هر نه مه شه مه غزای قسه که ی هیرو، هر نه مه شه که هیرو ده یه ویت به نازاریکی زوره وه ته عبیری لیبکا وه نه وه ی بلای "من چی بکه م له ناو و ناوبانگیک که له لایه ن کویله کانه وه به ده سته ده هینم". هیرو چاک ده زانی که نه وه ی خه لگی یا ره عیه ته که ی لیی ده ترسن، نه وه ی که ستمکاری له سر ترس به نده، کروکی تراژیدیاي ستمکارو ستمکارییه. نه و چاو له وکاته ده بری که خه لگی به سهرچاوه ی نه توره تی (ده سته لات) ی بزانه، به لام نه م سهرکردنه سهرچاوه که ی ترس نه بیت، ددان پیدانان به ده ست بهیئی به لام نه م ددان پیدانان سهرچاوه که ی ترس نه بیت، له که سانیکه وه نه یه ت که ترسنوکن و له ترسی ژيانیان ناماده ن هه موو جوړه درویه ک بکه ن و ددان پیدانانیک له نه مانه وه مانایه کی نییه، نه و که سه ی شه هامه تی نه بیت و به پړزه وه سهری خوی نه کاو سومعه ی نه بیت ناشتوانی به که سه ی دیکه ی ببه خشی (مه سه له عه ره بیه که ی ده لی "فاقد الشئی لایعطیه") (نه و که سه ی شتیکی نه بیت ناتوانی پیدا). هیرو ددان به و راستیه دا ده نی که فه شه لی هیناوه چونکی ته نیا له ریگه ی هیزو ترسه وه، که جه وه ری ستمکارییه، توانویه تی کاریک بکا خه لگی قبولی بکه ن و هه رچیه کیش ده بیبستی له ستایش و پیدا هه لدان مانایه کی نییه چونکی له ره عیه تیکی توقیو و ترساو بی شه هامه ته وه دیته ده ری. به لام نه وه ی که هیرو له یادی ده کا نه و خاله جه وه ره یه که نه وه ی نه و باسی ده کا

کړوکی سته مکارییه، سته مکاری چیه گهر که سټک، دهسته یه ک، خوۍ یا خوۍان و دیدو بډوونیان و کرداره کانیان به سهر ژوربه دا نه سه پینن و بډو سهرگرتنی نه م هه ولش ترس و توقاندن و هک چک به کار نه هیئن بی نه وهی حیسابیک بډو دیدو ناره زووی ژوربه بکه ن؟ سته مکاری بریتییه له فهرانپه وایه تیکردنیک به سهر که سانیکدا که هیچ دهسته لاتیکیان نییه له هه لږاردنی نه و سیسته مه دا، و جوړه فهرانپه وایه تیکردنیکه بی یاسا، یا له دهره وهی یاساو عداله ت و ته نیا ئیراده ی سته مکاره که بریتییه له کږی یاساو دهسته لات. که واته حوکم کردنیکه به سهر ره عیه تیکدا که له مرؤف بوون که وتوون و ناماده ی هه مو فهرانیکن. مه به سته سایمؤندیس له فیکره ی "هونه ری سته مکاری" گوړپنی نه م حاله ته یه له قبولنه کردنی سته مکارییه وه له لایه ن خه لکییه وه بډو قبولکردنی دواۍ هیئانه دی چه ند گوړانکاریه ک. سته مکاری حوکم کردنیکه له دهره وهی یاساو بزربوونی یاساش واته نه بوونی نازادی، نازادی بوونی نییه له غیابی یاسادا.

گهر شهره ف و ناو و ناوبانگ خالیکۍ جه وهه ری بیت لای سایمؤندیسۍ شاعیر نه و عه شق خالیکۍ جه وهه رییه لای هیروۍ سته مکار. هیروۍ دهیه ویت خوۍش بویستری و دادو بیداده تی له وهی که بیبه رییه له عه شق، له خوۍشه ویستی له لایه ن که سانی دیکه وه. لیږده دا زینؤفون خالیکۍ جه وهه ری سته مکاریمان بډو به یان دهکا نه ویش نه وهی که سته مکاره کان ته نیا به داگیرکردنی دهسته لات ناوه ستنه وه، بگره دواۍ نه وه دهکن که خوۍش بویسترین له لایه ن هه موانه وه، به واته یه کی دی له پشت سته مکارییه وه ئیرو سټک (Eros) له کاردایه. لیږده دا زینؤفون و نه فلاتوون یه ک دهگر نه وه له سهر نه و خاله ی که ئیرو س پالنه ری سهره کی سته مکارییه. له لایه کی دیکه شه وه جیاوازی فیه یله سوف و سته مکار لیږده دا دهرده که وئ، هه ردوک له لایه ن ئیرو سه وه فهرانپه وایه تی دهکرین، یه کیکیان له لایه ن ئیرو س یاعه شقی حیکمه ت و مه عریفه وه، نه مه ش که س نییه جگه له فیه یله سوف، نه و دی دیکه ئیرو سیکی سیاسی واته به دهسته نیانی عه شقی کومه لانی خه لکی.

هیرو نه ک له دهستی بی عه شقی گله یی دهکا به لکو له بی هاوړپیه تیش، هاوړپیه تی راسته قینه، دادو فوغان دهکا. هاوړپیه تی بریتییه له خوۍش ویستن و ته قدیرکردن و بډو پنه نیان له لایه ن دؤستیک یاچه ند دؤستیکه وه و نه مه ش سهرچاوه ی چیژیکۍ بی سنوره. هاوړپیه تی نه ک چیژ به خشه به لکو سهرچاوه ی چاکیشه، دهبینین هیرو حه سودی به وانه دهبا که هاوړپیان هیه. هیرو ته نیا ناماژده به و راستیه دهکا که سته مکار بی هاوړپیه چونکی له ریځای ترس و ترؤره وه حوکم دهکا و بواریکۍ بډو هاوړپیه تی راسته قینه نه هیشتو ته وه، نه مه ش له بهر نه وهی هاوړپیه تی نییه

له ده ره وهی، یه که م، بړوا (trust)، دوهم، عشق، سیهم، نازادی، واته هاورپیه تی
ته نیا له نیتوان که سه نازاده کاندایته ناروه، نهوکاته ی که سی که به ناگرو ناسن حوکم
بکا مانایه که بۆ دؤستایه تی و بړواو نازادی و متمانۀ نامینیتته وه، دوی زینفون به دوو
هزار سال مؤنتسیکیو جاریکی دی جه غد له سر نه م راستیه ده کاته وه که له ژیر
سایه ی سته مکاریدا. هاورپیه تی بوونی نییه.

* * *

با له سه ره تایه کی تازه وه ده ست پی بکه ی بۆ خویندنه وهی نه م تیکسته گرنگه و
نه مجاره چه مکی نازادی خالی ده ست پیکردن بیت، واته بی به ری بوونی سته مکاری
له نازادی و بگره نازاد نه بوونی خودی سته مکار که هیرو جه غدی له سر ده کات. هیرو
له به راوردکردنی سته مکار به که سی تاییه تدا به پله ی یه که ده لیت که سته مکار
که سیکی نازاد نییه، نازاد نییه له وهی که سه فهریکا بۆ هر کوپیه که دلی
ده خوازی، ناتوانی گه شت و گوزاریکاو دیده نی شوینی جیاوازیکا بۆ بینینی دیمه نه
سر سوپهینه ره کان و ناتوانی له فیستقاله کاندایه شداری بکا له به ره وهی شوینی
ناسایش و نه مان نییه بۆ سته مکار که "بچن بۆ نه و شوینانه ی که نه مان تییدا
به هیزنین..". هه روه ها سته مکار نازاد نییه له وهی که خویشی بینیت له بیستنی
ستایشکردنی خوی چونکی ده زانی نه وستایشانه پرن له نیفاق و هه روه ها نه وانه ی که
هیچی خراب نالین ده رباره ی نه م خوی له راستیدا له دلی خویاندا هه زاران نایدیای
خراپیان له سر نه م که له که کرده. هه روه ها سته مکار نه وه ده زانی که نه وکه سانه ی
ستایشی ده که نه به نیحتمالی ژور یا موجه له ی ده که نه و ته مه لوقی بۆده که نه یا خود
مه به ستیکی خود په رستانه له و دیو نه و ستایشه وه خوی مه لاس داوه. دووباره له مه پ
خواردن و خواردنه وه شه وه نازاد نییه، به لکو به پای هیرو سته مکار هیچ نازادیه کی
نییه له له زه ت کردن له خواردن و خواردنه وه داو له به ر کۆمه لیک هـ
(بپروانه 1.23-1.25). نه و نازاد نییه له وهی که جلوه ی ناره زووه کانی بگریته وه نه مه ش
واته بی ریژی، چۆن؟ له بیرمان بیت که سایمؤندیس کاتیک به راوردی سته مکار ده کا
له گه ل تاییه کانی دی، به راوردی سته مکار ناکا له گه ل که سی بازاری، عه وام، یا
ساده، به لکو تایپیکی دیکه له به رده میدا قووت ده کاته وه که تایپی پیاوی
راسته قینه یه (Real man). پیاوی راسته قینه نه و پیاوه یه که نازاده، نازادیش
له وه دانیه که هه رچیت بویت بیکه یت، به لکو نازادی پیاوی راسته قینه وا
له زه بتکردنی نه فس و ده روون و خؤدا، واته هه بوونی ژیانیکی موعته دیل و هه بوونی
توانای زه بتکردن، دیسپلینکردنی زات. سته مکار نازاد نییه چونکی خاوه نی نه م
نیراده یه نییه، به لکو توانای زه بتکردنی خوی نییه له هه مو روه کانه وه، نه مه جگه

له وهی که نازاد نییه به هوی بی پروایی و بی هوارپیته تی و به هوی بلاوکردنه وهی ئه وه موو دوزمنایه تی و ترسو له رزه وه له نئو شاردا. هه روه ها وه ک گوتمان سته مکار نازاد نییه له چیتزه رگرتن له عه شق چونکی عه شق ئه وکاته مانای هیه که له نئوان دووکه سی نازاددا رووده داو هه ر دوولا وه ک یه ک عه شق به یه کتری ده به خشن له به ره یچ نا، نه ده سته لات و نه سامان و نه جی و مه قام، به لکو له به ر خودی عه شق، ئه مه ش مه یسه ر نابیت مه گه ر له گه ل تایپی خونه بیت، له م روه وه سته مکار زه ره رییه تی. هه روه ها له یادمان بیت که سته مکار ئه زمونی ئه وه عه شقه ناکات که له نئوان دلداره کان و دوسته کانداهیه چونکی ره هه ندیکی سه ره کی عه شق به رواو باوه په یئانه به یه کدی و سته مکاریش له م روه وه ژیا نی ئه وه، ئه زمونه کانی، مه وقیعی سیاسی ئه وه کورتی ده هیئت و بگه ر ژیا نی ک ده ژی به دور له عه شق، بو؟ ژیا نی ک ده ژی به دور له عه شق چونکی ئه وه هه میشه له دل پاوکی و ترسو بی پروایدا ده ژی و ناتوانیت باوه به که سی ک بکا جا چ ده گابه وهی که که سیکی دی خوش بویت، خوش ویستن واته پروا کردن به مه عشوق، پروا له ودا که مه عشوق نه ک نابیت سه رچاوهی خراپی بو عاشق، به لکو سه رچاوهی هه موو دلنیا ییه که سته مکار له م دلنیا ییه بی به شه، به مانایه کی دی له ئه زمونی عه شق بی به شه. له عه شقدا ترسو له گیانی خو سه لامه تی به دهنی خو بوونی نییه، به لکو عه شق خو به ده سته وه دانی مه عشوقه، به لام له بیرمان بیت که سته مکار له ترسیکی ئه به دیدا ده ژی هه رچی په یوه ندی به ئه وانی دیکه وه هه بیت. ئه وه ده زانی که شیاو نییه بو سته مکار که پروا به که س به یئی که ئه وه خوشی ده وئ، هه ر ئه مه شه دوزه خی سته مکار، ئاخر پروا نه هیئان به دوزمن نه ک ساده یه به لکو پیویسته، پروانه هیئان به هه موو که س حیکمه ته، به لام پروانه هیئان به هیه چ که س ئانه مه دوزه خه، جا ئه وه که سه بگه ر دوست و مه عشوقت بیت. کورت هیئانی سته مکاری له بواری عه شقدا گرنگیه کی تایبه تی هیه چونکی په یوه ندیه کی ته نگاته نگ هیه له نئوان سته مکاری و عه شقدا. سته مکاری ئه وه سیسته مه یه که له دوروه وه ئه وه خولیا یه دروست ده کا له خه لکیدا به رانبه ر رژیمی سته مکاری وه ک ئه وهی مه یدانیک بیت بو به ده ست هیئانی عه شق، ده ست گه یشتنی به هه ر مه عشوقی که دلت بخوازی به هه ر عیشقی که خولیا ی بیت، له ویدیه وه که سته مکار سه روه ری مه یدانی عه شقه، ئه مه دیاره بی ئاگا له وهی که سته مکار ئه وه بیابانه به ره هوته یه خالی له عه شق. وپرای حه قیقه تی سته مکاری، له ناو خه لکیدا ئه وه حه ماسه ته، به لام به هه له، دروست ده بیت بو سته مکاری وه کو ئه وهی ئه وه سه رزه مینه بیت که تییدا ئه رزه وه عیشقیه کان تی رده بن.

سایمۆندیس به سادهیی مه سه له که روون ده کاته وه و پیتی وایه که سته مکاری
 نه وه له و مه رجه بۆ سته مکار ده په خسیښی بۆ ئه وهی که له ته ک جوانترین که سدا
 په یوه ندی عیشقی بکا، هیرۆ له ته ک ئه م جوړه بیرکړنه وه په دا نییه و به تاییه ت له ته ک
 ئه م به هانه هینانه وه په دا گیروگرفتی هیه، هیرۆ ئه وه روون ده کاته وه که چوڼ
 ره وانییه، شیاو نییه له ته ک ئا فره تیکی خۆمالیدا زه ماوه ند سازیدا، بۆیه ده بییت
 ته نیا ئه م کیشیه له پښای زه ماوه ندیکه وه چاره سر بکردریت له ته ک ئا فره تیکی
 هه نده رانیدا که خودی سته مکار پیشت نه ییینیوه و دهستی به ردهستی نه که وتوه،
 به واتایه کی دی هه رگیز شوینی ئاره زووی سته مکار نه بوه، واته بزربوونی عه شق و
 ئاره زو و، ئاماده بوونی هۆ به هانه ی دیکه له وانه سیاسیی و ئابووری و... هتد،
 هه لېژاردنی ئا فره تیکی هه نده رانی هه لېژاردنیکه به رمه بنای هه ندی حیسابات و
 له به رچاوگرتنی سیاسیی و کۆمه لایه تی به دوور له عه شق، له وانه بۆ نمونه
 ده ولّه مه ند بوونی ئا فره تی هه لېژێردراو، وانا حیساب بۆکردنی سامان نه ک هه ست و
 عه شقی ساته وه ختی په گتر بینینی عاشقانه، خواستنی شتیک له ده ره وهی عه شق،
 خواستنی ده سته لات و پله و پایه ی که سی خوازاو نه ک که سی شوین ئاره زو و تاسه .
 چ کاره ساتیک گه وره تره له کاره ساتی زه ماوه ند کردن له ته ک که سینکا که نه شوینی
 ره حم و نه شوینی عیشقی ئیمه بییت؟ به لئ ئانه مه یه کلۆلی سته مکار. به پای
 سایمۆندیس، هیرۆ ده توانی دهستی به شته خۆشه کان بگا و ده توانی له گه ل جوانترین
 که سدا بخه وی، به لام له به ر ئه وهی هیرۆ له ریگای ترس و توقاندنه وه حوکم ده کا
 ناتوانی ئومیدی ئه وهی هه بییت که عیشقی وه لام بدریته وه یاخود باوه ری هه بییت
 به هه ر وه لامیک که ئه وه له عه شقه وه سه رچاوه ی گرتوه . ترس هه موو متمانه یه ک
 ده کوژی و نه بوونی متمانه ش له خۆیدا ده بیته وه هۆی په خش بوونه وهی ترس، به لام
 ئه مجاره ترسی سته مکار له ده ور به رو به ر ئه نجامه که شی مه حف بوونه وهی عه شق.
 ده بییت له یادمان بییت که ئیمه لیږده له ئیروسیکی تاییه تی قسه ده که ین به مانای
 ئاره زووی مروفه کان بۆیه کتر، ده نا سته مکاری و سته مکار بی به ش ین له ئیروس،
 ئه وهی له سته مکاردا چالا که جوړه ئیروسیکی سیاسیه به لام به هۆی له ده ست
 چوونی یا که م بوونه وهی ده سته لاتی عه قله وه ئیروسیکه دیوانه و بی هیه سنوریک.
 ئیروسی سیاسی که دواچار لای ئه قلاتون ده ییینی نه وه گه ر رینوما یی بکردریت
 له لایه ن عه قله وه به ره م و کرداری نه جیبانه ی لیده که ویته وه . شیوازی ژیا نی
 سته مکار بریتیه له هه وه س و ئاره زو و بۆ هه یمه نه په یدا کردن به سه ر ئه وانی دیکه دا
 که له بواری گشتی و مه ده ندیدا به سته مکاری ده شکپته وه، له سه ر ئاستی تاکه
 که سیانه ی سته مکاریش ئه و بۆشاییه رۆحیه دروست ده کا که عه شقی تیدانییه و ژیا نی

سته مكار ده بېته گيژاويكي دووباره بوه وه له چاندي ترسو پروانه بوونو ئنجا ده ست دريژي بوسه دونياي هه موان. هيرؤ خوي ددان به و راستييه دا ده ني كه "به زور شت سه ندين له دوژمن" چيژيكي زوري پيښه داو باجي ئه م چيژه ش ئه و شيوازي ژيانه يه كه ئه و ده ژي و خالييه له متمانه و ئنجا دوستايه تي. دوستايه تي ره سه ن ته نيا ئه و كاته مه يسه ر ده بېت كه ئينسانه كان ئازادن، به زماني يوناني كوڼ قسان بكه ين، ته نيا ئينسانه ئازاده كان، نه ك كويله كان، ده توانن بېنه دوست، به لام به هوي حوكم كردنييه وه له ريگاي ترسو زه برو زوره وه، سته مكار له لايه كه وه بي دوست ترين كه سه و متمانه ي به كه س نيبه و كه سيش متمانه ي پي ناك، له لايه كي ديكه شه وه خوي كه سيكي ئازاد نيبه. سته مكار كويله ي ئيرو سه سه ر لي شيواوه كه ي خويه تي، كويله ي هه وه سي ده سه لات و ئاره زوي خسته ژير ريكفي ئيراده ي كه ساني ديكه وه بوخوي و ته نيا له به رخاتري ده سه لات و تير كردني ئه و هه وه سه ي كه تيربووني بو نيبه و سنوريك ناناسيت. هيرؤ به هوي ئه وه ي كه دوستايه تي له ناو برده له نيو ره عيه ته كه يدا، خو شي تووړ هه لداوه ته نيو گيژاوي نه بووني متمانه وه و ئازاد ييه وه.

ساي مونديس له دواي به شي هه شته مه وه هه ولي ئه وه له گه ل هيرؤ دا ده دات كه ريگاي نيشان بدا چون شيوازي حوكم كردني كه سته مكار ييه بگووړي، هه نديك گوړانكاري به دي به يني ت تاكو له لايه ن شاره وه ري زي بو دابنري (پروانه به شي 8-9-10). ئه و گوړانكاريانه له بوغزو كينه دژ به سته مكار كه م ده كه نه وه و له ريژه ي ترسو كه م ده كه نه وه، به رنه نجامه كه شي چاك كردني ئه و سيسته مه ده بېت.

ئه وه ي شوي ني سه رنجه ئه و خاله يه كه كومه ليك له ناموزگاري و پيشنياره كاني ساي مونديس لاي هه ندي بيرباري سياسي قوناغي موديرن دووباره ده بڼه وه له وانه ماكيا فيلي و روسو، و له سه رده مي موديرندا ئه و پيشنياران هه بڼه به رنامه ي ده وله تي نه ته وه بونونه كاتيك كه ساي مونديس ده لي پيوسته سته مكار چه ندين جوړ له خه لات دابه ش بكا له بواره كاني كشتوكال و پيشه سازي و بازرگاني به مه به ستي ته شويق كردني خه لكي و ده ست گرتن ي به هره جيا وازه كان، ئه مه ئه وشته يه كه ده وله تي نه ته وه پتي هه لده ستي چ ماكيا فيلي و چ روسو ش ئامازده به و پيشنياره ده دن، هه روه ها كه ده لي له جياتي به كړي گرتن ي كومه لي چه كدار سته مكار پيوسته سوپا يه كي ريك و پيك و خاوه ن ديسپلين (زه بت) به يتي ته ئاراهه، ياخود پولي سي ده ولت وه ك هيرژيكي هه ميشه يي بو پاراستني ئيداره (كه ده شي بلي ين

دهولت) نه مهش نه وشته يه كه دهولته تي مؤدیرن نه نجامی داوه، واته دهولت به خوی و له شكرو سوپاو ده ستگای پۆلیسه وه.

سایمۆندیس ده لّی له جیاتی كۆمه لّی چه كداری به كرتگیراو پېویسته سته مكار بیر له وه بكا ته وه كه دانیشتون سهریازی بكن وهك ئهركیكی ئیجباری، نه م پېشنیاریانه له دنیا ی مؤدیرندا به ووردی جی به جی كراون، لیره دا بپرسین ئایا دهولته تی مؤدیرن دهولته تیکي سته مکاری چاك كراو نییه؟

سایمۆندیس په نجه ده خاته سهر خا لّیكی جه وهه ری كه په یوه ندی به عه شقی جه ماوه ره وه هیه، نه ویش بۆ نه وهی فه رمانپه وا شوینی ریزو مه حه به تی خه لّكی بیّت ده بیّت سته مكار کاریان بۆ بكا (به شی 1 و 8)، ستایشیان بكا (3-8.3-8.4)، به مانایه کی دی ده بیّت خه لّكی هه ست بكن كه كه راهه تیان پارێزراوه، كه به رنه نجامه كه ی بۆ فه رمانپه وا بریتی ده بیّت له گه رانه وهی دهستی ریز بۆ خودی نه وو نه مجاره خه لّكی دهستی ریز له نه وه ده نین و له نه نجامیشدا شار كه شو هه وایه کی دیکه تئیدا بالاده ست ده بیّت. سایمۆندیس له به شی (11-13-11-14) دا قسه له سووده كانی ئامۆزگاریه كانی خوی ده كا بۆ سته مكار. هه مو نه م ئامۆزگاریانه دوا جار ماکیافیللی پېشنیاریان ده كا بۆ میر. نزیکییه کی ته واو هیه له نیوان نه م دایه لۆگی زینۆفۆن و کتیبی "میر" ی ماکیافیللی دا.

ماکیافیللی له نیو نو سه رو بیرپاره کلاسیکه كاندا زۆر تر ئاماژه به زینۆفۆن ده داو به تایبه تی دایه لۆگی "هیرۆ" نه مهش زیاتر له کتیبه كه یدا "گوتاره كان" (1) له "گوتاره كان" دا ماکیافیللی ئاماژه به هیرۆ ده دا وهك سته مكارێك وهك نمونه ی سته مكار ده یه نین ته وه كه هه رهك چۆن زینۆفۆن مه به ستیه تی له و دایه لۆگه دا بیلّی، ماکیافیللی پسی له سه ر نه و خاله داده گری كه سته مكاره كان له خزمه تی شارو ولاته كانیان دانین و هیچ كات له بهیری دهولته مه ند كردن و هینانه كایه وهی ئاسایش دانین بۆ شار، نه وشاره ی كه سته مكار حوكمی بكا دهسته لاتی له نیو شاره كاندا زیاتر نابیّت. ماکیافیللی هه رهك زینۆفۆن له ویاوه ر دایه كه سته مكار بۆ نه وهی حوكم بكا به ناچاری ده بیّت شار، یاخود ولات به زمانی نه مپۆ، دابهش بكاو جیاوازی و ته فره قه بخاته نیو جفاته وه و لیره وه به رژه وه ندی خود په رستانه ده ست به سه ر به رژه وه ندی مه ده نی و گشتیدا ده گریّت.

خا لّیكی دیکه ی گرنگ كه هاویه شه له نیوان دایه لۆگی "هیرۆ.." و بۆ چوونه كانی ماکیافیللی دا بریتییه له فیکره ی چا كکردنی سته مکاری، به شیوه یه ك كه پېشنیاره كانی سایمۆندیس به شیوه ی جۆراوجۆر لای ماکیافیللی دووباره ده بنه وه. دووباره كردنه وهی كۆمه لّی ئایدیای ناو دایه لۆگی "هیرۆ" له لایه ن ماکیافیلییه وه

نابیت ئەوخالەمان لەبیربەریتەوه که ماکیاڤیلی بەزمانیکی نوێ و لەسەر دەمیکی نویدا هەندێ خالی پێشنیارکراو دووبارە دەکاتەوه، لەسەرەتای سەر دەمیکی نویدا و داڕشتنی جیهان بینییهکی نوێ که تێیدا جیاوازی هەیه لەنیوان ئەخلاق و سیاسەتدا، لەم دیدگا نوێیەدا سیاسەت لەحیکمەت جودا دەبێتەوه. وێرایی ئەم جیاوازییە گەورەیهش، شتراوس رای وایه که دایەلۆگی "هیرو" نیشانی خاڵیکی پەيوەندی نزیکە لەنیوان زانستی سیاسی پێش مۆدێرن و زانستی سیاسی مۆدێرندا.

هیرو لەبەردەم پێشنیارەکانی سایمۆندییدا بێدەنگی هەڵدەبژێری و ئێو شپەرزه بیه لای ئێمه دروست دەکا که ئێمه نەزانی خوی ستمکار چۆن وەك پیاویکی خاوەن کردار (Man of action) چۆن سەیری ئەو پێشنیارانە دەکا؟ بەلام بێدەنگی هیرو خوی زۆرتر لەوه دەدوێ گەر بهاتایه و قسەئ کردبا. لەیادمان بێت که هیرو ستمکاریکی هۆشیارە، ستمکاریک نییه نەزانی ستمکاری چیه و ناگادار نەبێت لەره هەندە ترسناکهکانی ئەو سیستمە. لێره وه لایەنێکی بێ دەنگی هیرو تارا دەیه که لەگومانێک دەدوێ لەبەرانبەر پێشنیارەکانی سایمۆندیس بۆ چاککردنی ستمکاری. یاخود بەلانی که مه وه هیرو دەزانی که ئەو پێشنیارانە ستمکاری ناگۆژنەوه بۆ سیستمێکی تەواو جیاواز، واتە لەجەوهردا ستمکاری چاک ناکرێت، ناتوانی بیگۆژی تەنیا به وهی کارێک بکهیت خەلکی به ختە وەربن، ئەمەئ دوا بیان دیموکراسیەتی مۆدێرنە، سەر دەمی کۆمەلانی خەلکدا (Masses)، دیموکراسیەتی مۆدێرن ستمکارییه که که نامۆژگارییهکانی سایمۆندیسی پەپرەو کردوه خال بەخال.

لەلایەکی دیکە وه بێدەنگی هیرو لەوخالە جەوهرییه دەدوێ که پێشنیارەکانی سایمۆندیس مامەلە لەتەك ئەو گۆڕانکارییه دەرەکیانە دەکەن که پەيوەندیان به خودی هیرویه نییه، وەك ئەوهی هیرو بیه ویت بلیت دوا ئێو هەموو گۆڕانکاریانەش من وەكو زاتیکی کلۆل دەمێنمه وه. بێدەنگی هیرو لەو سەرسوڕمانە دەدوێ که ستمکاریک هەیه تی بەرانبەر بەشاعیرێک که ناتوانی ستمکاری وەكو نەخۆشییهك ببینی بەپلهی یەك لەخودی رۆحی ستمکاردا، بەواتایه کی دی وەكو گوتمان سایمۆندیس بەراستی سوکراتی نییه چونکی سوکرات ستمکاری وەك نەخۆشی رۆحی دەبینیت، بەلام نەخۆشییهك که چارەسەری نییه مەگەر بەبرینی هەموو ئەو خانانەئ که بیمار بوون، موبتەلا بوون به و نەخۆشییه. لای سوکرات هەر هەولێک بۆ چاککردنی ستمکاری هەولێکی بێهودەیه. لای سوکرات هۆئ سەرەکی ستمکاری زال بوونی ئارەزووه ناپۆیستەکانە و کزیوونی رۆلئ عەقلە لەحوکم کردندا. بەپێئ ئەم بۆچوونه ستمکاری بریتییه لە "بێ یاسایی" و عەدالەتیش هاوشێوهیه لەتەك

ياساو عه قلدّا. ئايا بۆ عه دالهت ئه وه پرسيارىكى سهره كى نيه كه ياساكان خراپ بن يا چاك؟ ئايا سهرچاوه ي ياساكان و سروشتيان جه وه ره سروشتي رىكخستنى سياسى، عادل بوون يا ناعادل بوونى سيسته مى سياسى ده رناخه ن؟ له م دايه لوگه دا مه سه له كه ته م و مژاوييه. ئه وه ي ئاشكرايه كه سايمۆنديس چاو له چاك كردنى سته مكارى ده بپړى و كردنى سته مكار به "سته مكارىكى به سوود". وه ك ئاماژده شمان پيدا ليره دا ئه م دايه لوگه له دايه لوگه سوكراتيه كانى زينۆفۆن جيا ده بيته وه، چونكى سوكراتى زينۆفۆنى له و دايه لوگانه دا جه غد له سهر هونه رى فه رمانپه وايه تى كردن و مافى فه رمانپه وايه تى كردن ده كا، ياخود بوونى يه ك پيودانگ (Criterion) ئه و يش مه عريفه ي حوكم كردنه نه ك ترسو و فپوفيل و ناعه داله تى، واته فه رمانپه وا ده بيت له لايه ن مه عريفه وه رينومايى بكردرىت و هر ئه مه شه فه رمانپه وا له سته مكار جيا ده كاته وه، له لايه كى ديكه شه وه هر ئه م خاله په يوه ندى حيكمه ت و فه رمانپه وايه تى كردن ديارى ده كا. له دوا جارد ا سايمۆنديس ئامۆزگارى هيرۆ ناك ا تاكو له نيوان فه زيله ت (Virtue) و چيژدا يه كيكيان هه لبريى، ياخود بيته فه رمانپه وايه كى خاوه ن فه زيله ت، به لكو ئامۆزگارى ده كا كه چيژه كانى بگونجيني، ته شويقى هه ندك فه زيله ت بكاو بپوا به ره عيه ت پهيدا بكاو كۆمه لى كارىكا كه بوار بۆ چيژى شه خسى خۆى بمينيته وه. به لام ئه مه ماناى ئه وه ناگه يه نيت كه سته مكار ده بيته خاوه ن فه زيله ت. سته مكار له هه موو ئه و فه زيله تانه بى به شه كه نه فلا تون له "كۆمار" دا ئاماژده يان پى ده دا، وه كو اعتدال، عه داله ت، حيكمه ت، به زه يى، ديسپليني خو (زه بت كردنى نه فس)، راستگويى .. ..

بەندى دووهم

ستەمكارى وەك پەناى رۆح و شار
ستەمكار بەرجەستەبووى ئىرۆس
"ئەفسىرىكى ئەفلاتوونىيانە"

له یونانی کۆندا Tyrannos که وشه ی Tyrant ی ئینگلیزی له وه وه سه رچاوه ی گرتوه، ئەم وشه یه ئاماژده کردن بوو بۆ که سی که ئەمڕۆ ئییه وشه ی سته مکاری یا "دیکتاتور" ی بۆ به کارده هیئن. Tyrannos

واته سته مکاریک که دهسته لات ی ته وای کاروباری سیاسی شاری به دهسته وه گرتوه دهستی به سه ر دهسته لاتدا گرتوه بی له به رچاوگرتنی هیچ دهستوریک، واته وه که ته حه دایه کی یاساو دهستوری شار، به مانایه کی دی فه رمانپه وایه کی نا په وای. کاتی که میثوونوسان قسه له سه ر "سه رده می سته مکاره کان" ده که ن له یونانی کۆندا مه به ستیان له و قوناغه یه له نیوان 650 بۆ 510 ی پێش زاینی، قوناغیک که تیییدا شاره کانی یونان که وتنه ژیر رکیفی سته مکاری و سته مکارانه وه، ئەم سته مکار کۆدیتای ده کرد به سه ر ئەو سته مکاری ترداو به م شتیه یه ئەم قوناغه قوناغی ژیر پی خستنی دهستور یاساو قوناغی نا په وایه تی بوو. له رووی تیورییه وه ئەم قوناغه، وپرای لایه نه خراپه کانی له رووی سیاسی و کلتورییه وه، زه خیره یه کی میثوویسی دروستکرد بۆ فه یله سوفو بیریارو درامانوس و کۆمیدی نووس و یاسادانه رانی نه وه کانی دوا یی تر تا کو له و زه خیره یه وه له دیارده ی سته مکاری بگه ن و بیخه نه به ر رووناکی بیرکردنه وه، و شه ن و که وکردنی هۆ گشتیه کانی ئەم دیارده یه، له وانه هۆکاره ناوخۆیه کانی سیسته می ئەرستۆکراسی، واته ناڕیکی نه وسیسته مه و نالایقی ئۆرستۆکراسه کان که له سه ده ی حه وته مدا دهسته لاتیان گرته ده ست. لیره وه قوناغی "سته مکاره کان" وه رچه رخاندنیک بوو له گه شه کردنی سیاسیه ی یونساندا، چرکه ساتیک که تیییدا ریکخستنیک کۆن هه لده وه شیت و ریکخستنیک نو ی له سه ر که لاوه ی ئەو ریکخستنه کۆنه وه داده مه زیندری.

فه یله سوفه کانی سه ده ی چواره م وشه ی "شا" یان وابه کارده هیئا وه ک ئاماژده کردنیک بۆ جوړیکی چاکی فه رمانپه وای وشه ی Tyrant (سته مکار) یش وه ک ئاماژده کردنیک بۆ جوړیکی خراپی فه رمانپه وای، له گه ل ئەمه شدا نو سه ره کانی پێشوو به شتیه یه که مامه له یان له ته که ئەم دوو وشه یه ده کرد وه که ئەوه ی هاومانان (synonyms). کۆنترین به کاره یانی وشه ی Tyrannos که مایته وه وه به ده ستمان گه یشتبیت به کاره یانی که ی ئەرخیلیۆسه که له چه ند دیریکدا هاتوه ئەمه ش له ناوه راستی سه ده ی حه وته مدا نو سه راوه، و ئنجا نووسینیکی هیپپاس Hippias که له سه ده ی چواره مدا نو سه راوه. له نو سینه که ی ئەرخیلیۆسدا قسه که ره که ده لی:

"من هیچ به تهنک سامانی گیگیسه وه Gyges

نایم، هیچ به خلیهك له مندانییه، من چه سودی

به کاره گانی خوداوه ننده کان نایم، ههروه ها

ناره زووی سته مکاریه کی مه زنیش ناکه م"

دهبیت بگوتریت که گیگیاس شای Lydia بوو له نیوان 685 و 657 ی پیش زاینیدا. لیره وه رهنکه وشه ی تیرانوس له Lydia وه هاتبیتته ناو یوان و له ویشه وه بو زمانه نه وروپییه کان.

نه وه ی زورگرنگه سهرنجی بدهین نه و مانا نه سلیه که وشه ی تیرانوس له هه ناویدا هه لی گرتبوو. له بنه پرتدا وشه ی تیرانوس ئاماژده کردن بوو بو که سی که اغتصاب دهکا. که واته تیرانوس (سته مکار) نه و که سه یه که اغتصابی یاسا دهکا، که سی که دهسته لاتی له ریگای هوکاره دهستوریه کانه وه به دهست نه هیئاوه به لکو اغتصابی دهستوری کردوه، له مه زیاتریش سته مکار نه و که سه یه که اغتصابی خه لکی و بواری مه دهنی دهکا. نه سخیلیوس و سوفوکلیس له سه ده ی پینج هه مدا هه ردوو وشه ی تیرانوس و شا (مونارکوس Monarchos) یان به یه ک مانا به کارده هیئا وه ک ئاماژده کردن بو "تاکه فه رمانپه و". به لام هه رچی په یوه دنی به میژوو نووسی یونانی هیرودتسه وه هه یه لیره دا ده توانین یه ک دوو سهرنج ده رپرین. له کتیه که یدا "میژوه کان" نه و قسه له شاکانی قوبرس و مه کدۆن و ولاتی فارس و میسر دهکا. نه وه ی شوینی سهرنجه نه وه یه که جیاوازی نه و توخا خاته نیوان نه و زاراوانه ی که به کاریانده هیئی بوشاکانی خو ره لات زورجار "شا" و هه ندیک جاری دیکه سته مکار (Tyrannos) به کارده هیئی. نه و سته مکارانه ی که له کتیه که ی هیرودتسدا ناویان هاتوه ده چنه ریزی سی گروپه وه:

۱- نه وانه ی که به فعلی که سایه تیه ک بوون له جهنگه گانی فارسه کاندا، جهنگه گانی نیوان یوان و فارسه کاندا.

۲- نه وانه ی که چالاکیه کانیا ن پییشینه یه کی نکۆلی لینه کراو دروستده کا بو وه زعی هه نوکه یی. شاره گانی یوان له به شی دواپی سه ده ی شه شه مدا.

۳- نه وانه ی که به لگه کان ده خه نه روو سه باره ت به هه ر بابیه تیك که شوینی مشت و مپ بیت.

لیره وه سته مکاره کان، له هه رسی گروپه که، تایپیکی که سایه تی دروست ده که ن، که سانیک که کاراکته ریکی به هیزیان هه یه، نه وانه ی که داستانی عه جیب و غه ریب ده رباره یان ئال و گوپی پیده کری. دهبیت بگوتریت که ژماره یه کی زوری نه و سته مکارانه ی که ئاماژده یان پیکراوه له کتیه که ی هیرودتسدا نه و فه رمانپه وایانه ی

شاره‌کانی یۆنانن له ئاسیای بچووک بوون که له لایه‌ن فارسه‌کانه‌وه پشتگیری ده‌کران. به‌شیوه‌یه‌کی گشتی ده‌توانین پێناسه‌یه‌ک که لاله‌ به‌که‌ین له‌کتیبه‌که‌ی هیرۆتسدا ده‌رباره‌ی سته‌مکاری، له‌دیدێ ئه‌وه‌وه ده‌سته‌لاتی تاکه‌ که‌سیک به‌سه‌ر جقاتدا بریتیه‌ له‌سته‌مکاری.

میثروو نویسیکی تری یۆنان که له‌سه‌ر سته‌مکاری و سته‌مکاران دواوه بریتیه‌ له‌سیوسیدیس Thucydides له‌کتیبه‌ گرنگه‌که‌یدا "میثروی جه‌نگی پیلوپینزیان". له‌کاتی قسه‌کردن له‌سه‌ر میثرووی کۆنی یۆناندا سیوسیدیس ئاماژه‌یه‌ک بۆ سته‌مکاره‌کان ده‌کاوه‌لێ که له‌پیش ئه‌و سته‌مکارانه‌وه، شاو ته‌ختی پادشایه‌تی میراتی بوون که ئیمتیازو ده‌سته‌لاتیان دیاریکراو بوو. سته‌مکاره‌کان، که‌واته، ئه‌وانه‌ن که ده‌سته‌لاتیان به‌میرات بۆ نه‌ماوه‌ته‌وه به‌لکو ده‌ستیان به‌سه‌ر ده‌سته‌لاتدا گرتوه‌وه هیچ سنووریکیش بۆ ئیمتیازو ده‌سته‌لاتیان بوونی نیه. (١)

سته‌مکار ووشه‌یه‌کی گونجاوه بۆ وه‌سفکردنی ئه‌و پیاوه‌ی که به‌ریگای ناپه‌وا ده‌سته‌لات ده‌گریته‌ ده‌ست. ته‌نیا له‌سه‌ده‌ی چوارده‌هه‌مدايه که ووشه‌کانی تیرانی و تیرانوس مانا مۆدیرنه‌که‌ی ئه‌مڕۆ ده‌گه‌یه‌نن، حکومه‌تیکی بی‌ یاساو توندوتیژ که تێیدا فه‌رمانه‌وه‌ فه‌رمانه‌وايه‌تی ناکا بۆ چاکه‌ی گشتی و هیچ حیسابیک بۆ بواری مه‌ده‌نی ناکا. ده‌توانین چه‌ند تایبه‌تمه‌ندییه‌کی رژیمة سته‌مکارییه‌کانی یۆنان دیاری به‌که‌ین که دواچار ده‌بنه‌ مایه‌ی گفتوگوو بابته‌ی فه‌لسه‌فی فه‌یله‌سوفه‌کانی یۆنان له‌وانه‌ ئه‌فلاتوون و ئه‌رسطۆ. ته‌نیا بۆ نمونه ئاماژه‌ ده‌چهند خالێک به‌دین.

١- رژیمی سته‌مکاری یۆنان خۆی زاده‌ی کێشه‌مکێش و ململانیی میلیشیایی بوو هه‌ندێ جاریش کۆتایی به‌و کێشه‌مکێشه‌ میلیشیاییه ده‌هێناو ریکخستنێکی بۆشار ده‌هێناو جارێکی دی یه‌کگرتنێکی بۆ شار فه‌راهم ده‌کرده‌وه. وه‌ک رافایل سیلی ده‌لێ "سته‌مکاری بوه‌ مایه‌ی زیاده‌کردنی ده‌سته‌لاتی ده‌ولت، هه‌ر ئه‌م خاله‌شه‌ کاریگه‌ریه‌ درێژخایه‌نیه‌که‌ی سته‌مکاری" (٢).

٢- بوونی ریکخستن و کۆنترۆڵکردنی ئاشوب و ناکۆکی نێوان ده‌سته‌وتاقمه‌کان زۆر جارن بۆته‌ مایه‌ی گه‌شه‌کردنی بازرگانی و ئابوری.

٣- خالی سییه‌م په‌یوه‌ندی به‌رۆلی ئاینه‌وه هه‌یه. ئه‌م خاله‌ زۆرگرنگه‌ که‌سه‌رنجی به‌دین چونکه‌ دواچار سیسته‌مه‌ سته‌مکارییه‌کانی دوا‌ی هه‌ر هه‌موو په‌یره‌و له‌م سیاسه‌ته‌ ده‌که‌ن. سته‌مکاره‌کانی یۆنان ته‌شویقی گه‌شه‌کردنێکی سیستematیکی دام و ده‌ستگا ئاینه‌کانیان ده‌کردو پشتیان پێده‌به‌ستن به‌نیازی کۆنترۆڵکردن و دامرکانده‌وه‌ی رۆحی نه‌یاری دانیش‌توان.

۴- ستمکاره كان هه مېشه له رېځگای ترس و تۆقاندنه وه حوكميان كړدوه له جياتي ياسا. ئەوان له رېځگای هيزه سهربازي و ميليشيا ته كانه وه حوكميان كړدوه، ئەم خالە، واته حوكم كړدن له رېځگای ترسوه، ده بېته خاسيه تيكي ستمكارۍ و پرنسيپي كه له رېځگه وي ده توانين ستمكارۍ بناسينه وه، به تاييه ت لای مۆنتسيكيو.

۵- ئەندرووس له ككتيپه كهيدا "ستمكاراني يۆنان" (۳) سهرنجان بۆ خالتيكي گرنه راده كيشي ئەو يش ئەوهي كه هه ندي ستمكاره كان وا خويان ده بيني وه ئەوهي كه لاسايي ستمكارۍ فارسي ده كه نه وه له ودا كه به فخره وه ده سته لات نيشان ده دن و سهرگرمي چيزه هه ستيه كان (جه سته بيه كان) ده بن. ئەم خالە دوو شتمان پي ده لي:

يه كه م: ستمكارۍ فارسي بارگاي بو به چيزو هه ست و تير كردني ئاره زووه كانى ستمكار، سيسته ميك رازوه به سروي حسي و چيزه پرستن، دياره بۆ ستمكارو له لايه ن ستمكاره وه. دوا جار لاي مۆنتسيكيو ئەم خالە جه غدي له سهر ده كړي ته وه. دووهم: تيگه يشتن تيكي تاييه تي ده سته لات ليرده خوي به يان ده كا ئەو يش ئامانجي ده سته لات فه راهه مكر دني حاله تي كه كه تييدا چيزه حسيه كان ده بنه ئامانجي مو تله ق.

كه واته لير وه ده ليين تو ماره كانى سه ده ي حوته م و شه شه مي يۆنان ئەوه مان نيشان ده دن كه ستمكاره كان له و سهر ده مه دا به ده ست به سه راگرتني ده سته لات داو كو نترولي سياسي ده سته لات بۆ خويان ئەم كاره بوه مايه ي لاوازيوي ئورستو كراسي ته قليدي يۆنان. لير وه ووشه ي Tyranny دي ته ناو زمانى يۆنانيه وه له و يشه وه بۆ زمانه ئەوروپيه كان و بۆ نيو قاموسي سياسي به هه موو ئەومانايانه ي كه ئەم ووشه يه له خو ده گري، به د، بي ره حمى، به دترين جوړى حكومه ت، مه رگى بواري مه ده ني، بي ياسايى، حوكم كردني هه پر مه كي، بالاده ست بووني ترس و تۆقاندن.

هه له يه كي مه نه جي و فيكري و ئنجا نيشانه ي تي نه گه يشتنه له ئەفلاتون گه به شي وه گشتي و گشتگيري له سهر راي ئەفلاتون قسه بكه ين، بۆ نمونه وه ئەوهي كه بلين راي ئەفلاتون له سهر ستمكارۍ ئەمه يه. چونكي به باوه پرى ئيمه و ئنجا به باوه پرى شتر اوس و ئالان بلوم و پروفيسور نووليش دا يه لوگه كانى ئەفلاتون دۆكتريني ك (عه قيه ده ك) و دۆگما يه ك پيشكه ش ناكه ن به لكو وه ئالان بلوم ده لي دايه لوگه كان ريگا خو ش ده كن بۆ فه لسه فاندن philosophyizing. له بنه پر هتا هه ر دايه لوگه وه زيفه ي مامؤستايه ك ده بيني كه كار يك ده كا قوتا بيه كانى بير بكه نه وه. لير وه تيگه يشتن له ئەفلاتون ته نيا له رېځگه ي خودي فه لسه فاندنه وه ده بيت. ئەمه

بهومانايه نايهت كه وانه يه كي نه فلاتووني بووني نيبه، به لام نه وانه يه يهك، گشتي نيبه، دوو، نه وانه يه په يوه ندی به هم موو دهنگه كانی هر دايه لوگه وه هيه. هر دايه لوگه له چهند دهنگيک پيڅهاتوه، نه وانه يه له يه كي له دهنگه كاندا نيبه به تهنيا به لكو له هم موو دهنگه كاندايه نجا كه ديينه سر هر دايه لوگه نابيت دايه لوگه كان تيكل بکهن. بؤ نمونه گهر قسه له سهر رای نه فلاتوون بکهن له سهر سته مکاری ده بيت بزاین له کامه دايه لوگ قسه ده کهن، نیمه لیږده داس له رای نه فلاتوون ده کهن له سهر سته مکاری تهنيا له دايه لوگی کوماردا.

نه فلاتوون له دايه لوگی "کومار: دهر باره ی "عه دالهت" دا تایپولوژی Typology شپوه سیاسیه کانمان بؤ ده خاته روو و پولنیا ن دهکا به مره بنای نه و تاکه که سانه ی که ده توانن به شداریان بکهن، واته به شداری له فرمانپه وایه تیکردنی رژیمی سیاسیدا. له نیو نه م رژیمانده، نه فلاتوون سته مکاری به نه خوشیه کی سیاسی، سیستمی کی سیاسی که شوینی بیژلیاته وه یه ده زانی، نهک له بهر نه وه ی که فرمانپه وایه تی یهک تاکه که سه، به لکو له بهر نه وه ی نوینه رایه تی نه و خاله ته دهکا که شار کونترول ده کری و فرمانپه وایه تی ده کری له لایه ن نرمترین و سوو کترین ناره زووه کانه وه. پیچه وانه ی سته مکاری، دیموکراسی نییه به لکو شاهه نشاهی عه قل، به واته یه کی دی فرمانپه وایه تی عه قل، حوکمکردنی شار له لایه ن فه یله سوف. شاهه که له هم موو که س زیاتر به تواناتره و شایانی حوکمکردنه و هیچ گرنګیه ک به ده سته لاتی سیاسی نادا تهنيا له بهر خاتری ده سته لات خوی، له ریڼه یه وه نه وه عه قل که حوکم ده کاو حوکمی عه قلش حوکمی عه قلانه یه.

نه فلاتوون واسه یی سته مکاری دهکا وهک دژه عه دالهت و عه داله تیش له بیری نه فلاتوندا نه و ریڅخسته هارمونی یه نه به شانه ی شاره که له کیشمه کیشدان، نجا ریڅخستنیکي هارمونیانه ی به شه کانی روح (۶) لیږه وه زوږبه ی نه و کردارانه ی که به شپوه یه کی گشتی به ناعه دالهت ناو ریزیان ده کهن لای نه فلاتوون نیشانه ن بؤ نه خوشیه کی قولتر.

هارمونی هه لو مه رجه، هوی و نجا ئاکامی عه دالهت. له شاریکي عادلدا هه ریه که له سی چینه که ی شار، فه یله سوف. شاګان، جه نګاوه ره کان و چینی به ره مهینه ران، هه ریه که وه زیفه ی خوی جیبه جی ده کاو به م شپوه یه ریڅخستنیکي هارمونی دیته دی. له تاکه که سی عادلشدا هه ریه که له سی به شه که ی روح، به شی بیرکردنه وه یا

عه قل، به شی سومؤس یا Spirited جه نګاوه ر، و به شی ناره زوو خواستن The deseiring part، هه ریه که وه زیفه ی گونجاوی تایبته به خوی به نه نجام ده که یه نیت له ژیر رینومایی به ديقه ی عه قلدا. (۵) تاکه که سی عادل:

"رېځه نادا که هېچ به شيکي روحي دهست
 وهربداته کاروباري خه لکي دیکه وه يا خود سي
 به شه که ي روحي دهست وه رېده نه کاروباري
 به کتره وه، به لکو مالي خو ي باش رېک ده خاو خو ي
 حوکمي خو ي ده کا. خو ي رېک ده خا، ده يته
 هاوړي خو ي و له به شه کاني روحي خو يدا هارمونيک
 دروسته ده کا، هه روه ک نو تني هارموني، نرم ترين و
 بهر ترين و ناوه ندي ترين سکيل". (٦)

ميتافوري (نيسستاره ي) ته ندروستي ناوه ندي ترين ميتافوره له قسه کردني
 نه فلآتووندا له سره عدالته. له "کومار" دا فلسفه واپيناسه ده کړي وه ک.
 "هونه ري پزيشکي روح". له دايه لږگي "گورگياس" دا نه فلآتوون عه دالته و
 ته ندروستي پيکه وه گړي ده دا. (٧)

نه فلآتوون له کوماردا پيشنياري نه وه ده کا که نينسانه کان پيويستيه کي
 جه وه ريان هه يه به عه دالته، پيشنياري نه وه ده کا که شار له سره پيويستيه کاني
 نينسانه وه دروست ده کړي، له وانه عه دالته دهرده که وي که پيويستيه کي جه وه ري
 نيمه ي نينسانه. هه بووني عه دالته واته "به ته واري کامل بوون"، واته
 به ده سته ينيان هه ل و مه رجي راست بو روحي نينسانه، واته "هارمونيکي روحيان که
 به رنه نجامي خو - کو نترولگرده".

له به رامبه ر نه و وينه يه ي سهره وه دا، نه م وينه يه شمان هه يه دهر باره ي سته مکاری.
 سته مکاری له يه ککاتدا بريتيه له نا - هارموني، نارپکي و په تا، هه ردووک چ سته مکارو
 چ شارپک که له لايه ن سته مکاره وه فرمانپه وايه تي ده کړي به ده ست نارپکي و
 نه گونجاوي و په تاره ده نالين، چ له به شه کاني روخداو چ له به شه کان يا چينه کاني
 شاردا، لير وه سته مکاری بريتيه له "نه خوشيه کي کوشنده ي شار"، نه وه ي گرنگه
 سهرنجي بده ين نه و خاله يه که لاي نه فلآتوون جياوازيه کي جه وه ري نيه له نيوان
 سته مکارو ره عيه تدا The subjects که سانپک که له لايه ن سته مکاره وه
 فرمانپه وايه تي ده کړي، له به رنه وه ي نه وه که لکه له و خواستي پياوړنه که
 ريکخستني سياسيانه ديني ته به ره م و له ه مان کاتي شدا نه و ريکخستنه سياسي
 ره نگدانه وه ي نه و که لکه لانه ي نه وانه. له "کومار" دا سوکرات که باس له رژيمه کان
 ده کا له په يوه دنيا ندا به کاراکته ري مروقه کانه وه ده لپت:

"تۆ دەزانی، من گۆتم، که پئویسته هیئدهی
 جوړه کانی رژیمه سیاسیه کان جوړی کاراگته ر
 بوونیان هه بیته؟ یا خود تۆ له و باوه رده دایت که
 رژیمه کان" له دار به پرو و به رده کانه وه
 سه ره لده دهن " نه ک له خواست و که لکه له ی
 ئیسانه کانه وه له شاره کاند .. (۸)

لیږه وه ده توانین به و به رته نجامه بگه ین که هیچ تاکه که سیکی ته ندروست ناتوانی
 گه شه بکاو سه ر ده به یئنی له خاکی سته مکاری به وه .

ئو هه موو ناهه مواری و په شیویه سیاسیه ی نیو سیسته می سته مکاری خو ی
 نیشانه ی ناریکی و نه خو شیه کی قول تره که و له ناو رۆخدا، نه ک رۆحی سته مکار
 به ته نیا به لکو رۆحی ره عیه ت و حه شاماتی سته مکاریش. له کاتی کدا که سی عادل
 "ده بیته هاوړی خو ی"، که سی نا عادل رۆحی کی هه یه که له جه نګدایه له گه ل خو ی،
 رۆحی ک که به شه کانی یه ک دژی ئو ی دیکه یه، که سی نا عادل بو هه میسه ده رگری
 کیشمه کیشی کی رۆحی مه ده نییه. تائیره چه ند تیبینییه کی گشتیمان خسته روو،
 ئیستا با سه یری کی کتبی ۹، ۸ ی کۆمار بگه ین به شیویه کی سیستما تیکی تر.

له کتبی هه شته می "کۆمار.." دا ئه فلا تون ئه وه مان نیشاندده که چۆن و بوچی
 شاری ئایدیال پیر ده بیته و سه ره و لیژده بیته وه، و چۆن ئه م سه ره و لیژی و نه وه یه
 به چه ند قونا غیکدا تیده په پری تا ده گاته په تای سته مکاری که بریتییه
 له هه لوه شانده وه یه کی ته واوی شاری ئایدیال. قوناغه کانی سه ره و لیژی و نه وه شایانی
 ناسینه وهن، شاری ئایدیال سه ره تا هه نګاوئ دده به زی به ره و تیموکراسی
 Timocracy، مه ست بوو به عیشقی شه رف honour، ئنجا هه نګاو یکی دی
 دده به زی به ره و ئولیگارشی، سه رمه ست بوو به عیشقی سامان، ئنجا به ره و
 دیموکراسی حال لیته اتوو به عیشقی ئازادی، لیږه شه وه هه نګاو یکی سه ره و لیژتر
 به ره و غه رق بوون له نیو سته مکاریدا که هیچ نییه جگه له حاله تیکی ئاره زووکړنی
 بیسنور.

پیش ئه وه ی که شاری به سته مکاری کراوو سته مکارو رۆحی سته مکارانه تا قی
 بگه ینه وه پئویسته سیکچیک شاری دیموکرات و پیاوی دیموکرات بکیشین. ئه م
 کاره پئویسته چونکی له دوا شیکردنه وه دا سته مکار هیچ نییه جگه له
 به رجه سته بوونی هه موو ئاره زوو ئاواته دیموکراسیه کان، دیموکراسیش هیچ نییه
 جگه له دایکی سته مکاری.

ديموکراسی (۹) یا خود شاری دیموکرات ئەوکاتە سەرھەڵدەدا کە شاری ئۆلیگارشی بەهۆی تەماعی لەرادەبەدەرەو داغان دەبێت، ئەوکاتە ی لەژێر سایە ی ئۆلیگارشیدا نە ئارەزووی سامان و نە سامان خۆی هیچ سنوورێک نانا سنەو. ئەم نا - اعتدالی یی فەرمانپەرەوایەتی شار دەبێتە مایە نا - اعتدالی فەرمانپەرەوایەتی بەسەردا کراوەکان واتە رەعیەت. ئەوان لەلایەن یاساو سنوورێکیان بۆ دانانێ تا مۆلک و مالتیان بەهەدەر نەدەن لەبەرئەوێ هەژار دەبن، و ئنجا حالەتێک دێتە پیش کە تێیدا هەژار رقی لەدوڵەمەند دەبێتەو دەکەوێتە پیلان دانان و درژی سەرۆندەمەند. بەم شیوەیە شار دەکەوێتە ناو ململانێی ناوخواوەو ئەوکاتەش کە هەژارەکان سەرکەوتنیان بەدەستھێنا دیموکراسی سەرھەڵدەدا.

ديموکراسی لەسەر دوو پرئسیپی ناگونجاو بەندە یە کسانێ و ئازادی. یە کسانێ دابەشکردنی ھاوئیشتمانیتێ Citizenship و پلەوپایە و ھەزێفەکان دیاریدەکا. (۱۰) و ئازادیش ئەو رادەگەیەنێ کە ھەر کەسە چی دلی بخوازی دەتوانی بیکا. پرئسیپی دووھ تەنیا بەناو Nominl ، چونکی ھەلومەرجەکانی ئەگەری راستەقینە پشت گۆی دەخا.

لەبەشی (5-9 558d) ی کۆماردا، سوکرات لەجیاوازی نیوان ئارەزوو پێویستەکان و ئارەزوو لاوەکیەکان دەدوێ. سوکرات مانای پێویست فراوان دەکا تاکو ھەر ئارەزوویەک بگرێتەو کە تێرکردنی دەبێتە مایە چاکە بۆ ئێمە (ھەمووان) و ئەو ئارەزووانەش ناو دەنێ لاوەکی یا پێویست نەبوو کە یا ئەو تە تێرکردنیان نابنە چاکە بۆ ئێمە یاخود ئەوانە ی کە لەراستیدا دەبنە مایە ئازار بۆئێمە، ھەرۆھا ئەوانەش کە کەسێک دەتوانی دەست بەرداریان بێت گەر بێت و لەلاوێتییەو کار بکا لەسەر وازھێنان لێیان. لێرەو ئینسانی دیموکرات لێوانلێو لەکێشمەکیشی نیوان ئارەزوو پێویستەکان و ئارەزوو پێویست نەبوو کە، ئینسانی دیموکرات بەنەبوونی پلان و رێکخست لەژانییدا دەناسرێتەو. لەشاری دیموکراتیدا ژۆر دیاردەو گروپ دەبینینەو، ھاوپەیمانیی سەربازی، میلیشیای میلیشیای دژ، مەنفی و کەسی گەراو لەمەنفا... ھتد. گەنجەکان گۆی لەھەموو ئەو کەسایەتیانەو ئەو گوتارانە دەگرن کە لەو فەزایەدا دادەریژرێن. گوتارەکان تەشویقی بێ شەرمی دەکەن بەناوی پیاوھتیو، بێ ئەدەبی بەناوی پەرۆدەو، ئانارکی لەبەرگی ئازادیدا، توپەھات وەک مەزنیی. ئەم گوتارانە بەناوی ئازادییەو. داو پێنگو و اعتدال و شەرم توپەھەڵدەدەن. لەئەنجامدا، سوکرات (لەبەشەکانی 564b 562) دا دەلێت. ھەرۆک ئۆلیگارشی، دیموکراسیش خاپوور دەبێت لەلایەن زیادە رۆیی کردن لەوشتەدا کە وەک چاکە لەقەڵەمی دەدا ئەویش

نازاديه. له ديموكراسيدا نازادى تا سر سنوورى ناناركى هه لده گيريت بهو شيوه يه يه كه هه ره مو وه كه يه ك مامه له يان له ته ك ده كرى و وه كه يه هه لس و كه وت ده كه ن، له بهر نه وه ي هه ره مو وه هه لده دهن دووره په ريزى بكن له وه ي وا ده ربكه ون كه كونترول ده كرين نه م زياده روييه له نازاديدا رژيم به ره و سته مكارى ده با، له م حاله ته دا نازادى زور كوځلايه تيه كى زور به ره مده هيني.

له به شى 562د سوكرات ده سته دكاته قسه كردن له سر ريشه كانى سته مكارى، نه وه ي گرنه كه نه و جياوازيه يه كه نه و ده يكات له نيوان كازيوه ي سته مكارى و سته مكار له لايه ك و خاسيه ته كانى سته مكارى و خاسيه ته سته مكاريه كان له لايه كى ديكه وه. له به شى 565dد سوكرات پرسياريك ده باره ي گواستنه وه له سه ركرده ي خه لكويه وه بو سته مكار ده خاته به رده م هاو دايه لوگه كان و هه ره خوشى له ريگاي وينا كردنى سه ركرده يه كه وه كه به زوره ملي خوى به سر خه لكيدا ده سه پيئي وه لامده داته وه. له و وينا كردنه ي سوكراتدا سته مكار له ترسى دوژمنه كانى كومه لى پاسه وان به كرى ده كرى. سته مكار په يمان به خه لكى دها به كردنى كاري سر سوپه يته ر، دياره زوريه ي نه و كارانه به جى ناگه يه نى. له جياتى نه وه له ريگاي جه نكه وه مه شغوځيان ده كاو ناراسته ي نه زهريان به شوينيكي تردا ده باو نجا له ريگاي داوا كړدن لييانه وه كه ده بيت به شدريان هه بيت سه رگه رميان ده كا له نيو ژيانى روژانه دا. هه نكاو به هه نكاو هه موو كه سيكي چاك و خاوه ن ويژدان (566ds) له ناو ده با، بگره يارو هاوپړيكاني خوشى، نه وانه ي كه بوږن ره خنه ي ليږگرن. له نه نجامدا نه و ده بيته شويني رغو بوغزى خه لكى و ترسيش له ژيانى خوى روژه روژ زياتر ده بيت. ليره وه شاريك كه روژيك نازادبو نيسا نازادو هه ژاري هه ژارو پي له ترسو كيشمه كيښ. سوكرات ده لى سته مكار ده بيت به چاويكي تيژييينه وه چاو بېرته كه سى دلير، كه سى خاوه ن عه قلى گه وره، خاوه ن زانين و ده وله مه ند. بو نه مانه روو ده دهن؟ سوكرات نه م ته فسیره ده خاته روو، واته نه و ته فسیره ي كه ده لى شاعيرانى درامانووسى، شاعيرانى تراژيدى نووس و به تاييه ت يورپيديس ليپرسراون له سته مكارى له (568ab – b6). شاعرانى تراژيديا مه دحى ژيانى سته مكار ده كه ن و خوځشيان وه كه هه كيم و هاوپړى سته مكار سه يرده كه ن، شانقنامه كانيان له شاره كاندا بلاوده بڼه وه، خه لكى به لاي سته مكاريده راده كيښن. نه وان ئيعجابى خويان له مه ر ده سته لاتى سته مكاره وه نيشان ده دهن هه سته كردن به سر سورماني له به رده م ده سه لاتى سته مكاردا، و به م شيوه يه ش ره وايه تى به سته مكارى ده به خشن و كاريك ده كه ن كه سته مكارى شايانى قبول كړدن بيت. له مه گرنه گترو ترسناكتر نه و ديده يه كه شاعيره كان ليوه ي له شته كان ده روان كه ديديكه ده توانين

ناوی بنیین "دیدى مانای تراژیدی ژيان" یا "دیدى تراژیدیانەى ژيان" که ئەم دیدە لەریشەدا دیدىكى سته‌مکارانە‌یە. زمانى تراژیدى و دیدى تراژیدیانە ناپه‌وا (سته‌مكارى) به‌په‌وا ده‌كا، ئەوه‌ى كه ناشى كارىك ده‌كا شىاوبییت یا شىایانى قبولكردن، مانای پالەوانانە، پالەوانى تراژیدى و ویتەى شای خۆره‌لاتى به‌سته‌مكار ده‌به‌خشى. ئەمە له‌كاتىكدا كه سته‌مكارى ته‌نیا یه‌ك مه‌غزا له‌خۆده‌گرئى ئەویش ئەوه‌ى كه سته‌مكارى جۆره‌هل‌ومه‌رجیكه‌. كه تییدا كه‌س ئازاد نییه‌ وه‌ره‌موو ده‌بییت له‌به‌رده‌م سته‌مكاردا به‌چۆكدابین هه‌روه‌ك چۆن له‌به‌رده‌م خوادا به‌چۆكدادین. بینه‌ران و گوێگرانى تراژیدیا ته‌شویق ده‌كرین كه غه‌م بۆ له‌ده‌ستدانى به‌ربه‌ریانەى یا ئازارى ئەم سته‌مكاره‌ له‌خودا چوه‌ بخۆن، ئنجا ده‌گه‌یه‌نرینه‌ ئەو قه‌ناعه‌ته‌ى كه له‌زه‌ینى خۆیاندا ویتای بى‌ ئەخلاقی وه‌ك مه‌سه‌له‌یه‌كى ئاسایى ویتابكه‌ن، وه‌ك ئەوه‌ى كه جوانى له‌عه‌دالەت جیا‌بكریته‌وه‌.

سوكرات دیموكراسى ده‌به‌ستییته‌وه‌ به‌سته‌مكاریه‌وه‌، په‌یوه‌ندى ئاشكرای نیوان ئەم دوو رژیمه‌ له‌سه‌ره‌تای كتیبى دووه‌مى كۆماردا له‌لایه‌ن گلاوكۆنه‌وه‌ پیشنیار ده‌كرئ. زۆریه‌ (the Multitude) هیچ عه‌شقیكى نییه‌ بۆ عه‌دالەت، به‌پێچه‌وانه‌وه‌ تاسه‌ى ژيانى سته‌مكار ده‌كا. هه‌موو ئینسانىك سته‌مكاره‌، یاخود فه‌نتازیاى دیموكرات وانیشاندە‌دا. ئامانجى سوكرات له‌م ویتاكرده‌دا ئەوه‌یه‌ كه نیشانى بدا ئەم ژيانە، ژيانى دیموكراسى، چیرزى ناعه‌دالەتى هه‌یه‌ و كارىگه‌رى عه‌مه‌لى ئەم ژيانە‌ش بریتیه‌ له‌لاوازكردنى به‌رگريكردن له‌سته‌مكارى. له‌گه‌ل ئەمه‌دا بازنه‌ یا سووپى عه‌دالەت كه له‌كتیبى یه‌كه‌مدا ده‌ست پێده‌كا ته‌واو ده‌بییت. عه‌دالەت له‌سته‌مكاریدا هیچ نییه‌ جگه‌ له‌وه‌ى كه سراسیما خۆس هه‌ر له‌سه‌ره‌تاوه‌ راى وابوو كه هه‌یه‌ ئەویش: عه‌دالەت بریتییه‌ له‌به‌رژه‌وندى و ئیراده‌ى كه‌سى به‌هێز. لێره‌دا سته‌مكار دواى لاوازكردنى خه‌لكى ئەو كه‌سه‌ به‌هێزه‌یه‌. له‌كاتىكدا كه عه‌دالەت كورته‌كرايه‌وه‌ بۆ ده‌سته‌لات، خه‌لكى لاوازو بى‌ هێز ئیدى هیچ ئیختیارى‌كیان نییه‌ جگه‌ له‌ته‌سلیم بوون، ئیدى ده‌بنه‌ كۆيله‌ى كه‌سى كۆيله‌. ئیستا پرسىارى سوكرات و ئەده‌مه‌نتیوس ئەمه‌یه‌:

"ئەوه‌ى ده‌مییته‌وه‌، بۆشوینى سه‌رنجدان خودى
كه‌سى سته‌مكاره‌، چۆن ئەو له‌كه‌سى دیموكراته‌وه‌
گۆراو ئنجا كاتىك ها‌ته‌ بوون، چ جۆره‌ ئینسانىكه‌و
چۆن ده‌ژى حه‌قیرانه‌ یا نه‌جیانه‌" (۱۱).

ئىمە پېيويستە لەسەردوو ئاست سەيرى كېشەكە بگەين، ئاستى سياسى و ئاستى
 تاكەكەس. لەسەر ئاستى سياسى، ھۆى گۆرانی سياسى دەگوتريت برىتييه لەدابەش
 بوون و ناكۆكى ناو شار خۆى. كېشمەكېشى ھەرسى بەشەكەى ديموكراسى
 رېگادەداو كۆمەك دەكا تا ستەمكارى سەرھەلېدا، مەبەستى لەسى بەشەكە، چىنى
 فەرمانپەرە، پارەدروستەكان، كۆمەلانى خەلك. بەم شىۋەيە جەنگو جەدال ئەوكاتە
 دەستپېدەكا كە سەركرەدەكانى خەلك ھەولەدەدەن تا دەستيان بەسامان رابگا بۆ
 خۆيان و بۆ خەلكى و دەولەمەندەكان تاوانبار دەكەن كە دژى خەلكين و خەريكى
 پىلانن. لېرەدا خەلكى جى و مەقامى پياويك بەرزەكەنەو و دەكو سەركرەدە رابەرى
 خۆيان حىسابى بۆ دەكەن، ئا لەم ھالەتەو ستەمكارى سەرھەلېدا. سوكرات
 دەلى:

"ئايا خەلكى ھەمىشە خويان نەگرتو ھەوى كە
 پياويك ھەك سەركرەدەيەكى تايەتى خويان دابىن و
 پەرۋەردەى بگەن و كارىك بگەن تا بى دەستەلاتى
 زياتر بى؟"، "بەلى ئەوان خويان بەجۆرەكارىكى
 لەوشىۋەيە گرتو ھە. كەواتە ئاشكرايە، مەن گووتم،
 كەستەمكار بەسروشتى گەشە دەكا، ستەمكار
 لەرىشەى سەركرەدەيەتيەو گەشەدەكا، نەك لەھىج
 شوئيىكى ترەو" (۱۲).

پياويك لەجۆرە دەستەلات بەسەر خەلكيدا پەيدا دەكاو روو لەھەر جۆرە تاوانىك
 دەكا تا دەستەلاتى زياتر بەدەستبەيتى، ستەمكار بەشىۋەيەكى گشتى ھەولەدا
 شەپ بەشارەكانى دراوسى بفرۆشى تا ئاۋو ھەوايەك بخولقينى كە خەلكى پىويستيان
 بەسەركرەدەيىت و سەرقالى ئەوبىن و بىر لەپرسىارى گرنگو كاروبارى شارنەكەنەو.
 لېرەو ستەمكار برىتييه لەبەرچەستەبوونى ھەموو ئارەزوو و ئومىدە ديموكراتەكان،
 ئەوشتە دەكا كە ئارەزوودەكا، ئەو بابەتى ھەموو ئارەزوو ديموكراتىيەكانە، ئەو
 خۆى ئېرۆسە.

لەسەر ئاستى تاكەكەسەش، لەكەسى ستەمكاردا ئەو ئارەزوو پېيويست
 نەبوەكانە كە بەھىزن و بالادەست. ئەو ئارەزووانەكامانەن، ئەدەمانتيوس
 پرسىاردەكا، لەو لەمدا سوكرات باس لەجىھانى خەون دەكا.

بەپراى سوكرات كەسايەتى ستەمكارانە لەئاو ھەريەكەك لەئىمەدا خەوتو ھاخۆى
 مەلاس داو و تەنيا لەخەوبىنيەكاندا خۆى نیشان دەداو كارىك دەكا بناسرىتەو،
 ئەوكاتەى كە كەس سەلناكاتەو لەو ھەولېدا پەيوەندى سىكسى ھەبىت لەگەل

دایکی خۆی، له گه‌ل هه‌ر ئینسانیکى دى، له گه‌ل خودا، هه‌مووشت قه‌سابى بکا، ئاره‌زووى هه‌موو جو‌ره خواردنیک ده‌کا. سوکرات ئه‌م ئاره‌زووانه ناو ده‌بات به‌و ئاره‌زووانه‌ى که یاسا ژیر پێده‌خه‌ن، به‌لام ناویان نابات به‌ئاره‌زووه ناسروشتیه‌کان. ئه‌م ئاره‌زووانه له‌ئه‌گه‌رى واقیعی جیابوونه‌ته‌وه. ئه‌م ئاره‌زووانه پتویست نین بۆ مانه‌وه‌و چاک بوونی تاکه که‌س. ئاره‌زووه ئاژه‌لییه‌کان و کتیبیه‌کان ئه‌و کاته به‌خه‌به‌ر دینه‌وه که به‌شه‌حه‌کیمه‌کانى رۆح ده‌خه‌ون. سته‌مکارو شارێک که له‌لایه‌ن سته‌مکاره‌وه فه‌رمانپه‌روایه‌تى ده‌کریت دووچارى په‌تایه‌ک ده‌بن که تێیدا رێنومایى عه‌قل و مه‌ستی به‌شه‌ره‌ف تووڕه‌له‌ده‌درێن له‌پێناو ئاره‌زوه بى سنوره‌کاندا. سته‌مکارى رێکخستنیکی سیاسیه که تێیدا چ سته‌مکارو چ ره‌عیه‌ت له‌گێژه‌لووکه‌ى ئاره‌زوو و خۆرازیکردندا گیریان خواردووه، کلتوریکی سیاسى که ده‌شیت به‌چێژ په‌رستى Hedonism ناوپیژی بکه‌ین. لیڤه‌وه ده‌توانین ئه‌وه ببینین که ده‌سته‌لاتى ئابوورى و سیاسى هه‌ردووکه‌م ره‌نگدانه‌وه‌و هه‌م هۆى کلتورى سته‌مکارین. سته‌مکارى پشت به‌کلتورێ ده‌به‌ستیت که فێرمان ده‌کا چۆن هه‌لسوکه‌وت بکه‌ین، چۆن بیربکه‌ینه‌وه‌و چۆنیش هه‌ست بکه‌ین.

سته‌مکار ئه‌و که سه‌یه که له‌لایه‌ن ئاره‌زووه‌وه لێده‌خوڕدێ. له‌دایه‌لوگی گۆرگیا سدا پۆلیوس ده‌لێت گه‌ر ئه‌و سته‌مکار بوایه، ئه‌و هه‌رچى دلى خواستبا ده‌یکرد.

"پۆلیوس: که‌واته تۆ ده‌ته‌وى یا حه‌زده‌که‌ى ئازار به‌ده‌ست ناعه‌داله‌تیه‌وه به‌چێزى وه‌ک له‌وه‌ى خۆت ناعه‌داله‌تى بکه‌یت.

سوکرات: به‌ش به‌حالى خۆم هه‌یچانم ناوی، به‌لام گه‌ر بێت و بریار بێت یه‌کیک له‌واته بێت، ئه‌وامن بى دوودلی ئازار به‌ده‌ست ناعه‌داله‌تیه‌وه هه‌له‌ده‌بژێرم وه‌ک له‌وه‌ى خۆم ناعه‌داله‌تى بکه‌م. پۆلیوس: که‌واته حه‌زناکه‌ى بیه‌ته سته‌مکار؟ سوکرات: نه‌، گه‌ر مه‌به‌ست له‌بوونه سته‌مکار ئه‌وه‌بێت که من چى ده‌که‌م.

پۆلیوس: مه‌به‌ستم له‌وه‌یه که تۆزى پێش ئیستا گوتم، له‌مه‌وه‌قێکدا بێت که هه‌ر شتیک بکه‌یت که بزانی ده‌گونجی بۆ شار، جاکوشتنى خه‌لک بێت، یا ره‌وانه کردنیان بۆ مه‌نقا، یا خود کردنى هه‌ر شتیک و هه‌موو شتیک که تۆ وایه‌ینی که گونجاهه". (١٣)

سته مكار ئه و كه سه يه كه به رۆژى رووناك سه رقالى تير كردنى ئه و ئاره زووانه يه كه
ئيمه ته نيا له شه وداو له خه ودا خه ويان پيوه ده بينين.

لاى سوكرات ئيرۆس سه رۆكى ياخى هه موو ئاره زووه نا ياساييه كانه، هه روهك
چۆن سته مكار سه رۆكى ياخى به شه فاسده كهى شاره. گهر كه سى به م وه سفه
ناپازى بىت و مه به ستى له ئيرۆسى سوكراتى بىت يا ئيرۆسى دايتوما بىت له دايه لۆگى
سيمپوزيه مدا، ئه و ئه م ناپازى بوونه شوينى قبوله، به لام ئه م ئيرۆسى كه ليره
قسه ي له سه رده كه ين ئه و ئيرۆسه يه كه له لايه ن شاعيره كانه وه به مه زنى
سه يرده كرى و ناوى سته مكارى لى ده نرى. ئيرۆسى شاعيره كان ته نيا ئاره زوو نيه
به لكو بايه تى هه موو ئاره زووه كانه كه له ريوه ي عاشق مه عشوقه كهى ده كاته بكه رى
عيشق و ليرسرراو له عيشقى. ليره وه ئيرۆس وهك مه عشوق ليوالته وه و وهك
عاشقىش خالى خالى، ئه و هه ردو به ش لىك ده دا، ره تكدنه وهى ته واوى عاشق
له گه ل كۆنترۆلكردنى ته واوى مه عشوق.

ره عيه تى سته مكارى به حه ماسه وه وىلى شته بچووكه بى جه وه ره كانن. ئاشكرايه
كه ئه فلاتوون قىزى له ره عيه تى سته مكارى ده بوه وه زياتر وهك له كه سى سته مكار
چونكى به لانى كه مه وه كه سى سته مكار كارى گه وره ي ليد وه شيته وه كه سى
سته مكار هه لگرى ئه گه رى فه يله سوف بوونه به لام حيكمه تى له ده ستدا وه. ئه گه رى
سته مكار بوون ئه گه رى فه يله سوف بوونيشه له به رته وهى ئه و رۆحانه ي كه ده توانن
ناعه داله تى باوه رپيته كراو ئه نجام به دن ئه وه نده به توانان كه ده توانن عه داله تيش
بناسنه وه. له فه يله سوفدا ئه وه ئيرۆسىكى به ده سته لاته كه ده ست به سه ر رۆحى
فه يله سوفدا ده كيشى، ئيرۆسى مه عريفى، ئيرۆسى يا ديوانه ييه كى نيردراوى
ئاسمان"، فه يله سوف له م حاله ته دا ئاره زووى ئه و شته ده كا كه سه رمه دييه،
حه قيقه ت و زانينى چا كه. له كه سى سته مكاردا ئيرۆس ده بىته سه ركردى هه موو
ئاره زووه پيوست نه بووه كان. ئيرۆس، سته مكاره كهى ناو رۆح، ديوانه يى ده كاته
پاسه وانى خوى، به م شيوه يه هه موو ئيعتدالىك تىكد هچى و ديوانه ييه كى غه ريب رۆح
دا گيرده كا:

— "ئایا ھەر لەبەرئەم ھۆیەیه کە عیشق ھەر
لەدیزەمانەوہ ناو نراوہ بە "ستەمکار"؟
+ پێدەچی.

— ھەرودھا ھاوڕێم، من گوتم، ئایا پیاوی سەرخۆش
لەعەقڵیدا وەرچەرخاندنیکی ستەمکارانە ھەیە؟
+ راستە.

— لەمەزێاتر، ئەو پیاوێی دێوانیە و تەسەور دەکا کە
بتوانی نەك حوکمی ئینسانەکان بەلکو ھی
خوداگانیش بکا. کەسێ دەبێتە ستەمکار یا
بەسروشتی یا بەپراکتیک یا بەھەردووک، ئەو مەست
دەبێت، دەبێتە ئیروۆتیک، میلانکۆلیک
(ماخۆلانی). " (١٤)

لەنیۆ ئارەزوو جیا جیاکانی بەشە نزمەکە ی رۆحدا، ئیروۆس لەلایەن سوکراتەوہ
واسەیردەکری وەک ئەوێ سەروشتیکی تایبەتی ھەبێت کە وادەکا بێتە سەرکردە ی
ئارەزووکانی دی و دواچاریش بێتە ستەمکار. لەپیاوی ستەمکاردا ئیروۆس رێنومایی
ھەموو کردارەکان دەکا ئەمەش دەبیات بەرەو ھەموو جوړە تاوانیک و ھەلس و کەوتی
بێ شەرمانە. ئەو لەراستیدا دەبێتە ئەو کەسێ نیۆ خەونەکان، ئەو خەونانە ی کە
ئارەزووکانی تێیاندا خۆیان بەیان دەکەن، لەبەرئەوێ ئەو ناەادلە بەمانای ووشە ی
ناەادل بوون. ئەو کاتە ی ئیروۆس زال دەبێت، ئەو بەشە ی رۆح فەرمانپەرەیاوەتی دەکا
کە ھەرگیز نەگونجاوہ بۆ ئەو کارە، لەجیاتێ عەقل کە بەسروشت گونجاوترە بۆ
ئەرکی. فەرمانپەرەیاوەتی کردن. فەرمانپەرەیاوەتی ئیروۆس بێ بەشە لەرێنومایی تاکو
تێرکردنی ئارەزوو پتۆیستەکان، لەبەرئەوێ ئەو کەسێ کە کۆنترۆل بکردی
لەلایەن ئیروۆسەوہ، بەم شێوہیە ئەو ناتوانی جەغد بخاتە سەر سادەترین ئەرک لەنیۆ
شاردا. ستەمکار سێبەرەکانی ئەشکەوتە لەرووناکییدا. ستەمکار بەرجەستەبوونی
ئیروۆسە. لەمەزێاتر، ستەمکار بەیانکردنی بەسیاسیکردنی تەواوی ئارەزووہ، لێرەدا
مەترسی و عەشق دەبنە یەک.

دەتوانین تا ئێرە بە چ بەرئەنجامیک بگەین لەقسەکانی سوکراتەوہ؟ ئەو خالە
دەبێت شوینی جەغدکردن بێت ئەوہیە کە ئیروۆس رۆح دەکاتە ستەمکار، کەسێ
ستەمکار ماخۆلانییەو تەنیا نایەوێت حوکمی ئینسانەکان بکا بەلکو دەشیەوێ
حوکمی خوداگانیش بکا. لەھەریەک لەئێمەدا ستەمکاریکی بوون بەھێز خەوتووہ،
دواچار ستەمکاری لەروودانیدا رەنگە ناناسایی بێت بەلام ئەگەری ستەمکاری

حه قیقییه و له وی بونیکی هه میشه یی هه یه. سوکرات پیش ئه وهی قسه له سه ر
 به کۆیله کردن و ناعه داله تی بکا، هه نگاویکی دیکه ده نیت بۆ جه غدکردنه سه ر ئه و
 جیاوازیه ی نیوان سته مکارو سته مکارانه (Tyrannical). ئه م بابه ته پرسیا ری
 عه داله تمان بیرده خاته وه له کتیبی دووه مده (کۆمار). میتۆدی بنه په تی بۆگه پان
 به دوا ی عه داله تدا له کتیبی دووه مده بریتی بوو له به راوردکردنی شارو رۆج. هه ر
 رژیمه ئینسانیکی هه یه که رۆجی یه کسانه پئی. له ئه نجامدا رۆجی سته مکارانه
 هه یه و شار ی سته مکارانه، لیڤه وه ده توانین له پیاوی سته مکارانه بپوانین وه کو
 حاله تیکی شه خسی Private و حاله تیکی مه دهنی (گشتی) pubic. له بیرمان بیت که
 له کتیبی دووه مده سوکرات ژیا نی که سی عادل و که سی ناعادل به راورد ده کا و له و
 باوه رده ایه که که سی عادل چاکتره له که سی ناعادل. له کتیبی نۆه مده یه که م
 ئه رگومینتی خۆی ده خاته روو که بۆچی پئی وایه که سی عادل له که سی ناعادل
 چاکتره. سوکرات ئه وه بۆ گلاوکۆن ده ستنیشان ده کا که ئه و سه بارت به هه ردو و
 که سی تاییه ت (سته مکارانه) که به ختی نه یه تیا وه بیته سته مکارو ئنجا ئه و که سه ش
 که به راستی بۆته سته مکار ده دوی (578c3). ئه م پیا وه سته مکارانه، که سانی
 شه خسی یا تاییه ت به ئاسانی و یه کسه ر نانا سرینه وه. له به شی (1 577c5) دا
 سوکرات ئه وه بۆ گلاوکۆن ده ست نیشان ده کا که ئه و سه بارت به هه ردو و که سی
 تاییه ت (سته مکارانه) که به ختی نه یه تیا وه بیته سته مکارو ئنجا ئه و که سه ش که
 به راستی بۆته سته مکار ده دوی. ئه و پیا وه سته مکارانه، که سانی تاییه تی،
 به ئاسانی و یه کسه ر نانا سرینه وه. چونکی ترسو په شیمانان، ئازارو هاواریان،
 هه رگیز له بواری مه دهنی یا گشتیدا خۆیان ده رنا خهن. به لām دووباره پرسیا ره که
 ئه وه یه چۆن که سی سته مکارانه ده بیته سته مکار به فعلی و چ هه ل و مه رجیک پئیو یسته
 بۆ ئه م گواسته نه وه یه ؟ له به شی (578 579) دا سوکرات وینای پیاویک، سه رۆک
 خیزانی کمان بۆ ده کیشی، وه ک نمونه یه ک بۆ روونکردنه وه ی مه به سته که ی نه ک
 مه به سستی بیت بلّیت "سته مکار" ناوها سه ره لده دا، له و وینا کردنه ی سوکراتدا
 داوامان لیکرا وه سه رۆک خیزانی ک ببینین که له به ر هه ر هۆیه ک بیت به خۆی و مال و
 مندال و کۆیله و خزمه تکاره کانی وه له دهره وه ی شار، له شوینیکدا، له چۆله وانیه کدا
 نیشته جیبین، له وشوینه ی که ده ستی به هیچ یارمه تییه کدا ناگا. له ترسی ژیا نی و
 مال و مندالی رهنه هه ندی له کۆیله کانی ئازاد بکا و په یمانیان پیداو زیاتر سه رقالی
 ته مه لوق بیت بۆ خزمه تکاره کانی. گه ر چه ند خیزانیکی دیکه له و ده رو به ره
 نیشته جی بن ترسو نا ئارامی ئه و پیا وه زیاتر ده بیت و لیڤه وه ئه م وه ک دوژمن
 سه بیران ده کا وه سه ست به وه ده کا که چوار ده وری به دوژمن گیرا وه بوونی

که سایه تیه کی سته مکارانه له ناخداو هه بوونی ترسو نه بوونی بپروا به ئه وانی دیکه و هه بوونی چه زکردن یا ئاره زووی کۆنترۆلکردنی ئه وانی دیکه، ئه مانه ئه وخالانه که سوکرات له و وینا کردنه دا دهیه ویت سه رنجمان بۆی رابکیشی. "ئه و پیاوه ی که له ناخیدا رژیمیکی خراپ ههیه، پیاوی سته مکارانه، ئه وه ی که ژیا نی تایبه تیا نه ی خۆی ناژی و به لکو به هۆی شانسیکه وه ده بیته سته مکار، کۆنترۆلی خۆی بۆنا کردی که چی هه ولده دا حوکمی ئه وانی دیکه بکا، هه روه ک ئه وه ی که که سیك به جه سته یه کی بیمار وه له جیا تی ئه وه ی له شوینیک تایبه تیدا ژیا ن به سه ره ره ی ناچار بکردی له زۆران و جه نگو و ململانییه کدا دژ به جه سته کانی دی به شداری بکا. . . ئایا به راستی ئه مه هه ل و مه رجیک ئه ستم نییه؟ ئایا ژیا نی ئه و پیاوه ی که سته مکاره ژیا نیکی سه خت تر نییه؟ . . . (۱۵)" به پیتی به شی (80-578) سته مکاری به ده به خت ترین شاره چونکی چ شار وه کو گشت و چ هاو نیشتمانیا ن له نیویدا هه ر هه موو کۆیله ن و که مترین شت ده توانن به ئه نجام بگه یه نن. به هه مان شیوه سته مکار به ده به خترین بوونه وه ره له به ره ئه وه ی سته مکار ئه زمونی ئه شکه وت ده کا، مه به ستیش له ئه شکه وت وینا یا لیک چواندن یا ئه نالۆژی ئه شکه وت له کتیبی "گۆمار" دا، مه به ستیش وینا کردنی واقعی ئینسانیه. سته مکار دیلی نیو ئه شکه وت و ته نیا وه هه مه کانی ئه شکه وت ده خوازی. لی ره وه که سی زۆر نا عادل به نا چاری سته مکاری که که سته مکارانه چ خۆی و چ شار به پیره ده با.

له دایه لۆگی "گۆرگیاس" دا، سوکرات سیاسه ت پیناسه ده کا وه ک "هونه ریک که ئیشی ئه وه یه به ته نگ رۆحه وه بیته". و فه رمان په واش وه کو دکتۆر پیناسه ده کا. دکتۆر هه م نه خۆشی دیاری ده کا وه هه م هه توان، چاره سه ر، گه رچی زۆر جاران ده رمانیک که دکتۆر پیناسیاری ده کا یا خود چاره سه ریک بۆنه خۆشی که سیکی نه خۆش زۆر جار تاله به لام لی ره دا ئازادییه که له ئارادانییه، واته ده بیته تالی، یا ئه و بپیاره، قبول بکردیته گه ر له ش ساغی بخوازی. له به رانبه ره ئه مه دا، سته مکاره کان له چیشت لینه ره کان ده چن که ده سه لاتی خۆیا ن به سه رماندا ده سه پینن له ریگای رازی کردنی تام و زه وقه فاسد بووه که ی ئی مه وه. سته مکاره کان خه لکی ته فرو توونا ده که ن له ریگای کردنیانه وه به کۆیله ی کار، کارکردن ته نیا بۆمانه وه، ئیدی ئه وخه لگانه کاتی ئه وه یان نابیته به رگری له سته مکاری بکه ن. سته مکاره کان ئه و ده سه لاته ی هه یانه ده پیا ریژن له ریگای مو جامه له کردنی زۆربه یا گاپانه وه، له ریگای په یماندان به رازی کردنی جه ماوه رو له دوا چاریشدا هه ولدان بۆ بوون وه ک جه ماوه ر. له رژیمی سته مکاریدا هه یچ که س سروشتی نییه یا ره سه ن، هه ره موو ده به نه ریا کار، شه که رۆکه، ئه کته ر بۆ بینینی رۆلێک یا چه ند رۆلێک، وازی ده که ن و ته مه لوق ده که ن

بۆ جەماوەر تاكو بەرزەوہندیە خودیە كانیان پپاریژن. لەستەمكاریدا ھەموو كەسەكان ئەكتەرن لەو تراژیدیایەدا كە زۆر دوورە لەتەندروستییەوہ دوورە لەوھارمۆنیەوہ كە سروشت دەیخوازی.

بەلام پرسیاربەكەین ئەو شتەچی یە كە ستەمكار، بەرجەستەبووی ئیڕۆس، تاسە ی دەكا؟ ئیڕۆس، ستەمكاری ناوڕۆج، ویلی چییە. ئیڕۆس بەسەر ژیا نی كەسی ستەمكاردا كیشاوہ و ئیڕۆس سەرورہ و ستەمكاریش كۆیلە، وەك كۆیلە یەكیش لەھیچ سەل ناكاتەوہ بۆ رازیکردنی سەرورہكە ی، واتە ئیڕۆس. ئاشكرایە كە ئیڕۆس تاسە ی چاكە ناكە وەك ئەو ی كە عەقل تاسە ی چاكە دەكا، تاسە ی شەرەف ناكە، تاسە ی سامان ناكە وەك ئۆلیگارکیەكان، تاسە ی ژیا نیكی سادە و چێژی بچوكی ژیا نی دیموكراتی ناكە. ئایا ئیڕۆس ویلی ناعەدالەتیەكە كە تاكایەتی و تایبەتمەندی ھەرتا كێك و ھەموو شتەكان و ئیران دەكا، و لەشوێنی تاكایەتی ئازا و ھەك (كە یاسا chaos) بەرقەرار دەكا كە تێیدا ھەرش تە ھەول دەدا ببی بە ھەموو شتی؟ ھەروەك دیدی شاعیرانە ی "دید ی مانای تراژیدیای ژیا نی" تراژیدیای مانای تراژیدی دەخوازی؟ بەلێ بەر مەبنای ئەرگومینتی سوكرات دەتوانین بڵێن بەلێ ئیڕۆس خولقێنەری كە یاسە. مادامێك ستەمكار ئیڕۆس و ئیڕۆسیش فەرمان دەدا كە ھەموو ئارەزوەكان بەتایبەت ئارەزوو كیۆییەكان و پتووست نەبوەكان، مادامێكیش ئەم ئارەزووانە ناشیت تێربین چونكی بەشێك لەسروشتیان ئەو یە كە ھەمیشە تینوو برسی بن، كە واتە ئیڕۆس ویلی ناعەدالەتیە، ستەمكاریش، دیلەك ی نیو ئەشكەوت، ئەو تەنیا ویلی وە ھەموو خەیا لات نییە بەلكو ویلی ناعەدالەتیەكیشە كە لەتوانای عەقدا نییە و ئینای بكا. ئەم پیاوہ ئەو یە شە ی رۆجی لەدەستداوہ كە عەقڵ و ئارەزووەكان لێك جیا دەكاتەوہ، بەھۆی كۆنترۆلی ئیڕۆس وە. لەشارێكدا كە زۆریە ی خەلكی موعتەدیل بن چەند رۆجێكی ستەمكارانە رەنگە بتوانن تەنیا چەند بەرئەنجامێكی خرابی مەدەنی بخولقێن بگرە لەدوا جادا خۆیان داغان بكەن، بەلام لەشارێكدا كە لەو جۆرە كاراكتەرە، كە سایەتی ستەمكاری، ژمارەیان زۆر بێت، لەشارێكدا ستەمكار فەرمانێ و ابێت كۆیلا یەتی دەبێتە واقیع و ھەموو كەس دەبنە كۆیلە و لەوانەش خودی ستەمكار، "لەراستیدا" ستەمكار كۆیلە ی كۆیلا یەتی، تەمەلوق كەری پیاوہ بی بەھاكانە، "ستەمكار سەرورە ی ئەوانی دیکە، خودی خۆی كۆیلە ی ئیڕۆس و ناعەدالەتیە، لەبەرئەو ی حیکمەتی عەمەلی لەلایەن ئیڕۆس وە ترۆزكراوہ. ئیڕۆس نازانی و توانای بەرھەمھێنانی بیروكە ی نییە. لەبەرانبەر ئەم وێنە یە ستەمكاردا سوكرات وێنە ی فیلەسوفمان بۆ دەكیشی وەك كەسیكی عادل كە حوكمی خۆی دەكا. ستەمكارو فەیلەسوف دووكە سن یەكێكان ناعادل و ئەوی

دیکه عادل. سته مکارو فیهل سوف تووړ ه لډراونه ته نیو سه مایه کی بی کۆتایی
 سه رمه دی، هریهك بۆ ئه وه ده ژى كه دژى ئه وى دیکه بیټ، یه کیکیان ویلی
 ریڅستنیکی دروسته، ئه وى دی هر ریڅستنیك تیك ده دا، سته مکار ه ولده دا
 كه ریڅستنی ئینسانی ویران بکا، فیهل سوف ئه رگومیتت پیاده ده كا بۆتیکدانی
 سته مکاری، فیهل سوف ره مزى عه قل و سته مکاریش ئیرۆس. ده توانین له ریگای ئه م
 هیلکاریه ی خواره وه سه رجه م بۆچوونى ئه فلاتون له مې سته مکارو فیهل سوف و
 شارو به شه کانی رۆح (ناره زوو، عه قل، سومۆس) دیاری بکه ین كه له کتیبی کۆماردا
 خستۆتیه روو:

سته مکار له کتیبی ۸،۹	فیهل سوف کتیبی ۵،۶،۷	شا کتیبی ۲، ۴
ناره زوو	عه قل	عه قل
سومۆس spirit	ناره زوو	سومۆس
~~هوقل~~	~~سومۆس~~	~~ناره زوو~~

له و هیلکاریه دا نیشانه ی × ده لالت له که بتکردن ده کا. به م شیوه یه رۆحی شا یا
 پادشا ئه و هاړمۆنیه یه له نۆوان عه قل و سومۆسداو تییدا ناره زوو جلّه وى ده گیرئ.
 رۆحی فیهل سوفیش هاړمۆنى عه قل و ناره زوو و جلّه و گرتنى سومۆس. هه رچى
 په یوه ندی به رۆحی سته مکاره وه هه یه بریتیه له هاړمۆنى ناره زوو سومۆس و که بت
 کردنى عه قل.

لای ئه فلاتون سته مکاری به هه له لیتیکه یشتنیکی مانا راسته قینه که ی رازی
 بوونی مړۆقه و چاره سه رکردنیشی بریتیه له ته سامی کردن یا بالا بردنى سۆزو
 هه لچوونه ده روینیه کان و حه ماسه ته به که نالئ فزیه لئ ئه خلاق و عه قلی ئه و
 فزیه تانه ی که ریشه کانیا ن وا له نیو ریڅستنیکی سروشتی گهردووندا.

زیاتر له مه به پای ئه فلاتون سته مکاری بریتیه له تاسه یه کی سه رلیش یواو
 ناره زویهك بۆ رازیکردنى ئیرۆس، ئیرۆسئ كه ده شیت له ریگای په روه رده وه راست
 بکدریته وه، واته په روه رده کردنى ئیرۆس به ره و بابه ته گونجاوه کان له وانه
 فزیه لئ مه دهنی و فله سفی. سیاسه ته داریه تیك statemanship كه له لایه ن
 فله سفه وه ریتنومایی بکدریت ده بیته مایه ی سیاسه تیکی سالم و سایکۆلۆزیه تیکی
 ته ندروست. له گۆرگیاسدا، هه روهك چۆن له سیمپۆزیه م و کۆماردا، ده توانین قسه

له سەر شەوق و ئارەزوویەکی پەری مۆردیال Premordial (بنەپەنی) و مۆتەعالی (ترانسسێندێنتال) بکەین. ئارەزوو و شەوقی پەری مۆردیال (بنەپەتی بنچینەیی) بریتییە لەخود ھۆشیاری و ئنجا رەھەندیکی توندوتیژی بوونی سیاسیانە کە رەگی داکوتیوہ لەسومۆسدا Thumos (حەماسەت) بەلام شەوق و ئارەزووی ترانسسێندێنتال بریتییە لە ئارەزووی راکردن و رەھابوون لەسنوورەکانی خودیتی (selfhood) لەرێگای یەک بوونەو، وحدە الوجود، لەگەڵ ئەوشتەیی کە جوان و نەمرە، واتە ریشەکەیی و لەنێو ئیڕۆسدا. شەرەف و خۆشەویستی کە ریشەکانیان وان لەحەماسەتی ئیڕۆسدا بریتین لەدووریگا بەرەو سیاسەتمەدارییەتییکی دروست و شوێنی رەزامەندی.

بەندى سىيەم:

ستەمكارى / لەناوبردنى شارو خەساندنى مروڤ و دىلكردنى عەقل
"تەفسىرىكى ئەرستوىيانە"

لهكتیپی یه که مو دووه می "سیاسهت" (The politics) دا ئه رستۆ باس له ریشه ی
شار ده کاو ئه وهش روون ده کاته وه که بۆچی ئینسان ئاژه لئیکی سیاسیه و بۆچی
شار (polis) سروشتیه.

شار سه ره به و کلاسی با به تانه یه که به سروشت
بوونی هه یه، و مروفتیش به سروشت ئاژه لئیکی سیاسیه.
هه ره که سیک به هوی سروشتیه وه نه ک به هوی
به ده به ختییه وه شاری نه یت یا زۆر خراپه یا زۆر
چاکه.. یا ئاژه له یا خودایه (۱).. دیاره ئاشکرایه که
مروفت ئاژه لئیکی ساسیه و به ومانایه ی که هه نگ نه و
بوونه ی نییه.. سروشت وه ک ئیمه ده ئین، هیچ شتیک
ناکا بی مه به ست. سروشت له یتو هه موو ئاژه له کاندایه
ته نیا به مروفت ده سه لاتی گوتاری به خشیوه. (۲)

پیش نه وه ی قسه له سه ره نه و کۆته (اقتباس) ه ی سه ره وه بکه ین، گرنگه که
سه رنج بده ین له وراسته ی که ئه رستۆنالیت مروفت ئاژه لئیکی کۆمه لایه تییه وه ک
ئه وه ی که رۆژانه به هه له دووباره ده کریتته وه، به لکو ده لیت ئاژه لئیکی سیاسیه،
جیاوازی کۆمه لایه تی بوون و سیاسی بوون ئاسمان و ریسمانه. کۆمه لایه تی بوون
ئاستی خیزان و کۆمه له کانی دی پیش سیاسهت ده گه یه نیت. ئاژه له ی سیاسی
کۆمه لایه تی بوون له خۆ ده گری به لام کۆمه لایه تی بوون مه رج نییه سیاسی بوون له
خۆ بگری. ئاژه له ی سیاسی واته ده رگه ی بوون له گه له باری گشتی و مه ده نی (public)،
باری مه ده نیش نه و کایه یه که تئیدا گفتوگۆی سیاسی له مه ره هه موو ره هه نده کانی
بوونه وه به رمه بنای عه قل ساز ده درێ. به لام ده شی کۆمه لایه تی بوون به م ئاسته
بالایه نه گا، گه ربیت و هه ر کۆپو کۆبوونه وه یه ک خالی بیت له گفتوگۆ و پرسیار له مه ره
ژیانی چاک کامه یه؟ چۆن بژین؟ چۆن له کاروباری شار بکه ین و هه له ی بسه نگینین؟
چۆن فه رمانه وایه تی بکه ین و فه رمانه وایه تی بکریین؟ هه ر کۆپو کۆبوونه وه یه ک
خالی بیت له م گفتوگۆ عه قلیانه و حیکمه تی پراکتیکی نه و ناگا به ئاستی سیاسی
بوون و بگره له قوناغی پیش سیاسهتدایه. کاتی که باس له سه مکاری بکه ین نه و نه م

جیاوازییه زۆر گرنگه له بهرچاو بگرین، کاتیک که سته مکار یا رژیمیکی سته مکاری دیت رهنگه نه توانیت له کۆمه لایه تی بوونی ئیمه، واته په یوه ندی ئیمه به خیزان و کۆمه له کانی دی و ده ورپه ر مانه وه بدا، هه رچه نده هه موو رژیمیکی سته مکار له میژوودا، چ له کلاسیکداو چ له قۆناغی مۆدیرندا هه ولّی داگیرکردنی ئه و بواره ش ده دا، به لّام به دلّنیاییه وه دیت و خۆی یه ک گورزه له سیاسی بوونی ئیمه ئه ویش له ریگای داگیرکردنی بواری مه دهنی و گشتیه وه.

بابگه پێینه وه بۆ پێناسه که ی ئه رستۆ له و کۆته ی که وه رمانگرت. مۆشه کان ئاژه لّی سیاسین به پله ی یه ک بوونه وه ری عه قلّانین، ئاژه لّیکن زمانیان هه یه و توانای قسه کردن و گوتهار (speech). ده توانن توانا کانیان بخه نه گه پ بۆ عه قلّاندن و به کارهێنایی عه قلّ و بۆچونه کانیشیان ده رباره ی عه داله ت و چاکه له گه لّ که سانی دیکه دا ئال و گۆپ پّی بکه ن. لّیه وه سیاست سروشتیه چونکه ده خوازّی به رزترین توانای سروشتی مۆف مه شقی پّی بکردرّی که عه قلّه. شاریش سروشتیه چونکه ئه و فه زایه یه که ئه م توانایه ی ئینسان تّییدا به که مالّ ده گا، تّییدا مۆف به جه وه ره ی خۆی ده گا، یا جه وه ره ی مۆف تّییدا خۆی به یان ده گا. شار لای ئه رستۆ بریتیه له کۆمه له (association)، کۆمه له یه کی ده سه لّاتدار، که هه موو کۆمه له کانی دی له خۆ ده گرّی و چاوه به رزترین چاکه ده بپّی.

"سه رنجدان و لیۆردبونه وه پّیمان ده لّی که هه موو
 شارلّک خۆی له خۆیدا یه ک کۆمه له یه، و هه ر
 کۆمه له یه کیش به نیازی مه به سته ی چاکه
 دامه زرتندراوه، ده لّیم "چاکه" له به رته وه ی له هه موو
 کرده وه کانیاندا ئینسانه کان له راستیدا نیشانه
 ده گر نه وه له وشته ی که ئه وان له و باژه ره دان چاکه..
 ئه م کۆمه له یه که پّی ده لّین شار، کۆمه له یه کی
 سیاسیه "(۳).

وه ک له ئه خلاقی نیکۆماخیدا هاتوه و دوا جار قسه ی له سه ر ده که یین، به رزترین چاکه شی چاک - بوون well being یا به ختیاریه که به ده ست دیت له ریگای مه شقکردنی عه قلّه وه. ئه و کاته ی ئه رستۆ ده لّی که شار چاو له به رزترین چاکه ده بپّی، مه به سته ی ئه وه یه که له ریگه ی چالاکی سیاسیه وه تاکه کان ده توانن ئه گه ره کانی ژیا نی ئینسانی خۆیان تاقی بکه نه وه و شار ئه و زه مینه یه فه راهم ده کا، به پّیچه وانه ی هه موو کۆمه له - پّیش سیاسیه کانی دی وه کو خیزان و گوند که ناتوانن ئه و زه مینه یه بخولقێنن، له شارداه لّی تاقیکردنه وه ی فه زیله هه یه و بواریکی فراوانتر

بۆ چالاكى عقل دەرەخسىنىڭ. سىياسەت مۇجەدەلە (arguments) دەرەخى
 ەدالەت و بىرلىك سىياسى لەمەز كاربىرى شارو دەرەخى ئەلئەرناتىقەكانو
 ەلئەرناتىقەكانو چۆنىەتە بەدەست ەتئانىان و پىرسىار لەمەز ئانىان و چاكە و باشترىن
 رۇئىم، ەر ەموو ئەمانە لەخۇ دەگرى. شار لەسروشنى كۆمەلە سەرەتايىيەكانەو،
 خىزان و لادى، ئەو كۆمەلەنى كەبوونىان ناچارىيە نەك ەلئەرناتىقەكانو، كەشەدەكا.
 خىزان ەلئەرناتىقەكانو ناچارىيە نەك ەلئەرناتىقەكانو ئامانجىش يا ەزىفە خىزانىش بىرىتىيە
 لەتەركردنى پىئوسىتىيە فىزىكىيەكان. لەخىزاندا ئىنسان بۆ رۇز دەزى. يەكەمىن
 لادىش، كە گەرەتەرە لەخىزان بىرىتىيە لەو كۆمەلەيەكە لەكۆي چەند خىزانىكەو
 سەرەلئەدە بەنىازى پىئوسىتىيە نارۇئانىيەكان.

قۇناغى دوايى تر بىرىتىيە لەگوند (لادى) يەكەمىن
كۆمەلەلى ژمارەيەك خىزان (مال) بۆ رازىكردنى
شەكك زىاتر لەپىئوسىتىيە رۇزانەكانىان.. ئەندامانى
ئەو گوندە پىئان دەگوتەت كۆرەكانى ەمان شىر
 (homogalactic). (۴)

ئەرسىتۆ ئەو پىئوسىتىيە نارۇزانەيىانە روون ناكاتەو كە بوونە مايە سەرەلئەدە
 لادى، بەلام دەشى بىلەن كە يەكەلەو پىئوسىتىيە نا - رۇزانەيىانەكە لادى
 لەپىئانويىدا سەرەلئەدەو فەرەھەمى دەكا بىرىتىيە لەئەرنەزوى كۆرەكان يا نەوەى نوئى
 بۆ جۆرىك لەسەر بەخۆيى لەخىزان.

تائىرە لەپىئانەسەى ئەرسىتۆ بۆ شار دواين، ئىستە باجىنە ناو باسەكەمانەو كە
 بىرىتىيە لە رافەكردنى بۆچوونى ئەرسىتۆ دەرەخى سەمەكارى.

ئەرسىتۆ پۆلىنى رۇئىمەكان دەكا بەرمەنەي كى حوكمىان دەكاو بەچ مەبەستى. يا
 يەك كەس، يا چەند كەسەك، يا كۆمەلە كەسى فەرمانپەرەيەتە دەكەن، گەر
 فەرمانپەرەيەتە لەبەرەوەندى گەشتىدا حوكم بەكەن، ئەوكاتە حوكمى يەك كەس بىرىتى
 دەبىت لەمۇناركى "شاھەنشاهى"، حوكمى چەند كەسەك ئۆرسىتۆكراسى، و حوكمى
 ژمارەيەكى زۆرىش دەشى ناوېنىن "حوكمەتە دەستورى". بەلام گەر بىتەو
 فەرمانپەرەكان فەرمانپەرەيەتە بەكەن تەنە لەبەرەوەندى تايىتە خۆيان، ئەو
 ئەوان مەبەستى ئەسلى حوكمەت فاسد دەكەن، لىرەوە حوكمى كەسەك دەبىت
 بەستەمەكارى (Tyranny)، حوكمى چەند كەسەك دەبىتە حوكمى ئۆلىكارشى،
 حوكمى زۆرىش لەقاموسى ئەرسىتۆدا دەبىتە حوكمى دىموكراسى. پىش ئەوەى
 بچىنە وورەكارىەو بە ئەم بەشەى كىتەبى "سىياسەت" بخۆئىنەو:

له کاتی مامه له گردنماندا له گه ل رژیمی
 شاهه نشاهی، له هه مان کاتدا دوو شیوهی
 سته مکاریمان پیناسه کرد، له بهر نه وهی دهسته لاتیك
 که مه شقی پیده کړا له لایه ن سته مکاره وه له هه ردوو
 نمونه که دا به مانایه ک له گه ل شاهه نشاهیدا
 یه کده گرنه وه، هه ردوو شیوه یه کی فرمانېره وایه تی
 بهر مه بنای یاسا بوون (بو نمونه له نیو هه ندیک
 ناگریکدا، فرمانېره وایا تیک خاوه ن دهسته لاتی
 مو تله ق له ریگای هه لېژاردنه وه به وجی و مه قامه
 ده گن.. به شیوه ک له شیوه گان ئه م دوو شیوه یه
 له سته مکاری له یه ک جیاوازن، به لام له هه مان کاتیشدا
 له حوکمی شا ده چوون چونکه به پیی یاسا بوون.
 له بهر نه وهی جوړه حوکمیک بوو له سه ر ره عیه تیکی
 رازی بوو (واته به حوسن و ره زای ره عیه ت بوو) به لام
 له هه مان کاتیشدا سیسته می سته مکاره گان بوون
 چونکه فرمانېره وایه تی گردن، وه ک فرمانېره وایه تی
 سهروه ر بوو به پیی بریاره شه خسیه گانی سته مکاران.
 شیوه ی سیه می سته مکاری هه رچه نده زوړ
 توندرپوه به لام ته واو پیچه وانه ی شاهه نشاهی
 مو تله قه. هه ر فرمانېره وایه ک که پیویست نه ییت و
 ناچار نه کړیت که له خو ی لیپر سراو ییت، و به سه ر
 خه لکیدا حوکم وه ک یه ک و بگره به سه ر که سی
 له خو ی بالاتریش، ته نیا له بهر ژه وه ندی خو ی نه ک
 بهر ژه وه ندی ته وانه ی که حوکمیان ده کا، ته وا ته و
 مه شقی سته مکاری ده کا به مانای سیه م، ته و
 ده می پته وه خو ی ده سه پیی به ره غمی ئیراده ی
 خه لک، چونکی هیچ که س به ئیراده وه ته سلیمی ته و
 جوړه حوکمه ناییت گه ر ته و ئازاد ییت. (۵)

که واته سته مکاری بریثیه له هه ر مه کی تاکه که سیك که له بهر ده م هیچ که س و هیچ
 هیژیکدا لیپر سراو نییه. سیسته می که که میکانیزمی لیپر سینه وهی ده سه لاتی نییه، و

که سی ئازادیش ناتوانی له ژیر سایه ی ئه و سیسته مه دا بژی، به مانایه کی دی سیسته میکه که ئازادی زهوت ده کا. لای ئه رستو که سی ئازاد ئه و که سه یه "که بوخوی ده ژی نه ک بوکه سیکی دی"، یا خود که سی ئازاد ئه و که سه یه که به پیی فرمان و ئیراده ی که سیکی دی ناژی، سته مکاری ئه م حاله ته ده شیوینی و لیږه وه ده بیته مایه ی ئینکارکردنی نه ک هه ل و مه رچی ئازادی به لکو خودی ئازادیش.

له بهر ئه وه ی بوچوونی ئه خلاق و سیاسی ئه رستو دانه بږاوه له بوچوونی میتافیزیقای ئه و، که واته سه رته به لانی که مه وه پیویسته ئاماژده یه که به کردارو چواره و که بده یه. کیشانی وینه یه که سه باره ت به میتافیزیقای ئه رستو یارمه تیمان ده دا که له مه سه له سیاسیه کان که مه به ستنی ئیمه یه لیږه دا باشتی بگین، به تایبته چه مکی کرداری سیاسی و ئامانجی رژیمی سیاسی. سه رته ئه رستو جیاوازی ده خاته نیوان فعل یان واقعی (actuality) و ئه گهرییتی یان الامکانیه (potentiality)، جیاوازیه که له نیوان بوونی توانای کردنی شتی که یا بوون به شتی که له گه ل به واقعی کردن، به فیعلی کردنی شتی که یا به فعلی بوون به شتی که. بۆ نمونه من توانای ئه وه م هه یه که مه له بکه م، واته پۆتاسۆن، یا ئه گهری ئه وه م هه یه، به لام له ئیستادا، له راستیدا، له واقعیدا من نازانم مه له بکه م، کاتی که مه له بکه م، یا فایریم چۆن مه له بکه م ئه وکاته من توانای مه له کردن به واقعی کرده (actualize)، واته ئه گهری مه له کردن ده که مه واقعی. فعلی (actuality) له په یوه ندیدا له گه ل ئه گهرییتی (potentiality) وه که په یوه ندی ئه وپیاوه وایه که ده بینی له گه ل ئه وپیاوه دا که چاوه کانی داخستوه. ئه و پیاوه ی که چاوی داخستوه بینه ریکه له رووی بوون به هیږه وه، ئه وپیاوه ش که ده بینی و ده پوانی ئه و له واقعیدا بینه ره. زیاتر له مه بوون به شتی که (actuality) بریتییه له وه زیفه (function) ی بوونه وهریکی واقعی، بۆ نمونه بینین وه زیفه ی چاوه، لای ئه رستو بوون به شتی که پیشتردیت له رووی زه مه نه وه. ئه گهرییتی (potentiality) له خۆیدا مانای نییه، به لکو ماناکه ی به ستراوه ته وه به بوونی واقعییه وه. ئه گهرییتی له ریگای ئه وه ی که هه یه، که ده توانی بیی، ده شی بزانی و بناسری وه که ئه وه ی که هه یه. بوون به شتی که (actuality) له رووی زه مه نه وه پیش وه خته (priori) له بهر ئه وه ی بوونی واقعی له بوونی پۆتاسیۆن، ئه گهره وه، دیت له ریگای کرداری بوونیکی تره وه که خۆی بوونیکی واقعییه. بۆ نمونه که سی که ئه گهری بوون به زانا بوونی هه یه و ته نیا ئه وکاته ده بیته زانایه کی واقعی یان فعلی گه ر ئه و مه شق ببینیته له سه ر زانست، رینومایی بکردریت له لایه ن زانایه کی فعلیه وه. زیاتر له مه بوون به شتی که (actuality) بریتییه له دوا پرئسیپی شه رکردن. به شیکی چاکی لیکۆلینه وه ی ئه رستو پیکهاته وه له ئاماژده بوکردنی ئه وه ی که چۆن ماده، یا

ماتهریالہ کان ریڅخراون له ویدیده وه به له بهر چا وگرتنی چنه ند وه زیفه یه کی دیاریکراو. بۆ نمونه، چاو نه وکاته ده ناسرځته وه و پټنا سه ده کړیت و راځه ده کړی که نیشاندرا که ماتهریالہ کانی واریڅخراوه که ببینی، لیږدها بینین و وه زیفه ی بینین ناوکی راځه کړدنه که یه. کاتای وینه ی فیزیکی گشتی کامل ده بی که بتوانین بونه سروشتیه کان به گشتی وه سف بکه یین، له ه موو میکانیزمه کانی جولہ بگه یین که ده بنه مایه ی هینانی نه م بوونانه بۆ بوون. لیږه وه، شیوه هه میشه هاورپیه له گهل ماده (ماتهریال) بوونی واقعی له گهل نه گه ری بوون، چه مکه بنه پرته یه کانی فیزیا قسه له م یه کټیبه ده که ن، نه مه ش که په یوه ندی به م یه کټیبه وه هیه بریتیبه له تیوری هوکان (چوار هوکه). به پای نه رستو، چوار هو هه ن، یه که م هو ی ماتهریالی، که لیوه ی شتی شوینی مه به ست دروسته کړی، بۆ نمونه برؤنر، دووم، هو ی شیوه یی (formal) واته شیوه ی یا نایدیای په یکه له ع قلی هونه رمه ندا، سییه م، هو ی فعال (efficient)، یا چالاک که بریتیبه له هونه رمه نده که، و چواره م، دوا هو، واته په یکه ره که.

نه وه ی گرنگه نه وه یه که له ریځای له بهر چا وگرتنی په یوه ندی ماده و شیوه وه، چوار هو که وه، نیمه له چه مکه کانی وه کو شانس، و عفه ویه ت (spontaneity) ده که یین. نه م چه مکانه ناماژده بۆ دهر نه که وتی، یانه بوونی هوکان ناکه ن، به لکو به پچه وانه وه ناماژده بۆ نه وه ده که ن که یا هوکان له به ختی نیمه ن یان به ناراسته ی به دبختی و بی شانس ی نیمه دا کار ده که ن. لیږه وه ده شی که نه م پارچه یه له کټیبه میتافیزیک بخوینینه وه:

نه م پیاوه به ریځای توندو تیژی دهریت، گهر
له مال پرواته دهره وه، نه و له مال د پرواته دهره وه نه و
کاته ی تینو ی ده یت، تینوش ده یت نه و کاته ی
شتیک ی دی رووده دا، به م شیوه یه نیمه به وشته
ده که یین که نیستا ناماده یی هیه، یا خود
هه ندی روودا ی رابر دوو... هه موو شتیک
که ده یت به نا جاری ده یت، بۆ نموونه حاله تیک ی
ناجاریه که نه و که سه ی بزی روژیک دی بمری،
چونکه هه ل و مهرجه که ناماده یه. جائه و به توندو تیژی
یا نه خو ش دهریت نه مه جاری دیاری نه کراوه،
به لکو په یوه ندی به پروودانی شتیک ی نره وه هیه.
ناشکرایه که پروسه که ده گهر ټه وه بۆ خالیک ی
دیاریکراوی ده سټیکردن. (٦)

سه‌یرکردنی جیهان له‌دیدى میتافیزیقى ئەرستۆوه واته بینینی جیهانیك كه له‌گۆراندایه . هه‌ربه‌شهى به‌ره‌و به‌دسته‌تێنانی ئامانجێك ده‌بزوێ. کردار به‌مه‌به‌ستی ئامانج له‌شته‌کاندا ئاماده‌یی هه‌یه . شته‌کان لێره‌وه ده‌تێه‌بوون و لێره‌وه هه‌ن . "دره‌خته‌کان گه‌لا ده‌رده‌که‌ن له‌به‌رخاتری به‌روبووم و ره‌گه‌کانیاندا به‌ناو زه‌ویدا شو‌پرده‌که‌نه‌وه‌و له‌به‌رخاتری گه‌ شه‌ده‌که‌ن، ئاشکرایه‌ كه ئه‌م جو‌ره هۆیه (operative) له‌شته‌کاندا، ئه‌و شتانه‌ی که‌ ده‌تێه‌بوون و به‌سروشته‌ هه‌ن" . (٧)

له‌به‌رئه‌وه‌ی ئینسانه‌کان به‌شێکن له‌سروشته‌و ئامانجیان هه‌یه ، له‌به‌رئه‌وه‌ی شتێك هه‌یه به‌ناوی جه‌وه‌ره‌ی ئینسان که ده‌بیته‌ هه‌ول به‌هین پێی بگه‌ین، گه‌ر بیته‌و ئه‌م جه‌وه‌ره به‌ناسین، یا ئه‌ هۆیه‌ی فعال، (مۆثر) کاریگه‌ره (operative) له‌ئینسانه‌کاندا یاخود مه‌به‌سته‌و ئامانجی ئینسانه‌کان، ئه‌وا ئه‌وسا ده‌توانین وه‌لامسی کۆمه‌ڵی پرسپاری سیاسى ده‌رباره‌ی ئینسان به‌هینه‌و، ده‌توانین بزانی چۆن هه‌لس و که‌وت بگه‌ین، کام دام و ده‌ستگای سیاسى پێویسته‌ بۆ به‌واقیعی کردنی ئه‌گه‌ره ئینسانیه‌کانمان .

له‌کتێبى "ئه‌خلاقى نیکوماخی" (The Nikomachean Ethics) دا ده‌خوێنینه‌وه .

هه‌موو هه‌ونه‌رێك و هه‌موو لێكۆلینه‌وه‌یه‌ك، به‌هه‌مان
 شیوه‌ هه‌موو کردارێك و هه‌ولێك، نیشانه‌ له‌چا‌که‌یه‌ك
 ده‌گه‌ڕێته‌وه، لێره‌وه چا‌که (The good) به‌دروستی
 وایناسه‌کراوه‌ وه‌ك ئه‌و شته‌یه‌ که هه‌موو شته‌کان
 چا‌وی لێده‌برن "که‌واته‌ گه‌ر چا‌که‌یه‌کانمان
 ئامانجی‌کیان هه‌بیته‌ که ئێمه‌ ده‌مانه‌وێته‌ له‌به‌رخاتری
 خودی ئه‌و ئامانجه‌، خۆ له‌به‌رخاتری ئه‌ویش هه‌موو
 ئامانجه‌کانی تهمان ده‌وی، گه‌ر ئێمه‌ ئیختیاری
 هه‌مووشتیك نه‌که‌ین له‌به‌ر خاتری شتیکی دی"
 (ئمه‌ ده‌بیته‌ مایه‌ی دووباره‌ بوونه‌وه‌یه‌کی هه‌میشه‌یی
 به‌و شیوه‌یه‌ی که‌مه‌به‌ستی ئێمه‌ بێ ئامانج و بێ سوود
 ده‌بیته‌). که‌واته‌ ئاشکرایه‌ ئه‌م ئامانجه‌ ده‌بیته‌
 چا‌کترین ئامانج بیته‌، به‌لاترین چا‌که . ئایا ئه‌م خود
 به‌خوده‌ ئه‌و مانایه‌ ناگه‌یه‌بیته‌ که زانیی چا‌که
 گرنگی خۆی هه‌یه بۆ ئێمه‌ بۆبه‌رپۆه‌بردنی
 ژیا‌نمان. (٨)

له نټوان ئامانجه کاند، ئه رستو ئامانجک ديارى دهکا که ئينسانه کان چاوى ليدنه بڼه وېش به ختياړى (eudaimonia) يا خود چاک - بوون - ه (well - being). چاکه ى ه رشتيکى تاييه ت چييه ؟ به دلنځاييه وه بريتييه له و مه سه له يه ى که هه رسته و هه مووشتيک له بهر نه و به نه نجام ده دريځ. له زانستى پزېشکيدا نه م شته ته ندروستييه، له ستراتيژييه تدا، سه رکه وټن، له بيناسازيدا، ساختمان، شتى جياواز له هونه ره جياوه زه کاند، به لام له هه موو کرداريکدا نه و مه سه له يه بريتييه له ئامانج، چونکه له بهر ئامانجه که هه موو شته کاني دى رووده دهن. ده رباره ى ئامانجى کرداره کاني ئينسانيش ئه رستو دريژه به قسه کاني دهاو ده لى:

به خته وه ى "چاک - بوون"، له هه مووشت زياتر
 نه و ئامانجه يه، له بهر نه وه ى ئيمه هه ميشه
 هه لده بڼيږي له بهر خاترى خودى خو، له بهر هيچ و بو
 هيچ هوږه کى دى نا. به خته وه ى جياوه زه له شه ر ه،
 له چيژ، له توانا ى عه قل ى و به گشتى له خاصيه ته
 چاکه کان. ئيمه هه ليان ده بڼيږي به شيک
 له بهر خاترى خوځان، به لام به دلنځاييه وه
 هه ليانده بڼيږي له بهر خاترى به خته وه ى خوځان.
 له وباوه ږه وه که روڼيکى گرنه ده بينن
 له ته شويفکر دهن و گه يشتن به به خته وه ى. (۹)

چاک - بوون يا به خته وه ى ناشيځ شتيک بى له وديو سنوره کاني ژيانى ئيمه وه، له بهر نه وه ى هه موو ئامانجه کان کوورت ده بڼه وه و ورد ده بڼه وه بو ناو چالاکى و چاک بوون. ئه رستو ليږده دا سى شيوه ى ژيان ديارى ده کات. خه لکانى گشتى سه رقالي زاوږى و به ده ست هيڼانى چيژن، که ساني ناوازه چاو له چيژى مه دهنى، گشتى، ده بڼو توپيکى دیکه ش هه ن، فهيله سوفه کان که سه رقالي ژيانى عه قل ین.
 ژيانپيکى ويستراو ده بيت هه ر له سه ره تاوه بيته ماده ى ئيمتحانيکى نه قدى (ههروهک چوڼ لای سوکرات)، واته به کارهيڼانى عه قل، لوگوس، نه وه ى له ئينساندا خاصيه تيکى بڼه ږه تيبه و له رپوه ى ئينسان ده ناسريته وه به کارهيڼانى عه قل. عه قل چالاکيه کى ئينسانييه.

لوگوس که له رپوه ى ئينسان له ناڅه له کاني دى جياوه کړيته وه واته عه قل، به مانا لاتينيه که ى (ratio) به لام عه قل يانى چى ؟ لوگوس (عه قل) کو مه لى مانا ى هه يه

(قسه) گوتار (ديسکورس)، حيساب کردن، قورميله کردن، toreckon، فاکولتی (واته عقل و هک به شیک به رانبه ر ئاره زوو و سومؤس (spirit)، گيرانه وه، و ئنجا واته گوزاره يه ک. گه سه يری ئه ده بیاتی ئه رستؤیکه ين ئه و لؤگؤس به م هه موو مانایانه به کار ده هیئی. تا کاتی ئه رستؤ له یؤنانی کؤندا لؤگؤس چه ند مانایه کی ده گه یاند سه ره کیتري نیان وته يه کی عه قلانی کراو، زمانیک و هک ته عیبر کردن له فیکر و هک جیا کردنه وه ی له ته نیا ده رپرینی ده نگ، ئه رستؤ له به کار هیئانی عه قلدا (لؤگؤس) مه به سستی هه موو ئه و ره هه ندانه ی ژيانی ئینسانه که زمان گه يه نه ره که يه، ئامرازه که يه، لیڤره وه لؤگؤس و هک گوتار (ديسکورس) خؤی تۆخ ده کاته وه.

بؤ ئه وه ی له کاریگه ری و به رئه نجامی ئه م به کار هیئانه ی ئه رستؤ بؤ لؤگؤس تییگه ين ده بیئت بپرسین ئه وشته چیه که مایه ی جیا که ره وه (differentiation) و خاصیه تی ژيانی ئینسانه کانه ؟ ئه وشته ی له رووی بنه په تیه وه ئینسانیه بریتیه له ژيان له نیو شاردا، گه ر ئاژهل سروشتی هه بیئت، ئینسان ژيانی سیاسی هه يه له ریگای گوتاره وه، واته عه قل وه، هه میشه به ژیر تاقی کردنه وه ی عه قلیدا ده پوا، دیاره له پال به شدار یکردنی سیسیانه دا. ئه وه ده سته لاتی عه قل ه که ئینسان جیا ده کاوه، هه ر ئه وه شه مایه ی پرسیار کردن له ژيانی چاکتر، یا باشتر، ئه مه ش خود به خود هه م له شاردا ده بیئت و هه م پرسیاریشه له خودی شار. پرسیار "چؤن ده بیئت بژین" له هه ناویدا پرسیار کردن له شارو چؤنیه تی شارو چؤنیه تی به رتوه بردنی شار له گه ل خۆه لده گری، چونکه ته نیا خودا و ئاژهل له ده ره وه ی شار ده ژین. هه رچی وه لامیکیش به ده سته به یئین ئه و له نیو گوتاردا دایده رژینه وه، ئه مه ش وانا ئامانج (telos) ی خوازاو بؤ ژيانی ئیمه ده گۆرپته سه ره مه به شتیکی هؤشیارانه، له دوا قوناغدا واته به عه قلی کردنی پرسیارو گه پان به دووی وه لامدا.

چاکه ی ئینسان لیڤره دا وا خؤی به یانده کات و هک چالاکیه کی رۆح به رمه بنای فه زیله ت (virtue). له یادمان بیئت که له زمانی یۆنانیدا وشه ی چاک واته (agathos)، پیاوی چاک (agathos) ئه و پیاوه يه که ئازایه، خاوه نی رۆحیکه که گرنگی ده دا به بواری مه ده نی و خاوه نی جی و مه قامیکه له بواری مه ده نیدا. به لام ئه رستؤ و وشه ی (agathos) به کار نا هیئی بؤ که سی که شته کان به چاکي ئه نجام بدا، به لکو وشه ی (spondaios) به کار ده هیئی، ئه و وشه يه له رووی ئیتمولؤژیکیه وه واته "جیدی - serious" راستگؤ یا پر له حه ماس. لیڤره وه چاک بوون له شتیکدا، چ لیدانی گیتار بیئت یا هه رشتیکی دی، یا خودی ژيان، واته وه رگرتنی ئه وشته و ژیانیش به جیدی. ئه وانه ی ژيان به جیدی وهرده گرن خویان جیدین، ئه مه ش مانا ئه رستویه که يه تی.

لای ئەرستۆ ژيانیک ته رخان کرابیت بۆ تیرامانی فهلسه فی ژیانیکی پر به خته وه ریه، به لام به خته وه رتین که س ئه وکه سه یه که ژانی ته رخان کردوه بۆ تیرمانی فهلسه فی و کرداری سیاسی. به ختاری چالاکیه، ئه نجامدانی کرداری چاک و نه جیب. ئەرستۆ ناوی دوو که سایه تی یۆنانی ده هیئۆ وه ک نمونه ی که سی به خته وه که ژانیان تیکه له یه ک بوو له تیرامانی فهلسه فی و چالاکی سیاسی، ئه و دوو که سایه تیه ش: سۆلۆن و پیرکلیس.

کاتیک تیگه یشتین که ژانی چاک ته نیا ده شی له شاردا (polis) فه راهه م بیت، ئه مه به ناچاری ئه و نه نجامه مان ده داتۆ که سیسته می سیاسی پتویسته بۆ فه راهه مکردنی چاکترین ژیان، لیژه وه پتویسته جاریکی دی چاو به کتیبی "سیاسه ت" دا بخشیننه وه که مێک دوو درێژتر له سه ر شار قسه بکه ین.

شار جۆریکه له هاوکاری کردن، کۆمه له (association) یا جفات (Koinonia – community) واته کۆمه له که سێک که له کۆمه لۆ به هاو پرئسیپ و شت و مه سه له دا هاو به شن. لای ئەرستۆ تاکه هاوکاریکردنیک هیه که له وانی دی به ده سه لات ته ره و زیاتر ئامانج و مه به سه ته کان له ئامیز ده گریت ئه ویش هاریکاریکردنی سیاسیه. لیژه دا ده بیت بۆ چوونی ئەرستۆ جیا بکه ئه وه له و بۆچوونه باوه ی که ده لیت "ده ولت" ته نیا وه ک ئامپازیک ئیش ده کا، ئامپازی ده ستی کۆمه له تایبه تیه کان که کۆمه لگا پێک ده هیئن. جیاوازی نیوان ده ولت و کۆمه لگا مه سه له یه کی غه ریه به ئەرستۆ. شار ناشیت له گه ل ده ولتدا تیکه ل بکریئ و بکریئه یه ک، و ده سه لاتیکیش که ئەرستۆ به شاری ده دا هیچ په یوه ندیه کی به سه ره خۆی یاسایی (Juridical soverignty) یه وه نییه، ئه مه ی دویمان به شیکه له وینا کردنی مۆدیرنانه بۆ ده ولت. شت راوس له م پوه وه ده لیت:

{ئهمرۆ ئیمه که قسه له سه ر "ده ولت" ده که ین،
وا له ده ولت ده که ین وه ک شتیکی جیاوازو دژ
له به رانه ر "کۆمه لگا" دا، ئه مه له کاتیکدا "شار"
پێکها توه له ده ولت و کۆمه لگا. به دیقه ت تر بلیئن،
شار ده که رته وه بۆ پیش جیا کردنه وه ی کۆمه لگا و
ده ولت. نزیکترین ووشه ی ئینگیزی که مانای شار
بکه یه نیت بریتیه له "the country" "وولات"،
ئینسان ده توانی بلی "ولاته که م راسته یا هه له یه،
به لام ناتوانی بلی کۆمه لگا که م راسته یا هه له یه."
شار ده شی به کاربه ئیری وه ک هاومانای "خاکی
باوو با پیران". له گه ل ئه مه شدا ناشیت جیاوازی نیوان

"شار" و "وولات" پشت گوډى بخردرى.. ئه لته رناتيفى
 "شار" جوړيكي تر نيه له ده ولت، به لگو "عشيرت
 " يا "نه ته وه" يه وهك شيوه يه كي نرمتر له شار. گر
 نه لين شيوه يه كي به ربه رى، كوومه لگايه ك كه جيا وازو
 دژى شاره كه ناتوايتت شارستايتى و نازادى پيكه وه
 گري بدات.. له كاتيكدا بو هاو نيشتمانى موديرن
 هاومانى شار، ياموقايلى شار برتتبه له ولت، ئه و
 بو كه سى تيوريست (theoritical man) ئه و موقايله
 برتتبه له يه كيتى ده ولت و كوومه لگا كه خوى ده گوډى
 "به كوومه لگايه ك" و نجا "شارستايتى" و "كلتور" (۱۰)

شار وهك شيوه يه كي كوومه لى ئينسانى نه ك جيا وازه له رووى جه وه ريبه وه
 له كوومه لى پيش سياسيه كان (خيزان و عشيرت)، بگره جيا وازيشه
 له فرمانرپه وايه تى شا به سر عشيرت و خلكيدا. شار له حوكمى شاهه نشامى
 (kingship) جيا ده كړتته وه له بهر نه و حقيقت ته ي كه شار برتتبه يان ده يه ويت بيت
 به هاو كار يكردى ئينسانه كان كه ده يانه ويت نازادو يه كسان بن. ئه م جيا وازيه
 جه وه ريبه. ئه م پيكه وه گريدانه ي نازادى سياسى و هونه رى سياسى برتتى نيه له
 جه وه رى شار.

لاى نه رستو بو گه يشتن به يه كيتى له نيوشاردا، په پره ويكردن له هه ندى ريگا وهك
 هه لوه شانده وهى خيزان و مولكدارى و باوه ر هينان به هاويه ش بوونى مولكدارى،
 نه مانه هر هه موو لاي ئه و مه حالن و شوينى ره تكردنه وه. هه لوه شانده وهى خيزان
 له جياتى نه وهى كه "هاوپپه تى" و روحي دوستايه تى له نيوان هاو لاتياندا به هيزيكا،
 له راستيدا ده بيته مايه ي لواز كړدى هاوپپه تى و له ناو بردنى هه ستى سهر به خيزانك
 بوون، كومونست بوونى، يا هاويه شى بوونى به كوومه لى مولكدارى، ده بيته مايه ي
 نه و چيزه ره وايه ي كه ئينسانه كان ده يبينن له و شتانه ي كه هى خويانه، نجا
 له ناو بردنى چاكه ي نازادى، بى نه وهى نه مانه هيجى نه و هويانه بنه بريكا كه ده بنه
 مايه ي كيشمه كيش و دژايه تى له سر شمكه كان شار ناييت و ناتوانيت هه ولى نه وه
 بدا كه نه و يه كيتيه ي به رزه وندى ناو قه بيله و عشيرت و خيزان دروست بكاته وه و
 يا چاوى لى بېرى. شار له هه مه چه شنه يى و هه مه رهنكيه كه يدا، پيوسته پشت به

په روږده بېستیت بڼه د پېژننې په کټیبه کې ځای پر ځای کوي. (۱۱) یاخود له ریښې کارېکړی هره یه یا هر یو "فلسفه و خو عادات و یاسا".

هغه یه کی گوره یه که وېژنې که ښار ته نیا پیکهاتو له به شداریکردن و کږوونو له سهر خوانی شمهک و پټو یستیه ماته ریالیه کان. ښار له کومه له یه که که پیکه هاتووه، به مانا بڼه پټیه که ی، له کږوونو و ه واپوونو له سهر هندی راو بڼوون له مېر چاکه و، یاخود دروست ترین شپوه ی ژبان. ښار لای نه رستو بریتي نییه، وه نه وه ی لبرالیزمی مؤدیرن ده بیینیت، له وه ی که جوړیک بیت له به رهی (تحالف) نیوان نه دنامه کانیدا بڼ ریگاگرتن له روودانی ناعه داله تی و، به رهی که بیت بڼ فراهه م کردنی ټال و گډی ټابوړی و یاساش گهره نتور (زمانه که) بیت، نا به لکو واله ښار بگین که بوونی هیه نه که ته نیا بڼ خاتری گوزهران به لکو بوونی ښار بڼ خاتری ژبانیکي چاک و نه جیب و به ختیاره.

به لومړنی ټامانجی ښار بریتي نییه ته نیا
له فراهه مکردنی گوزهران، به لکو ره خساندنې
هه ل و مېر جی بڼ ژبانې که چاکه. گهر وانه بیت ښار
ده بیته شوینی کږوونو وه ی کږیله و ټاژه له کان نه که
ټینسانه کان، نه مه ش مه حاله چونکه کږیله و ټاژه له
به خته وېژدا ځای پر ځای ناکه ن، و له ژبانیکي شدا که
هه لېژدن له خوښگړی به شداري ناکه ن.. مه به ستي
ښار هروها ده بیت له وه زیاتر بیت که تحالفیکي
سهر بازی بیت بڼ پاراستنی عه داله ت.. ئیدی به لکه
نه ویسته که نه وشته ی که به رپه سنی پټی ده گوتړیت
ښار نه که ته نیا به نا و نه وه نه و ښار هیه که غمی
فه زیلت (virtue) ده خوا. گهر وانه بیت ده بیته
کومه له یه که هیچ نییه جگه له تحالفیکي سهر بازی
که ته نیا له ریښې شوین و مه وقع و سنورداری
جوگرافیه وه جیاواز ده بیت له و تحالفانه ی که
به شه کانی به شدار بوو لیک دووړن، له هه ل و مېر جیکي
ټاواشدا یاسا ته نیا ده بیته ریکه و تن، یا خود وه که
لیکوفرونی سوفستائی ده یگوت: ته نیا "زمانیکي
عه داله ت" که ناتوانی کارې بکا هاو لایان عادلین و
چاک. (۱۲)

که واته ته نیا له شاردن ئینسان ده توانی ټه گره کانی تاقیبکاته وه و ژيانیک بڅی که چالاکو به رمه بنای فه زیلته. له سهره تاوه گوتمان شار حاله تیکی سروشتیه، به لام ټه مه نابیت والیک بدریته وه وهک ټه وهی که شار ټورگانیکي سروشتیه و خود به خود که شه ده کا شار خوی له خویدا که شه ناکا، شار هکان به هوی چالاکی و له لایه ن ئینسانه کانه وه داده مه زیږندړین. له یادمان بیت هه ندی ره هه ندی مرقایه تی هه یه که دږ به شارو نامانجی شاره.

ئینسان باشتړین نأژه ټه ټه وکاته ی که دهستی به که شه گردنی ته وای خوی ده کا، به لام له هه مان کاتیشدا به دتړین نأژه ټی نأژه ټه کانه ټه وکاته ی له یاساو عه داله ت جیاده بیته وه.. ئینسان به کومه ټه چه کیکه وه له دایک ده بی که ده توانی به کاریان بهیښی و له خزمه ت حیکه مه تی عه مه لی و فه زیلته دنا، زور ناسانه بو ی که به کاریان بهیښی بو مه به ست و نیازی ته و او پیچه وانه ی حیکه مه تی عه مه لی. که واته ئینسانی بی فه زیلته بهر به رتړین بوونه وه ره نادرست تړین و بی ټه خلافتړین و خراب تړینیش ده رباره ی مو ټه تی سیکس و..

شار له خوی وه که شه ناکا و ناتوانی به نامانجه کانی بگا به بی چالاکی و حیکه مه تی سیاسه تمه داران. له ریگای بینا کردن و دامه زړاندنه وه و بریارو ه ټبژاردنه وه یه که ئینسانه کان ده توانن ته جاوزی که ټکه ټه و ململانی و ه حشیه کان بکه ن و چاو له مه ده نیه تی که بېرن که ده توانن پتی بگن. شار دیته بوون له به رخاتری ژیان، نه که ته نیا بو کومه ک کردن له به ده ست هیښانی پیو یستییه کاندنا، به ټکو بوخستنی ململانیکانی که سر ه ټه ده ن بو نیوچوار چیوه یه کی یاسایی. گهر فیکرو چالاکی ئینسان و ټنجا شاره کانیش، دابېرین له نامانجه ټه سلویه کان، بیسوود ده بن، له مه زیاتر بگره ده بنه شوینی مه ترسی. گهر ئینسانه کان کاراکته ریان ترانسیند، به جی نه هیلن و به رزنه که نه وه ټه و به رزترین خزمه تی نزمترین ده کا. ته جاوز کردن سروشت له لایه ن مرقایه تی وه به مانایه ک هؤکاریکه بو رازیکردن و تیړ کردن سروشتی خوی. سروشت له هه ردو مانا که دا له دلی ژیانی سیاسیدایه دا کوکی ټه رستو له سروشتی بوونی شار ده بیت و ابییریت وهک وه لامیکی توند دږ به سو فستاییه کان که پییان و ابو که شار پیچه وانه ی سروشته و له سر هیژه وه بینا کراوه ټه م

موجاده له یه ی سؤفستائیه کان، ئه فلاتون له ههردوو دایه لۆگی کۆمارو گۆرگياسدا مامه له یان له گه ل ده کا. لیږه دا ئه رستۆ هاوپای ئه فلاتونه به لام ره خنه ی خوښی هه یه له ئه فلاتون.

به پای ئه رستۆ، پېشنیاری سوکرات سه باره ت به کۆمۆنیزم، هه لای ئه و گریمانکاریانه نیشاندده دا که ئه و ده یانکا به رامبه ر به سیاست. یه کیتییه کی توندپه و زیاده له پتویستی که سوکرات خه ونی پتوه ده بینیت، به پای ئه رستۆ، ئامانجیکی هه لایه، چونکه جیاوازییه کان له ناوده با، ئه و جیاوازیانه ی که شار له سه ریان دامه زواوه شار نابیت هۆمۆ جینیۆس (متجانس) بیت، چونکه له هه مه چه شنیه یی (diversity) پێک هاتوه، یه ک بوونی شار ئه و هه مه چه شنیه یی وێران ده کاو به مه ش خودی شار وێران ده بیت، ئه و کاته ی شار ده بیت یه ک، یا یه ک ده گری به مانا سوکراتیه که ی، زیاتر ده بیت به یه ک که س، و له و حاله ته دا زیاتر له خیزان ده چی و هه ل وه ی له شار بجی، فیکر ده بیت شه وینی مه ترسی بۆ ژیا نی سیاس ی ئه و کاته ی هه ول بدا که کۆمه له یه کی ئالۆزی وه ک شار ساده بکاته وه. بابزانی شار به چ مانایه ک کیانیکی ئالۆزه.

له کتیبی "سیاسه ت" دا ده بینین که شار کۆمه له ی کۆمه له کانه، له خیزان و کۆبوونه وه ی خیزانه کانه وه هاتۆته بوون و خیزانیش له په یوه ندی پیاو و ژن و سه ره وه کۆیله پێک هاتوه. لیږه وه ئه و هه مه چه شنیه یی که شاری له سه ر دروستکراوه له سروشتی ئینسانه کانه وه هاتوه، ئه وانه ی که به ریگای جیاوازو هه مه چه شنو به پله ی جودا جودا گه شه به توانا فیزیکی و هونه ری و فیکریه کانیان ده دن.

ئهم جیاوازیانه ی نیوان ئینسانه کان که بریتییه له هه مه چه شنیه یی شار، له خیزانه وه سه رچاوه ده گری، ئه و خیزانه ی که کۆمۆنیزم له ناوی ده با. ههروه ها ئه رستۆ قسه له په یوه ندی مندا لآن و دایک و باوکان و لێک چوونیان ده کا، ئه و لیکچوانه ی که خیزانی که له خیزانیکی دی جیا ده کاته وه. ئه و جیاوازیانه پتویستن بۆ پاراستنی هه مه چه شنیه یی شار. ئه رستۆ پتوی وایه گه ر ئینسانه کان نه زانن دایک و باوکیان کین، ئه و کۆمۆنیزمه ی "کۆمار" هه ول ی بۆ ده دا به پای ئه رستۆ، ئه و نان تان بینه پاسه وان درزی ئه و تاوانانه بوه ستنه وه که رهنگه دریان ئه نجام بدریت یا خو یان ئه نجامی بده ن.

ئەمە چەند بەرئەنجامىكى تىرى خراپە كە ناشى
 دوورە پەرزىيان لىيكردرىت لەلايەن ئەوانەى كە
 دەيانەوئىت كۆمەلەيەكى لەوشىوئە دەروست بگەن.
 اهانە، مروڤ كۆزى، چ بەمەبەست و چ بى مەبەست،
 دوژمنكارى و شىواندنى سومە، ئەمانە زۆر ناپىروژن
 گەر بىت و ئەنجام بدرىن دژ بەدايك يا باوك ياخرمان،
 ھەروەك چۆن ئەنجام بدرىن دژ بەكەسانى غەربە.
 لەگەل ئەمەشدا ئەو تاوانانە روو دەدەن گەربىت و
 كاتىك خەلكى نەزانن كىن كەس و كارو
 خزمەكانيان. كاتىكىش رووياندا، ئەوانەى ئەو
 پەيوەنديانە دەناسنەو بەلانى كەمەو جەزاكەى
 دەدەن، كە عادات و تەقالىدى ئايىنى داواى دەكا،
 گەر نەيناسنەو ئەو ئەوكارە ناگەن. (۱۴)

لەلايەكى دىكەشەو كاتىك خىزانەكان لەلايەن شارەو شويىيان دەگىرئەو ئەو
 ئىدى بەزەيى كار ناكا، ھەستى بەزەيى خاسىەتتىكى جياكەرەوئى ئىنسانە كە لەنىو
 خىزانەو فېرى دەبىت.

كەس لەرىگای كۆمەلئ پەيوەنديەو دەناسرئەو كە ھەيەتى، كۆمۆنىزم ئەو
 شوناسانە خاپوور دەكا. كۆمۆنىزم لەھاورپئەتییە دەچى كە ئەرستوفانس
 لەدايەلۆگى "سىمپۆزىوم"ى ئەفلاتوندا وەسفى دەكا، دوو عاشق ئارەزووى ئەو
 دەكەن كەبىنە يەك. لەپەيوەنديەكى لەم جۆردا، ئەرستو پىي وایە، "يا ھەردووك،
 يا بەلانى كەمەو يەككىيان دەبىت لەناوچى. چونكە ئەوكاتەى دەبن بەيەك ئىدى
 وەك دوو تاكە كەسى جياواز بوونيان نىيە. (۱۵)"

مەسەلەيەكى دى كە شويى گرنكى پىدانى ئەرستوئە مولكدارىتى. ھەبوونى
 چەند شتىك وەك مولكى خۆ جياوازيەك دەروست دەكا لەوەرگرتنى چىژىك كە
 لەوشتانەو بەدەست دىن. نەك ئەم بەلكو بوونى مولكدارى تاييەتى نەك بەتەنيا
 بوونى ھاورپئەتى مسۆگەر دەكا بەلكو دەبىتە مايەى ھاتنەكايەوئى فەزىلەتەكانى
 وەكو اعتدال و ئازادى.

پراكتىككردنى ئەم فەزىلەتانە گریمانكارى ئەو جياوازيەدەكا لەنىوان ئەوشتەى
 كە مولكى كەسە لەگەل ئەوشتەى كە ھى خەلگانى ترە. گەر ھەركەسى ھەول بەدا

ئەم جياوازىيانە لەناو بەریت و پېشنىيارى كۆمۇنىزىم بكا ئەوا بەرئەنجام ھېچ نابىت جگە لەستەمكارى ياخود ئاژاۋەيەك كە ئەوسەرى ديار نەبىت. لىرەدا پېۋىستە بلىين كە ئەمە تەفسىرى ئەرستۆيە بۇ كىتبى "كۆمار"ى ئەفلاتون، بۇ چوئىكى تىرىش ھەيە كە تەواۋو پېچەوانەى تەفسىرى ئەرستۆيە لەوانە لىوشتراسو ئالان بلىوم كە تەواۋو دژى ئەم تەفسىرەى ئەرستون.

گوتمان كە ستمەمكارى بەدترىن سىستەمى سىياسىيە چونكە رىگە دەگرىت لەگەشەكردنى ئەگەرەكانى ئىنسان. ەك دىمان لەناو چوارچىۋەيەكى گونجاولى شارىكى چاكدا ئىنسانەكان دەتوانن دەستىان بەمەزنى بگا، بەلام ژيان لەدەرەۋەى شارىا لەناوشارىكى فاسددا لەپوۋى سىياسىيەۋە، ەك ستمەمكارى فارسى، ئىنسانەكان ناتوانن كامىل بىن.

ئەرستو سىياسەت ناۋدەبا بە "سەرۋەرترىن ھونەر"، ئنجا مادامىكىش ئامانجەكەى برىتىيە لە "چاكەى ئىنسان" كە واتە ئەو كەسانەى كە لەژيانى سىياسىياندا سەرگەۋتوون ئەوانە بە بەرزترىن چاكە شاد دەبنو بگرە مەزنىيەك كە درىژە دەخايەنەت. بەھادارەكە ئامانجى ئىنسانىك بەدى بەئىرى، بەلام چاكترە مەزنتەرە بگرە خودايى ترە گەر بىت ئەو ئامانچو چاكەيە بۇ نەتەۋەيەك يا شارىك بەئىرىتەدى (۱۶) ئەرستو بەپېچەوانەى لىبرالىزىمى مۆدىرنەۋە، باۋەرى بەھونەرى سىياسەتەك ھەبوو كە چاۋ لەدروستكردنى "كاراكتر" بېرىت، ە ھەر رىكخستنىكى سىياسى كە خۇى سەرقالى ۋەزىفەى نىگەتىفانەى پاراستنى كەسەكان ۋەمولكدارى بكا، لەراستىدا سىياسەت نىيە، چونكە سىياسەت واتە سەرقال بوون ۋەدەرگىرى بوون لەگەل غەمى ھىنانەكايەۋەى مەزنىتى ئىنسان (human excellence) (يۆنانىيەكەى arcte)، بەدەست ھىنانى ئەو ھەل ۋەمەرج ئەو حالەتە دەبىت ۋەزىفەى شارىت يا دەۋلەت، بى لەم ئامانجە كۆمىۋىنتى يان جقات، كۆبوونەۋەى خەلك تەنبا دەبىتە تەحالفىك، ھاۋپەيمانىتتىيەك. بەراى ئەرستو سىروشت رۆلىكى پۆزەتىفانەۋ گەرەترى بەشار بەخشىۋە ئەۋىش گەشەپىدانى ئەگەرەكانى ئىنسانەكان، ئەگەرى گەشىتن بەكامىل بوون، ئەگەرى گەشىتن بەۋشەى كە چاكە، جوانە، مەزە.

شۈپنى سىستەمى ستمەمكارى لەم وىنە، ئەرستۆيەدا لەكوئىدايە ؟

ستەمكارى ئەو سىستەمەيە كە ئازادى كەسو ئەگەرەكانى كەس پاىەمال دەكا، ھەل ۋەمەرجىكە كەتتىدا لە جياتى پەرۋەردەكردنى ئەو ئەگەرەكانە، تىرۋرەكردنىان مسۆگەرە، تىيدا ئىنسان ناچار دەكرىت بەكەمترىن شتو بەنزمترىن رۆل رازى بىت. سىستەمىكە توندو تىژى ۋەرقى فەرمانپەرۋايە. ئەم رۆيمە پاىەمال كىردنى رىكخستنى

سروشتييه و ريگره له بهردهم گه شه کردنی فيکري و نه خلایي و به مه زنايه تي گه يشتن لای ئينسان. سيسته ميکه له ئينساندا جوانترين شت ده کورژي که بریتييه له که لکه له ی گه شه کردن به ناراسته ی گه وره یی و به مه زنايه تي گه يشتن. نه و ده لایت که "به سروشت به رژه وهندی و عه داله تيک هه یه که گونجاوه له گه ل فره مانپه وایه تي سه روه، دانیه کی دی فره مانپه وایه تي شاهانه، دانیه کی دی بۆ فره مانپه وایه تي ده ستوری، به لام هېچ شتيکی سروشتی نیه بۆ فره مانپه وایه تي سته مکاری، یا هه ر سيسته ميکی فاسدی ترو شيوه ی حکومه تي له م جوړه، نه م رژيمانه (واته سته مکارانه) هاتونه ته بوون به پيچه وانه ی خواستی سروشته وه. (۱۷)"

گه ر ئامانجيکی شارێکی حه قیقي بریتی بیت له ژيانیکی چاک، نه و ئامانجي سته مکاری له باشترین حاله تدا بریتييه له ته نیا گوزهران و ژيان و مانه وه، ته نانه ت مانه وه ش له ژيژ سایه ی نه م سيسته مه دا له ژيژ مه ترسيدياه.

گه ر سياسه تمه داره کان له شاری حه قیقیدا "ته شويق بېن بۆ نه نجامدانی کاری مه زن" نه و له سته مکاریدا هه ولده دهن بۆ پاراستنی خويان و دابین کردنی ئاره زوو و پيويستيه خود په رستانه کانیا. نه رستوی فه یله سوف و حه کیم تا نه وشوي نه دژ به سته مکاری و سته مکاره کانه که ده لی "شه ره فيکی گه وره به و که سه ده بپردري که سته مکاریک بکوزي" (۱۸).

لای نه رستو چ سته مکاره کان و چ سيسته مه سته مکاره ییه کان بۆ ناگان له ژيانیک که له لایه ن عه قله وه ريئومایي ده کريت. نه و ژيانه ی که سروشت ده یخوایي، نه و ان له لایه ن غه ریزه وه ريئومایي ده کرين. "سته مکاره کان له کازيوه وه که روژيان ده ست پیده که ن، هه موو رژه که له غه رق بوون له شه هوه تدا ده ییه نه سه ر" و "ته شويقی ره عيه تيش ده که ن که په پره وی له ئازادييه کی فاسدو به د به که ن" (۱۹) نه مه ش واته ته شويق کردنی جه ماوه ر (maltitude - masses) بۆ بوون به کۆيله ی ئاره زوو و غه ریزه کانیا. لای نه رستو "ئاره زوو ئاره لایکی کيوي یه و عه قلی فره مانپه واکان فاسد ده کا" (۲۰) له به ره وه ی چ سته مکارو چ ره عيه ت له لایه ن ئاره زوو وه لیده خوپردرين، سته مکاری که هېچ سنوريک نانا سي نه گه ری نه وه ی هه یه که هه رکاريکی به دو له خه یال به ده ر نه نجامیدا. نه رستو ده لی: "راستيه که ی نه وه یه که گه وره ترين تاوان به وه ی زیاده رو یی یه وه نه نجام ده دريت نه ک پيويستی"، که واته سته مکاری تاوانیکی گه وره یه نه ک به ته نیا ده ره ق به هاو نيشتمانیا به لکو دژ به سروشتيش، گه ر شاری چاک ريکخستنيکی سروشتی بیت و چاو له ژيانی عه قلی بپریت، نه و سته مکاری هه واکه شيکی ناسروشتييه و، لاقه (اغتصاب) کردنی هه موو به هره و تواناکانی مرقفه و، ته نیا ده غده غه ی به دترين شت له ئينساندا ده کا. سته مکاری

دەرگاځستنه سهرپشته له بهر دهم ئاره زووه كيويي يه كاندا، ئه و ئاره زووانه ي كه سنور ناسن، ئه و ئاره زووانه ي له دهست جله وي عه قل ه لاتون، ئيدي له ژيرسايه ي ئه م سيسته مه دا ده بيت چاوه پواني هه موو شتيك بكه ين، ئه و سيسته مه بهرجه سته بووي ئيرۆسه، ئه و سيسته مه عه ده ميه تيكي ته مام عه ياره چونكه تييدا هه مووشت ره وايه، چونكه تييدا عه قل تيرۆر كراوه .

له كتيبي سيپه مي سياسي تدا، ئه رستق دهست ده كاته قسه كردن له سهر سروشتي هاوالاتي (citizenship)، به دوايدا جوړه كاني رژيم و جياوازي نيوانيان و ئيدعاكانيان بو عه داله تي سياسي. هاوالاتي بريتييه له و كه سه ي كه به شداري ده كا له حوكمداو ئنجا حوكم ده كړي. هاوالاتي له بهر پتوه بردني عه داله تدا به شداريده كا، له كاروباري شاردا رولي خوي هه يه، هاوالاتي چاك ده بيت بزانييت "چون وهك ئينساني ئازاد حوكم بكاو چونيش وهك ئينساني ئازاد گوي رايه ل بيت".

شوناسي شار له و كه سانه وه سهرچاوه ده گري كه هاوالاتي نه وشارهن (politia). به شيوه يه كي گشتي هاوالاتي ده شي واپيناسه بكرئ وهك نه وه ي نه وكه سه يه كه به شداري ده كا له پرۆسه ي برپيارداندا، ياخود به شي خوي هه يه و رولي له فهرانپه وايه تيكردندا، جيا له ريگاي به فعلي بووني پۆست يا ئوفيس ياخود بووني مافي دهنگدان له بواري مه ده نيداو له نه نجومه نه كاندا، و "نه وه ي زۆرتر كاريكه رتره له جيا كردنه وه ي هاوالاتي له هه موو شتيكي دي بريتييه له به شداري كردني له حوكمدان (judgement) و وهرگرتني پۆستيكا." (٢١)

هاوالاتي بوون به ناچاري له ده ستوريكه وه بو
ده ستوريكي دي جياوازه له بهر ئه م هوپه پيناسه ي ئيمه
بو هاوالاتي زياتر به سهر ديموكراسيدا ده سه لاتي و بو
ئو ده ستوره گونجاوه، رهنكه گونجاوئيش بي بو
ده ستوره كاني دي به لام مه رجيش نيه. چونكه
له هه ندي ده ستوردا جه سته يهك نيه كه پيك هاتييت
له خه لك ي ياخود نه نجومه نيك بووني نيه، ته نيا
كو بوونه وه ي ناو به ناو نه بيت، و رهنكه عه داله تيش
ئيداره بكردي هه رشته به پتي خوي.. به لام ده شي
پيناسه كه مان به سهر ده ستوره كاني تريشا
بچه سپي.. به له بهر چا وگرتني ئه و خالانه، ئاشكرا بوو كه
هاوالاتي كييه. هه ركاتيك كه سيك بووه خاوه ني مافي

به‌شداريکردن له‌پوست يا ئۆفيسدا، هه‌بوونی مافی
 مشاوه‌ره‌کردن، ياخود مافی به‌شداريکردن
 له‌کاروباري قه‌زائي، ئيمه‌ نه‌وکه‌سه‌ به‌هاولاتي نه‌و شاره
 ده‌ناسينه‌وه‌و ژماره‌ي نه‌و که‌سانه‌ که‌ هينده‌ زوړين قا
 بتوانن زياتيکي خود - که‌فا بوخويان داين بکه‌ن
 نه‌وا به‌و کومه‌له‌يه‌ش ده‌لین شار. (۲۲)

سياست بریتیه له‌ناوان، پیناسه‌کردن، و توانای حوکم کردن، که‌ رووده‌دا له‌و
 ره‌وته‌دا که‌ له‌ریگای نه‌و کرده‌وانه‌وه‌ داده‌م‌زړی. له‌دواشیکردنه‌وه‌دا، هاولاتی
 وه‌زیفه‌ی رژيمه‌، نه‌وکه‌سانه‌ی که‌ هاولاتی دیموکراسین مه‌رج نییه‌ وه‌کو نه‌وان واین
 که‌له‌ژیر سایه‌ی ئولیکارشیدا ده‌ژین. لیږه‌وه‌، شوناسی شار له‌دوا قوناغدا له‌لایه‌ن
 تایپی نه‌و رژيمه‌وه‌ دیاریده‌کړی که‌ هه‌یه‌تی، نه‌ک جوگرافیا یا هه‌ر فاکته‌ریکی دی.
 رژیمیش بریتیه له‌چونیته‌ی ریڅستنی شار. رژیم رهنګدانه‌وه‌ی واقیعه‌ سیاسیه
 بنه‌په‌تیبه‌کانه‌، په‌یوه‌ندی ده‌سته‌لاتداریتی، و په‌یوه‌ندی گروپه‌ جیاوازه‌کان که‌
 شارئ پیک ده‌هینن، به‌مانایه‌کی دیکه‌ش کلاسی له‌رووی سیاسیه‌وه‌ خاوه‌ن
 ده‌سته‌لات، جه‌سته‌ی حوکم که‌ر نه‌وشته‌یه‌ که‌ پئی ده‌لین رژیم.

له‌سه‌ره‌تادا ناماژده‌مان به‌جوړی رژيمه‌کان دا، لیږه‌دا وه‌ک بیره‌ینانه‌وه‌ نه‌مجاره
 ده‌لین که‌ نه‌رستو شه‌ش جوړ رژیم دیاریده‌کا: شاهه‌نشاھی که‌ بریتیه له‌و شیوه
 حوکمه‌ی - یه‌ک - پیاو یا فه‌رمانپه‌وايه‌تی شا، سته‌مکاری که‌ شیوه‌یه‌کی فاسدی
 حوکمی شاهه‌نشاھیه‌، فه‌رمانپه‌وايه‌تی چه‌ند که‌سټیک که‌ ده‌شی‌ یاشیوه‌ی
 ئورستوکراسی بگریته‌ خوی، بویه‌شه‌ پئی ده‌گوتریت ئورستوکراسی له‌به‌ر دووه‌و:
 چاکترین که‌سی فه‌رمانپه‌وايه‌تی ده‌که‌ن، یاخود چاکترین که‌سه‌کان
 له‌فه‌رمانپه‌وايه‌تی کردندا چاو له‌باشترین و چاکترین شت ده‌بن بوشار،
 فه‌رمانپه‌وايه‌تی چه‌ند که‌سټیک ده‌شی‌ شیوه‌ی ئولیکارشی له‌خوبگری که‌ شیوه‌یه‌کی
 فاسدی ئورستوکراسیه‌؛ نجا فه‌رمانپه‌وايه‌تی کردنی زوړبه‌ که‌ فاسدترین شیوه‌ی
 بریتیه له‌ دیموکراسی و باشترین شیوه‌شی ده‌شی‌ت ناوب‌بریت به‌رژیمی
 (politia — polity) حوکمی ده‌ستوری، وه‌ک ده‌بینین سته‌مکاری شیوه‌یه‌کی
 فاسدی حوکمی شاهه‌نشاھیه‌.

یه‌که‌م شتیک که‌ ده‌بیټ ده‌رباره‌ی سته‌مکاری بیزانین نه‌وه‌یه‌ که‌سته‌مکاری
 وه‌زیفه‌ی خیزان و شار به‌سه‌ریه‌کدا ده‌شی‌وینی. له‌گه‌شه‌کردن و گه‌وره‌بوونی ئینساندا
 وه‌زیفه‌ی خیزان بریتیه له‌فهرامه‌م کردنی ژیان و پیوستیه‌کانی ژیان تا دواي نه‌وه‌

ئىنسان بىر لەكارە سىياسى و عەقلىيە گەرەكان بىكاته وە كە خۆى بواری مەدەنى پىك دەهیتن. مەبەست و نیاز لەخیزان ژيانە نەك ژيانى چاك. لىزەو و نەرسى ئابوورى بەتۆكەرى سىياسەت دەزانى، بەلام بەپای نەرسى سىستەمىكارىت و ەموو وەزىفەكان بەسەرەكدا دەشتوینى، شوینى شتەكان دەگۆپى، ئەو و سىياسىيە لەسیاسەت دايدەبۆى، ەاونىشتەمانىتى، بەشدارىکردن لەسیاسەتدا، ئەنجومەنەكان، توانای بپاردان، ەەرەمووى شوین و وەزىفەیان دەگۆپى، سىياسەت لەهونەرى فەرمانرەوايەتى كردن و بەشدارىکردن لەكاروبارى مەدەنىيە و دەگۆپىتە سەر رىكخستنى خیزان، واتە ئابوورى. لىزەو لەستەمكارىدا خۆرى سىياسەت ئاوادەبىت و شەوى يەلداى ئابوورى دەست پىدەكا.

لاى نەرسى سامان (wealth) ەوكارە بۆ گەيشتن بەئامانج، نەك خۆى لەخۆیدا ئامانج بىت. كاتىك كە سامان و كەلەكەکردنى سامان بىتە ئامانج ئەو ەلەيەكى ئەخلاقى گەرەيه، چونكە لەبىرکردنى ئامانجە سەرەككەيەكەى ژيانە، واتە ەبوونى ژيانىكى چاك، بەلام كاتىك ئىنسانەكان ئەم پىووستى بوونە وەك ەوكار تىكەل بەپىووستى بوونى مۆتلەق دەكەن، خۆيان تەسلىمى ەوكار دەكەن نەك ئامانج. ئىمە دەزانن چىژ پىووستە بۆ بەختەو وەرى بەلام كاتىك چىژ دەبىتە ئامانج، ئىنسانەكان تەسلىمى چىژ دەبن و تەنيا وىلى چىژ دەبن، چىژ دەبىتە ئامانج، لەم رىگەيەشەو ئىنسانەكان دەبنە كۆيلەى چىژ، ەەر بەم شىوەيەش دەبنە كۆيلەى سامان.

هەندى خەلك لەوباو ەرەدان كەزىادکردن
 (زىادکردنى سامان و مۆلكدارى - وەرگىز) وەزىفەى
 خیزان و بەرپۆ ەبردنى خیزانە.. ەوى ئەو وى كە
 خەلكى ئەم ئايدىايە لەسەرياندا پەرورەدە دەكەن
 رەنگە ئەو ەبىت كە ئەوان بەپەرۆش بۆژيان، بەلام نەك
 ژيانىكى چاك، لىزەو نەرەزووى ژيان بى سنوور
 دەبىت، نەرەزووى زۆرتىرین برىش دەكەن تا بەردەوام
 بن. ەندىكى دى، لەكاتىكدا چاو لەژيانىكى چاك
 دەبرن، ەول دەدەن دەستیان بەوشتە بگا كە
 بنەرەتییە بۆچىژى جەستە ئەمەش وادەردەكەوى
 كەبشت بەهەبوونى مۆلكدارىتى بىستى، ەموو
 چالاككەيان لەدەورى بىزنس و بەدەستەينانى
 شەك دەخولیتەو.. ئەم خەلكە ەموو مەهارەت
 دەگۆرنەو ەسەرمەهارەتى بەدەست ەينانى شەك،
 وەك ئەو وى كە ئەمە ئامانج بىت، ەمووشتەكانى دى
 دەبىت خزمەتى ئەم ئامانجە بكەن. (۲۳)

لای ئەرستۆ "کۆیلایه تیه که ته نیا ئاره زووی ئه وه بکهین که بژین، له جیاتی ئه وهی که چاک بژین، کۆیلایه تیه که دوا ی راو و سه رنجی زۆریه بکه وین له جیاتی ئه وهی که ناچار یان بکهین گوێ له پای ئیمه بگرن یا ویلێ پاره بین و هیچ غه میك و بیریکمان نه بیته لای ئه وشتهی که مه زو نه جیهه".

ئەرستۆ ئه وه ناشاریته وه که بیژی له بازرگانی ده بیته وه، هه موو کۆبوونه وه یه کی بازرگانی یا ئابووری له شار جیا ده کاته وه وه ک سیسته میکی سیاسی، به ومانایه ی که شار ئامانجه که یه و خوشی هۆکارێکه بۆ گه یشتن به ژانیکی چاک. سته مکار ئه م موعاده له یه ده شیوینی و شار له بنکه یه کی سیاسیه وه که تییدا به حه قیقه ت بوونی خۆی ده گا، ده گزێته سه ر بنکه یه کی ئابووری و که له که بوونی سامان ده کاته ئامانجی ژیان که ئه مه ش لای ئەرستۆ ده ست درێژی کردنه بۆ سه ر وشت. لیڤه وه سته مکار ئه و که سه یه که به وشیه وه له گه ل شار مامه له ده کا وه که ئه وهی که خیزان بیت، وه که کۆمه له یه کی ئابوری لیی ده پوانی که ئامانجی سه ره کی به ده سته پنانی سامانه. له رووی سیاسیه وه ئه مه ستراتیژی ته یکی تری سته مکاری و سته مکاره بۆرێگه گرتن له هاو لاتیان تابیر له پرس یاره سیاسیه جیدییه کان نه که نه وه، دروست کردنی حاله تیکی ئه و تو که سه رجه م خه لکی سه رقائی کاربن و هه میشه ش له کۆلیدا بژین. ژیا نی ئابووری و غه رق بوون له ژیا نی ئابووریدا ده بیته مایه ی پووکانه وهی ژیا نی سیاسی که ژیا نه به نه په تیه که یه. به زمانی هانا ئارپنت ئه مه داگیر کردنی بواری مه ده نی (public) ه له لایه ن بواری شه خسی یا تاییه ته وه (private). یه کێک له مه رجه کانی بوونه مرقو و ئازاد بوون بریتیه له توانای بریار دان و به جیه پنانی بریارو به هره ی هوکمدان، وه که هاو لاتییه کی شار، بریار دان و هوکمدان ده باره ی ژیا نی چاک و چۆنیه تی جیه جی کردنی.

تا ئه وشوینه ی باشترین ده ستوور شوینی مه به ست بیت، هاو لاتی ئه و که سه یه که ده توانی فه رمان په وایه تی بکا و ده توانی فه رمان په وایه تی هه لبریزی و، فه رمان په وایه تی بکری له و دیده وه بۆ ژیان که په پیتی فه زیله ته. (۲۴) بریار دانی سیاسی که له چه ند قه نه واتیکه وه به ئه نجام ده گه یه نریت له وانه ئه خومه نه کان لای ئەرستۆ ره هه ندیکی گرنگ له خۆ ده گری ئه ویش حیکمه تی عه مه لیه (phronesis).

ئو قه ناعه ته هیه که که سی حه کیم ئو که سه یه ده توانی بریار دا به شیوه یه کی دروست له سه ر ئه وشته ی چاکه و به سووده بوخوی، نه ک سه باره ت به شتی جزئی، وه کو چی باشه بۆ ته ندروستی و لایه نی فیزیکی، به لکو

ئەۋەستە چىيە كە يېۋىستە بۇ ژيان يەشۋەيەكى گىشتى.
 نىشانەى ئەمە ئەۋراستىيەيە كە ئىمە خەلگائىك
 بەھكەم ناۋ دەبەين كائىك تۈانيان جىساب بۇ چەند
 ئامانجىكى جىدى بىكەن (لە دەرەۋەى بواری ھونەر)
 ھەرۋەھا بەشۋەيەكى گىشتى ئەۋ يىۋەى كە بتۈانى
 بىر يارىدا ئەۋە ھەكىمە. (۲۵)

ھىكمەتى عەمەلى بەشۋەيەكى گىشتى واتە مەرىفەى ئامانجە گونجاۋەكانى
 ژيانى مۇۋ، لەگەل زانىنى ھۆكارە ئەخلاقى و سىياسىيە گونجاۋەكان بۇ گەشتەن بەر
 ئامانجانە.

لەسىستەمى سەمكارىدا دانىشتۈان تۈاناي پىرسىيار كىردى ھىكمەتى عەمەلى
 لەدەست دەدەن، تۈاناي بىر يارىدان و بەھرى ھۆكمدانىان كال دەبىتەۋە لەمەر
 پىرسىيار كىشە گىرنگەكانى ژيانەۋە (لەدۈنيای مۇدىرن ئەمە دووبارە دەبىتەۋە).
 لەناۋبىردى ئەم تۈانايەۋ لەبىر كىردى پىرسىيارە گىرنگەكەى "ژيانى چاك چىيە؟"
 لەسىستەمى سەمكارىدا بەدۈايدا زىنجىرەك كىشەى تر دەھىتتە لەۋانە دانىشتۈان
 ئىدى پىرسىيار ناكەن كە ئايا ئالتەرناتىقى دى ھەيە بۇ ۋەزى ھەنۈكە. نەك
 دانىشتۈان ئىدى پىرسىيار لەكىشە سىياسىيەكان ناكەن بەلگۈ ئىدى ھەر ھەموو
 لەجىھانە بىچۈكە تايىبەتەكەى خۇياندا زىندانى دەبن، بەلگۈ ھەستى ھاۋبەشى،
 ھەستى بىر كىردەۋە لەكۆمەل ۋ جقات، بەرەۋ كال بۈۋنەۋە دەپۋا.
 لەھالەتە سىروشتىيەكەدا ئىنسانەكان لەجقاتى سىياسىدا دەژىن لەسەر بناغەى
 ھاۋرىيەتتەۋە ئەمەش دەبىتە مايەى زال بۈۋن بەسەر تەنبايداۋ گەشە كىردى بەھرەۋ
 تۈاناکانى مۇۋ.

خۇش وىستىنى ھاۋرى، واتە خۇش وىستىنى شتەكانى
 خۇ. لەبەر ئەۋەى دى، كائىك پىۋىك دەبىتە ھاۋرىى
 پىۋىكى دى، دەبىتە چاكەى ئەۋى دى، بەم شىۋەيە
 ھەرىكە چاكەۋ شى خۇى خۇش دەۋىت، ۋ ئەۋ
 پاداشتەش دەداتەۋە كەلەۋى ترەۋە بەدەستى گەشتەۋە
 لەرىگەى ئاۋاتخۈاستىنى چاكەۋە بۇ ئەۋى دى ۋ
 دانى چىژ پى. عىبارەتتە ھەيە دەلەت "بەتەنگەۋە
 ھاتن بەشدارى كىردەن" ئەم خاسىەتەش خاسىەتى
 ھاۋرىەتى پىۋە چاكەكانن.

گەر ئۇمە حالەتە سىرۇشتىيە كە بىت، ئۇ سىتە مكارى حالەتە ناسىرۇشتىيە كە يە .
 سىتە مكارى كارىك دە كا كە "بە تەنگە وە هاتن" وەك هەستىكى نە جىبى ئىنسانە كانى
 ناوشار لە ناوبچى، جقات بىتۆتە وە ئىنسانە كان نەك تە نىابن بە لكو پە يۈە ندىيەك
 لە نىوانىاندا دە خولقېتى كە پە يۈە ندىيەكى سىتە مكارانە يە، نەك هاوپى نابن بە لكو
 دە بىنە سىتە مكار بە سە رىە كترە وە، نەك بە تەنگە وە هاتن كال دە بىتە وە بە لكو ترس
 ئۇ مجارە دە بىتە فەرمانرە وای نىو پە يۈە ندىيە كان. لىرە وە سىتە مكارى ئۇ
 سىستە مە يە كە تىيدا هەستى كۆمە ل بوون، سەر بە كۆمە ل و جقات بوون، هەستى
 هاوبە شى و بە تەنگە وە هاتن دە مرىت. لە جىياتى هاوكارى و هاوغە مى و هاودە ردى و
 پىكە وە بىر كىردنە وە و گىتوگۇ كىردن لە سەر باشتىن زىان، پە يۈە ندىيە كان شىوە ي
 خود پە رستى، بە كارمىنانى يە كتر، دوزمنا يە تى، گومان كىردن، و ئنجا تە نىايى موتە ق
 لە خۆ دە گىرن. لىرە وە شارىك سەر رە ل دە دا كە شارى كە سە ئازادە كان نىيە، بە لكو
 شارىكە كە تىيدا پە يۈە ندىيە كان دە بىنە پە يۈە ندى سەر وە رو كۆيلە، يە كىك بىزى
 دىتە وە، ئۇ دى حە سوودى هە يە، شارىك كە تىيدا هاوپىيە تى و هاوپى چاك
 دە گمە ن دە بىت، تىيدا خۆرى بە تەنگە وە هاتن ئاوا دە بىت و شە وى بوغز بالى
 بە سە ردا دە كىشى.

بەندى چوارەم

كۆلەكەكانى ستمەكارى: ترس، عەشق، خووى پەرستىن و گۆشەگىرى
خوئندىنەۋەى دوو كىتەبى مۆنتىسىكىو
"رۆحى ياساكان" و "نامە فارسىيەكان"

پیشہ کی:

لہ نیو ژمارہ یہ کی کہ می بریارہ کان، ئەوانەى لە پشت ریشەکانى ترادسیۆنى لیبرالەو وەستان، وەك ھۆبزو سپنۆزاولۆك، شوینى مۆنتسیکیو جیى گومان نییە. کۆمەلای چەمك و ئایدیا كە ئەمڕۆ بەشیكەن لە قاموسى سیاسى و بوونەتە ھەستى ھاوبەش (Common Sense) داھینانى مۆنتسیکیون، مۆنتسیکیو بریارىكى مۆدیرنتى سیاسى بوو بەپلەى ئیمتياز.

لەكتیبه گرنگەكەیدا، "رۆحى یاساكان"، ئەو جەغدەكاتە سەرھەماسەتى رۆحى مەدەنى public یاخود فەزیلەتى مەدەنى public virtue كە ھۆكارىكى زیندوو راگرتنى جقاتە (Community). تیگەیشتنى كلاسك بۆ فەزیلەت تیگەیشتنىكى نا - ئیگالیتارى - نا - یەكسانى خوازی - بوو: فەزیلەت كۆمەلای داواكارى دەخستە بەردەم ئینسانەكان، ئەوانەى كە یەكسان نەبوون، كە یەكسان بوون چ لەتوانا و چ لەمەوقەدا، و لەریگای داوو پێنك - ستانداردى - فەزیلەتەو ە عادالترین شیۆەى حكومت وا دەردەكەوت كە بریتى بیٹ لەئەستۆكراسى، مۆنتسیکیو پێی وابوو كە راستى فەزیلەى كەشف كردوو لەسیستەمى كۆماریدا (Republic) كە ئەو سیستەمە پراكتیكى دەكا، وەك دژە بۆچونىك لەمەپ فەزیلەتەو بەو شیۆەى كە فەیلەسوفەكانى كلاسك لەفەزیلەت گەیشتبوون. مەبەستیش لەسیستەمى كۆمارى واتە سیستەمى دام و دەستگا و یاساكان. مۆنتسیکیو لەلایەكى دیکەو ە غەمى ئەو ە دەخوارد كە سیستەمى یا كۆمەلگایەك دايمە زۆریندری كە ئەمڕۆ ژانە ناو ریزدەكری وەك "كۆمەلگایەكى مرۆفدۆستانە" (humanized). لەراستیدا لەگەل مۆنتسیکیوو بەھۆى مۆنتسیکیوو ە بوو كە "مرۆفایەتى" (humanity) وەك چەمك و ئایدیایەك شوینى چەمك و ئایدیای مەسیحیانەى "خیر" (charity) ى گرتەو ە وەك چەمكى سەرەكى لەگوتارى سیاسیدا. ئەو دەویست ریشەكانى ئەم سۆزو ەماسەتە، مرۆفایەتى، بخاتە بەررووناكى و ئەو ەل و مەرچە سیاسیانەش بدۆزیتەو ە كە دەبنە مایەى پالپشت و برەو پیدانى ئەم سۆزو ەماسەتە، مرۆفایەتى. ەرو ەا پرسیارى

"ئازادی ئىنسان" چىيە، كامە سىستەمى سىياسى دەتوانى ئەم ئازادىيە فەراھەم بىكا، مەبەستى سەرەكى "رۆحى ياساكان" ە.

فەلسەفەيەكە كە لەپېشەكى كىتېبى يەكەمى "رۆحى ياساكان" دا ناسىنراو ە دوو ئامانجى ەيە: تېگەيشتەن لەھەمە چەشنەيى ياسا ئىنسانىيەكان و عورف (moris) (ياسا نەنووسراو ەكان)، وە ئامانجى دوو ەم، كۆمەك كەردنى ەر حەكومەتى كە گوئى لەراوئى بىريارەكان بگرئى. ئامانجى يەكەم تېۋرىيە و دوو ەم ەمەلى. پەيوەندىشيان لەكىشەي "ياسا" خۆيە وە سەرچاو ە دەرگى. لەدەست پىكەردنە بەناو بانگەكەيدا بۆ دارىشتنى تېگەيشتەن لەياسا، مۆنتسىكيو ياساكان وا پىئاسە دەكا، لەچەرتىن مانادا، وەك پەيوەندىە پېۋىستەكان كە لەسروشى شەكانە وە سەرچاو ە دەرگن. ياساكان بىرتىن لە پەيوەندىيەكان: بونىكى مەوزوعى و پېۋىستىان ەيە. ياساكان فەرمانەرەوايەتى كەردارى ەموو شەكان دەرگەن، ەي خودا لەسەر جىهان، ەي جەستەكان لەسەر يەكتر، بەم شىۋەيە تا دواي ئەم حالەتە ياسايە گەردونىيە ئەو پىشەيەيەكە دەبىت لەپىگەو ەي لەياسا ئىنسانى بېوانىن. بەلام زاراو ەي "ياسا" زاراو ەيەكى ئاشكرانىيە و چەند مانايەك لەخۆدەگرئى: لەتەشرىعى ئىنسانىدا ياسا ماناي ياسا دانەر لەخۆ دەگرئى، راگەياندنى ياسا بۆ ئەوانەي كە دەبىت پەپرەوي لى بكن، لەلەيەكى دىكەو ە ياسا واتە جى بەجىكەردنى (enforcement). ياسا بەماناي رازى بوون لەسەر شتېك، اقرار، قەدەغە كەردن. ەتد. بەلگە نەويستەكە پىش ياسا ئىنسانىيەكان ئىنسان دىت. لىرەو ە بۆ تېگەيشتەن لەھەمە چەشنەيى ياسا ئىنسانىيەكان ئىمە دەبىت وىئاي ئەو بەكەين كە ئەو ياسايانە لەسروشى ئىنسانەو ە ەاتوون كەو ەك بەكرېك كە خاوەنى كەردارەكانە لەئىو رەوتە كۆمەلەيەتى و سروشىيەكاندا. جىاوازي و ەمە چەشنەيى ئەو رەوتانە خۆي بەماناي ەمە چەشنەيى كاروبارى ئىنسانەكان دىت، لەھەمان كاتىشدا ئەو رەوتانە لەمىژووي ەموو نەتەو ەكان دەدوئى، بەو مەرچەي كە ئىمە پرنسىپە گشتىيەكان بزانىن كە لەم مەسەلەيدا شوئىنى پەيوەندىن، بەو مەرچەي كە لەحالەتە ئىستىسنايەكان بگەين و حىسابيان بۆ بگەين، لەوانە مەھارەتى سىياسى، شانس و ەتد. زانستە مۆفقىيەكان پېۋىستى بە لىكۆلئىنەو ە مىژوويەكان ەيە و داواي دەكا، ئەم لىكۆلئىنەوانەش پەيوەندى نىوان تىوورى و پراكىك رۆشن دەرگەنەو ە، ەرو ەا ئەو پىرسىارەش دەخەنە روو: ئىنسانەكان چۆن بوون پىش دارىشتنى ياسا ئىنسانىيەكان؟ بۆچى ئەو ياسايانە سەريان ەلدا.

ەر لەسەر تاو ە، خواستى پىئاسەيەك بۆ ياسا، مۆنتسىكيو وادىارە كە ئەو بۆچوونە قبول بكا دەربارەي ياسا كە ياسا وەك بەيانكەردنى ەقل دەبىنى^(۱) ياخود

له راستیدا یاسا هیچ نییه جگه له خودی عقل^(۳) که هر له سهره تای زه مه نه وه بوونی هه بوه (واته یاسا وهك عه قلو وهك به یانکردنی عقل) به لام چاوه پروانی هه لو بۆنه یه کی گونجایی کرد تا خوئی بۆ مرقایه تی ده ربخا و نیشان بدا. یاسا وهك ئامرازێك سهر هه لده دا بۆ سهر کو تکردنی کۆمه لێ غه ریزه، که لکه له، و ئنجا جه نگو جه دال چ له ناو کۆمه لگایه کدا یاخود له نیوان کۆمه لگا کاند، له ناو کۆمه لگا دا، په یوه ندی نیوان فه رمان په واکان و فه رمان به سهر دراوه کان (یاسای سیاسی) و په یوه ندی هاو نیشتمانییه ک به هاو نیشتمانییه کی تره وه (یاسای مه ده نی) ئه مانه داده مه زریندرین به شیوه یه ک و به نیازی یه کخستنی جقاتیک که گهر ئه م یاسایانه نه بن ئه و ئه و جقاته وجودی نابیت وه بگره یه کتر ته فروتونا ده که ن. ئایدیای ماف، عه داله ت، ئه رک ههر هه موو له ئایدیای یاسا وه سهرچاوه ده گرن و پیش ئه و بوونیان نییه. به پای مۆنتسیکیو ئینسان به سروشت یا به ئه سل هۆشیاری یا ههستی واجب، یا ئه رک ناناسیت، به مانایه کی دی ههست کردن به لیپرسراوی و ئه رک به رانبهر ئه وانی دیکه حاله تیکی سروشتی نییه به لکو زاده ی په روه رده کردنی عقله، زاده ی کامل بونه.

مۆنتسیکیو ده لێ:

یاسا به شیوه یه کی گشتی، بریتیه له عقلی ئینسان
تا ئه و شوینه ی که حوکمی خه لکانی گۆی زهوی
ده کا، و یاسا سیاسی و مه ده نییه کانی ههر نه ته وه یه ک
ده بیت ئه و مه سه لانه بیت که ئه م عقله ی ئینسان
به سه ریا ندا ده چه سپی (۳)

یاساکانی ههر نه ته وه یه ده بیت ببه ستریتته وه به شیوه و جوړی ئه و حوکمه ته ی که هه یه تی (واته ئه و نه ته وه یه)، هه لو مه رچی فیزیکی ئه و نه ته وه یه، (بۆنومه ئاوو هه و، جوگرافیا) ئنجا هه لو مه رچی کۆمه لایه تی (بۆنومه ئازادی، بۆچوونی ئه و خه لکه به رانبهر به ئازادی، عورف، عادات، بازرگانی، ئایین). هه موو په یوه ندیه کانی که یاساکان هه یانه ده بیت هه یان بیت، هه موو پیکه وه رۆحی یاساکان پیک ده مینن. لێره وه کتیبی "رۆحی یاساکان" رافه کردنی کۆمه لێ شتی جیاوازه که په یوه ندیان به یاسا وه هه یه.

مۆنتسیکیو وهك تیۆریستیکی فه لسه فه ی سیاسی زیاتر له ریگای کتیبی "رۆحی یاساکان" وه که له سالی ۱۷۴۸ دا چاپی کردوه ده ناسریتته وه وهك له ریگای کتیبی "نامه فارسییه کان" که له سالی ۱۷۲۱ دا چاپی کردوه یه که مین کتیبیت. به لام به رای من کتیبی "نامه فارسییه کان" گرنگیه کی له پاره به ده ری هه یه. له لایه که وه

رهگو ریشه‌ی کۆمه‌لّی چه‌مک و ئایدیا که دواچار له "رۆحی یاساکان" دا ته‌واو شیوه ده‌گرن، سه‌ره‌تا له‌کتیبی "نامه فارسییه‌کان" دا ده‌توانین بیانبینینه‌وه. له‌لایه‌کی دیکه‌شه‌وه ئه‌م کتیبه به‌هایه‌کی ئه‌ده‌بی و ریتۆریکی و تیۆری گه‌وره‌ی هیه. وه‌سف کردنی "نامه فارسییه‌کان" ئاسان نییه، به‌لام ئاشکراترین خاسیه‌تی ئه‌و نامه‌نه هه‌مه‌چه‌شنه‌یه، هه‌مه‌چه‌شنه‌یی باب‌ته‌کانی ئه‌و نامه‌نه: ئه‌ده‌ب، هه‌ریم، میناتۆر، ئاین، سته‌مکاری، عه‌شق، ترس، عادات و ته‌قالید، په‌یوه‌ندی ژن و پیاو، کۆنترۆل، خۆره‌لات و ئه‌وروپا (گومان نییه له‌وه‌ی که "نامه فارسییه‌کان" سه‌ره‌تای دروستکردنی هاوکێشه یا دوو دژه‌یه‌کی خۆره‌لات و ئه‌وروپایه، واته سه‌ره‌تای گوتاری ئۆرینتالیزمه و ویناکردن و دروستکردنی خۆره‌لات وه‌کو مه‌خلوقێکی ناو خه‌یالی ئینسانی ئه‌وروپی). زۆربه‌ی نامه‌کان به‌شیوه‌یه‌ک ریک‌خراون که له‌لایه‌که‌وه بۆچوونی میتافیزیکی له‌خۆ بگرن له‌پال ته‌نزی کۆمه‌لایه‌تی، مه‌زه‌نه‌کردنی میژوویی ده‌رباره‌ی ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی و ئنجا نیشاندانی سته‌مکاری فارسی و .. هتد. له‌لایه‌کی دیکه‌وه ئه‌م کتیبه له‌چه‌ند به‌شێک پیکهاتوه له‌وانه ده‌رباره‌ی ژبانی فه‌ره‌نسی و کۆمه‌لگای فه‌ره‌نسی له‌ریگای ئه‌و نامه‌نه‌وه که وه‌ک راپۆرت وان له‌فه‌ره‌نساوه ده‌نێردرێنه‌وه بۆ ولاتی فارس، ئه‌مه دوا‌ی ئه‌و به‌شانه‌ی که دوو فارس ولاته‌که‌یان جێده‌هێلن، ئۆزبه‌ک و ریکا، وێلێ رۆشن‌گه‌رین له‌ئه‌وروپا، ئنجا ئه‌و به‌شانه‌ی که له‌هه‌ره‌سه‌هێنانی دیسپلینی له‌نیۆ هه‌رمی ئۆزبه‌کدا ده‌بینین. له‌سه‌ره‌تا‌دا تۆنی نامه‌کان گه‌شبینانه‌یه، به‌لام له‌دوا‌ییدا فه‌رنسا دوو‌چاری کاره‌ساتی دراوی ده‌بێت، و له‌ولاتی فارسیشدا دوژمنایه‌تی شوینی عه‌شق ده‌گرێته‌وه، ئه‌مه‌ش له‌سه‌ر تۆنی نامه‌کان ره‌نگ ده‌داته‌وه.

مه‌به‌ستی سه‌ره‌کی مۆنتسکیو له‌کتیبی "نامه فارسییه‌کان" دا نیشاندان و وه‌سفکردنی سته‌مکارییه (Despotism) له‌توندوتیژترین شیوه‌یدا، تا‌کو فه‌ره‌نسییه‌کان عیبه‌رتی لیوه‌ریگرن و له‌ده‌وری سیسته‌می ئه‌نجومه‌نه‌کان کۆبینه‌وه که له‌لایه‌ن ریجنت (Regent) وه‌ دامه‌زێنرا‌بوون، ریگپت دیوکی، ئۆرلینس بوو تا فه‌ره‌نسییه‌کان دووره‌ په‌ریزی بکه‌ن له‌سه‌ره‌لدانی وه‌زیره زۆر به‌ده‌سته‌لاته‌کان، بۆ نمونه که‌سانی وه‌ک لویفیس (Louvois)، تاریگه نه‌ده‌ن که سیسته‌میکی سته‌مکاری وه‌کو فارسی و تورکی له‌فه‌ره‌نسا شوین پێی خۆی بکاته‌وه. لیژه‌دا ده‌بێت سه‌ره‌نجی خا‌لیکی گرنگ بده‌ین ئه‌ویش ئه‌وه‌یه که نیشاندانی سته‌مکاری فارسی و تورکی و گه‌نده‌لی سیاسیه‌ی ئه‌و سیسته‌مه خۆره‌لاتیانه خۆی له‌خۆیدا ئامانج نییه، هه‌روه‌ها مه‌به‌ست و نیاز هه‌لێکی میژوویی و مه‌عریفی نییه به‌لکو ئامانجی سه‌ره‌کی له‌لایه‌که‌وه به‌ئه‌وی دیکه‌ کردنه (othering) و له‌لایه‌کی دیکه‌وه جه‌غدکردنه سه‌ر

دنیاو مالی خویه (نیمه - us)، له م هاوکیښه یه دا ئه وهی له م هرکه زدايه (نیمه ی نه وروپی) هوشیارین و خومان له وه مووشتانه بپاریزین که ئه وی دیکه پییا نه وه ده نالینئ. تا ئه مړو رولئ نیمه ی خوره لاتئ و نیشان دانی نیمه و سیستم و کلتوری نیمه مه به ست لئ جگه له کیښه ی کونترول کردن، مه سه له یه کی دیکه ی ناشکرایه، نه ویش سه یرکردنی نیمه وه ک ناوینیه ک تا "خورئاواییه کان" یا نه وروپییه کان له به رده میدا خویان چاک بکن، خویان جوان نیشان بدن، تا نه مړو نیمه تاقیگای نه زموونه که ینونیه کانی نینسانی نه وروپی و "خورئاوایی" ین.

نه وهی که شوینی گومان نییه نه وهیه که مونتسیکیو له م کتیبه دا نه و جوړه نه ده به (Genre) هه لده بژیرئ که گونجاوه بؤ وینا کردنی نه و سته مکارییه ی که له و سه رده مانده له ناسیادا بوونیان هه بووه، له لایه کی دیکه شه وه سته مکاری ناسیایو هه ر له میژوه به بؤ خوی ببوه شوینی باسو له فیکری سیاسیدا شوینی خوی کردبوه وه، ژور پیښ مونتسیکیو، به پله یه که نه و مه سه له یه هینده ی فلسفه ی سیاسی کونه، بؤ زموونه له کتیبی سیپه می "میژووه کان" دا هیرودتس (Herodotus) باسو له و حاله ته ده کات که چوئن فارسه کان فرمانبره وایه تی شاهنشاهیان هه لېژاردو نه م مونارکیه ش چوئن دواچار ده بیته سته مکار (Despotic) له سه رده سستی شاکاندا، نه وانه ی ده یانویست که یونان داگیربکن، هیرودتس ناو له چه ندین سته مکاری فارسی ده هیئت.

مونتسیکیو به ده وری خوی کومه کی کرد له مینانه کایه وهی فه نتازیاو ته عه جوب کردن له مه پ خوره لاتوه له ریگای جه غدرکده سه ر وه حشیه ت یان سه یرو سه مه ره یی عاداتو ته قالیدی فارسی. هه روه ها نه و دیمه نه فارسییانه ی که له و نامانه دا ده یانکیښی به کاریانده یئ بؤ نیشان دانی به زه یی و رحم به رانبر به فره نسیه کان، به تایبه ت نه وانه ی که ره عیه تی (subject) سیاسی و ئاینین، ئنجا ئافره تان. به شیوه یه کی گشتی له خویندنه وهی نه م کتیبه ناسکه دا کومه لئ هه ستمان لادروست ده بی، له وانه ولاتی فارس به راستی شوینی وه حشه ت و ترسه، به لام شوینی سه رسوپمان و ئنجا شوینی ئعجابیسه. نامه کان شتی کمان ده خه نه به رده م که نزیکه له شیکردنه وهی سؤسیؤلورژییه وه به لام له ریگای زارواه خه یالیه کانه وه، شتی که ناسروشتیه نه ویش حاله تی که له حه رده ما بوونی هه یه، حاله تی که له گرژئ نیوان ژنه کان و خه ساوه کان و خه سپنه ره کاند هه یه.

(ئونه ک - Eunuch هه م مانای خه ساوو هه م مانای خه سپنه ر ده گه یه نیئت)
خالیکي تر که ده بیت سه رنجی به دین نه وهیه که له سه ده ی شانزده هه م و حه فده هه مده وه ک یه ک سه یری سته مکاری تورکی و سته مکاری فارسی ده کرا.

له کاتیکدا ئه و دوو سیستهمه سته مکارییه جیاوازیان هیه به لام له ترادیسیونی سیاسی ئه و دوو سه دهیه دا زیاتر جه غد له سه رخالی ناو کۆیی ئه و دوو سیستهمه بوو ئه ویش سته مکاری. ئه و باوه په ژۆر باو بوو که هه موو حکومه ته خۆره لاتیه کان سته مکاری بوون، وهك چۆن ئۆزبهك بۆ رهدی (Rhedi) دهنوسی:

"له و کاته وه که من له ئه و روپام، رهدی ئازیزی من،
من چه نده ها حکومه تم بینوه. حال ته که به هیج
شیوه یهك له ئاسیا ناچیت، له ئاسیا یه کدا که فرمانه روا
سیاسیه کان هه می شه و هه می شه یه کیکن"⁽⁴⁾

مۆنتسیکیو له په یوه ندی نێوان سته مکاری و شیوه کانی تری حکومه ت ده دوی له و نامانه دا. ئۆزبهك له نامه یه کدا بۆ ئیبین (Ibhen) دهنوسی:

"ژۆر به ی حکومه ته گانی ئه و روپا شاهه نشاهین، یا خود
وایان پی ده گوتری، چونکی من د لانییم که هیج
کات حکومه تیگی شاهه نشاهی بوونی هه بیته. به لانی
که مه وه سه خته بۆ حکومه تی له و جۆره بۆ ماوه یه کی
ژۆر به شیوه یه کی چاک بمینیت وه. چونکی شاهه نشاهی
حکومه تیگی توندو تیژ نامیزه، هه می شه سه ره و لیژ
ده ییت وه به ره و سته مکاری یا خود ریه بلیک (کۆماری).
ده سته لات هه می شه له لایهك مه حف ده ییت وه و له لایه کی
دی گه شه ده کا. به لام ته راز وه که هه می شه به لای میردا
سه نگه چونکی ئه و هیژی سه ربازی له ژۆر ده سته دایه"⁽⁵⁾

به پای مۆنتسیکیو چه ند شیوه یه کی ده ولت هه ن وهك بوون به هیژ نهك وهك بوون به كرده وه، به لام به هۆی ئینفعالات و كه لکه له و حه ماسه تی ئینسانه کانه وه، ئه م شیوه موجه پره دانه ی ده ولت ده یانه ویت به فعلی بینه واقعی و به رجه سته ببن. له کتییی "رۆحی یاساکان" دا ترس له سته مکاری ئاماده یه کی ته واوی هیه و مۆنتسیکیو وهك ئه گه رێك سه یری ده کاو به مه ترسیه کی گه وره ی ده زانی له حکومه ته شاهه نشاهیهیه ئه و روپیه کانداد تیۆرییه به ناو بانگه که شی، واته جیا کردنه وه ی ده سته لات هه کان، ته شریعی و ته نفیزی و قه زائی، مه به ست له و تیۆریه ش هه ولدانی که بۆ رێگه گرتن له سته مکاری، له ئه گه ری سته مکاری که حه قیقییه. له "نامه فارسییه کان" دا ترس له سته مکاری خۆی له و شته دا ده بینیت وه که نامه ی سه دودوو باسی لیده کات ئه ویش

سزادانی وه حشيانه‌ی ئينسانه‌كانه له‌لايه‌ن فه‌رمان‌په‌وا فارسه‌كانه‌وه. خاڵێك كه‌شوينی سه‌رنج و تاراپه‌يه‌كه‌يش سه‌رسوپمانه‌ رۆڵی عه‌شقه‌ له‌سیسته‌می سه‌مه‌كاریدا. له‌ده‌وله‌ته‌ سه‌مه‌كاریه‌ ئاسیاویه‌كاندا ئه‌وه‌ ئاماده‌بوونی عه‌شقه‌ له‌شیوه‌ هه‌ره‌ گرژیه‌كه‌یدا، په‌رستن و عیباده‌ت بۆ كردن، كه‌كارێك ده‌كا كه‌ ره‌عیه‌ت ده‌به‌ستێته‌وه‌ به‌میره‌كه‌یانه‌وه‌، له‌هه‌مان‌كاتیشدا ترس له‌ژيانیان كه‌ خۆی له‌به‌یانكردنی خۆشه‌ویستیان بۆ مێرده‌رده‌بێی.

ده‌باره‌ی په‌یوه‌ندی شیوه‌كانی حكوومه‌ت و جوړه‌كانی عه‌داله‌ت كه‌ له‌سروشتی ئه‌و شیوانه‌ی حكوومه‌ته‌وه‌ سه‌رچاوه‌ ده‌گرن، مۆنتسیکیو له‌سه‌ر زمانی ئۆزبه‌كه‌وه‌ له‌نامه‌یه‌كدا بۆ رهدی ده‌نووسی:

"گه‌ر له‌ژێر سایه‌ی حكوومه‌تییكی به‌په‌حمدا، نه‌ته‌وه
به‌شیوه‌یه‌ك به‌چۆكدا بێت هه‌روه‌ك ئه‌وه‌ی كه‌
له‌ژێر سایه‌ی حكوومه‌تییكی درنده‌دا هه‌یه‌، ئه‌وا حاڵه‌تی
یه‌كه‌م زیاتر شوینی قبولكردنه‌، چونكی زۆتر له‌گه‌ڵ
عه‌قلدا ده‌گونجی له‌كاتێكدا درنده‌یی به‌عه‌قل نا‌مۆیه‌.
دڵیا به‌ رهدی ئازیز، كه‌ له‌ده‌وله‌تدا پله‌ی وه‌حشیه‌تی
سزاكارێك ئاكا كه‌ خه‌لكی زیاتر مل كه‌چی یاسابن.
له‌ وولاتانه‌دا كه‌سزا شیوه‌یه‌كی ئیعتدالی وه‌رگرتوه‌،
یاساكان شوینی رێژن هه‌روه‌ك چۆن له‌ وولاتانه‌دا
سزادان شوینی تۆقاندنه‌ چ حكوومه‌ت به‌په‌حم بێت یا
وه‌حشی، سزا هه‌میشه‌ به‌پله‌دا به‌ش ده‌گریو..
په‌یوه‌ندی به‌عادات و ته‌قالییدی وولاته‌وه‌ هه‌یه‌، هه‌فته‌یه‌ك
له‌زیندان یاخود دانی بری پا‌ره‌ سه‌رنجی ئه‌وروپیه‌ك
را‌ده‌كیشی كه‌ له‌ژێر سایه‌ی حكوومه‌تییكی به‌په‌حمدا
ده‌ژی، هه‌روه‌ك چۆن له‌ده‌ستدانی ده‌ستێك ئاسیاویه‌ك
ده‌ترسینی.. غه‌می له‌ده‌ست دانی ناوبانگ به‌راستی
فه‌ره‌نسیه‌ك ئازاردده‌دا كه‌ حوكمی به‌سه‌ردا دراوه‌ هه‌ر
هه‌مان كاریگه‌ری هه‌یه‌ كه‌ توركێك له‌ له‌ده‌ست دانی
سه‌ر خه‌وشكاندنیكی چاره‌كه‌ سه‌عاتی ده‌یترسینی^(٦)

كه‌واته‌ له‌ودیو عه‌داله‌ته‌وه‌ ئه‌وه‌ په‌یوه‌ندی یه‌كه‌سیه‌كانه‌ كه‌ ده‌وله‌ت پێكه‌وه‌ گرێده‌دا، ئه‌و په‌یوه‌ندیانه‌ش وه‌ك یه‌كن چ له‌خێزاندن، له‌نیوان ژن و می‌رددا، براو

خوشك، سەريازەكان لە ئۆردو يەكی سەريازیداو. . هتد. لە "نامە فارسییەكان" دا مۆنتسیکیو هەول دەدا كە هەموو جۆرە شیاوێكانی بناغەى دەستەلات تاقى بكاتەو وەو بیخاتە ژێر پرسیارەو، لەوانەش دەستەلاتى ستەمكار.

دەتوانین بڵێین كە "نامە فارسییەكان" دەربارەى عەشقن، بەلام بە لەبەرچاوترى ترس، ئنجا بارگاوێ كردنى رەعیەت، یا هەریەك لەو پەيوەندیانەى سەرەو بەخووى پەرستن، تەنیا لێرەو دەتوانین لەدیاردەى سەرا بگەین، سەرا وەك وەسفی مۆنتسیکیو بۆ حكومەتێكى ستەمكار. لێرەدا باپەرسین، لەچارچۆیەى ئەم كەتیبەدا، پەرسىپى داینامىك چىيە لەسەرادا كە بالا دەستە؟ بەسەر سورمانەو، بریتىيە لەو حالەتەى كە سەرور، یا ئاغا، سەرۆك خێزان، عەشقى خۆى بۆ ژنەكانى بەیان دەكاو ژنەكانیش دەبێت عەشقى خۆیان بەیان بكەن و ئنجا مل كەچ بن. بەلام لەنێوانیاندا، واتە لەنێوان سەرور و ژنەكانیدا، خەساوێكان، خەسێنەرەكان (eunuchs) هەن كە كاروبارى سەرا رێك دەخەن و سەرپەرشتى ژيانى ناو سەرا دەكەن. ئەوكاتەى بەناوى سەرورەو دەجولێنەو ئەوا دەستەلاتێكى لەرادەبەدەریان هەیه بۆ سزادان و گەر پێویستیشى كرد هەقى كوشتنى هەركەسى كە سەرپێچى بكا لەئێزادەیان. ئەم گەزىيە لەنێوان بەیانكردنى ئاشكرای خۆشەويستى كە سەپێنراو بەسەر هەموو كەسێكدا لەسەرادا، و میكانیزمە شاراوێكانى ترس لەسزادان و مەرگ، ئەم گەزىيە بریتىيە لەداینامىكى ئەو كۆمەلگایە كە سەرايە، كەسیستەمێكى ستەمكارىيە. (دوچار دەگەرێنەو سەر "نامە فارسییەكان"، بەلام باجاریكى دى سەیریكى "رۆحى یاساكان" بكەینەو ئەمجارە كەمێك وردتر لەكێشەكان قسەبكەین).

لە "رۆحى یاساكان" دا مۆنتسیکیو لەچەندین جۆرى حكومەت دەدوێ لەپێگای ژماردنى ئەگەرى "جۆرەكانى" حكومەت، كە هەریەكە لەپێگای چەند خاسیەتێكەو دەناسرێنەو كە تاییەتن بەسروشتنى ئەو حكومەتەو، ئەوێش كە سروشتى ئەو حكومەتە دیاریدەكا بریتىيە لە "بونیادیكى تاییەت" یاخود كەسەكانى كە "دەستەلاتێكى سەرخۆیانە" دەبەخشنە ئەو حكومەتە^(۷). "ئەم سروشتە تاییەتیەى هەر حكومەتە جۆرە شىوازێكى تاییەتى ژيان دەخوازێ، كە مۆنتسیکیو ناوى دەبا بە گونجاندنى رۆح"، و ئەم گونجاندنى رۆحەش لای مۆنتسیکیو بریتىيە لەپەرسىپى هەر شىوێە لەحكومەت، پەرسىپى كە ژيانى هەموو هاوئىشتەمانيان دەگرێتەو هەیزێكى پالێنەر، رۆحى حكومەت، ئەم پەرسىپە كاریگەرێكى مەزنى هەیه لەسەر یاساكان.

لای مۆنتسیکیو ئامانج و مه به ست یاسروشتی حکومت به شیوه یه کی گشتی بریتیه له بهرکه مال کردنی ئاسایش، یاخود ئازادی بۆ هاو نیشتمانیان، ئازادبوون له کۆنترۆل و ئازاد بوون له هه پده شه ی مه رگ یا په لاماردانی کهسانی دی. مۆنتسیکیو حکومت به سه سه سی یا چوار (په یوه ندی به وه وه هیه که چۆن ده یخوینینه وه) جۆر یا شیوه دا دابهش ده کا، ریپه بلێک (Republic) (که ده شی دوو جۆر له خۆ بگری: ئه رستۆکراسی و دیموکراسی)، شاهه نشاهی و سه ته مکاری. وه ک پرئسیپێکی گشتی، ئه رکی حکومته که له بیری چاکه ی گشتیدا بیته، چاکه ی گشتیش چاکه یه که بۆ هه موو خه لک. به لام حکومتیک که ئۆرستۆکراتیه بریتیه له فه رمانپه وایه تی "به شیک له خه لک" ^(A)، ئه م به شهش له خه لک به ته نگ گشته وه نایه، چاکه ی گشتی، به لکو وه ک ئامپازیک له چاکه ی گشتی ده پوانی بۆ به ره و پیدانی به رژه وه ندیه کانی خۆی. له دیدگای دیموکراته وه، ئه وکاته ی "بونیادی حکومت" زانی، ئه وکاته ی زانیت کێ حوکم ده کا، ئه وسا ده زانی چاکه ی کێ خزمه ت ده کری. مۆنتسیکیو له م باره یه وه ده نوی "نه جیب زاده کان له رژی میکی ئۆرستۆکراسیدا جه سه ته یه ک پیک ده هین له به رژه وه ندی تایبه تی خۆیان،.. که ئه وه به سه ته یه ده بیته مایه ی سه رکوتکردنی به رژه وه ندی خه لک" له ورژیمه دا، نه جیب زاده کان چونکی ئاسایش و ده سه ته لات ی "شا" یان نییه، ئه مه واده کات زیانر تموح (ambitious) بن.

دیموکراسی، به پیچه وانه وه، حکومتی خه لکیه چونکی ده سه ته لات پشت به هه مووان ده به ستی، دیموکراسی به رژه وه ندیه کی تایبه ت سه رکوت ناکا به لکو سه رگه رمی "به رژه وه ندی گشتی یا مه ده نی" ده بیته. له م سیسته مه دا، یا جۆری حکومته دا، هه ر هاو نیشتمانیه ک راسته وخۆ به شیوه یه کی یه کسان ده نگیان هیه له بپاره گرنگه کاند که جفات (community) ده یاندا ته له فه زایه کی کراوه ی ئه نجومه ن یا په ره ماندا.

ئیه ستا واده رده که وی که مۆنتسیکیو هاوپایته له گه ل ئه و رایه دا که فه زیله ت به جه وه ره ی ده زانی له ریپه پلێکا، به لام له یادمان بیته که ئه و به ته واوی له گه ل ته فسیری ئه رستۆدا یه ک ناگریته وه ده رباره ی ژیا نی چاک که لای ئه رستۆ ده بیته ئامانجی ریپه پلێک بیته. لای ئه رستۆ شار ده بیته ئه م ئامانجه بکاته سه ره مشقی خۆی، شاریک که ده یه وی کۆمه لگای هاوپیکان بیته، هاوده نگو هاوما ل له ژیا نیکی چاکدا ^(A) مۆنتسیکیو ئه م بۆچوونه ی ئه رستۆ ده رباره ی فه زیله ت ره ته کاته وه وه ده توانین ناوه پۆکی ئه م نا په زایه تییه ی مۆنتسیکیو ته فسیری تازیه ی ئه و بۆ ژیا نی چاک به م شیوه یه ی خواره وه به یان بکه ین:

نہ رستو پتی وابوو کہ نامانجی (Republic) ناشی نازادی بیت ھیندہی کہ دہبیت بہ کارھینانی نازادی بیت بہ شیوہیہ کی چاک دوی ئوہی بہ پروسہی پەروردهدا تیپہر دہبیت. لیئردا نازادی بہ ہیچ شیوہیہ ک جیاناکریتہوہ لہ پەروردهی لیبرال (Liberal Education)، نازادی دہبیت مل کہ چی فہزیلہت بیت. مؤنتسیکیو ئم ئو لہویاتہ (Priority) ھلده گپرتہوہ.

مہ بہ ستو نامانجی ریپہ بلیک بریتی نییہ لہ فہزیلہت بہ لکو بریتیہ لہ نازادی. نازادی چییہ؟ یا لہم روتہدا نازادی چ مانایہک لہ خؤدہ گری؟ لہم روتہدا نازادی دہشی بہم مانایہ بیت: نہ ژیان و نہ چوونہ ژیر رکیقی ئیرادہی کہ سیکی ترہوہ، بہ موفارہ قہوہ، ئمہ ھمان تہ فیسری ئورستویہ بؤکسی نازاد، نہ ژیان بہ پیی خواستی کہ سیکی دی ئو کاتہ فہراھم دہبیت کہ تاکہ کہس خؤی حوکمی خؤی بکا، لیئروہ ریپہ بلیک چاو لہو جوړہ خؤ. فہرمانپرواہیہ تی کردنہ دہبری یاخود نزیکترین ئوگری ئو جوړہ مامہ لہ کردنہ لہ سہر ئاستی کؤمہ لگا کہ واتہ نامانجی ریپہ بلیک بریتیہ لہ بہ شداریکردنی ھموو دانیشستوان، ھاوالاتیان لہ خود. فہرمانپرواہیہ تی کردنی سیاسیدا. ژیانی چاک ژیانی کہ سیکی کاملہ، ژیانی کہ سیکی نازاد کہ دہتوانی مہشق بہ تواناکانی بکا لہ بوری خود. فہرمانپرواہیہ تی کردندا، ئو وکسہی کہ چارہنوسی خؤی وا بہ دہستی خؤی^(۱). کہسی بہم شیوہیہ ئو کہ سہیہ کہ لہ پوړوہ مہزنہ کاندہ بہ شداری دہکا، "رؤحی نازادی" کارٹک دہکا کہ کہسی نازاد پشت بکاتہ ھموو ئو "کہ لک لہ کؤیلایہ تیانہ" ئو ھموو. پیشہو کارانہ "و ئو ھموو" چیژوو نارہ زووانہ "کہ ریگرن لہ بہر دہمیدا، کہ پیی لیڈہ گرن کاتی لہ گہل ھاوړپیکانیدا بہ سہر بہریت و سہرقالی کاروباری مہدہنی بیت.

ئو وکاتہی ئینسانہ کان لہ ژیر سایہی رژیتمکدا نہ ژین کہ تییدا نازادی خؤیان بہ بہ شیکی دانہ پراو لہ نازادی ئووانی دیکہ بزائن، ئو ھاو ل دہدہن کہ سہر کوتی خہلکی دی و ئووانی دیکہ بکەن تاکو خؤیان سہر کوت نہ کریں. گہر چاکہیہ کی ھاوہش نہ بیت کہ فہرمانپرواہیہ تی سیاسی بہ جیتی بھیلٹی، تہ سامی بکا، ئو ژیان سیاسی یا ئوہتا بہرہو ستہ مکاری مل دہنی، ستہ مکاری بہ سہر ئووانی دیکہوہ، یاخود سہر گہرمی پاراستنی دہستہ جہمعی دہبیت لہ ستہ مکاریہک لہو جوړہ. فہزیلہت بریتیہ لہ خؤ بہ ختکردنیک پیویست لہ پیتاو بہر دہوامی دان بہ بوونی کؤمیونتی (جقات)، جقاتیک کہ تییدا ھموومان لہ فہرمانپرواہیہ تی کردنیدا بہ شداریین. لیئروہ لای مؤنتسیکیو فہزیلہت نامانجی ریپہ بلیک نییہ بہ لکو نامرازیکہ بہرہو نازادی، یاخود خود. فہرمانپرواہیہ تی کردن کہ خؤی نامانجہ کہیہ.

بۆ ئۇ ۋەي كە رېپە بلىك بېيتە جفاتىكى راستە قىنە، جفاتى كە ھەر ھەموو ئەندامە كانى فەرمانرە ۋايەتى دەكەن، ھىچ بە شىك سەر جەم بە شەكانى دى نەچە ۋە سىنىتتە ۋە، ئەۋا دە بېت ھەر تاكە كەسە، ھەر ھاۋىنىشتەمانيەك چاكەي خۆي لەگەل چاكەي ھەموۋاندا بگۈنجىنى، ھەر ھاۋىنىشتەمانيەك پىۋىستە ئاۋات ۋە ئارەزۋى بۆ ئازادى تاكە كەسىانەي خۆي بگۈرپتە سەر ئاۋاتخاستن بۆ خود - فەرمانرە ۋايەتى كردنى ھەر ھەموۋان دە بېت ئەم گۈاستنە ۋە يەش بە سەر ھەموۋ ئاۋاتەكانى تىرىدا بچە سىپىنى. ھەريەكە لەرىگاي ئەم خۆبەختىر كەندە ۋە دە بېت سەرگەرمى دانى ئەفزەلەت بە بەرژەۋەندى مەدەنى ئەك بەرژەۋەندى خۇدى خۆي بېت، واتە بەرژەۋەندىيەك كە دەشيت لەلايەن ھەموۋانە ۋە بەش بىرى. تىرىكەند ۋە گەيشتن بە بەرژەۋەندىيەكان لەرىگاي سىياسەتى مەدەنىيە ۋە مەيسەر دە بېت كە خۆي لەشپۋەي ياسادا دەخاتەروو. لەدروستىكردنى ياساۋ تەنقىز كەندىدا ھەر ھاۋلاتىيەك تا ئەۋ شۋىنە دە بېت وىلى بەرژەۋەندىيەكانى خۆي بېت كە ئەۋ بەرژەۋەندىيەنە بىتۋانرى بىرىنە گەشتى لەياسادا ياخۇد بىنە ئامانجى ھەموۋ ھاۋلاتيان. ئەۋەي حىسابى بۆ دەكرى ئەۋەنىيە كە ئايا مىر تاجەكەي بەشپۋەي رەۋا بەدەست ھىناۋە يا دەستەلات بەشپۋەيەكى چاك مەشق پىدەكا، ئەۋەي حىسابى جدى دە بېت بۆ بىكردىرى بىرىتيە لە "شپۋەي دستۋورى گەشتى"، ۋە سىروشتى ئەۋ دەستۋورە. بەپاى مۇنتىسىكىو ئىمە ناتۋان پەشت بەفەزىلەت بىبەستىن بۆ رىگەگرتن لە بەخراب بەكارھىنانى دەستەلات لەلايەن دەستەلاتدارانەۋە، چونكى ۋەك ئەۋ دەلى "ئەۋە ئەۋمۋىنىكى ئەبەدىيە كە ئەۋكەسەي دەستەلاتى ھەبېت ئەگەرى خراب بەكارھىنانى ئەۋ دەستەلاتە ئەگەرىكى گەۋرەي"^(۱۱) ھەر بۆيەشە ئەۋكاتەي ھەموۋ دەستەلاتەكان لەسەر دەستى پىاۋىك، تەنبا سەر كەردەيەكدا كۆبۈنەۋە، ئەۋا ھۆكۈمەت ھەمىشەۋ لەھەموۋ حالەتەكاندا ھۆكۈمەتتىكى سىتەمكارە، ۋەھموۋ ھاۋنىشتەمانيان دەبنە كۆيلەي ئارەزۋەكانى سىتەمكار. لىرەۋە مۇنتىسىكىو دەلى "سىتەمكارى ئىھانەيەكە بەسىروشتى ئىنسان"^(۱۲). تەنباۋ تەنبا لەسىستەمكى سىياسىدا كە دەستەلاتى دەستەلاتدار فەحس دەكرىۋ لىي دەپرسىرتتەۋەۋ سىۋورى بۆ دادەنرى لەلايەن دامو دەستگاۋ دەستەلاتە سەر بەخۇكانەۋە، تەنبا لەۋ سىستەمەدايە كە ھاۋنىشتەمانيان نابنە رەغىت ۋە نابنە كۆيلەي سىتەمكارى.

چەمكى سىتەمكارى Despotism

بابزانىن ئەم چەمكە لەكۆيۈە دىت ۋە بۆچى مۇنتىسىكىو لەجياتى (Tyranny)،
(Despotism) بەكار دەھىتى؟

ئىمە دەزانين كه مۆنتسيكيو جياوازيهك دروستدهكات له نيوان حكومهتى ديسپوتيك (سته مكار - Legovernment despotique) كه په سه نترين شيوهى خوئى له شيوهى حكومه ته كانى ئاسيادا ده بينيته وه، چين و توركيان و ئيران، له گه ل حكومهتى شاهه نشاهى (Legovernment monarchique) كه ميكانيزمى لپرسينه وهى تيدايه له لايه ن يا به هوى بوونى جهسته يان دام و ده ستگا ميانجيه كان (نيوانه كان) (intermediary bodies) ئەمەش نمونەى وڵاتە ئەوروپييه كانە لای مۆنتسيكيو.

سهره تا ده بىت بزانيه كه (Despotism) و حكومهتى سته مكار (ديسپوتيك) زاراوه يه كى فله سه فهى سياسى نه بووه هه تا سه دهى هه ژده هم، ليڤه وه ده ليين داهينائيكى نوپيه، له يونانى كونا ديسپوت زياتر بۆ سه رۆكى خيزان به كارد هيينرا، رومانه كان كه ئيمه ده زانين نه وان له زور بواردا ئيعتيمادىكى زوريان له سه ر يونان بو به لام ئەم ووشه يا زاراوه يونانيه يان له ئەدهبياتى فيكرى و سياسى خوياندا به كار نه هينا. بۆ نمونه ئەفلاتون له دايه لۆگى "سياسه تهمدار" دا ئەم ووشه يه وهك ناو به كارد هيينى (despotes) بۆ ئاماژه كردن به جيگاي سه رۆك خيزان، ياسه روهى كۆيله كان، لاي ئه رستوش ئەم ووشه يه په يوه ندى به ئيداره كردنى خيزانه وه هه يه و له وانه كاروبارى كۆيله كان، ئابوورى (Oikonomia) كه متر په يوه ندى به كاروبارى سياسى (politikan) وه هه يه، چونكى پوليټيكا له مه وقعىكى بالاتر دايه.

ووشهى (despotikos) ي يونانى ئەوكاته دىته ناوه وه كه يه كىك له شيوه كانى حكومت داده پزى، ئەوكاتهى كه ئوليگاركى، ديموكراسى، يا شاهه نشاهى سه ره وليژ ده بىته وه، سيسته ميكى سياسى سه ره لده دا كه زياتر له كاروبارى خيزان ده چى و له په يوه ندى نيوان كۆيله و سه روه ر، ليڤه دا ده شى (despotic) به كار بهيينرى، به لام خودى ئه رستو Tyrannous به كارد هيينى له جياتى (despotikos) له بۆ ئاماژه كردن به سته مكارى، له م پروه وه خالىكى تر كه گرنگه ئاماژهى پى بكه ين ئەوه يه كه كاتيك ئه رستو دىته سه ر باس كردنى خه لكانى ئاسياوى و "وڵاتە بەرەبەرەكان" ئەوا زاراوهى (despotikos) به كارد هيينى بۆ سته مكارى يونانيش (Tyrannous) به كارد هيينى. هوى ئەمه چيه؟ هوى ئەمە په يوه ندى به بۆچوونى يونانيه كانه وه هه يه ده ربارهى خه لگى ئاسيا. به راي نه وان ئەو خه لگه به دور له شارستانيه ت يا وه حشيه به سروشت كاراكته ريكى كۆيله بيان هه يه زياتر له يونانيه كان، له به رئه وه بى ناپه زايى ده ربيرين له گه ل فه رمانپه وايه تى سته مكاريدا هه لده كه ن و پلهى هه لگردنيان (تسامح) له م روه وه به رزه. هه روه ها ئيمه واي ده بينين كه ماناي شاراوهى ئەم به كار هيتانه لاي ئه رستو ئاماژه كردنه بۆ مه سه له يه كى ديكه ش، ئه ويش وڵاتە بەرەبەرەكان، ئاسياويه كان، سيسته مى سياسيان نييه به لگوى كه خيزانى گه وrehن و ته نيايهك

په یوه ندى بهرکه ماله نه ویش په یوه ندى سهروهو کویل، نه مهش مانا نابوریه که یه تی، له وی تابوری هیه به لام سیاست نییه، سیاست گمه ی ټینسانی نازاده. پلوتارخ پیمان ده لئ که نه رستو ناموژگاری نه لکسه نده ری مه زنی کردوه که وهک سهرکرده یه که مامه له له گه ل یونانییه کان بکاو وهک سته مکاریش (despotes) له گه ل بهر به رییه کان که نه م له جه نگدا داگریان ده کا^(۱۳) نو سه ره رومانیه کان، که سانی وهک میژوو نوس تاکیتوس (Tacitus)، لوکان و ټوگستانس و نه وانی دی ده شی هه مان هه لویستی نه رستویان هه بوویت تا نه وشوینه ی په یوه ندى به خه لکی ناسیاوه هیه، به لام بی نه ووی له خواره ووی (despotikos) سود وهریگرن، بۆ نمونه لوکان گوتویه که به خیلې به عره بو ماده کان و خه لکی خوره لات ده با له بهر نه ووی زور له میژو به سته مکاری حوکم ده کرتن، به پیچه وانه ی رومانه کانه وه، که هیچ شه رمیش ناکه ن که کراون به کویل. به کورتیه که ی رومانه کان زاراوه ی هیلنستی (Tyrannous) یان پاراست و به کاره ټنا^(۱۴).

له جیاتی (despotes) به مانا نه رستوییه که ی له لاتیندا تا سه ده ی شانزه هه م زاراوه ی (dominus) به کاره اتووه. هؤبز له کتیبی "توخمه کانی یاسا، سروشتی و سیاسی" دا یه که م که سه که ناوه ره سه نگریه که ی (despotic) به سهر ده کاته وهو به ومانا یونانییه به کاریده هی تی: نه و ده لئ: "سهرکه وتو یا براوه مافی هه بونی ده ست به سه راگرتنی موتله قی هیه به سهر داگریکراودا یا دپراودا" چونکی نه م په یوه ندى به په یوه ندى "سهروه" و "خزمه تکار" ده چی و هاوکیش هیه که "جه سته یه کی سیاسی بچوک دروست ده کا"^(۱۵). دواجاریش له کتیبه سه ره کیه که یدا (Leviathan)، هؤبز مانای (despotic) ده پارېزی وهک "ده ست به سه راگرتن و زال بوون له نه نجامی داگریکړنه وه". نه و له چاپته ری بیسته مدا پتی وایه که زال بوونی دیسپوټیک، سته مکارانه بهر نه نجامی داگریکړنیکې فعلیه و له نه نجامی به کاره ټنانی هیزه وه به ده ست هاتووه، به شیوه یه که نه وانه ی خویان له م حالته دا ده بیننه وه خویان ده که نه ره عیه تی نه وکه سه ی لی ی ده ترسن. لای هؤبز ئیدی زاراوه ی (despotic) په یوه ندى به خوره لاتو وه یان بهر به رییه کانه وه نییه به لکو حاله تیکی سروشتیه، به ومانایه ی له هه موو شوینیک ده شی رویدات. (دیاره گهرمانه ویت له به کاره ټنانی هؤبز بۆ نه م چه مکه بدوین له کتیبی لبقایه شاندا نه و و تاریکی تاییه تیمان ده وی، لیره دا به م دوو ناماژه کړنه کوتایی پیده هی تین).

له گه ل نه م به کاره ټنانه شدا تا سه رده می مونتسیکیو زاراوه ی (despotique) به کاره ټناتیکی باوی به خوره نه دی وهک دالیک بۆ حوکمه تیکی هه رپه مه کی، له جیاتی نه م زاراوه یه زاراوه ی (Tyrannique) مه وقعی خوی له فیکری سیاسی سه ده کانی

ناوه پاستو رینیسانس و سهره تا کانی مۆدیریتی پاراست، له یادیشتان بیت همیشهش زاراوهی (Tyranny) له سه دهی شانزه وه تا سه رده می مۆنتسیکیوو دوی ئه ویش بۆ وه سفکردنی ئیمپراتۆریه تی تورک به کارهاتوه له سه رده سستی مۆنتسیکیودا چه مکی حکومه تی سه ته مکار (despotic) وه ک ئاماژه بۆ کردنیکی بیزه وه رانه بۆ رژیمی تورکی و فارسی و چینی خۆی ده چه سپین. ئیدی به کارهێنانی ئه م زاراوهیه لێره وه بره و پهیدا ده کات. ئاماژه کردن به م باکگراونده پتویست بوو له بهر چه ند هۆیه ک: یه که م: چه مکه کان ژبانی تاییه تی خۆیان هه یه و به کارهێنان به ماناو ده لالاتی جیاواز جیاواز له ره وته جیاواز هکان و له بیرى بیریاره جیاواز هکاندا، ئیمه نابیت حساب بۆ ژباننامه ی چه مکه کان نه که ین و هه په مه کیانه به کاریان بهینین و ئه و میژوهی له پشت هه ر چه مکیکه وه یه به سه ر یه کدا بشیوینین. دووهم: دیقه تی ئه کادیمی داوامان لێده کا که کاتیک چه مکیک به کار ده هینین به لانی که مه وه هۆشیاریین له جینیۆلۆجیای (رهگو ریشه ی) ئه و چه مکه. سییه م: بۆ ئیمه ی کورد که ئه گهری ئه وه هه یه فیژی نوسین ببین و له هونه ری نوسین بگهین، ده بیت ئاگامان له و خاله بیت که به کارهێنانی دروستی چه مک یه که م هه نگاوی بیر کردنه وه یه، که واته ده بیت فیژین به ناسکی له گه ل چه مکه کاندانامه له بکهین. با ئیدی بگه رپینه وه سه ر تیۆری سه ته مکاری لای مۆنتسیکیو.

وه ک ئاماژه مان پیکرد مۆنتسیکیو له "رۆحی یاساکان" دا جیهانی سیاسی و جۆری حکومه ته کان دابهش ده کات به سه ر، ریپه بلیک (دیموکراسی و ئۆرستۆکراسی)، شاهه نساهی (monarchis) و سه ته مکاری و هه رجۆره ش له پێگای سروشتیه وه پۆلین ده کا، سروشتی که ئه وه دیاری ده کا کێ فه رمان په وایه تی ده کا و چۆن، ئنجا به پیتی پرئسیپی هه ر جۆره، که ئه و پالنه رانه (motivates) ی خه لگی ده رده خا که له ژێر سایه ی هه ریه ک له و جۆره سیسته مانه دا ده ژین. هه ره ک رژیمی شاهه نشاهی، سه ته مکاری له لایه ن یه ک که سه وه کۆنترۆل ده کری، به لام سروشتی سه ته مکاری (despotism) بریتیه له فه رمان په وایه تیه ک که یه ک که س هه موو شتیک به پیتی ئێراده و هه واهواره زووی خۆی لێده خوێ. پرئسیپی سه ره کی ئه م حکومه ته، واته هیزه پالنه ره که ی، یاخود وه ک مۆنتسیکیو ناوی ده با "سه رچاوه ی ئه م حکومه ته" بریتیه له ته نیا و ته نیا ترس. ئه و ده لێ:

ترس بریتیه له پرئسیپی حکومه تی سه ته مکار
مه به ستیش لیتی بریتیه له ئارامی و سکون، به لام ئه م
سکونه ناشی ناوهری به ئاشتی، نه، ئه مه ته نها
بێدهنگی ئه و شارانه یه که دوژمن ئاماده یه
داگیریان بکا⁽¹⁶⁾

که واته له کاتیکدا ریکڅستن و سکونی که سته مکاری ده یخولقیننی رهنگه بۆکه سیکی دهره وهی نه و سیسته مه وهک هارمونی و به خته وهی خوی بنویننی له راستیدا نه و ریکڅستنه هیچ نییه جگه له ناکوکییه کی سه رکوتکراو که چاوه پوانی هه لیکه بۆ ته قینه وه، نه و ریکڅستنه هیچ نییه جگه له سه رکوتکردنی هه موو نازادیه ک، ساده ترین نازادی نینسانه کان، نه و ریکڅستنه له وه همیک زیاتر چیدیکه نییه. ده شی له سته مکاری ناسیاویدا له رووکاری دهره وه دا، ریکڅستن و یه کیتی که ببینن، یه کیتی نیوان خه لکی به لام وهک مؤنتسیکیو بلیمه تانه ده لیت "گه ر ئیمه له وی یه کیتی که ببینن، نه وه هاو نیشتمانییه کان نین که یه کیان گرتووه، به لکو جه سته مردووه کائن که یه که له پال نه وی تره وه نیژاون" (۷) هه ر یاسایه که بوونی هه بیته له سیسته می سته مکاریدا مه به ست له بوونی ته نها ریگه گرتنه له ناشوبو نارپکی مه ده نی، و لیژره وه ته نها وهک ئامرازیک کۆمه کی جه ندرمه ده کا بۆ سه رکوتکردن، به لام له یادمان بیته که ئم سیسته مه که متر ناچار ده بیته په نا بیاته بهر یاسا، له جیاتی نه مه دابو نه ریت کۆمه کی خو یان به م سیسته مه ده کن له پاراستنی نه و ریکڅستنه دا. له راستیدا سته مکارییه ناسیاوییه کان که متر پشت به تشریع (legislation) ده به ستن وهک له پشت به ستیان به دابو نه ریت که هه ر له مندالییه وه تاکه که س راده هینن به مل که چ کردن بۆ ئوتوره تی

به ره نه نجامی هه ر سیسته میکی سته مکاری سه رکه وتوو بریتییه له کۆیلایه تی هه موان، هه رتابعه (ره عیه ت - Subject) ته نیا "ملکه چ بوونی پاسیفا نه" ده زانی و هه ر تابعه "کویرانه خوی داوه ته ده ست ئیراده ی مو تله قی ده سته لاتداره وه" و به شی نینسان له م یارییه، هه روهک ئاژهل بریتییه له غه ریزه، ملکه چ کردن، په پره وی کردن، و سزادان".

به دترین رژیمه سته مکارییه کان نه وانن که تیایدا سته مکاری ئیدعای خاوه نداریتی هه موو زه وی و مولکی نه و مه مله که ته ده کا، له م حاله ته دا هیچ چالاکییه کی ئابووری نه وتو رووناداو خیزانه کانیش ته نیا چاو له تیرکردنی پئویسته بایؤلۆژیه کانی ژیان ده بپن، واته مه مره و مه ژی، نه وان نه له سیاسه ته دا ده توانن، نه له بواری کۆمه لایه تیداو نه له بواری ئابووریشدا ده توانن ئیراده یان بخه نه گه ر.

له م جوړه سته مکارییه دا نه وهی ده ببینن بریتییه له وهک یه ک بوونی، یه ک رهنگی هه موو لایه ک و یه کسان ی هه موو لایه ک له کلۆلی و به دب ختیدا، لیژره وه به هوی هه ژاری و کلۆلی و کۆیلایه تی وه نینسانه کان ناتوانن ده ستیان به هیچ کاریکی گه و ره و مانادار بگا، هیچ کاریکی گه و ره یان لی ناوه شیته وه که سروشت نه گه ری نه وهی پیداون تا به ده ستی بهینن گه ر سته مکاری نه بوایه. نه م حاله ته هیچ نییه جگه له سه ره ولیژ

بونه وهی هر هه موو به ره و حاله تیکه گه مژهیی و میانمایهیی (mediocrity) خه لکیک که له کلۆلیدا بژین بی گومان ته فه سخ ده کن. به پای مۆنتسیکیو، له ژیر سایه ی سته مکاریدا هیچ کهس ئومیدی نه وهی نییه که دهستی به فه خرو پاداشت و خه لات بگات، چونکه ترسو تۆقاندن هه موو ئومیدیک و خه ون بینینیک له ناو ده با، هه موو کاریک کورت ده کاته وه بۆ ئاره زووی مانه وه، نه وه ده لی:

"ترس رۆحیان غه مۆک ده کا، هه روه ها که مترین مانای تموحیش له ناو ده چی"^(۱۸) سته مکاری هیچ نییه جگه له که ئابه یه کی نه به دی که بایی به سه ر نه م کۆمه لگایانه دا کیشاوه، له م سیسته مه دا نه ک که ئابه قبول ده کری، نه ک هه ژاری ئاسایی ده کری ته وه به لکو که ئابه و هه ژاری و کلۆلیش ده پازینینه وه. هه ردوو سته مکارو ره عیه تیش له ناو گیتاوی جه هلا سا مه ده که ن. مل که چی زیاده رو یی به نه ده له سه ر جه هلی نه وه که سه ی که مل که چه، هه مان شت بۆ نه وه که سه ش که فه رمان په وایه تی ده کا دروسته و به سه ریدا ده چه سپی، چونکی بۆنه یه کی نییه تا بریاریدا، گومان بکا، عه قلی به کار به یتنی. له سه ره تا وه سته مکاره کان پشت به به کاره یتانی هیژو ژۆرو توندو تیژی ده به ستن بۆ دامه زاندنی سته مکاری، به لام کاتیک که سته مکاری ره وتی خۆی وه ده گری، سته مکار به کاره یتانی توندو تیژی بۆ نه وانه به جی ده هیلی که به ناوی نه وه وه حوکم ده که ن، نه وکاته ی سته مکار که سانیک هه لبارد که کاروباری به ناو ده ولت به پتوه به رن ئیدی له نیو سه راکانیانا سه رگه رمی غه ریزه دپنده کانیا ن ده بن و سه رقالی ئاره زووه هه رگیز تیر نه بووه کانیا ن، نه وه تا خه ساوێک (eunuch) له "نامه فارسییه کان" دا به سه رسوپمانه وه ده لی "خودای گه وره، ده بیئت له مه زیاتر چی بکر دیت تایه ک پیاو به خته وهر بکریت". لیژده دا ئیمه ته ونیکمان هیه، ته ونی کۆیلایه تی که هه ر هه موو تییدا سه رگه ردانن، له سته مکاره وه بۆ ره عیه ت، سته مکاریش کۆیله یه چونکی بۆ تیرکردنی ئاره زووه کانی و گه یشتن به چیژ ده بیئت به ناچاری پشت به که سانی دی به سیتت: هه ره مه که به م شیوه یی لی دی، له سه ری سه ره وه چیژ به ده نیه کان و له خواریشه وه یه ک به رگی (uniformity) و کلۆلی و کۆیلایه تی.

له سیسته می ریه بلێکا ده توانین سی ده ستله لات ده ست نیشان بکه یین، قه زانی (Judicial) و ته شرعی (legislative) و ته نفیزی (executive)، له سیسته می سته مکاریدا هه رسی ده ستله اته که له شه خسی سته مکاردا کۆ ده بنه وه. نه مه ش ره چه ته یه که بۆ به کاره یتانی هه ره مه کیانه ی ده ستله لات. مۆنتسیکیو ده لی "له تورکیا، له وشوینه ی که هه رسی ده ستله اته که له شه خسی سولتانا کۆبوونه ته وه، ره عیه ت له به دترین خه فه قاندا ژیا ن به سه ر ده به ن" چونکی دان و

وهرگرتن (take and give) له نټوان خه لگيدا يا دامو ده سټگاگاندا بوونی نښه و ده سټه لات به ش ناکړی، سیاست له سیسته میکی ټاواډا کورت ده کړیته وه بؤ فیل و ته له که ی دادگا، درکاندنی نهیښی به چرپه، وغه یبه تی ناو سټرا، یه ک حوکم هیه نه ویش حوکمی سولټان یا پاشا. له سیسته می رپه بلکیدا (چ دیموکراسی وچ ټوروستوکراسی) کومه لیک دامو ده سټگا هه ن که وه کو جه سټه ی وه سټیت، میانجی (intermediate) وه زیفه ده بینن، له نټوان فرمانډه وایان و فرمان به سټرا دراوه کاند، لیره وه ده سټه لات که نالی خوی وهرده کړی و به م شپوه یه ده سټه لات ریلیلده کړی بیته ده سټه لاتیکي هه پرمه کی، که مه یه که به پټی ټاراه زوو زه وقی ده سټه لاتدار، به لکو ټو دامو ده سټگایانه وه زیفه یان ټه وه یه که فحسو محاسه به وهاوسه نگی دروست بکه ن. سټه مکاری بیگومان له ناوبردنی ټم دامو ده سټگایانه یه، یاخود واقعی تر ټه وه یه بلټین ریگه نه دانه به سټر ه لډانی ټو دامو ده سټگایانه. له م وینه یه دا سټه مکاریکمان هیه و ره عیت، ټه وانه ش که پییان ده گوتريت پیاوani ده ولت، والی و پاشا و موختارو. هتد، هیچ نین جگه له ټامیریک به ده سټی سټه مکاره وه بؤ چه سپاندنی ده سټه لات و فرمانی سولټان.

مؤنتسیکیو له نیو دامو ده سټگا میانجه یبه کاندا گرنگی زیاتر به سیسته می قه زانی ده دات، چونکی ټم دامو ده سټگایه ټازادی ټاکه که س ده پاریزئی. له کاتیکدا له سټه مکاری تورکیدا یا سا هیچ نیبه جگه له ټیراده ی سولټان و فایله کانی دادگاش "به خیرایی بریاریان له سټر ده دری". له ژیر سایه ی شاهه نشاهی ده سټوریدا زه حمت و گرانی و هه ندی جار دواخستنی مه سه له یه ک و دریژ خایاندنی پرؤسه ی حوکمدان ټو به هایانه ن که خه لکی ده یدهن بؤ پاراستنی ټازادیان. به رای مؤنتسیکیو گر خالیک یا خاصیه ټیک هه بیت سه ره کی بؤ جیاکردنه وه ی سټه مکاری ټه و ټه و خاصیه ته، حه تمه ن ټه و خاله یه که له سټه مکاریدا به دیده کړی ټه ویش له ناوبردنی یان هه ر نه بوونی (Judiciary — سیسته می قه زانی) وه ک جه سټه یه کی میانجی له نټوان فرمانډه و او فرمان به سټر دراودا ټا ده سټه لاتداران له خراب به کاره ټیانی ده سټه لات بپاریزئی، به لآم له سټه مکاریدا ټیمه رو به پوی ده سټه لاتیکین که هیچ نیبه جگه له هه پرمه کی و به دور له هه ر پرنسیپیک جگه له ټاره زوو زه وق و ټیراده ی سولټان. کټشه که ته نیا لیره دا نیبه به لکو مادامیک ټه و دامو ده سټگا یا جه سټه میاینجیانه نین بؤ فرمانډه وایه تی کردن، ته نیا پرنسیپی که پټویسته بؤ پاراستنی ده سټه لاتی سټه مکار بریتیه له توقاندن. سټه مکاری پټویستی به ترس و توقاندن هیه بؤ حوکم کردن. لیره وه ترس ټه و پرنسیپیه که لیوه ی سټه مکاری ده ناسریته وه. بؤ ټه وه ی خه لکی چوکدابه ن سټه مکاری په ناده باته به ر توقاندن،

به کارهينانی توندوتيزی، وه حشيهت، ئەشکه نجه. بۆ ئەم مه بهسته سته مکاری پيوستی به هيزی سه ريزی ههيه بۆ فه راهه م کردنی ئەو ئاوو هه واو که شه که پريه تی له ترساندن رهيته، ئەو سه ريزه دلسۆزو به وه فايانه پيوستن که له هه موو چرکه يه کداو له هر بۆنه يه کدا فه رمانه کانی سولتان جيبه جيده که ن بۆ دامرکاندنه وهی هه ر نا په زاييه ک. ئيشی سه ره کی ئەم ئۆردوه سه ر يازيه چاندنی ترسه له ناو ره عيه تدا، ئەمه ش ته نيا مه رج نييه بۆ دامرکاندنه وهی شوڤرش و ناشوب به لکو له حاله تی ئارامی و نه بوونی هه چ گيروگرفتیکيشدا پيوسته که ره عيه ت ناو به ناو ئەم ترسه يان تیدا زيندوو بکريته وهو به يئزيتته وه ياديان که ئەوان هه چ نين جگه له مومته له کاتی سولتان يا ئيمپراتۆر. هه روه ها بلاوکردنه وهی ترس ئامانجیکی تريشی ههيه، ئەويش له ناو بردنی ئيعتيماد له نيو خه لگيدا، واته ئيعتيمادکردن به يه کتر، بوونی ئيعتيماد واته بوونی هاو پييه تی، بوونی هاو پييه تيش واته هه بوونی سياسه ت به مانا ئەرستوييه که ی. لای مونتسيکیو هاو پييه تی فه زيله يه کی سياسيه و خاسيه تی ربه بلایکه و ته نيا له ژيتر سايه ی ئەو سيسته مه دايه که هاو پييه تی راسته قينه بوونی ههيه. ئەرستو پيی وابوو که سته مکاری جيهانیک دروستده کات بۆ هاو پييه تی، ئەو رای وابوو که ئەو که سه ی ژيانی به ته نيا به سه ر ده با که سيکی به دب خه و نا به ختياره، ئەو له بیده نگي و له گۆشه گيريدا ده ژي، ئەو که سه ش که فه رمان ده رده کاو ناتواني قسه بکاو گو پرايه لی کو پرايه ده خوازی، ئەمه ش به دب خه، ئەم که سه ش که سی سته مکاره. به هه مان شيوه مونتسيکیو له مه سه له که ده روانی. ئەوه تا له "نامه فارسسيه کان" داو له نامه ی توه مه دا ده خوینينه وه: "من ته نيا خوّم ههيه وه ک هاو پيی نزیک .. من به ده گمه ن ئەو شته ی که پيی ده لئین هاو پييه تی زانيومه چيه .. من ته نيا له خوّم وه پيچراوم".

هاو پييه تی، به مانا یۆنانی و رۆمانيه که ی، وه ک فه زيله يه کی سياسی مه ترسيه کی سياسی بۆ سته مکاری دروست ده کات. هه ر له "نامه فارسسيه کان" داو له نامه ی (٢٤) دا مونتسيکیو ده لی:

مه سه له که له تورکيا زۆر خراپتره، له وێ ئەو خيژانه له باوک وه بۆ کوو، هه چ که سی پيی نه که نيوه هه ر له سه ر ده می دامه زراندنی سه لته نه وه .. هاو پييه تی، ئەو به يه ک گه يشته شيرينه ی دله کان، که کاریک ده کا ژيان ليره پريت له خوשי، تا راده يه ک ده توانين بلين بوونی نييه .. ئەوان پاشه که شه ده که ن بۆناو ماله کانيان به واتا يه ک هه ر خيژانه له گۆشه گيريدا ده ياته سه ر.

له سه رای فارسیشدا ده بینین که ژنان لیک داپراون، ژنان لیږدها سومبولی کویله کان و ره عیه ته کانی سته مکارین. له نامه ی (۱۵۶) دا ده خوینینه وه (نامه یه که روخانه بو ئوزبه کی ده نیږی که له پاریسه)

ئو هه ریه کی له ئیمه له ئوتاقه کانی خویدا قه تیس
 ده کا، هه رچه نده ئیمه له ئوتاقه کانی شماندا ته نیاین
 که چی ناچارمان ده کا حجاب له سه ر بکه یین. ئیدی
 ئیمه مو له تی ئه وه مان پی نادر ی قسه له گه ل یه کتر
 بکه یین، به تاوان له قه لم ده در ی که بنوسین (نامه
 بنوسین) تا که نازادییه ک که هه مانه بریتیه له گریان.

گۆشه گیر کردن، چ فیزیکی و چ سایکۆلۆژی، به ردی بناغهی سته مکارییه، چونکه ده بیته مایه ی ریگه گرتن له ئال و گۆپرکردنی بیروپا، ده بیته مایه ی گفتوگۆ نه کردن له سه رکیشه سیاسی و حیاتیه کان و که گفتوگۆش نه بوو، نه ک به ته نها ئومیدیک بو گۆپانی سیاسی نابیت به لکو خودی سیاست بوونی نییه له ده ره وه ی گفتوگۆ. لیږه وه سته مکاری ده بیته خوویه ک که ره عیه ت یا به ناچار ی یا به خواست قبولی ده که ن. ئه مه ش ته نها به رنه تجامی خرابی نییه له رووی سیاسییه وه بارودۆخیک دروست ده کا که تیایدا که س باوه ری به که سی دیکه نییه، که س هاوړپی که س نییه، هاوړپیته ی زاده ی مروفه نازاده کانه، سته مکاریش سیسته میکه که سی نازادی تیدا په روهرده نابیت و ئه و ئینسانه په روهرده ده بیته که بو ئه وه ی بمیئیته وه ده بیته هه میشه درۆبکا، فیل بکا، بوختان بکا له سه ر هه مو ئاسته کانی، هه میشه ش ترسی ئه وه ی هه بی که که سی که له وی چاودیری ده کا، ئه وه تا ئوزبه ک بو هاوړیکه ی ده نوی: "ئیمه هه میشه به درۆ غه مباری خۆمان نیشان ده ده یین، شادی نیشاندانی شمان ساخته چیانه یه".

ئه مه ئه و راستیه نیشان ده دات که ئینسانی نازاد له ژیر سایه ی سته مکاریدا نه ک بوونی نییه به لکو ئه و سیسته مه ته نیا ئینسانیک په روهرده ده کا که هیه نییه جگه له نه کته ریک، شه که رۆکه یه ک، که ته نیا ده ور ده بینیت و ماسک ده پۆشی به پی پیوپیستی سه عات و رۆژ.

ئایا له م دنیا پر درۆیه ی که سته مکار ده یخو لقتی ئاین رۆلی چییه؟
 گه ر ئاین وه کو په یوه ندیه کی زیندوی رۆحانی نازادانه ی نیوان خوداو ئینسانی نازاد سه یریکه یین، په یوه ندیه ک که هه میشه خۆی زیندوو ده کاته وه له سه ر بناغهی دۆگما نییه، له م حاله ته دا ده توانین بلین که سته مکار ره نگه نه توانی دزه بکاته ناو

ئەم پەيوەندىيەۋە. بەلام ئەم جۆرە سەيركردنە يان ئەم رەھەندە رۇحانىيە ئاينىن
ئەم جۆرە پەيوەندىيە كارىكى سانا نىيە و بگرە دەگمەنە، تەنيا ژمارەيەك عارفو
رۇحانى گەورە دەتوانن بە و ئاستە بگەن. كەواتە دەبىت لە ئاينىن بە مانايەكى دىكە
قسە بگەين ئەويش ئاينىن وەكو دامو دەستگا، يا وەكو خوو عاداتو عورفو تەقالىد
ئەمەش مەسەلەكە تەواو پېچەوانە دەكاتەۋە.

مۆنتىسىكيو لە "رۇحى ياساكان" دا مەدحى مەسىحيەت دەكاو فەزلى مەسىحيەت
دەدا بەسەر ئىسلامدا لە بەرئەۋەى لای ئەو مەسىحيەت لەبار نىيە بۆ سەتمەكارى
هيندەى كە ئىسلام لەبارە. مەسىحيەت كارىك دەكا كە دەستەلاتى موتەلق
موعتەدىل بى، ئەمەش بەھۆى "نەرمو نىانى" عەقىدەى مەسىحيەتەۋە، كە
بەپېچەوانەى عەقىدەى ئىسلامەۋە كە توندو رەقو پېرە لەداواكارى. مەسىحيەت
ئەوستاندارانە دەخولقېنى كە لەرئەۋەى ئيماندارەكان دەتوانن مەسەلە سىياسىيەكان
هەلبەسەنگېتن. دواجار مۆنتىسىكيو مەدحى ئاينىنى پەيگان (وئنى) دەكا بەھۆى "ياسا
ئەخلاقيەكانىيەۋە"، ئەو پېنى وايە كە "ئاينىن وقانونى مەدەنى" لەرووى مەبدەئەۋە
دەبىت چاۋ لەيەك شت بېرن ئەويش كردنى ئىنسانە بەھاونىشتەمانى چاك
لەكۆمەلگايەكى ئازاددا. لېرەۋە موقەدەستىن دۆگما دەشى بەرئەنجامى خراپى
هەبىت گەر نەبەستىتەۋە بەمەبدەئە سەرەككىيەكانى كۆمەلگاي ئازادەۋە. گەر ئاينى
تەنيا بوۋە ترسو پەپرە وكردنكى كوپرەنەى بەدوور لەئىرادە، ئەوا ئەو كاتە دەچىتە
خزمەتى سەتمەكارىيەۋە دەبىتە دارودەستى سەتمەكار. گەر لەجىاتى ئومىدو
ھاورپىيەتى ئاينىن زىاتر سەرقالى تۆقاندن بىت، ئەم تۆقاندن دەچىتە سەر تۆقاندنە
سىياسىيەكەۋ ئىدى ئاينىن دەبىتە بەشىك لەستەمكارى. بەپراى مۆنتىسىكيو ئەمەش
ئەو حالەتەيە كە لەولاتە ئىسلامىيەكاندا بوونى ھەيە، ئەو دەلى:

"لەولاتە موخەمەدىەكاندا، بەشپۆەكى جزئى لەئايەكەيانەۋەيە كە خەلكى ئەو
تەبجىلو تەعزىم كردنە ۋەردەگرن كە ھايەنە بۆ مىرەكەيان"

(دەبىت لەيادمان بىت كە ئەم دىدەى مۆنتىسىكيو شوئىنى ئىشكالىيەتتىكى
گەرەيەۋ مۆنتىسىكيو ھەرچى پەيۋەندى بە فىكرو فەلسەفەۋ سىيولۇجىاي
ئىسلامىيەۋەھەبىت، ئەو كەسە نىيە كە بەحسى كردبى و شارەزاي ئىسلام بى، بەلكو
سەرچاۋەكانى ئەو، ھەرۋەك بىرپارەكانى دى ئەۋروپى تا سەدەى نۆزدە، ئەو
راپۇرتانەن كە گەشتپارەكان لەخۆرەلاتەۋە دەيانناردنەۋە بۆ ئەۋروپاۋ ئەو
راپۇرتانەش لەدىدى بەحسى زانستى ئەمپۇكەۋە ھىچ بەھايەكەيان نىيە. ھەرۋەھا
دەبىت لەيادمان بىت كە مۆنتىسىكيو باس لەرپەھەندى شەعبى ئىسلام دەكات نەك
مىراتى فىكرى ئەو ئاينىن و شارستانىيەتە).

مۆنتسیکیو پیتی وایه که له تورکیاوه تاجین، ئایینه کان ئه و کۆده یاسایانه له خه لکیدا ده چیتن ئه و ئه خلاقى سهر شورکردن و ته سلیم بوونه پهروه رده ده که ن که کۆمه کی سته مکاره کان ده کا. مه بده ئیک که له م گه مه ی ده سته لاتدا سه ری لیده شیوی و گلۆرده بیته وه له مانا رۆحانییه که ی خوی هی دی هی دی دور ده که ویته وه ده بیه هۆکاری به هیزکردنی سته مکاری، ئایدیای په رسته نه، عیباده ته - په رستن له په یوه ندییه کی ئازادانه ی ئینسان له گه ل خودا ده بیته مایه ی زیاتر ئازاد بوون و گه شه کردنی به هره ناوخرییه کان، توانای عه قل و توانای دامینان، توانای ته جاو زکردنی ئه م واقیعه، به لام که په رستن ده بیته خو، بی گومان ده بیه کۆله که یه ک که سیسته می سیاسی سوودی لێوه رده گری ئه مه ش به ناشکرا له سیسته می سته مکاریدا ده بینریته وه. سته مکاری له مندالییه وه ئینسان فی ری خووی کۆیلایه تی ده کا، فی ری خووی په رستنی ده سته لات، به پله یه ک که ئینسانى دروست ده بی که له نیوان په رستنی خودا وه کو پهروه ردگاری بوونه وه ره کان و سته مکار وه ئایکۆنى سیاسی جیاوازی بۆ ناکری.

یه کیک له ژنه کانى ئۆزیه ک بۆ ئۆزیه ک ده نووسی که که یه ده خاته سه راوه له ته مه نی حه وت سالی دا، "هه رچی زووتر که سی گه نچ له ئازادی مندالی دابهری دره نگه" ئنجا ره خنه له و دایکانه ده گری که ده وه ستن تا که په کانیا ن به ته مه نی شوو کردن ده گه ن ئه وسا بۆ سه را ره وانیه ان ده گه ن، ئه م ته مه نه ش زۆر دره نگه که فی ری مل که چی و گوێرپایه لى ببن.

"ئایا ده بیت ئیمه بۆ هه موشتیک چا و له به هیزی عه قل بهرین، چا وه پیتی هیه چ نه بین له کاریگه ریه ئاسانه که ی خو و عاده ت".^(۱۹)

سته مکاری خیزان، ئاین ده خاته گه ر بۆ چاندنی خووی ته سلیم بون، خووی خوش ویستنی ئه میر، به مانایه ک چ خیزان و چ ئاینیش له رۆله سروشتیه که ی خویان دور ده که ونه وه ده بنه دوو دام و ده ستگا بۆ پهروه رده کردنی ئینسانى که خوش ویستن و په رستن لای ده بنه خو، نه ک ئه رک. خوش ویستن و په رستن ده بنه دوو میکانیزم بۆ له ناو بردنی هه ر ریشه یه ک گه ر بوونی هه بی، ریشه ی که سیکی سه ریه خو، گه ر که سی سه ریه خو نه بوو هه موشت لای ده بیته خو، چیژ، گوێرپایه لى، عه شق، په رستن، به شداریکردنی سرووت (طقوس) کارکردن،.. هتد، ئنجا له پال کردنی ئه مانه دا به خو، گوشه گیر کردنی خه لکی له یه کتره کوشتنی رۆحی هاوپییه تی و وه له بنه په تیشدا نه بوونی شار به مانا ئه رسته ییه که ی که هه ره موو ره چه ته ن بۆ سته مکارییه ک که نه مرى به ده ست ده هی نی.

له "نامه فارسیه کان" دا مونتسیکیو وینه‌ی سه‌رامان بۆ ده‌کی‌ش‌ی وه‌ک کۆمه‌لگایه‌کی داخراو که ته‌نیا وه‌زیفه‌ی ئه‌و کۆمه‌لگایه‌ ته‌عزیم کردنی یه‌ک پیاوه‌، واته‌ سولتان، شا، یا والی، ئه‌و شوینته‌یه‌ که تییدا هه‌موو پیاوه‌کان خه‌سی‌نراون، له‌پیاوه‌تی که‌وتوون و کوورت کراونه‌ته‌وه‌ بۆ ئه‌و بونه‌وه‌رانه‌ی که له‌سه‌ر ئه‌ژنۆ به‌چۆکدا هاتوون بۆ وه‌رگرتنی سه‌ده‌قه‌یه‌ک، مه‌کره‌مه‌یه‌ک. پیاو چاکه‌کان و خاوه‌ن که‌رامه‌ت، به‌هۆی ترس و توندوتیژی و هه‌ره‌شه‌ی ئه‌شکه‌نجه‌وه‌ توقی‌نراون. ژنانیش شوینی تاسه‌ن، بابه‌تی عه‌شق، به‌لام له‌یادکراو نه‌ناسراو. ژنان ده‌توانن ته‌نیا قوربانی بده‌ن بۆ یه‌ک پیاو که هه‌قی ژیان و مه‌رگی به‌ده‌سته. کرداری سیکسی‌ش لای ژنان واته‌ به‌خشینی چیژ به‌که‌سی که شایه‌نی خۆش ویستن نییه‌.

ئه‌و په‌یوه‌ندییه‌ سیکسیه‌ قه‌سابخانه‌ ئاسایه‌ی ناو سه‌را به‌ردی بناغه‌ی حکومه‌تیکی سته‌مکاره‌، له‌ئاسیادا کۆیلایه‌تی ناوما‌ل و سته‌مکاری حکومه‌ت یه‌ک ده‌ستیان له‌ناوده‌ستی یه‌که‌تردایه‌، حکومه‌تی سته‌مکار ری‌ده‌گرێ له‌به‌هره‌و تواناکانی تاکه‌کانی کۆمه‌ل، له‌پیاوه‌ ناوازه‌کان که خه‌و به‌کاری گه‌وره‌وه‌ ده‌بینن، هه‌روه‌ک چۆن ده‌سته‌لاتی پیاوان ری‌ده‌گرێ له‌به‌ره‌ره‌و توانا و داه‌ینانی ئافره‌تان. لی‌ره‌وه‌ به‌ناچاری وه‌ک له‌ "رۆحی یاساکان" دا ده‌یخوینینه‌وه‌، "سته‌مکاری ئیمپراتۆریه‌تی‌که‌ له‌سه‌ر ئافره‌تانه‌وه‌ بیناکراوه‌". خێزان و په‌یوه‌ندییه‌ خێزانی و که‌سییه‌کان بنه‌مای سیاسه‌ت پێک ده‌هێنن، ئه‌ی له‌م هاوکێشه‌یه‌دا چۆن ده‌سته‌لات مه‌شقی پێده‌کری؟ له‌ "نامه فارسیه‌کان" دا مونتسیکیو ئاماژه‌ ده‌کات بۆ نوینه‌رانی چه‌ند چین و توێژو پیشه‌ (حرفه‌) ده‌کات، مه‌لاکان، میرزا، له‌موقابیلی مامۆستاکانی زانکۆکانی ئه‌وروپا، ده‌رویشه‌کان له‌به‌رانبه‌ر قه‌شه‌کانی ئه‌وروپا، پادشاکانی خۆره‌لات به‌رانبه‌ر نه‌جیبزاده‌کانی ئه‌وروپا، به‌لام ئه‌ی ئه‌و مه‌خلوقه‌ کێیه‌ که ناوی ناوه‌ خه‌ساو (eunuch)؟ به‌باوه‌ری من مه‌به‌ستی مونتسیکیو له‌م که‌سایه‌تییه‌ دووشته‌، یه‌که‌م وه‌ک ده‌لاله‌ت کردن بۆ وه‌زیرو کاربه‌ده‌ستانی سولتان، دووه‌م: جه‌وه‌ری سیسته‌می سته‌مکاری خۆره‌لات. خه‌ساوه‌کان ئه‌و پیاوانه‌ن که خۆیان له‌خۆیاندا ده‌سته‌لاتیان نییه‌، به‌لام مه‌شق به‌ده‌سته‌لاته‌که‌ن به‌ناوی ئاغا‌کانیانه‌وه‌. وه‌ک وه‌زیره‌کان، له‌خێزانی که‌م ده‌رامه‌ت یان ناچیزه‌وه‌ دین، به‌لام دوا‌جار سامان به‌ده‌ست ده‌هێنن له‌پگای مل که‌چ بوونیا‌نه‌وه‌ بۆ ئیراده‌ی سولتان. له‌زۆر شوینی نامه‌کاندا هه‌ست به‌ئیجاباتی سیکسی خه‌سی‌نراوه‌کان ده‌که‌ین، وه‌ک ئه‌وه‌ی که مونتسیکیو بیه‌و‌یت په‌یوه‌ندی نیوان وه‌زیره‌کان و دۆسته‌کانیان وه‌ک په‌یوه‌ندییه‌کی بێ عه‌شق و ساردوس‌پ وینابکا، وه‌ک ئه‌وه‌ی بیه‌و‌یت بلی‌ت ئافره‌تان روو له‌م که‌سایه‌تیانه‌ ده‌که‌ن

نەك لەبەر كەسایەتی و جوامیریان بە لكو بەهۆی ئەو دەستەڵاتە سیاسییەوه كە
 هەیانە، لەبنەرەتەوه ئافرەتان دەزانن كە ئەمانە لەرووی سێكسییەوه چالاک نین.
 خەسێنراوەكان بەمانای ووشە پیاوێن تەنیا چیژێك كە بەدەستی دەهێنن بریتییه
 لە سەرپەرشتی كردنی ژنانی حەرەم یا سەراو بردنیا بۆلای سولتان یامیر. كەواتە
 خەساوەكان كە سومبول وەزیرو كاربەدەستەكان، لەرووی سیاسییەوه مەوقعیان وا
 لەنیوان فەرمانرەواو رەعیەتدا. لەیادمان بێت كە مۆنتسیکیو سەرچەم كۆمەلگای
 خۆرەلانی بەیەك سەرای گەورە لە قەڵەم دەدا. گەر لەسیستەمی ریبەبلیكدا دامو
 دەستگای وەسیەت هەبن لەنیوان فەرمانرەواو فەرمانبەسەردراوەكاندا، ئەوا
 لەسەرای خۆرەلانی ئەم بوونەوهرە سەقەتە، داغان كراوە وا لەنیوان ئەو دوو
 بەرەپەداو ئەویش مانایەکی سیاسی قوولێ هەیە لەسیستەمی سەتەمكاریدا
 "خەساوەكان" میتافۆریك بۆ روونكردنەوهی داینامیك و کاریگەری سەتەمکاری،
 کاری خەساوەكان سەپاندنی بێدەنگییەکی یەك پەنگییە بەسەر سەرادا، بەسەر
 كۆمەلگادا.

كۆمەلگایەك كە تێیدا فەرمانرەوا دیار نەبێت، دامو دەستگای میانجی لەنیوان
 فەرمانرەواو فەرمانبەسەردراودا بوونی نەبێت، میكانیزمی نەبێت بۆ فەحسكردن و
 لێپرسینەوهی دەستەلات، ئەو كۆمەلگایە دیارە ناتوانی جێگیر بێت و لێرەشەوه
 دەبینن مۆنتسیکیو لەریگای نامەكانەوه وێنەیەکی كۆمەلگا ئاسیاویەكانمان دەدات
 كە پریەتی لە ئاشوب و تیرۆركردن و توندوتیژی لەنیو سەرادا، لەنیوان خەساوەكاندا.
 مەبەستی سەرەکی مۆنتسیکیوش وەك ئاماژەم پێكرد باسكردنی سەتەمکاری
 خۆرەلانی نییه بە لكو لێدانی زەنگی مەترسییە بۆ هاوڵاتیانی فەرەنسی و
 ئەوروپەكان كە گەر بێت و هۆشیار نەبن ئەوا مۆرنارکی، شاهەنشاهی فەرەنسی و
 ئەوروپی بەو چارەنوسە دەردناكە دەگا كە لەخۆرەلات هەیە، ئەو ئەگەرە تەنیا
 لەپێگای فەحسكردنی بەردەوامی دەستەڵاتەوه لەناو دەچێ. گەر هۆشیار نەبن و
 هەمیشە دەستەلات فەحس نەكەن ئەوا ولات دەبێتە یەك سەرای گەورە كە تێیدا
 وەكو سەرای خۆرەلانی "هەموو دەبنە یەك، هەموو دەبنە كۆیلە".

لەنامەی بیست و یەكەمدا كە ئۆزبەك بۆ یەكەم خەساوی سەپی دەنیرێت،
 دەخوێنێنەوه:

ئێو هیچ نین جگە لە ئامراز، ئامرازی كە دەیشكێم
 هەركاتێ دلم بخوازی، ئێو هەن تەنیا تا ئەوكاتەي كە
 گوێزێ پەلن و لەجیهاندا هەن تا لەژێر یاساكانی مندا
 بژین، یاخود بمرن كە هەركات من فەرماندا. ئێو
 هەناسە دەدەن تا ئەوكاتەي بەختیاری من، عەشقی

من، بگره به خیلی من داوا له نه فسه حه قیره که ی
 ئیوه ده کا، ئیوه هیج چاره نو سیکتان نییه جگه له چۆک
 دادان، رۆحی ئیوه ته نیا ده بیته ئیراده ی من بیته،
 ئومیدی ئیوه ده بیته ئه وه بیته که من به خیارم.

ئه وه ی شوینی مه ترسییه، به پای ئیمه، ئه و وینه یه که هه ندی جارو له هه ندی
 له نامه کاندای مۆنتسیکیو ده یخاته به رده ممان ئه ویش وینه یه کی سه را که تییدا که سانی
 ناو سه را له ززه ت له کۆیلایه تی ده بینن له هه ندی نامه دا سه را ویناده کرئ نه ک وه ک
 شوینیکی ترسناک به لکو وه ک شوینیکی که پیره له میری ته مبه ل و شه هوانی، که
 ته مبه لی و بی باکیان کاریک ده کا که سه رای خۆره لاتی بیته شوینیکی زۆر خوش بۆ
 ئه وانه ی که خودی سه را بۆ ئه وه دروستکراوه که سه رکوتیان بکا. به مانایه کی دی
 قوربانیا نی سه را له ززه ت له و کۆیلایه تی ده بینن.

ژنیکی ئۆزه ک بۆ ئۆزه ک ده نووسی "ئۆزه ک من ئیعتراف ده که م که عاتیفه و
 حه ماس نه ک تموح کاریکی کردوه که من به وئ له ززه ت به تۆبده م" دانه یه کی دی
 ده لئ، ئه و (ئه و ژنه) "کۆیله یه به هۆی توندوتیژی عه شقه وه".

سه را ته مبه لخانه یه کی که وره یه وه هه میشه ش ته مبه لی له ززه تیکی تایبه تی خۆی
 هه یه، به ناچاری ئه ویش له نه بوونی ئینسانی نازاده وه سه رچاوه ده گری. نازادی واته
 نه ژیان له ژیر سایه ی ئیراده ی که سیکی دیدا، واته پشت به خۆ به سترو کارکردن بۆ
 خۆ، له یادمان بیته که سه تمکاری چالاکی ئابوری به سنوریکی زۆر نزم ده گه یه نیته،
 له رووی سیاسیشه وه ریگا نادا که بوار بۆ ته قینه وه ی به هره و تواناکانی ئینسان
 بره خسی، ئیدی ئه مه ده بیته مایه ی ئه وه ی که ئینسانه کان کۆیله ئاسا له ززه ت
 له ته مبه لی ببینن و به و بارودۆخه سکوونه که له بیده نگه مردوه کان ده چی رازی بن.
 وینه کیشانی سه راو سه تمکاری وه ک حاله تیکی چیژ به خش که له "نامه
 فارسییه کان" دا رو به پوی ده بینه وه جیاوازه له و وینه یه کی که له "رۆحی یاساکان" دا
 ده یبینینه وه له مه پ سه تمکارییه وه.

له "رۆحی یاساکان" دا، دوا ی چه ند لاپه ره یه ک که ده نووسی ترس پرئسیپی
 سه تمکارییه، مۆنتسیکیو ئاماژده بۆ پرئسیپیکی ترده کات ئه ویش ئه وه یه که
 سه تمکاری له و حه زه له په عیه تدا ده چی نیی که سه رقالی کۆکردنه وه ی سامان بن
 چونکی له م حاله تدا بیر له بواری مه دهنی، کاروباری گشتی و سیاسی نه که نه وه،
 گۆشه گیرکردنی خه لکییه له م ریگایه وه. سه رقال بوون به ژیا نی تایبه تییه وه ئنجا

ترسیش له ئه شکه نجه ده بیته مایه ی ئه وه ی که خه لکی سیاست به جی به یلن بۆ
سته مکار.

له "نامه فارسییه کان" دا به پیچه وانه وه وینه یه کی درامی و ده و له مهند به ئاره زوو
که لکه له ئینسانیه کان ده بینینه وه له مه پسته مکارییه وه، وینه یه ک که ترس، عه شق،
په رستن، به خیلی، له ده ستدانی ئازادی و چیژ وه رگرتن له م کۆیلایه تییه و .. ده یه ها
ره هندی تری ئینسانی ترسناک، ده رباره ی مه له که تی سته مکاری.

به ندى پيڻجهه

ديموكراسى و نه گهري ستمكاريه كي نه رم و نيان^(۱)
خوندينه وه به كي كتيبه گه ي نه لكسي دي تو كيوفيل "ديموكراسى له نه مريكا"

پېشەكې: توكيو فيل سەبارەت بەننوسىنى "دىموكراسى لەئەمريكا" بەم شىئو ەيە مەبەستى خۇى روون دەكاتهو: "خستنه رووى زانستىكى سىياسى تەوا تازە بۆ جىهانىك كە خۇى تەوا تازەيە" مېتۆدى توكيو فيل بۆ لىكۆلېنەو ەي مەسەلە سىياسىيەكان بەلىكۆلېنەو ەي ەل و مەرجى كۆمەلایەتى دەست پېدەكا، ەل و مەرجى كۆمەلایەتى وەكو ەل و مەرجى يەكسانى، عورف، خو و رەوشت، خووى عەقلىانەى ھاوئىشتامانىان، ھۆكارىكە بۆ ئەو ەي كە ەل رۆئىمە تايبەتمەندى خۇى ەبېت. ەل و مەرجى كۆمەلایەتى بېرورپاكان دادەتاشى، كەلكەلەو ەستەكان بەكەئالى تايبەتدا دەبا، ئامانجەكان ديارىدەكا، تايپ ياجۆرى ئەو پياوانەى كە دەبېت بەرز رابگېرېن، زمانى بەكارھاتوو، لەدواجارىشدا جۆرى ئەو ئىنسانانەى كە ەل و مەرجى كۆمەلایەتى و سىياسى دەيخولقېنى و لەخۇى دەگړى.

زانستى نوئى، لای توكيو فيل، بۆ "جىهانىكى تەوا نوئى سەراپاگېرە لەبەرئەو ەي لە ئەلئەرناتېقى دەگېرې لەنئوان شىوازىكى تەوا مۆلەقى سستەمكارى كە تائىستا جىهان بە ئەم يابەو شىئو ەيە دەست و پەنجەى لەگەلدا نەرم كېدو، لەبەرانبەر سىستەمىكا كە ئەگەرى ئازادى بۆ ئىنسانەكان پېيە، ئەگەرى خولقاندنى ەل و مەرجى كە تېيدا بەەرەكانى ئىنسان رىگای خۇيان بى رىگەگرتن پەيدابەكن.

ەل لەسەرەتاو توكيو فيل بەراوردكارىيەكى گشتى دەكا لەنئوان رۆئىمى كۆن (ancient regime) لەگەل رىكخستنى دىموكراسىدا كە بەپای ئەو دەشى لەو باو ەپەدايېن كە بەتەواوى شوئى رۆئىمى كۆن دەگړتەو. رىكخستنى ئۆرستۆكراسى لەبەرئەتدا لەسەر بنەماى يەك ەئز بەندبوو بەلام كە ەيمەنەى ئەوانەى كە زۆر بەدەستەلات بوون ياساىى كراو رۆشوئىمى بۆ دانرا (regularized)، و عورفو عادات چەند سنورىكى بۆ ئەو دەستەلاتە داناو جۆرە ياسايەكى داپشت لەنئو ئەو ەئزەدا گەر ئۆرستۆكراتىەت فەزىلەى خۇى ەبويېت وەكو ئىستقرار، بەھىزى، مەجدوشكۆ، ئەوا فەزىلەى دىموكراسى ەرچەندە لەخوارترىش بېت بەلام فەزىلەتېكى پتەوترە. توكيو فيل لەپېشەكېكەيدا بۆ كتېبى "دىموكراسى لە ئەمريكا" دەنوسى:

دىمەنەكە ئىستا گۆراو،، جىاوازيەكانى مەرئەبەكان

(rank) بووكا وئەتەو. بەرئەستەكانى كەرۆژىك

خزمه تی مروفایه تیان ده کرد که و تن، مولکایه تی
 دابهش ده کری، ده سته لات له لایه ن ژماره یه کی زوره وه
 دابهش ده کری، روونکی عه قل په خش ده بیته وه،
 توانا کانی هه موو چینه کان رووه و یه کسان ی ته کان
 ده خوا، کومه لگا ده بیته دیموکرات، ئیمپراتوریه تی
 دیموکراسی له سر خوو به ناشتی به دام و ده ستگا و
 عورف و عاهته کان ده ناسیتریت. ده توانم وینای نه و
 کومه لگایه بکه م که تیایدا هه موو ئینسانه کان وهك
 بهك یاسا کانیان خوښ بو ی و ریژی نه و یاسایانه بگر
 که خو یان به نو سه ره کانی ده زان، کومه لگایه ك که
 ده سته لات ی حکومت وهك شتیکی پیوست ریژی
 لیده گیری، نهك وهك ده سته لات یکی ئیلاهی،
 کومه لگایه ك که دلسوزی تابع (subject)
 بوقازی قازیه کان به دوور ده بیته له عاتیفه و
 حه ماسه ت، به لکو دلسوزیهك ده بیته له سر ئاستیکی
 نارام و عه قلانی. کومه لگایه ك که هه رتا که که سه
 خاوه نی مافه کان ده بیته، نه و دلیا ده بیته که چون
 بیانباریژی، بروایه کی پیاوانه و ریژیک له نیوان هه موو
 چینه کانداهه ره لده ده، به دوور له غرور کو یلایه تی ..
 هه ره وه زی هاو نیشتمانیان ره نگه نه و کاته شوینی
 ده سته لات ی تاکسیانه ی نه جیب زاده کان بگریته وه،
 نه وسا جفات (community) ده پاریزی له سته مکاری و
 به ره لایه تی (license) (۲)

گریمانکاری سه ره کی له و وینه یی سه ره وه دا ده رباره ی کومه لگای دیموکرات نه و
 گریمانکاریه یه که ده لی هاو نیشتمانیان دیموکرات ده توان هوشیار بنو بینه
 خاوه نی تیگه یشتنیکی روشن گه رانه ده رباره ی به رژه وه ندیه کانی خو یان و نه رکه
 کومه لایه تییه کانیان به پله یه ك که له دلیاندا شوینی نامینیت بوقه خرو غرور که کاریک
 ده کا ئینسانه کان به خیلی به جی و مه قامی نه وانی دیکه بیه ن گه رچی ره واش بیته.
 ده بیته له یادمان بیته که توکیو فیل ره فزی نه وه ده کا که بچینه پال نه وانه ی هه ول

ده‌دهن ديموکراسی چاک بکه‌ن و پاکی بکه‌نه‌وه له‌ريگای و دارکردنی هاو‌نيشتمانیه ديموکراته‌کان به‌بیرکردنه‌وه ته‌نیا له‌به‌رژه‌وه‌نديه خودیه‌کان (زاتیه‌کان).
 وینه‌کیشانی ديموکراسی وه‌ک کۆمه‌لگایه‌ک که تپیدا که‌سانی هۆشيارو رۆشن‌گەر (enlightened) ته‌نیا ویتلی به‌رژه‌وه‌نديه زاتیه‌کانیان و چاک بوون له‌بوارى ماتريالی، وینه‌یه‌که نه‌ک واقعی نییه به‌لکو زۆر ناشرينه. تۆکیوفیل یه‌کێک بوو له‌وه‌یه‌سه‌وه سیاسیه‌یانه‌ی سه‌ده‌ی نۆزده که ئومیدیکى زۆری به‌رۆشن‌گه‌ری هه‌بوو که سیسته‌میکى سیاسى ئه‌وتۆ بخولقینى که له‌لایه‌که‌وه بریتى بێت له‌جیه‌شستنى کۆت و زنجیره‌کانى رابردو به‌لام له‌گه‌ل پاراستن و هه‌لگرتنى هه‌موو جوانى و فه‌زیله‌که‌تانى پېشوو، ئنجا دروست کردنى هاوسه‌نگی‌یه‌ک له‌نیوان پېداویسته‌یه عه‌قلى و کلتورى و رۆحیه‌کانى ئینسان له‌گه‌ل پېداویسته‌یه مادى‌یه‌کان، هاوسه‌نگی‌یه‌ک له‌نیوان ئازادى تاکه که‌سدا له‌گه‌ل پاراستنى زه‌مینه رۆحی‌یه‌که که جفا ته‌.

مه‌به‌ستى تۆکیوفیل له‌" ديموکراسی له‌ئه‌مريکا" نیشان‌دانى ئه‌و راستیه‌یه به‌ئینسانه‌کان که چۆن ده‌شى له‌یه‌ک کاتدا ئازادبن و یه‌کسان، و ئنجا نیشان‌دانى ئه‌و راستیه‌ی که گه‌ر بێتو ديموکراسی یه‌کسان نه‌کریت و نه‌ناسریت‌وه له‌ريگای به‌ستنه‌وه‌یه‌وه به‌دام و ده‌سگاگان، حکومه‌تى خه‌لکى، حکومه‌تى نوێنه‌رایه‌تى (representative)، جیا‌کردنه‌وه‌ی ده‌سته‌لته‌کان، بوونى بوارى مه‌ده‌نى ئازاد و بوونى به‌رده‌وامى گفتوگۆی ئازادانه له‌سه‌ر کیشه‌کان، تۆکیوفیل له‌م حاله‌ته‌دا ترسى خۆى نیشان ده‌دا که گه‌ر بێتو ديموکراسی ته‌نیا پشت به‌حه‌ماسه‌تى یه‌کسانى به‌ستیت ئه‌و ديموکراسی گونجاو ده‌بێت له‌گه‌ل سته‌مکاریدا، حاله‌تێک که‌هم سته‌مکارى یه‌و هم ئازادیش به‌رکه‌ماله‌. ئه‌و رای وابوو که سته‌مکارى ده‌شى شان به‌شانى ئه‌و دام و ده‌سگایانه‌ بوونى هه‌بێت و بژى و ده‌رده‌که‌ون که ديموکراتین. به‌پنجه‌وانه‌ی که‌سانی هاوسه‌رده‌مى خۆى که باوه‌ریان وابوو گه‌شه‌کردنى له‌سه‌رخۆ به‌ره‌و یه‌کسانى ده‌بێته‌ مايه‌ی خاپوور کردنى ئه‌گه‌رى سته‌مکارى له‌سه‌ر گۆی زه‌وى. تۆکیوفیل له‌و باوه‌ره‌دابوو که گه‌ر بێت و پرنسپى ديموکراتى رینومایى نه‌کردى، هه‌میشه‌و هه‌میشه‌ له‌ژێر چاودێرى عه‌قلیدا نه‌بێت به‌مانای هه‌لسه‌نگاندنى فیکرى، ئه‌وا قَلْب ده‌بێته‌وه به‌ره‌و سته‌مکارى‌یه‌ک که مروّفايه‌تى تا ئیستا ئه‌زموونى نه‌کردوه‌.

له‌م کتێبه‌دا تۆکیوفیل رووده‌کاته رژیمنى ئه‌مريکى له‌سالانى ۱۸۳۰ دا نه‌ک له‌به‌رئه‌وه‌ی که به‌ناچارى ئه‌و رژیমে به‌رجه‌سته بووى پرنسپه‌کانى چاکترین رژیمه، به‌لکو له‌به‌رئه‌وه‌ی ئه‌و رژیمه خالى وهرچه‌رخاندنى گه‌شه‌کردنى میژووبیه به‌ره‌و زیاد

بوونی په کسانو. هه روه ها ئو ده لئى بويه له ديموکراسيه تى ئه مريکى توژيوه ته وه تاکو "ئو وانانه بدوژيته وه که ده شئى ليوهى سوود وه ريگړين". که واته ئه مريکا وانهى زوره تابيدات به دهره وه به تاييه ت بؤ فهره نسا، له بهر نه وهى سه رچاوهى داهينه رانهى ياساکان و عورف يه کيکه له هه ردو و لا ته که دا، ئه مريکا و فهرنسا. وه ک چو ن لای مؤن تسيکيو ديمان که باسکردنى ئو بؤ سته مکارى خو ره لات به ناگا هيئانه وه يه ک بوو بؤ فهره نسى و نه وروپييه کان، مه به ستيکى له م جو ره ش لای توکيو فيل دهبينينه وه. ده توانين بلئين که توکيو فيل به پاستى کتيبيکى نووسي وه بؤ فهره نسييه کان، ئو له ريگای باسکردنى ئه مريکا وه ده يه ویت له هل و مهرجى داهاتووى فهره نسا بدوئ، مه به ستى ئو دوو فاقه يه؛ له لايه که وه شيکردنه وهى ئه مريکا و له لايه کى ديه که وه چاو پرين له گيروگرفته کانى ديموکراسى داهاتووى نه وروپا، هو شيار بوون له فزيله ته کانى ديموکراسى ئه مريکى به لام ناگادار بوونيش له نه گره کانى بوونه سته مکارى ئو سيسته مه. هه روه ها ئه مريکا نمونهى ديموکراسيه تيکى تاييه ت و ناوازه به جودا له وهى فهره نسا، چونکى له نه مريکا دا به ده گم نه توخى دره - ديموکرات بوونى هه يه. ئو گيروگرفته انهى له ديموکراسيه تى نه وروپيدا هه بوون، له سه رده مى توکيو فيل دا، له نه مريکا نه بوون له بهر دووهو:

يه که م: ئه مريکا سه رزه مينى هه له بيسنوره کانه بؤ تاکه که س و موباده رهى تاکه که س ئاره زووى به رده وام و جيبه خو نه گرتوى هان شستمانيه ديموکراته کان بؤ گه شه کردنى - خو و چاککردنى بارودوخيان راسته وخو نابيته مايه ي به خيلى و بوغز له نه وانى ديه که وه ک ئه وهى که له نه وروپادا رووده ات.

دووه م: ئه مريکا هه ر له سه رده تا وه حه ماسه تيکى ديموکراتيانه بالئى به سه ردا ده کيشئى بئى کيشمه کيشى چينه کو نه کانى در به ديموکراسى زياتر له ياده وه رييه کى دووردا هه ن نه ک به واقع، ئه مه له کاتيکدا که له فهره نسا، له سه رده مى توکيو فيل دا نه وچينانه سه رگه رمى کيشمه کيش بوون.

که واته ئه مريکا ئه وشته ي که به ده ستى هيئانه له ماوه يه کى که مدا تاراده يه ک په يوه ندی به به خته وه هه يه، به لام نه وشته ي که به خت بؤ نه مريکاي ده کا، هونه ره نوپکه ي توکيو فيل، فله سه فه ي سياسى ياسا دانه رى نوئ، نيشانى فهره نساى ده دا که چو ن فهره نسا يا نه وروپا بگه يه نيته ئو حال ته.

به شيوه يه کى گشتى توکيو فيل، له م کتيبه دا، هه ولئى ده وله مه ندکردنى ديموکراسيه ت ده دا له ريگه ي گونجاندنييه وه له گه ل ئازادى، له ريگای هيئانه دهره وه و ئاشکرا کردنى ئو به ها گرنگه ي ديموکراسيه ت که په نه انه نه ویش ئازاديه يه. له جه وه ردا ديموکراسى بريتييه له ويئاکردنى هه ره به ده سته لاتى ئه م

پرنسیپه: "هه بونی مافی یه کسان بۆ هه موو ئینسانه کان بۆ ئازادی". له کتێبه کهیدا، "رژیمی کۆن"، ئهو کتێبه ی که له سالانی دوایی ژيانیدا نوسیویه تی، تۆکیوفیل به ئاشکرای و ئازایانه ته نکید له سه ر ئه وه ده کاته وه که عیشقی ئازادی هه ماسه تیکی لا عه قلانییه، به لām سه رچاوه ی هه مووشتیکی مه زنیسه. ده رباره ی ئه و میلله تانه ی که ئازادیان له ده ستداوه ده ئی:

ئاسانه ئه وه بیهتری که ئه و میلله تانه له شتیکیان که مه
 ئه ویش عیشقیکی ره سه ن بۆ ئازادی، ئه و تموجه نه جیه،
 که من ئیعتراف ده کم له و دیو شیکردنه وه یه. چونکی
 شتیکه که مروف ههستی پێکا و لۆژیک به شیک نییه لیتی.
 ئه م عه شقه ی ئازادی ئیمتیازیکی عه قلّه گه وره گانه که
 خوداوه ند وای خه لق کردوون بتوانن پیتی بگهن،
 وه کاریکی کردووه که ئه وان به په رۆشه وه وێلی بن، به لām
 ئه وه ش بلێن بۆ رۆحه نزه گان، ئه و رۆحانه ی که ئاگری
 موقه ده س هیشتا به ریان نه که وتووه، ئه و عیشقی ئازادییه
 شایانی لی تیکه یشتن نییه. (۲)

هه ر هه مان رۆحیه ته که ئیمه له دام و ده ستگا کان و ژیا نی ئه مریکیدا ده یبیننه وه به پای تۆکیوفیل. به پای ئه و ئه مریکییه کان ته نیا له ریگای عیشقیانه وه بۆ ئازادی ده جو لێن و دین و ده پۆن، هه ماسه تیکی قوول که پ به پێستی ئه و دروشمه یه که له ده ستووری گشتی ئه مریکیدا هاتوه: "ئازادی و وێل بوون به دوا ی به ختیاریدا".
 با دوا ی ئه م پێشه کییه سه رنجیکی خێرا به دینه بۆ چوونی تۆکیوفیل ده رباره ی

دیموکراسی و بپرسین که خاسیه تی سه ره کی کۆمه لگای دیموکرات چییه؟
 خاسیه تی ناسینه وه ی کۆمه لگای دیموکرات بریتیه له ئه تومیزم (atomism - الذریة) واته پێکهاتنی کۆمه لگا له ئه تومه کان (لیره دا به مانای تاکه کان). چۆنیته ی فه رمان په وایه تیکردنی چینه فه رمان په واکان به سه ر خه لکیداو سه یرکردنی خویان وه کو شوان و خه لکی وه کو می گه ل که ده بیته لی بخوردرین، ئه م حا له ته و ئه م جو ره فه رمان په وایه تیکردنه وه لاوه نراوه و له لایه ن حا له تیکی نو ی و فه رمان په وایه تی کردنیکی دیکه وه شو ینی گیراوه ته، که بریتیه له بازکردنی هه موو ریگا کان بۆ هه موو که س به ره و به ده سه ته یانی ده سه که وتی کۆمه لایه تی، عه قلی و سیاس ی. ئینسانه کان له م هه ل و مه رجه تازه یه دا رووبه روی یه کتر ده بنه وه وه ک که سانی یه کسان به یه کتر، هه ری هه که سه ره بخۆ ئازاد. ئه و تاکه که سانه ی که ئه م کۆمه لگایه پێکه ده ینن وه ک

هاونیشتمانیان، ئیدی خاوه‌نی هیچ گریه‌کی سروشستی نین که به‌یه‌کیانه‌وه بیه‌ستیته‌وه، مادامه هه‌رک‌سه‌یه‌کسانه به‌هه‌رک‌سه‌یکی دی، هیچ که‌س خاوه‌ن ئه‌رک نییه به‌رانبه‌ر هیچ که‌س‌یکی دی. به‌رای توکیوئیل، کللی ئه‌تومستیکی یه‌کسانی سه‌رده‌می دیموکرات وا له‌بلاویونه‌وه‌ی "تاک‌گه‌رایي individualism" دا، وه‌ک هه‌سمکردنیک، ره‌تکردنه‌وه‌یه‌کی هه‌ر ئه‌رکیک (obligation) و سه‌یرکردنی هه‌ر ئه‌رکیک وه‌ک ئوتوره‌تی (authoritative). له‌م حاله‌ته‌دا هه‌رتاکه‌که‌سه ده‌بیته‌ستیته‌ری گه‌ردوونیکی زۆر بچوکی تاییه‌ت به‌خۆی که‌ته‌نیاپنیک هاتوه له‌خۆی. ئه‌و تاکه که‌سانه‌ی که‌ویلی به‌رژه‌وه‌ندییه خودییه‌کان و له‌م کۆمه‌لگایه‌دا خۆیان ده‌بیننه‌وه که‌رزگاریان بووه له‌هه‌موو گری و به‌ندیکی که‌نیسه، خیزان، چین و ئنجا جفات، ئیدی نازاد ده‌بن بچنه ناو جیهانی ئابووری و بازاره‌وه.

باوکی رۆحانی ئه‌م "نایدیا نوئییه" بئگومان دیکارته، که‌فله‌سه‌فه‌ی ئه‌و و میتۆده فله‌سه‌فیه‌که‌ی ئه‌و نمونه‌کانی له‌م جۆره. فه‌راهم ده‌کاوه‌وایه‌تی ده‌به‌خشیه‌ت ملکه‌چ کردن بۆحوکمی که‌سی و تاییه‌تی هه‌ر ئینسانه بۆ خۆی، ره‌تکردنه‌وه‌ی هه‌ر جۆره بیروعه‌قیده‌یه‌ک که‌له‌ده‌ره‌وه‌ی تاکه که‌سه و دیموکراسی له‌فله‌سه‌فه‌ی دیکارته‌دا یارو یاوه‌ریک ده‌بیته‌وه بۆ ره‌تکردنه‌وه‌ی باوه‌رته‌قلیدییه‌کان. به‌لام هه‌ر هه‌مان که‌لکه‌له‌ی تاکه‌گه‌رایي فله‌سه‌فه‌ی دیکارته که‌دواجار ده‌بیته گه‌روگرفتییکی دیموکراسی. چونکه سه‌رگه‌رم بوون به‌ده‌سته‌نێانی ده‌ستکه‌وتی مادی و غه‌م خواردن ته‌نیا له‌چاکه‌ی شه‌خسی له‌سه‌ر حیسابی خه‌لکی و بێ حیساب بۆکردن بۆ بواری مه‌ده‌نی و گشتی، بئگومان ده‌بیته مایه‌ی هاتنه‌کایه‌وه‌ی میانمایه‌یی (medicority) یا عادی بوون. هه‌روه‌ها کاتیک ئینسانی دیموکرات ته‌نیا سه‌رقالی به‌ته‌نگه‌وه‌هاتنه‌ماددییه‌کانی خۆی بێت له‌سه‌ر حیسابی مه‌ده‌نی و بواری سیاسی، ئه‌م حاله‌ته جۆره سیسته‌میک ده‌هێنێته ئاراوه که‌ده‌شیت ناوینرێت به‌"سته‌مکاری نه‌رم و نیا". بابیرسین ئه‌م حاله‌ته له‌کوێه سه‌رچاوه ده‌گری؟

له‌ریگی خاپوورکردنی هه‌موو عاتیفه نه‌جیه‌کانی ئینسانه‌وه ئه‌م حاله‌ته سه‌رچاوه ده‌گری، عاتیفه‌ی به‌ته‌نگه‌وه‌هاتن (care)، شه‌ره‌ف، له‌خۆبووردن، عه‌شقی فه‌زیله‌ت، و خۆته‌رخانکردن بۆ چاکه‌ی مه‌ده‌نی، گه‌شه‌کردنی خودپه‌رستی، و ئنجا رێنومایی کردنی خه‌لکی تا سه‌رقالی چێژه حسییه‌کانیان بن.

نوسه‌رانی تری سه‌ربه‌نه‌وه‌که‌ی توکیوئیل ده‌میان له‌ترسی خودپه‌رستی و گۆشه‌گیرکردنی هاوینیشتمانیان داوه، بۆ نمونه ده‌شی بلێین که‌شیعری بۆ دلێر په‌رچه‌کرداریک ده‌بم حاله‌ته‌وه‌ده‌ریپینی ترسیکه‌له‌وه‌دیته‌نیانی ئه‌و حاله‌ته، ترسی ئه‌وه‌ی که‌هه‌موو په‌یوه‌ندییه‌کانی تاکه که‌سه‌کان و ئه‌و هیالنه‌ی که‌تاکه‌کان

پیکه وه ده به ستنه وه له ناو بچن و ههره س بهینن، له شوینی کۆمه لگایه ک سه ره لیدا که هیچ نه بیت جگه له "کۆمه لێ مه نفای بچوک بچوک" (6) سان سیمۆن به شیوه یه کی تر ترسی خۆی نیشان دهدات، ئه و ده لیت: "کۆمه لگای ئه مپۆ له به دترین ئاژاوه ی ئه خلاقیدایه، خودپه رستی به توندی ره و ت ده کات، هه موو شتی ک به ره و گۆشه گیری ده پوات" (6).

بازانین تۆکیوفیل چۆن له م کیشیه ده پوانیت!

به پای تۆکیوفیل "دیموکراسی په یوه ندیه کۆمه لایه تییه کان شل ده کاته وه" و "هاو نیشتمانیان لیک جیا ده کاته وه". هه ر ئه م که لکه لایه ی کۆمه لگای سه ده ی نۆزده م بۆ "لیک دا پچراندنی هاو نیشتمانیان له یه کتر" که بووه شوینی غه می تۆکیوفیل پیناسه کردنی تاکه رای ی وه ک پراکتیکی کشانه دوا وه له بواری گشتی و مه ده نی بۆ غه رق بوون له بوونی تایبه تیدا، تۆکیوفیل ئه م تاکه راییه به حوکمی که هه له له قه له م ده دا. هه رچه ند ه ئه و له و با وه په دا بوو که تاکه رای ی جیا وازه له خودپه رستی، به لām به پای ئه و له ما وه ی درێژخایه ندا هه ردوو ده بنه یه ک، هه ره و ک خودپه رستی، تاکه رای ی به ره وری زه مه ن هه موو فه زیله تی کی "ژیانی مه ده نی" تی ک دهدات. به پای ئه و، ئه وانه ی ته مجیدی تاکه رای ی ده که ن، ئه وانه ی هاو نیشتمانیان ته شویق ده که ن تاخو یان جیا به که نه وه له کاروباری گشتی و مه ده نی و سه ره گه رمی گۆکردنه وه ی سه ره و ت و سامان و سه رقائی چێژی تایبه تی بن، ئه وانه ی بی ئه وه ی بزانه خه ریکی په ره وه ده کردنی سه ته مکارییه کی نوین، له به ره ئه وه ی ئه و کاته ی تاکه که سه کان مه ی دانی گشتی چۆل ده که ن، حوکمه تی کی خه فه قان سه ره له ده دا و داوا ده کا که هه رخۆی ئۆتۆره تی بیت، داواش ده کا ئه و تاکه ئۆتۆره تییه بی پرسیار قبول بکری، له جیا تی ئه مه تۆکیوفیل گرنگی به "تاکه رای ی ته ندروست" ده دا، ئه و تاکه راییه ی که له ئه نجامی غه رق بوونی تاکه وه له دنیا بچو که که ی خۆیدا نایه ته دی به لکو له ئه نجامی به شار یکردنی له گروپ یا جقاتدا که خا وه نی ئامانجی مه ده نی و گشتیه، لێ ره وه ئه و تاکه راییه ته ته ندروسته دیته دی. له گروپی ک یان جقاتی کی له وشپوه یه دا ک با وه پ - به خۆ به ده ست ده هی نی و ده ستی به زانست ده گا له ری گای هه ل سو که وت و نواندنی کردار له گه ل ئه وانی دی که دا، له سه رخۆ ئازایه تی و بویری شه خسی خۆی گه شه پیده دا چونکی ئه و ئازایه تی به پیوسته بۆ هه لویستی ئه خلاق ی تاکانه و تاکه که سی سه ره به خۆو تاکه که سی حه قیقی له ژیا نی مه ده نیدا. تاکه که سی ئازاد و سه ره به خۆ ئه و که سه یه که ئازایانه دا کۆکی له بیرو را کانی خۆی ده کا و بویرانه له سه ر کیشنه مه ده نییه کان له بواری گشتیدا به ره به نای عه قل، نه ک نه زه وات، موجه ده له ده کا. به ش به ش کردنی کۆمه لگا و گۆشه گیر کردنی تاکه کان، لیک

داپچراندنی په یوه نډیه کڼه کان، ئاوابوونی خوری مه دهنی و که مېوون یا له ناوچوونی گفتگو له سهر کیشمه مه دهنیه کان، هره موو هل و مېرجیکن، وه له دواچاردا ده یینین، بۆسته مکارییه کی ته واو تازه.

دیموکراسی ده بیټ ناره زووی ئینسان بۆ چاک بوون (well - being) تیریکات، به شیوه یه که کاریک بکا ته شویقی ئینسانه کان بکا که به شیک له ووزه یان ته رخان که بن بۆ کۆشش و پیویستییه کانی تری جقات و نه ته وه، جگه له پیویستییه شه خسییه کان. ئه م گیروگرفته شایه نی چاره سهرکردنه یا له ریگای دابینکردنی شمه که مادیه کان به شیوه یه که هر ه موو قانع بکا، تاکو هیچ قه له قی نه بیټ له وهی که رهنکه به شی (حصه ی) خوی به ده ست نه هیئی، یاخود له ریگای موعتده لکردنی ناره زووه کانه وه، له م حالته دا ئینسانی دیموکرات له ریگای تیگه یشتنیک کی عه قلییه وه خود به خود ناره زووه کانی موعتده دل ده کا. (لیره دا سهرنجتان بۆ کۆمه لگای به رخوری (استهلاکی) راده کیشم که له سهر زاوئی کردنی ناره زووه کانه وه بینا کراوه، نه و کۆمه لگایه هره س ده هیئی گهر نه م تیگه یشتنه عه قلییه بیټه ناراه، لیره وه ده لیم کۆمه لگای ئیستهلاکی نامه عقولترین کۆمه لگایه و په یوه ندی دیموکراسی و کۆمه لگای ئیستهلاکی بابه تیکی ژور گرنگه بۆ قسه کردن، ئایا دیموکراسی گونجاوه له گه ل نه و کۆمه لگایه دا؟).

لای تۆکیوفیل، ناره زوو خواستی ئینسانی دیموکرات بۆ گه یشتن به به خته وهی نه که ته نیا گونجاوه له گه ل نه خلاق و ریڅخستنی مه دهنیدا، به لکو نه و ناره زوو خواستنه رهنکه تیره بن به بی بواوی مه دهنی. که واته، هره چنده دیموکراسی رهنکه پشت گوئی خستنی نه و شته ی که له ئینساندا مه زنه له گه ل خوی به یئی، به لام به لانی که مه وه کیشی به خته وه رییه کی گونجاو بۆ ژوبه ی خه لکی چاره سهر ده کا. گواستنه وه له عه ودال بوونی شمه ک و ماته پریال، عه ودال بوونیک کی گونجاو موعتده دل، بۆ عه ودال بوونیک کی تووندړه و به پله یه که به ده سته یانی ماته پریال بیټه نامانج، نه م گواستنه وه یه هاورییه له گه ل سهره لدانی روچی بسنس و بازرگانی، بسنس له م هاوکیشه یه دا له سهرتادا واسه یری ده کری که ریگایه کی پر به روپومه بۆ رازی کردن و گه یشتن به به ختیار، به لام دواچار خوی ده بیټه نامانج له م حالته دا بسنس بازرگانی، ساده ترین ناره زوو بۆ به خته وهی ده گوپیته سهر زنجیره یه کی له بن نه هاتووی ناره زووه کان و توو پ ه لدانی نه و ناره زووانه بۆ نیو گتیاویک که سه خته نامانجه سهره کیه که تیایدا بنا سرتیه وه. له م سیناریوییه دا بازرگانی ده بیټه کۆششیک کی نه جیب و به م زنی سه یری ده کری، ئینسانه خاوه به هره و توانا عه قلییه کان له سیاست و کاروباری عه قلی و کایه کانی تری داهینانه وه

راپيچ ده كړين بهر و بواړی بازرگانی، واته له ژبانی مه ددنييه وه بهر و ژبانی تاييه ت. له بازرگانيدا هم نينسانانه زه مينه يه کی گونجاو ددبيننه وه يو گه شه كړدنی به هره جياوازه كانيان، هه روه ها نه و کاته ی که ژبانی سیاسی به بازارپی ده كړيت (vulgarized) نه و نينسانانه له بازرگانيدا نازاديبه كه ددبيننه وه، نازاد بوون له يه ك بهرگی ژبانی سیاسی و به بازارپی بوونی ژبانی مه ددنيدا. له راستيدا نه گه ری نه وه به هيزه که هم نينسانانه چينیکي نوې پيک بهينن (نهمړ نه مه له نه گه ر ده رچووه، نيسنا چينیک دروست بووه که پيی ده لئين "سوپر کلاس" مليونه رو بليونه ره کانی جيهان). له جيهان نيکدا که هه موشت يو فروشتنه، تاکه رايی و ماته رياليزم، دوو خاسيه ستي ديموکراسی، ته حريف ده بن به پله يه کی زور له لايه ن دابه زيني ئاداب و سلوکی کومه لايه تيبه وه و کال بوونه وه ی روحي به تنگ وه هاتنی نينسانه کانی دیکه. توكيو فيل قه له قی نه وه بوو که سامان له م کومه لگا بورژوازيه دا، وه ک ئامانجيک خو ی له خویدا، سه يريکړی، نه ک وه ک ئامپازيک يو گه يشتن به ژبانیکي چاک (ليړه دا توكيو فيل هاوپايه له گه ل نه رستودا). نه و ده رکی به وه كړدبوو که ژبانی بورژوازی ته شويقی خه لکی ده کا بوسه ر گه رم بوون له گه ل چيژو به ختيازييه بچوکه کان و كړداره به رژه وه دنييه - خوديبه کان، ژبانیک که کاريک ده کا که که سانی خاوه ن تواناو به هره زور زوو به په يمانه کانی خو ی هه لښه له تيئنی. لای زور که سی نه وه که ی توكيو فيل هم ژبانه بورژوازييه گه رای کويلايه تيبه کی نو ی پييه.

قانع كړدنی خه لکی که ئامانجي سه رهی له ژباندا بريتييه له که له که كړدنی سامان و عه و دال بوونی خو شی، نه و که سانه ی که ليپر سراون له کاروباری سیاسی ده سته لاتیکي زورتر به ده ست ده هينن، ده سته لات به سه ر ژبانی خه لکيدا، هم حاله ته ش هيواش هيواش کاريک ده کات که دانيشتون پاسيف بن و دواچاريش ملکه چ. گه ر هم حاله ته زوربوونی که له که بوونی سامان و غه رق بوون له به ختيازييه بچوکه کانی جيهانه بچوکه که دا، گه ر نه مه له داهاتودا به رده وام بيټ، نينسانه کانی کومه لگای بورژوازی هر جوړه به شداريکړدنيک له ژبانی سياسيدا له ده ست ده دن، له بهر نه وه ی نه وان ته نيا له دنيا تاييه تيبه که ی خو ياندا گير ده خو ن و نه وه ش ده بيټه مايه ی له بير كړدن و پشتگو ی خستنی بواړی مه ددنی و غه م کيشه کانی. له بهرگی دووه می "ديموکراسی له نه مريکا"، توكيو فيل به م شيوه يه قه له قی خو ی دد رده بريټ:

قوناغيك هه يه له ميژووی خه لکی ديموکراتدا که

به راستی مه ترسيداره. نه و کاته ی که چه زو چيژ

بوزاير كړدنی فيزيکی له نيوانياندا زورتر گه شه ده کا

زیاتر له پوره رده بوونیان و نه زموښان بډام و ده ستگای
 نازاد، نه وسا کاتیک دی که ټینسانه کان کونترول
 له ده ست ده دن، جله وگرته وه یان لاواز ده یت
 له به رده م هر شتیکی نوډا که خه ریکه به ده ستی
 به یتن. له قه له ق بوونه گرزه که یاندا بو به ده ست هیانی
 شانسی، نه وان به رچاویان ته نگ ده یت و ناتوان نه و
 په یوه نډیانه بیین که له یتوان شانسی تایه تی
 هه ریه که و که شکر دنی هه موواندا هیه.. نه رکه
 سیاسیه کان لای نه وان دا دهرده که وی وه ک ریگریک
 له به رده م بسنس و پشه کانیاندا. که ر داویان
 لیبردری که له هه لېژاردندا به شداری بکن، کومه کی
 حکومت بکن له ریگای خرمة تگوزاری تایه تیه وه
 له دانیشتنه مه ده نیه کاندا به شداری بکن له و
 باوه رده ان که کاتیان نیه نه وان ناماده نین کاته
 به نرخه که یان له کاروباری بیسوودا به فیروډدن.. نه وان
 له و باوه رده ان که به دواي پرنسیپی به رزه وه ندی خودا
 که و توون: به لام له راستیدا نه و پرنسیپه ی نه وان
 سه رگرمی بوون زور خامه.. نجا تازیتر نه وان
 به دواي کاروباری خویاندا پرون، زیاتر کاره
 سه ره کییه که یان پشست گوی ده خن، نه ویش مانه وه وه ک
 سه روه ری ژیا نی خو^(۱).

له دواقوناغدا ته نیا راگرتنی توانای له زهت وه رگرتن له شته تایه ته کان ده بیته
 مایه ی له ده ستدانی توانای نواندنې کار له بواری مه ده نیدا، خوشی و له زه ته
 بچو که کان، زه وق و سه لیکه ی نواندنې کاری قاره مانانه، یاخو د کاری گه وره یی
 میژووی و نامانجی نه ته وه یی لاواز ده کات. کاریگری نه م نه خلایق به ده ست هیانانه
 (اکتسابی - aquisitive) چیه له سه ر چالاکي سیاسي؟

توکیو فیل موجد له ده کا که سه رگرم بوون به کؤکردنه وه ی سامانه وه ده بیته
 مایه ی لاواز بوونی نازادی سیاسي، چونکی خودپه رستی و کؤششی تایه تی بوسامان
 بواری مه ده نی و گشتی ته سلیمی ده سته لاتي چریو وه وه ی حکومت ده کات.
 هاوونیشتمانیان دووره په ریژی ده کهن له بواری مه ده نی و ئیدی گروپی خواوه

بهر ژه وهندی تاییه تی و حکومت زیاتر چالاک دهن و نه و فزایه داگیر ده کهن، و هر
 خوشیان دهنه خاوهن برپاره سیاسیه کان. نه و کاته ی غه می کؤکړنه وهی سامان
 بالی به سر نه ته ودا کیشا، نه و سا هاو نیشتمانیه کان دهنه بینهری به پړز، تاکه کان
 ئیدی برپاری سیاسي به کاری خویان نازانن، به پیچه وانه وه همو بواره
 سیاسیه کان به جی ده هیلن بؤ حکومت و ژماره یه ک که س گویا به ناو پسرپوړو
 ئیدی سیاست یا وه ک که مه یه ک "سه یرده کړی که که سانی به شداری ناو نه و که مه یه
 هریه که هه ول دهن که که مه که بیه نه وه، یاخود"، "درامایه" که تیايدا همو
 که س نه کته رن و نه کته ره کانی ناو نه م درامایه ته نانه ت مه به ستیان نییه که
 شانؤ نامه که سرکه و توو بیټ به لکو نه وان زیاتر سر قالی روله تاییه تییه که ی خویان
 دهن. سر نه نجام هر که سه له وی دی جیا ده بیټه وه و گوښه گیر، و هر هه مووش
 له بوارې مه دهنی و گشتی دابراو هر هه مووش بی ده ستلآت له گورپنی هه رشتیکدا.
 توکیو فیل له ویاوه په دابوو که ولاته یه کگرتووه کانی نه مریکا نه وهی سه لماند که
 "چینی ناوه راست" ده توانی ده ولت به پړوه به ری. هر چه نده نه و گومانی هه بوو
 له وهی که چینی ناوه راست له سرده می قه یران و له کاتی روو به پو بوونه وهی سه ختیدا
 بتوانی رینومایی چاکی حکومت بکا، نه و له ویاوه په دابوو که نه و چینه بؤ کاروباری
 عادی حکومت له باره. وپرای سؤزو عاتیفه بچوکه کانیان و په روه رده پر له که م و
 کورپیه کانیان، سلوکه بازاپه کانیان نه ندامانی نه و چینه ده توانن کاروباری ساده ی
 حکومت به پړوه به رن. گیر وگرفتیک که ده یته پېش نه وهی که چینی ناوه راست
 واسه یری حکومت ده کات وه ک بسنسزیکي تاییه ت، هر نه ندامه تا نه و شوینه بیر
 له کاروباری مه دهنی و گشتی ده کاته وه تاکو چؤن کاریک بکری سوود له و کاروباران ه
 وه ریگری، سوود به مانا ماددیه که ی، هر نه ندامه ته نیا چاو له بهر ژه وهندییه
 بچوکه که ی خوی ده بری و ئیدی خه لکی و بورای مه دهنی له یرده کړی. لای
 توکیو فیل، هه روه ک چؤن لای فله یه سوفه سیاسیه کانی پېش خوی جگه له
 هؤیزولوک، سیاست گوره تره له پړوسه یه ک که گروپه کان له ریگه وهی بهر ژه وهندییه
 نابوریه کانیان زیاد بکن، سیاست ده بی جه غد له سر پرنسیپه کان و راو
 بؤچوونه کان بکات له مه پ چا که ی گشتیه وه. ریڅخستنیکي ته ندروست و نازاد ده بیت
 هه ولی شتی گوره تریدا وه که له وهی ثاره زووه بچو که بهر ژه وهندییه خوییه کانی نه م
 یا نه و تاکه که سه تیریکا. نه و واسه یری سرده مه که ی خوی ده کرد وه که سرده می
 داهینانی شته کان به لأم له هه مانکاتدا سرده می به جیه یشتنی خه لک، یا سرده می
 ریگه دان به وهی که خه لک بچو کن، خود په رست بن، نه و ده نوی:

وادهرده که وی که سهرکرده کانی سهرده می نیمه
 ته نیا له بیرى نه وده دا بن که چۆن ئینسانه کان به کار
 بهینین بو دروستکردنی شتی مه زن، ئاوات ده خوانن
 که که میك هه ولئى زیاتر بدهن له پیناو خوئقاندنی
 ئینسانه مه زنه کان، خوژگه نه وان که متر به هایان
 ده دایه کارو زۆرتین به هاش به کریکار، خوژگه نه وان
 له بیریان نه ده کرد که نه ته وه ناتوانی به هیژ بیت
 له کاتیگدا ئینسانه کانی ناو نه وه ته وهیه هه ریه که
 بوخوی لاواز بیت ..^(۷)

تۆکیوفیل له وپاوه په دابوو که گه ربیتو چینیکی تازه ی ئورستۆکراسی سهره لېدا،
 به هوی لاواز بوونی دیموکراسیه وه یاخود وه که به ره نه نجامیکی دیموکراسی، نه و نه و
 چینه "ئورستۆکراسی مانیفاکتۆره کان"، دلره قترین چین له میژووی جیهاندا،
 ئورستۆکراسیه تیکی بازاری و فاسد، ئورستۆکراسیه که بی به ش له "هه سستی بهرز".
 تۆکیوفیل نمونه ی ولاتی چین ده هیژیته وه وه که نمونه یه کی ناشکرای
 کۆمه لگایه کی بیروکراتی و مه رکه زی (centralized)، وترسی خویشی ناشاریته وه
 له نه گه ری هاتنی نه و روژه ی که نه وروپا چاو له و مۆدیله به ری یا بگات به و حاله ته:

وای ده بینم که چین باشتین نمونه ی نه و جنسه
 به ختیاریه یه که ئیداره یه کی مه رکه زی ره نگه بو
 ره عیه ته که ی فه راهه م بکا. گه شتیاره کان دنیامان
 ده که نه وه که چینییه کان سکون و ئارامیان هه یه بی
 به ختیارى، پشه سازى بی گه شه کردن، استقرار، به لام
 به یه ژو توانا ریکخستنیکى مه ده نی به لام
 بی نه خلاقى مه ده نی^(۸)

که واته گه رسته مکارییه که له نه وروپادا سهره لېدا، گه ر سهره لېدا، نه که وه که
 به ره نه نجامی جهنگ یان شوپش، به لکو له هه ناوی نه و هه لپه یه وه دیته ده ری، هه لپه ی
 چیژه تاییه تییه کان و شه خسییه کان که به ره نه نجامی نه تۆمایزه یشن (به نه تۆمی
 کردن) ی کۆمه لگای بۆرژوازییه.

که واته نه م خاسیه تانه، ماته ریالیزم، عادى بوون، گه وره کردنی بواری شه خسی و
 پیوکانه وه ی بواری مه ده نی، گۆشه گیری هاوینشتمانیان، که مایه و قودره ت

له ئايدىيى يەكسانى و تاكگه راييه وه ودرده گرن، كرۆكى وانهى تۆكيوفيلن دهر بارهى ديموكراسى. بنه رتهى ترين پارادۆكسى (تناقضى) ديموكراسى، له ديدى تۆكيوفيله وه برىتييه له و حاله تهى كه يەكسانى هه لو مه رجه كان ده گونجى چ له گه ل سته مكاريدا و چ له گه ل ئازاديدا.

جنسى يەكسان ده توانى هه ل بكاو بژى له گه ل گه و ره ترين نايه كسانيدا، گه ر ديموكراسى به جى به يلدري بۆ ته له كانى خۆى، له راستيدا سه رته نجام به دامه زراندى سته مكارى ته واو ده بىت، جا چ سته مكارى يەكك به سه ر هه موанда، يا زۆريه به سه ر ژماره يه كدا، يا خود سته مكارى هه موو به سه ر هه موواندا. گه ر گه رفته كه ش لاي تۆكيوفيل پەيوه ندی به ئاره زوى ئينسانى ديموكراته وه هه يه بۆ يەكسانى، ئه م ئاره زووه ده ست به سه ر هه موو هه سته كانى ديدا ده گرى، بگه ر ئازاديش ده كاته قوربانى خۆى. ئازادى كۆشش و هه ول و ئه ركى گه ره كه هه ر بۆيه شه به ده ست هينانى ئازادى سه خته، و زۆر به ئاسانيش له ده ست راده كا گه ر هه ميشه چاودىرى نه كه يت، ئازادى موهمه ي عومره، نه خه لاته تابه خشرىت و نه مافه تا له ريگاي به ياننامه يه كه وه بتوانى بیدهيت به خه لك.

هه رچى پەيوه ندی به يەكسانىيه وه هه يه، سو ده كان و چيژه كانى يەكسانى راسته وخۆ هه ستیان پیده كرى و هه يچ پيويست به خۆماندوو كردن ناكا. ئه و سو دانه ش شوينى ده ست ره سى هه موو لايه كن. هه روه ك تۆكيوفيل ده لىت: "بۆ تام كردنى ئه و سو دانه ش هه يچ هه ولىك پيويست نيه ته نيا ئه وه نه بىت كه بژىت". هه ماسه تى ئينسانه كانى ناو جفا ته ديموكراتىيه كان بۆ يەكسانى برىتييه له "هه يه جان ئاميز، جى به خۆ نه گرتو، .. ئه وان چا و له يەكسانى ئازادى ده بىن گه ر نه يانتوانى به ده ستى به يئن. ئه و به يەكسانى له كۆيلايه تى بووندا رازى ده بن" عيشقى يەكسانى ره نگه له دووشيوه دا خۆى به يان بكا: شيوه ي يەكه م: هه ماسه تىكى پياوانه ياسايانه بۆيه كسانى كه هه و لده دا هه ر هه موو كه س بگه نه ئاستى مه زنى. شيوه كه ي دى، فاسد ترين تام و چيژ بۆيه كسانى كه هه و لده دا هه ر هه موو كه س كورت بكا ته وه بۆ نزم ترين مه قامى هاو به ش. به لām ئه و هيزانه ي كه كار ده كن له ژيړ سايه ي هه لو مه رچى يەكسانيدا ريگانا ده ن به گه شه كردنى ئومىدى شيوه ي يەكه مى عيشقى يەكسانى، واته هه ماسه تىكى پياوانه بۆيه كسانى و به زكر د نه وه ي هه ره هه موو بۆ ئاستى مه زنى. ئه و هيزانه پال به ئينسانه كانه وه ده نين تا ئاره زوى ئه و شمه كانه بكن كه به ده ستيان ناگات. يەكسانى ئه و ئومىده ده دا به هه مووان كه ده توانن ده ستيان به هه موو ئه و شمه كانه بگا، به لām مونا فسه كه له بار يكدايه كه شانسيكى كه م هه يه بۆ ئه وه ي هه ر ئينسانه تموجه كانى به دى به ينى، ئىدى سه ركه و تن ته نيا

بۆ ئەوانە يە كە ھەل و مەرجى دىكە كۆمەكچىان دەكا. كەواتە ئۇ ئەگەرە لەبار دەچىۋ
ئەگەرى دابەزاندنى ھەر ھەموو بۆ نۆزمتىن مەقامى ھاوبەش دىتە ئاراوە. دىموكراسى
لەكاتىكدا ھۆشيارى بەرانبەر مافى يەكسانى لەھەموواندا بە خەبەر دەھىتت، مافى
يەكسانى لەسوودەكانى ئەم جىھانە، بەلام لەھەمان كاتىشدا ئىنسانەكان تووشى
احباط دەكا چونكى ھەر ھەمووان ناتوان دەستيان بەو سوودانە بگا. ئەم (احباط)
دەبىتە مايەى ختوكەدانى ھەستى بەخىلى و جى گۆرپكى كۆردنى رىز. بەم شىۋەيە
يەكسانى ئىنسان ئامادە دەكا كە دەستبەردارى ئازادى بىت لەپىئاو پاراستنى
خودى يەكسانىدا. لەكۆمەلگايەكدا كە ھەر ھەموو يەكسان، سەرپەخۆ بەلام لاواز
بى بەرو بووم، تەنبا يەك دامو دەستگا، ئەویش دەولەت، بەبەھىزى دەمىننەتەو
ئامادە دەكرى كە سەرپەرشتى كارى بكات كە برپار نەبوو ئەو كارەبكا ئەویش
سەرپەرشتى كۆردنى پرۆسەى تەسلىم بوونى ئازادى، واتە وازھىنانى خەلك لەئازادى.
ئىنسانە دىموكراتەكان واز لەئازادى خۆيان دەھىتن و دەيىبەخشەنە حكومەتى
مەركەزى و ئەم دەستەلاتە مەزنە، لەموقابىلى چىدا؟ دەستبەردار بوونى ئازادى
لەموقابل "ستەمكارىيەكى نەرم و نىان"، "ستەمكارىيەك كە ئاسايشيان مسۆگەر
دەكا، پىۋىستىيەكانيان دابىن دەكا، چىژەكانيان بۆدابىن دەكا، ئىدارەى غەم و
نيازە سەرەككەكانيان دەكا، سەرپەرشتى پىشەسازىيەكانيان دەكا، دواچار ھەر
ھەمويان"، "رەگار دەكا لەزەحمەتى بىر كۆردنەو سەختىيەكانى ژيان"^(۱)
تۆكۈفيل پىش بىنى ئەوەى دەكرى كە حكومەتى لەو جۆرە دزايەتى ناكات
لەگەل ئايدىيەى سەرپەخۆيى باو (popular sovereignty) كەواتە دىموكراسى دەبىتە
مايەى لەدايك بوونى جۆرىكى دى لەستەمكارى، ئەمجارە كۆمەلگا ستەمكارى بەسەر
خۆيدا دەكا.

گەر بېيار بوايه من له وه بگوښه وه که کامه
 چه ماسه که زور سروشتيه بو ئينسانه کان نه وا من
 بېگومان هيچ چه ماسه تېک زياتر له چه ماسه تي
 چاک — بوون و به خته وه ري فيزيکي نه مده تواني
 که شف بکه م. چه ماسه ت بوخوش به ختي فيزيکي له

جهوههردا هماسهتي چينهكاني ناوهراسته. لهگل
 هم چينانهدا نهو هماسهته گهشهدهكاو بلاودهبيتهوه..
 هر له هم چينانهوه هم هماسهته دهگاته پله
 بهرزهكاني كومهلگاو نجا جهماوهري خهلك.

دهتوانين بهم شيويه مه بهستكي توكيوفيل شي بكهينهوه. نهخلاقي بهدهست
 هيتان (acquisitive ethic) خهلكي بهتوندی بهكارويارو بهرزهوهنديه تايبهتيهكانيان
 ده بهستينهوهو بواريك ناهيتايتوه بو بهشداري كردني له ژياني مهدهني وگشتيدا.
 بهرتهنجامه راستهوخوكي هم سرگهرميه لهگل خوش بهختي فيزيكيدا بريتيه
 له بهتايبهتي كردن (privatization) يا بهشخسي كردني ژيان كه بهدهوري خوي
 دهبيته مايه شي نهو دياردهيه شي كه پي دهگوتريت (indifference) بي باكي يان
 (apathy) بهرامبر بهكارويارو مهسهله مهدهني وگشتيهكانو بي باكي بهرامبر به
 پريارهكاني جهستهيا دامو دهستگا مهدهنيهكان. توكيوفيل دهلي "زوريه شي زوري
 نينسانهكاني هاو نهوه شي من سرگهرمي كاروياره گچكهكاني خويان". سرگهرمي
 بهكاروياري بچوكه وه واته نيدی كه سي خهون بهدهستكوهتي سياسي گهوره وه
 نابيني. هر كه سه له نيو جيهانه بچوكه كه شي خويدها دهست و په نجه لهگل خود
 په رستيه كه شي خوي نه رم دهكا. به واته يه كي دي نينسان گه ليك دروست ده بن كه
 رهنه راستگوين، له جيهانه كه شي خوشياندا رهنه دهوله مند بن، به لام هيچ نين
 جكه له هاو نيشتمان يه كي هه ژار. نه و كاته شي كه كومه لگا ژياني چاك به وه له قه له م
 بداو پيناسه شي بكا كه نهو ژيانه يه كه ليوانليته وه له سرگهرمي شخسي و چيژي
 تايبه تي. نه و كاته خه لك نه كاتيان ده بيت و نه تاسه شي نه وهش ده كنه كه كه ميك
 ووزه، ماده لهو ژيانه تايبه تي به ده نه بواري مهدهني واته پوكانه وه شي بواري گشتي
 كه به دهوري خوي به كويله يي هه مووان كوتايي ديت.

ههروه كه نه رستق كه زار او وه چه مكه كاني لاي توكيوفيل به ناشكرايي ده بينر يته وه،
 توكيوفيل نيد عاده كا كه له ولايتكي نازادو ديموكراتدا هاو نيشتمان يان به شداري فه زاي
 مهدهني شار ده كنه، نه مه له كاتيكا كه سته مكاره كان هه ولده دن كه
 هاو نيشتمان يان له هاو نيشتمان بوونه وه بكه نه ره عيه ت يا تابع، نه مهش له ريگاي
 غه ر قكر دن يان له دنياي خسوسي خوياندا به ده ست ده هينريت. نه و كاته شي كه
 تاكه كاني كومه ل وا له سياسه ت و كايه شي سياسي بپوانن كه گوايه كايه يه كه تييدا
 بهرزه وهنديه جيا وازه كان له مونافه سه دان بو گه يشتن به هويه ك يان نامپازيك بو
 تير كردن، له م حاله ته دا بواري مهدهني داده رزي چونكي شتيك نامينيته وه به ناوي

چاکی گشتی، شتیك نامیتته به ناوی جقات. لیژدا نهو بژشاییه ی که له دنیای مه دهنیدا دروست ده بیئت حکومه تی مه رکه زی داگری ده کات. توکیوفیل ده نوی:

چ هیژو توانایهك ده توانی رای گشتی بینی
له کاتیگدا که بیست که سی نابینی که پیکه وه گری
درابن له ریگای ئامانجیکی هاوبه شه وه، له کاتیگدا نه
ئینسانیک، نه خیزانیک، نه کوپانیایهك، نه چینیک، نه
دام و ده ستگایه کی ئازاد، ده ستلانی نه وه ی نه بیئت که
نوینه رایه تی نهو بوچوونه بکات، له کاتیگدا
هاونیشتمانییه کان هه موو وهك یهك لاواژبن، وهك
یهك هه ژاربن، وهك یهك گوشه گیر بن، هه ریبه کی
له مانه له هه گبه کهیدا ته نیا لاواژییه که سیبه که ی خوی
هه بیئت تا له ریگایه وه دژ به ده ستلانه ریخراوه ی
ده ولت بوه ستیته وه؟^(۱۰)

ئه م حاله ته ره چه ته یه که بۆ سه ره لدانی سته مکاری، سته مکارییهك که له سه ره دوو کۆله که وه به نده بی: گوشه گیرکردنی هاونیشتمانیان و بی ده ستلات کردنیان. ئه م سته مکارییه هیهچ پیویستی به به کارهینانی هیژ نابیئت چونکی له بنه پرتدا هاونیشتمانیان خویان ده ستبهرداری مافی به شداریکردنی دنیای سیاسی و مه دهنی بوون و سه ره گرمی ده ست و په نجه نه رم کردن له گه ل دنیا شه خسییه که یاندا.

من هه ول ده ده م که ریشه کانی خاسیه ته تازه کان
بدوژمه وه که ده بنه مایه ی نهو که سته مکاری
له جیهاندا سه ره له بدا. یه که م شت که شوینی
سه ره نجدانه بریتییه له وه ی که ژماره به کی زۆری
ئینسانه کان یه کسان و له یهك چوو، به رده وام
سه ره گرمی به ده ستهینانی چیژه بچوکه کان ده بن و
ژیانیان لیوان لیو ده کهن لهو چیژانه، هه ریبه که یان
به جیا ده ژی، غه ریبه چاره نویسی هه موو نهوانه ی دی،
منداله کانی و هاوړیکانی لای نهو بریتین له هه موو
مروفایه تی. هه رچی په یوه ندی به هاوړاتییه کانی
دیکه وه هه بیئت، نهو نزیکه لیانه وه، به لام نهو

نایانینی، ئەو دەستی بەریان دەکەوێت، بەلام
 هەستیان پێناکات، ئەو تەنیا لەخۆیداو بوخۆی دەژی..
 لەسەر و ئەم پیاوانەو دەستەلاتیکی مەزن وەستاوە کە
 بەئەرکی خۆی دەزانی کە قەناعەتی ئەوان مسۆگەر
 بکات و ئنجا چاودێری چارەنوسیان بکات.. ئەو
 دەستەلاتە مۆتڵەقە⁽¹¹⁾.

تەنھا بە لەبەرچاو گرتنی ئەو خالە ی سەرەو دەتوانین لەمەبەستی تۆکیوفیل
 لەبەرۆکە ی "ستەمکاری زۆربە یا زۆرتراوەتی" تێبگەین و لەوقسە بەناوبانگەش بگەین
 کە دەلێت "ئازادی بیروپا لەئەمریکادا بوونی نییە" مەبەستی تۆکیوفیل لەبەرۆکە ی
 "ستەمکاری زۆربە" بەدانیایەو وە ترس نییە لەدەبەش بوونی جقاتی ئەمریکی بەسەر
 کەمایەتی و زۆربەدا، بەلکو بەپێچەوانەو ئەو لەنیو ئەمریکیەکاندا لەئەمریکادا
 ئیجماعیکی (رێکەوتن) دەبینیەو. ئەو نەک بەتەنیا یەکسانی مافی سیاسی
 دەبینیەو بەلکو یەکسانی کۆمەلایەتیش لای ئەو خالی بەرچاوبوو. بەپای تۆکیوفیل
 یەکسانی بەختیاری و استقرااری بۆ ئەمریکیەکان هێناوەتە دی، بەلام چەند
 بەرئەنجامیکی دزیویشی لەگەڵ خۆی هێناوەو لەوانە: یەکەم: مەسەلە یەک بەرگی
 (uniformity) یەکە بەپای ئەو وە لەدوای ئەویش تائەمپۆ شوینی مشت و مپی ئەو
 رۆشنبیرانە ی کە خێریکیان تێدایە نەک عەقڵە بچوکهکان، یەک بەرگی رەهەندیکی بێ
 تامی ژیانی ئەمریکیە، ئەو پێی وابوو لەئەمریکایەک کۆمەلە هەیه:

دەشی دەوڵەمەندی ی هەزار، متوازع یا زیرەك،
 سەرقالی بازرگانی یا كشتوكال، بەلام لەهەموو
 شوێنێکی ئەمریکادا لەهەمان توخم دروست بوو،
 لەهەموو شوێنێك رندە ی شارستانی یەك بەرگی
 دەستی بەسەردا كێشاو. ئەو پیاوێ ی تۆ لەنیویرك
 (Newyork) بەجێت هیشت تۆجارێکی دی دەبینیتەو
 لەهەمان تەنیایدا، و لەهەمان جل و بەرگدا، هەمان
 هەلس و کەوتەو، هەمان زمان و خوو هەمان چێژ.

تۆکیوفیل ئەم یەك بەرگیە عەجیبە دەگەرێنیتەو بۆ رۆحی یەكسانی کە ئەم
 رۆحیەتە یەك چەشنەیی و یەك بەرگی و یەك رەنگییە تەنانەت بەخشیووەتە خووە
 ناوەکیەکانی ژیان لەئەمریکا. ئەو یەك بەرگیە لەگەڵ خۆی زنجیرە یەك هەلس و

كهوت و كه لگه لهی هیناوه كه له دواچاردا كارێك دهكا كه ئه مريكا سته مكارى به كى تايهت به خۆى بخولقینى كه بریتیه له سته مكارى زۆربه .

ههروهها ده بێت له یادمان بێت له بیرۆكه ی "سته مكارى زۆربه" دا مه به ستنێك ده باره ی ژماره ، زۆربه ی خه لك ، له ئارادا نییه ، به لكو به پێچه وانه وه ، سته مكار لیژده ها هه ره موو كۆمه لگایه ، كه وه زیفه دهكاو كردار ده نوێنى به بى ئه وه ی پێویستی به یاسای سه ركوتكه رانه هه بێت . سته مكارى زۆربه كێشه یه كى كلتورى و كۆمه لایه تی و سیاسیه . سه ركوتكردن له كۆمه لگای دیموكراتدا مه رج نییه پێویستی به دام و ده سته گای سیاسى بێت بۆ ئه نجام دانى ، خودى كۆمه لگا به م كار هه لده ستیت . ههروهها له "سته مكارى زۆربه" مه به ست له وه نییه كه زۆربه حوكم دهكاو هه ربه مه كیانه له ئه مريكا دا هیز به كار ده هینى ، چونكى كۆمه لگای ئه مریكى به شیوه یه ك پێك ها تووه كه رێگا نادا ت زۆربه ی خه لك حكو مه ت به كار به یئنى له پێناو ئاما هه كانی خۆیاندا ، به لām له گه ل ئه مه شدا پێكهاته ی ئه و كۆمه لگایه جوړیكه كه ته شویقى جوړیك له سته مكارى دهكا . ئه مه ش له رێگای ره خساندنى هه ل و مه رجێك كه واده كا به شدارى كردن له كاروبارى سیاسى و حكو میدا به كارێكى زۆر پێویست نه زانى .

به شدارى نه كردنیش هه نكاوى یه كه مه به ره وه سته مكارى . له كا تێكدا كه یه ك به رگى له وان هه ژيانى جقات مسۆگه ر بكا ، به لām ئه مه واده كا ت كه جقات پشت به و یه ك به رگى و یه ك ده نگی و یه ك ره نگی به ستنیت بۆ مانه وه ی ، لیژده وه هه موو جیاوازی به م ره فوزه ، هه موو بیر ده نه وه یه ك بۆ ده رباز بوون له و ته له یه "تكفیر" ده كرئ یان فپئ ده درێته په راویزه وه . له كا تێكدا گووم بوونى جیاوازی ده بێته مایه ی هیئانى هارمۆنى بۆ كۆمه لگا ، له هه مانكا تدا له ناو جقاتدا ئه و غه ریزه یه په ره رده ده كا ت ، كه به ه یچ شیوه یه ك رێكه نه درئ جیاوازی به نه په تی سه ر هه لبدات ، به ه یچ شیوه یه ك رێكه نه درئ به سه ره لدانى دیدو بۆ چوون و كه سی جیاواز .

یه ك به رگى ئه خلاقى ، له راستیدا ، كارێك دهكا كه كۆمه لگا به شیوه یه كى ترسناك ته سامحى له پله ی سفردایه (zero tolerance) به رامبه ر به هه مه چه شنیه ی ، تا ئه و راده یه ی كه كۆمه لگایه كى دیموكراتى وه ك ئه مريكا ، كه بیرو پرای گشتى رۆلێكى گه و ره ده بینیت ، جقات بقوانى ئاره زووى بۆیه ك به رگى تیرىكا بێئ هه ی كه ده سته لات و زۆرى حكو مه ت بۆ به دى هیئانى به كار به یئرنیت ، به پێچه وان هه زۆر جار حكو مه ت ره نكه نه رم و نیانى نیشان بدات به رامبه ر به هه مه چه شنیه ی به لām جقات رازى نابیت .

دهسته لاتى ئه خلاقى زۆربه به شيوه يه كى جزئى
 پابه نده به و بۆچوونه وه كه گوايه تواناي عه قلى و
 حيكمت وا له يه كى تى كۆمه لى ئينساندا زياتر له يه ك
 ئينسان، ئه وهى كه ژماره له ياسا دانه ران گرنگتره
 له چلۆنايه تى. به م شيوه يه تيۆرى يه كسانى ته نانه ت
 به سهر عه قلى ئينسانه كانيشدا ده چه سپى.. ههروهك
 هه موو دهسته لاته كانى دى بگره له وانه يه زياتر
 له دهسته لاته كانى دى، دهسته لاتى زۆربه كاتى پيوسته
 ئاوا ده ربكه وي كه ره وايه. له سهره تادا ملكه چى
 ده چه سپى له ريگاي زۆره ملي (اكراه - اجبار) يه وه
 ياساكان ريزيان لينا گيرى تاكو ئه وكاته ي زه مه نيك
 تيده پهرى ئه و سا جى خويان ده گرن.

زۆربه نهك ته نها داواى ئه وه دهكا له تاكه كان كه كرداريك بنوينن، جوړى
 بىر بكه نه وه كه هاوتابى ته وه له گه ل زۆربه دا به لكو هه ول ديدات كه حاله تى بخولقينى،
 كه هه ل ومه رجى به ينى ته ئاراهه كه تيايدا زه حمه ت بى بۆ تاكه كه سه كان له
 ده ره وهى يه ك به رگى ئه لته رناتيفى كى دى به دى بكه ن. بوونى راو بۆچوونى ك
 ده رباره ي مه سه له يه كى گرنگ دژ به بۆچوونى زۆربه نهك به ته نها كاريكى هه كيما نه
 نيبه و گونجاو نيبه به لكو به كاريكى نا ئينسانى له قه ل م ده درى. ئه مه ش ههروهك
 توكيو فيل ده لى "راسته له كۆمه لگايه كى ديموكراتدا، وهك كۆمه لگاي ئه مريكى،
 كه تيايدا دهسته لاتى زۆربه هينده موته قه و ره ته نه كراوه يه تاكه كه س ده بى ت
 ده سته ربدارى مافه كانى خۆى بى ت وهك هاو نيشتمانى به به پله يه ك كه ده سته ربدارى
 خاسيه ته كانى خۆى بى ت وهك ئينسان گه ر بيه وي له و هيله لابدا كه بۆى ديارى
 كراوه" (۱۲)

سته مكارى زۆربه به سهر ئه و عه قلانه وه كه خاوه نى توانايه كى عه قلى جياوازن
 كاريك دهكا ديموكراسى ته نيا له گه ل ميانمايه يى و عادى بووندا هه ل بكات. توكيو فيل
 زياتر له هه موشت له "دهسته لات ئه خلاقى" ده ترسا، دهسته لاتى ئه خلاقى راى
 گشتى له ئه مريكا، ئه و دهسته لاتى كه هه ول ده دا هه موو كرداره كانى ئينسانه كان
 بخاته يه ك چوارچيوه وه، رايه كى گشتى كه ده يه وي ئه وه ديارى بكا خه لكى چۆن
 هه ست بكه ن، چۆن بىر بكه نه وه، رهنگه ئه وشته ي كه "راى گشتى" هه ول بۆ ده دا
 بى ته مايه ي هينانه كايه وهى هارمۆنى به لām به ها گرنگه كه ي كه ده درى ت برى تيه

لهسته مکاری به سهر عه قل و دلّی هه موواندا، دیاره سته مکارییه کی اختیاری. رای گشتی نه که به ته نها ده توانی کرداره کان رام بکا به لکو ده یه وی ئیراده ش رام بکاو بیخاته ژیر رکینی خوی.

دهسته لاتنی شادهسته لاتیکی فیزیکییه و کۆنترۆلی
کرداری ئینسانه کان ده کا بیته وهی ئیراده یان له گهر
بخات. به لّام زۆربه ئه وه دهسته لاتنی هه به که
دهسته لاتیکی فیزیکی و ئه خلاقیه له هه مان کاتدا که
له سهر ئیراده کار ده کا هینده ی کار له سهر
کرداره کان ده کا، نه که هه موو تاقی کردنه وه یه که
به لکو هه موو موحاده له یه کیش سهر کوت ده کات ^(۱۴).

له ئه مریکا سته مکاری له سهر عه قل و ئیراده سروشتی ئینسانه کان ده گۆری
به شیوه یه که، چونکی سه رچاوه ی کۆنترۆل و ده رده که وی که کاری تاکه که سه،
ئیدی ملکه چ ده بیته به شیوه یه کی اختیاری. لێره وه سته مکاری ده گاته قوناغیکی
تازه ی کامل بوون، مادامیک سته مدیده و سهر کوتکراوه کان ته عزیمی سته مکارو
سته مکاری ده که ن و به سهر سامیییه وه له سته مکارو سهر کوتکراوه کان ده پوانن. ئه گهر
به ریکه وت ئاره زوویان کرد که یاخی بن، سته مکاریک پهیدا ناکی له هیچ شوینیک،
هه ره ئه ندامه ی ئه و جقاته، هه م سته مکاره و هه م سته مدیده. ئه و سته مکارییه ی
دیموکراسی دروستی ده کا له راستیدا یه که سته مکاری دیاری کراو نییه تا بیبینینه وه
به لکو هه ره هه موو ده بته سته مکار.

ئهم که لکه لانه بو سته مکاری زۆربه که متر له کایه ی سیاسیدا ده بینریتته وه، زیاترو
به پله ی یه که م کیشه یه کی کۆمه لایه تییه. له م روه وه ده بیته ئاماژده بو قسه
به ناوبانگه که ی تۆکیو قیل بکه ی که ده لیت:

من ولاتیکی دی له جیهاندا شک نابهم که تیایدا
که مترین سهر به خویی عه قل و ئازادی گفتوگو هه بیته
وه که ئه وه ی که له ئه مریکا ده بینم.. له ئه مریکا زۆربه
ته گهره یه کی زۆر ده خاته به رده م ئازادی بیروپرا، له ئیو
ئهم ته گهرانه دا نووسه ریک ده توانی چی جه زیکا
بینوسی، به لّام واوه یلا بو ئه و ته گهر بیه وی له و ته گهرانه
تیه ری.. ژیا نامه ی سیاسی بو ئه به د ته واو ده بیته

له بهر ئه وهی دهسته لاتیکی ئیها نه کردوه که ته نها ئه و
 دهسته لاته ده توانی ئه و ته گه رانه لابیات.. له دوا
 قونا غدا ناچار ده کری به خاموشی و بیده نگی، وه ک
 ئه وهی که گوايه په شیمان ه که له حقیقه ت دواوه^(۱۵).

له ئه مریکا ئازادی گفتوگۆ کردنی شکلی شایه نی قبول کردنه و زۆرباوه چونکی
 حکومه ت هه رگیز مافی به یان سه رکوت ناکا، به لām له گه ل ئه مه شدا یه ک به رگی
 عه قلی و رۆحی ئه مریکی کارێک ده کا که عه قلی تاکه که س بخاته سه ر هه مان ئاوازی
 گشتی و زهنیه تی سانسۆری تیدا بچینی.

سته مکاره کانی پیشوو له رێگای توندوتیژی و هیزه وه کۆنترۆلی هه لسه و که وتی
 ره عیه ته کانیان ده کرد به لām فیکریان چۆنیه تی بیرکردنه وه یان، ئه م بواره یان بۆ
 کۆنترۆل نه ده کراو جێیان ده هیشت بۆ خه لکی، به لām دیموکراسی، سته مکاری
 به حاله تی که مال ده گه یه نی، له م باره یه وه تۆکیو فیل ده نویسی:

له ژێر سایه ی دهسته لاتی موته له قی یه ک ئینساندا
 جهسته په لامار ده درا تا رۆح ته سلیم ببی، به لām رۆح له و
 گورزانه رزگاری ده بوو که رووبه روی ده کرایه وه
 به فه خره وه هه لده ستایه وه. ئه مه ئه وری و ره سمه نییه
 که له لایه ن سته مکاری له کۆماره دیموکرا ته کاندای
 په یه وهی ده کری، له ویدا جهسته به جی ده هیلدری تا
 ئازادی ئه وه رۆحه که ده کری ته کۆیله سه روه ر ئیدی
 نالی: "تۆ یا وه ک من بیر ده که یته وه یا خود ده مریت"
 به لکو ده لی: "تۆ ئازادی چۆن بیر ده که یته وه، و
 ده توانی خاوه نی ژیا نی خۆت بیت خاوه نی
 موته له کاتی خۆت و هه رچی به ک که هه ته، به لām تۆ
 له مه ودوا غه ربیت به و خه لکه ی که له ناویدا ده ژیت، تۆ
 ده توانی مافه مه ده نییه کانت بپاریزی به لām ئه وانه زۆر
 بی سووده ده بن بۆ تۆ، چونکه تۆ هه رگیز
 هه ئنا بژێر دیت له لایه ن خه لکه وه گه ر داوا ی ده نگیان
 بکه یته.. تۆ له ئیو ئینسانه کاندای ده میته وه، به لām
 له مافه کانی مرو فایه تی داده بریت. ها ولاتیان دووره

په ریزیت لیده کهن وهك نه وهی تو تووشی گولی
 بوویت، ته نانه ته وانه شی که لهو باوه پهدان تو
 بیگوناهی پشت تیده کهن، گهر نه وانیس ییزان
 نه یه ته وه لیته، من ژيانم بی به خشیته وه به لام بووئیکه
 زور له مهرگ خراپتره ^(۱۶) .

توکیو فیل له بهرام بهر نه م حال ته سیاسی و کلتوری و کومه لایه تیبه تازه یه دا
 هست به ده سته وه ستانی ده کا له وهی که ناوی بنی چی، نه وه تا نه و ده لی:

له و باوه پهدام که جنسی سه رکوت کردن
 که له ریگا وهی میلله ته دیموکراته کان هه ره شه ده کهن
 له هیچ شتیک ناچی که تائیستا له جیهاندا بوونی
 هه بووه؛ هاوچه رخه کانمان وینه ی نابینه وه
 له یاده وه ریاندا. من یهوده به دوا ی عیاره تیکدا
 ده که پریم که نه و مانیه بگه یه نی به دروستی که من
 مه به ستمه. ووشه کونه گانی
 وهك (tyranny despotism) گونجاوین، نه و شته زور
 تازه یه، چونکی ناتوانم ناوی بنیم ده بی
 هه ول بدهم ته عریفی بکه م ^(۱۷) .

توکیو فیل ناپه زایی خوی دهرده بری بهرام بهر به وهی که روژنامه یه که ده توانی
 بیرو که یه که له یه که کاتدا فپی بداته ناو هه زاران عه قله وه، لیرو وه نه و زهنگی مه ترسی
 لیده دا که گهر بی تو نه ته وه یه که ته نیا پشت به یه که یا دو سه رچا وهی مه علومات
 بیه سستی یان شاریک ته نیا یه که روژنامه ی هه بیته که هیچ نییه جگه له به مه رکه زی
 کردن، له م حال ته دا نازادی بیروپا ده بیته وه هم، چونکی له م سیناریوی ده بیروپا
 نازادانه له لایه ن تاکه کانه وه هه لئا بریتر دین به لکو داده تا شرین بویان له لایه ن نه و
 ده سته لاتانه وه که نه مان هیچ کونترۆلیکیان به سه ریاندا نییه، نه مه ش
 ستمه مکارییه که نه ک سلوکی مه دهنی کونترۆل ده کا به لکو بیروپای تایبه تی و شیوازی
 بیرکردنه وه ش کونترۆل ده کا. له م سیناریوی ده ناتوانین له ده سستی نه م ستمه مکارییه
 هه لیبین به وهی که دهرگای ماله کانمان دابخه یین چونکی نه و پیش نییه له ژووره وه یه
 (ده بی توکیو فیل سه باره ت به ته له فزیون چی بلی!) نه م ستمه مکارییه نوییه بیروپا

كه سیه كانیشمان كۆنترۆل دهكا، له هه مان كاتدا وه همی ئه وه شمان پێده به خشی كه وایزانین ئیمه خاوه نی بیرو پای خۆمانین.

تائیره ئاماژه مان بۆ چه ند پرنسیپێك كرد، له وانه: گۆشه گیر كردنی هاو نیشتمانیان، بێ دهسته لاتكر دنیان، سه تمكاری ژۆربه، ئه گهرێکی دی كه سه تمكاری نه رم و نیان دروست ده كا بریتیی به له "به مه ركه زیكردن" واته خر كرده وه ی ده سه لات له حكومه تی مه كه زیدا. هه ر له سه رتاوه ده بیته بلێن كه به مه ركه زی كردن ده بیته مایه ی له ناو بردنی هاو نیشتمانییتی (citizenship). لای توكیو قیل به مه ركه زی كردنی ده سه لات ئه نجامیكی حه تمی و لۆژیكیه، به رمه بنای پرنسیپ و میكانیزمه كانی دی چۆن؟ گۆشه گیر كردنی تاكه كه سه كان، سه رگه رمی هه ر تاكه به كه له كه بوونی سامان و غه رق بوون له نێو چێژ به ختیاریی به چووكه كانی خۆیدا، كه به ده وری خۆی ده بیته مایه ی ئاوا بوونی خۆری مه ده نی (public) و لیژه شه وه له ناو چوونی جه سه میانجیه كان، كه واته ئه وه ی ده مینیتته وه كه له سیاسه تدا چالاك بیته نیا میریه. لاوازیوونی خێزان و جفا ته كان و توێژه كان كه ناوچه یا هه ریم (local) پێك ده هیئن، هه موو ئه مانه كارێك ده كه ن كه تاكه كه سه كان هه ست به ته نیایی و بێ ده سه لاتی بكه ن، ئیدی چاره یه ك نامینیتته وه بۆ به ده ست هیئانی یارمه تی یا كۆمه ك به ته نیا ئه وه نه بیته كه تاكه كان چا و له میری به رن (ده وه له تی ره فاه welfare state) نمونه ی ئه م حا له ته یه كه تیایدا تاك ده ست به رداری سه ربه خۆیی و ئیراده ی تاكه كه سی و ئازادی خۆی ده بیته تا ده وه له تی بیژینیت.

ههروهك له قوناغه كانی به كسانیدا هه یج كه س

مه جبور نی به كه كۆمه کی كه س بكا، و هه یج كه سیش
ما فی نی به ته وه قعی ئه وه بكا كه كۆمه ك بكری له لایه ن
كه سانی دییه وه، هه موو كه س له یه ككاتدا سه ربه خۆن و
بێ ده سه لاتیش. ئه م دوو هه ل و مه رجه كه ناییت
به جیایی سه یریان بكردری و ناشیته تیکه ل بكرین.
ئه م دوو هه ل و مه رجه ئیله ام به هاو نیشتمانیانی و لا ته
دیموكراته كان ده به خشی له گه ل كه لكه له ی دژ به یه ك.
سه ربه خۆبوونی ئه و كارێك ده كا كه ئه و هه ستی با وه
به خۆبوون و غرور تیدا به هیژ بیته له نێوان كه سانی تر دا
كه وه كو ئه و به كسانن، له لایه کی دیکه شه وه بێ
توانایی ئه و كارێك ده كا كه نا و به نا و پیوستی
به كۆمه کی ده ره گی هه یته، كه ناتوانی له هه یج كه س

ئەو تەۋقەى ھەيىت، چۈنكى ھەر ھەموو ۋەك ئەو
 لاۋازى و بى رەھىم لەم ھالەتەدا سىرۋىتىيە كە ئەو چاۋ
 لەو دەستەلاتە بېرىت كە تەنیا ئەو دەتۋانى بەرۋىتەۋە
 بۆ سەرو ئاستى گەردوونى لاۋازى^(۱۸).

ئەو كاتەى كە دەۋلەت داۋاى لىبىكرىرىت بەردەۋام كۆمەكى زىاتىر زىاتىر بىكا،
 ئىدى لەگەل بەخشىنى ھەر كۆمەكىكا زىاتىر زىاتىر گەۋرەتر دەيىت. لەئەنجامدا ئەم
 ھالەتە كارىك دەكات كە ئەندامانى جقات بەردەۋام مافى خۇيان بدەنە يان تەسلىمى
 دەستەلاتى مەركەزى بىكەن، دەستەلاتىك كە ۋادىارە تەنیا ئەو دەستەلاتە بتۋانى
 خەلكى و مومتەلەكاتە كانىيان بىپارىزى.

تۆكىۋىل ئەۋەش لەيادىناكا كە بەپىشە سىزىكىردن (industrialization) ھۆيەكى
 ترە بۆ بەمەركەزى كىردى دەستەلات، پىشە سىزىيەكان پىۋىستىيان بەدەست
 تىۋەردانى دەۋلەت ھەيە تاكو رىكخسىتىك بىتەدى. بەتايىبەت چىنە مانىفا
 كىتورىيەكان زىاتىر داۋاى دەست تىۋەردان و رىكخسىتن دەكەن، لىرەدا سىرۋىتىيەكە
 دەستەلاتى دەۋلەت زىاتىر بىت لەگەل زىادىۋونى دەستەلاتى ئەو چىنە. بەرئەنجامى
 ئەم ھالەتە لەروۋى سىياسىيەۋە دەردىناكە، بەشدارى يىكردنە دىموكراتىيەكان، كە
 جەۋھەرى دىموكراسىن، ۋەلا دەنرېن، ھۆمەت دەيىتە پاسەۋانى ئابۋورى، نەتەۋە
 دەيىتە ماشىنىك بۆ بەرھەم ھىنان. تۆكىۋىل ئەنامەيەكدا دەنۋوسى:

بوغزىكى زۆر، ەشقىكى پىر ھەيەجان،
 ئومىدەمەزەنەكان، قەناعەتى بەھىز ھەر ھەموو پىۋىستىن
 بۆ جۈلەندى ەقلى مروڭ، لەئىستادا، خەلكى
 بەتۋوندى باۋەرىيان بەھىچ نىيە، عىشقىيان بەرامبەر
 بەھىچ نىيە، رىقان لەھىچ نايىتەۋە خەۋن بەھىچەۋە
 نايىن جگە لەسوود ۋەرگرتن لەبۆرسە
 (stock exchange)^(۱۹).

ئەمەش ئەۋستەمكارىيە نۆيىيە كە لەسەر كۆيلايەتتىيەۋە دامەزراۋە،
 كۆيلايەتتىيەكى "شېرىن". ئەم سىتەمكارىيە لەسەر تۈندۈتىزى دانەمەزراۋە بەلگو
 لەسەر چىزۇ خۇشى بىننىنى ماترىيالىستىيەۋە دامەزراۋە. كۆيلايەتتىيەكە كە چىزۇ
 بەخشە. ئەۋەش ئەۋ ھالەتەيە كە داۋاى تىپەپ بوۋنى سەدسال بەسەر نوۋسىنى
 "دىموكراسى لەئەمريكا" كۆزىت ناۋى دەئىت بە "بەناۋەلى بوۋنەۋەى مروڭ"

(e – animalization of man) گۆپىنى ئىنسان لەبوونەوهرىكى (كائن) چالاکو
مىژوو دروستکەرەوہ بۆ ئاژەلئىكى قانع. تۆکیوفیل دەنووسى:

دەستەلاتىك لەو جۆرە، خاپووركارى ناکا، بەلام رى
لەبوون دەگرى، ستەمكارى ناکا بەلام بەكارى
بەستاوتن، لاوازکردن، دامرگاندنەوہ و ئىجا بە ئەحمەق
کردنى خەلکى ھەلدەستى، تاکو ھەرنەتەوہ بەك
كورت دەگریتەوہ بۆشتىك كە چاكترنیہو ھىچ نیہ
جگە لەمى گەلئىكى ترسۆك و كۆمەلئى ئاژەلئى
سەناعى، حالەتىك كە تبايدا حكومت شوانەكەيە.^(۲۰)

رەنگە سىماى سەرەكى ئەم ستەمكارىيە نوێيە بریتى بىت لەقسەکردن بەناوى
ئازادىيەوہ، ستەمكارى نوێ كۆپلایەتییەك دروست دەكا لەگەل وەھمى ئازادیدا.
ھەلباردن (انتخابات) میکانیزمىكە كە ئەم وەھمە تۆخ دەكاتەوہ، وەھمى ئەوہى كە
خەلك ھەست دەكەن كۆنترۆلىان ھەيە بەسەر ژيانى خۆيان و سیاسەتدا.

گەر بیر لەپەیداکردنى چارەسەرێك بەکەینەوہ بۆ گىروگرفتى دیموکراسى ئەو ئەو
چارەسەرە حەتمەن دەبىت لە ناخودى دیموکراسیدا بۆى بگەرێن، واتە ئەو
چارەسەرە دەبىت بگونجىت لەگەل پرنسپەکانى دیموکراسیدا وەكو یەكسانی و
ئازادى. ھەر ھەولێك بۆچاڪکردنى دیموکراسى یا بارگای کردنى بە پرنسپ و
پراكتیکى كە خوازاوپیٹ لەرژیمىكى ترو غەریب لەخودى دیموکراسى بى بیگومان
نەك رووبەپوى شكست دەبیتەوہ بەلكو مەحالە. تۆکیوفیل انزارمان دەكا كە
موھیمەكە دامەزراندنەوہى كۆمەلگایەكى ئۆرستۆكراسى نوێ نییە، بەلكو تاكە
ئەلەرناتیف جەغدکردنە لەسەر ئازادى و کردنى كارى كە ئازادى لەكۆمەلگا
دیموکراتییەكاندا كارى خۆى بكاو ئىجا کردنى كارى تاكو "جنسى گەرەبى و
بەختیارى" بگونجى لەگەل یەكسانیدا.

گەر تاكەرایى لىپرسراوپیٹ لەئەتۆمیزمى كۆمەلگای دیموکرات، ئەوہ ئازادىيە كە
دەتوانى جارىكى دى جەغەبكاتەوہ سەرمانای پشت بەستن و ئیعتەماد کردنە سەر
یەكترى سیاسى (political interdependency) لەرێگای بلۆکردنەوہى ئەو
ھۆشیارییە كە ھەر ھاوئىشتەمانیە پشت بە ئەوى دىكە دەبەستىت بۆ پاراستنى
ئازادى و كەرامەتى ئىنسانى خۆى. ھەماسەتى سروشتى بۆ ئازادى دەبىت مووتوربە
بكردیٹ لەرێگای ھونەرى سیاسییەوہ.

به پرای تۆکیوفیل، دامو دهستگای نازاد، به تاییهت نهوانه ی که له سهه ناستی هه ریم (local) هه ن، بلاقراوه ی نازاد، مه حکه مه ی سه ره خو، به شداری بوونی هه میشه یی له کاروباری (public جقات) که هه ره موو هونه ری سیاسی پیک ده هیئن ده توانن تاکه که س خودپه رست بکه نه هاو نیشتمانی، هاو نیشتمانییه ک که یه که م غه می چاکه ی مه ده نی و گشتییه . له نیو هه موو ئامپازه دیموکراتییه کاند، نازادی کۆپو کۆبوونه وه و کۆمه ل دروستکردن پرنسیپیکه که دیموکراسی له و نه گه ری به سته مکاری بوونه رزگار ده کات. تۆکیوفیل له و باوه په دایه که کۆمه له کان (ASSOCIATIONS) مافه کانی که مایه تییه کان له دیموکراسیدا ده پارێزن دژ به هه ره شه ی سته مکاری زۆریه . مادامیک هه ر تاکه که سه له دیموکراسیدا سه ره خو یه و له هه مان کاتیشدا لاواز، ته نیا له ریگای خو تیکه ل کردنییه وه و بوونی به نه ندام له کۆمه له یه کدا یان چه ند کۆمه له یه کدا نه و ده توانی رای خوی ده ریبری و له سه ره رای زۆریه موجد له بکات. کۆمه له کان جه وه رین بۆچاک — بوون و به خته وه ری ئینسانه کان له کۆمه لگای دیموکراتدا، له نیو نه م کۆمه لانه دا تاکه که سه کان فیژده بن چۆن خویان بگوئینن له گه ل ئامانجی هاو به شدا، به شداریکردن له گروپی سیاسیدا (حه تمه ن ته نها مه به ست له حیزب نییه)، ده بیته مایه ی گه شه کردنی زه وق و سه لیه به و اتایه کی تر فیژیوونی چۆن تیکه ل ببیت هه نگای یه که مه بۆ پاراستنی شارستانیتی.

خه لکیک که له ناویاندا تاکه که سه کان ده سته لاتی به ده ست هیئانی کاری مه زنیان له ده سته دای، هه رییه که لای خو یه وه، بی نه وه ی نه و ئامپازه له ئارادا بیت که لیوه ی که به کۆمه ل نه و کاره مه زنه به ده ست به یئن، نه و خه لکه هه ر زۆر زوو شوڤده بیته وه بۆ ناو به ره ریزم^(۲۱).

بەندى شەشەم:

ئايدىۋولۇژيا ھەلگىرى تۈۋى ستەمكارى
"تەفسىكرىكى ھانا ئارىنتى بۇ تۆتالىتارىا نىزم"

پیشگی:

چیرۆکی تۆتالیتاریانیزم، وهك ئه وهی هانا ئارینت لیی تیگه یشتوو، ئه زمونیکی سیاسی نویی به یانکرد له بهرئه وه تیگه یشتنی تازه شی گهرهك بوو. ههروهك ئه وه دهلی، کرداری نوینراوو تاوانه کانی رژیمه تۆتالیتاریه کان "ئه وه ئه لته رناتیقه ی هه لوه شانده وه که هه موو پیناسه کانی جه وه ره ی حکومه ته کانی له فله لسه فه ی سیاسیدا له سه ر بینا کرابوو، واته ئه لته رناتیقی له نیوان حکومه تی یاساو حکومه تی له یاسا به ده ر، یا بئی یاسا له نیوان ده سه ته لاتی هه ره مه کی و ده سه ته لاتی ره وا"⁽¹⁾.

ئارینت هه ولیده دا که به لگه بو ئه و بۆچوونانه ی خۆی به ینیتیه وه له لی کۆلینه وه که یدا له سه ر تۆتالیتاریانیزم (الکلیانیه، الشمولیه) له کتییی، ئه سه ل کانی توتالیتاریانیزم، دا ئارینت به دوو ئه رکه وه سه رگهرمه، یه که م / دروستکردنی کاته لۆگئی، فه ره سه تی بۆ خاسیه ته تاییه ته کانی فه رمان په وایه تی تۆتالیتاری؛ دووه م / به خشی نی یان دانه ده سه تی وینه یه ک له مه ر ریشه فه ره نه گی و عه قلییه کانی ئه م شیوه یه له ری کخراوی سیاسی و ری کخسه تی سیاسی. وێرای یه ک نه گرته وه ی ئارینت به شیوه یه کی گشته ی له گه ل میژوو نووسه کان که په یوه ندی سه به بی (causal) ده بیننه وه له نیوان رووداوه کانی رابردوو له گه ل رووداوه کانی ئیستادا، به شیک ی زۆری کتییی ئه سه ل کانی، ته رخانه بو به سه تنه وه ی تۆتالیتاریانیزم به گه شه کردنه کانی پیشوه وه له وانه بو نمونه گه شه کردنی ئه نته ی - سیمیتیزم (دژایه تی - سامی)، ناسیۆنالیزم، ره گه ز په رسته ی، و ئیمپریالیزم له سه ده کانی حه قده وه هه ژده و تۆزده دا. ئه و موه ته م بوو به مه غزاو مانای تۆتالیتاریانیزم وهك رووداویکی میژوویی. ده یویست له وه تی بگات که چی رویدا له ئه لمانیا و له یه کیتی سۆقیه تداو ئه وشته یاشتانه چی بوون که ریگایاندا تۆتالیتاریانیزم له م دوو ولاته سه ره له بدن، له کتییی ئه سه ل کانی تۆتالیتاریانیزمدا ئه و ده یه ویت بزانی "چی رویدا؟ بۆ رویدا؟ چۆن توانرا که رویدا؟".

تۆتالیتاریانیزم، بۆ ئارینت، ته نیا دیارده یه کی سیاسی نویی نه بوو، و رژیمه تۆتالیتاریه کان ته نیا شیوه ی تازه ی ده ولت نه بوون تا کو بیانخه یه سه ر لیستی دیکتاتۆری و سه ته مکارییه کان. تۆتالیتاریانیزم زیریانی ک بوو له ژیا نی خۆرئاوا دا،

نیشانه یك بوو له مېر کډه تاي جه ماوهر (masses) و سهره ولټیوونه وهی کډمه لگای جه ماوهری، ماندوبونی سهرجه م کلتوریکي سیاسی و کډمه لایه تی.

هرچه نده کتیبی "نسله کانی توتالیتاریانیزم" جه غدرکونه له هه ولدان بو ته فسیرکردن و تیگه یشتن له سهره لډانی هردوو رژیمی هیتلر و ستالین، به لام له گه له نه مشدا نه م کتیبه هر زور زوو بوه کتیبیکي کلاسیک و کاریگری خوی له سهر نه و که سانه دانا که له هه ولداندان بوون بو پیناسه کردنی چه مکی توتالیتاریانیزم به نیازی به راوردکاری و تیگه یشتن له رژیمه کانی دی که نریک بوون و نریکن له و دوو رژیمه وه. نه م کتیبه بووه کتیبیکي سهره کی له و بواره دا. نه م له کاتیکدا که ته نیا له به شی سییه مدا نارینت له وه ددوی که توتالیتاریانیزمی چیه و نه و خاصیه تانه ی رژیمه توتالیتارییه کان کامانه ن. دوو به شه کی دی باس له نه رکیولورزیای نه و نایدی او گرمناکاریانه ده کا که ریشه کانی توتالیتاریانیزم پیک دهینن، له وانه ره گز پرستی و نیمپریالیزم.

به لام پیس نه وهی که باس له و به شه ی کتیبی "نسله کانی توتالیتاریانیزم" بکه ین که له چه مکی توتالیتاریانیزم ددوی، پویسته سهرنجیکي خیرا له کتیبیکي تری هره گرنگی نارینت بدهینن به ناوی (هه ل و مارجی نینسان - The Human Condition) چونکه له م کتیبه دایه که نیمه زیاتر ناشنده بین به بوچوونی نه و دهرباره ی فینومینولورزیای چالاکیه کانی مروف، و فلهسه فه ی سیاسی نه و، نجا نه و چه مکانه ش که نارینت له م کتیبه دا ده یانخاته روو کډمه کمان ده که ن که له کیشه ی توتالیتاریانیزم بگه ین. ده بیست نه وه بلیم که نه و کتیبه کورت ناگریته وه و هر هه ولتیکش بو کورت کردنه وهی کاریکی نابهجییه، من تا نه و شوینه ی که په یوه ندی به باسه که مانه وه هه بیست ناماره بو یه ک دوو لایه نی نه و کتیبه و چه ند چه مکیکي نه و کتیبه ده که م.

نارینت له جیاتی قسه کردن له سهر سروشتی یا جه وه ری نینسان له "هه ل و مارجی نینسان" ددوی. نه م دوو شته ش زور له یه ک جیاوازن. مه به ست له "هه ل و مارجی نینسان" بریتییه له کډی چالاکیه کانی نینسان و توانا کانی نینسان. هه ل و مارجی نینسان شایانی زاینه و پیناسه کردن له به رنه وهی پیکه اتووه له توانا کان و کاره کان و خاصیه ته کان که نینسانه کان پیکه وه چاندویانه، هیتاویانه ته به ره م بو دروستکردنی بوونیکي نینسانی. لیړه وه هرشتی بیتنه ناو دنیای نینسانه وه له ریگای هه ول و کوششه وه ده بیسته به شیک له هه ل و مارجی نینسان. به مانایه کی دی، هه ل و مارجی نینسانی، به پیچه وانه ی سروشتی نینسانه وه، شتیک نییه هه ولېدا تاخوی له ریگای جه وه ریکی نه گډړه وه پیناسه بکا. هه ل و مارجی

ئینسان کۆی سەرجه م چالاکییه کانی ئینسانه که ژینگه ی ئینسان دروست ده که ن. میژوو، له راستیدا، باشتترین به لگه ی کۆنکریتییه بۆ توانای ئینسان له دروستکردنی جیهاندا. دروستکردنی جیهان دهشی بدریته پال چهند توانایه ک، له وانه که ئارینت جه غدیان له سهر ده کات ئه مانه ن: رهنج (labour)، کار (work)، و کردار (action)^(۷). که واته ئارینت جه غد ده کاته سهر سی توانای ئینسان: رهنج (ئهرک) و کارو کردار. بیرکردنه وه به هه مان شیوه به شیکی دانه پراوه له هه ل و مه رجی ئینسان، به لام ئارینت ئه وه هه لده بژیژی که له باسه که ی بیرکردنه وه بخاته دهره وه، له جیاتی ئه وه جه غد ده کاته سهر ئه وشته ی که ئه و ناوی ده با به (vita activa) که توخمه سهره کییه کانی بریتین له رهنج (ئهرک) و کارو کردار. لیژهدا ئارینت دام و ده ستگای چه مکی (conceptual apparatus) ئه رستوتالیستی به کارده هیئیی بۆ نیشاندانی مه به سه که ی خۆی. گونجاندنی چه مکه ئه رستویییه کان و دابه شکردنه ئه رستویییه کان بونیادی تیۆرییه که ی ئارینت له مه ر کرداره وه پیک ده هیئن، چوارچیویه ی داپشتنی (vita activa). لیژه وه کاریگه ری ئه رستوکلیدی که بۆتیگه یشتن له هه ولی ئارینتی بۆ کرداری سیاسی رووت (pure). که واته پتۆیسته چهند سهرنجیک بدینه ئه رستو. له کتییی "سیاسه ت" دا ئه رستو جیاوازی ده خاته نیوان مه مله که تی مه دهنی و گشتی (public) و مه مله که تی تایبه ت یا شه خسی (private)، جیاوازی نیوان چالاکییه کان و په یوه ندیه کانی که گونجاون بۆ هه ریه کیکیان، مه مله که تی تایبه تی خیزان (oikia) ئابووری و چالاکییه کانی به ره مه هیئان له خۆده گری که ئامانجی پاراستنی ژیان خۆیه تی^(۸). مه مله که تی خیزان، تایبه ت، که کاریک ده کا ژیا نی ماته ریالی مسۆگه رو شیاوبیئت، پیچه وانه ی مه مله که تی سیاسیی، (polis) واته شار که کاریک ده کا ئه وشته ی ئه رستو پیی ده لی "ژیانی چاک" شیاوو مسۆگه ربیئت. ژیا نی چاک بریتییه له ژیان و کرداری عادل و نه جیب، فه زیله تی ئه خلاقی و عه قلی. کۆمه له ی سیاسی کاریک ده کا که ئه و ژیا نه شیاوو مسۆگه ربیئت له ریگای دابینکردنی ئازادی و یه کسانیییه وه بۆ ئه ندامه کانی. ته نیا له ریگای بوون به ئه ندامی جفا ته وه یه که که س توانا ئه خلاقی و عه قلییه کانی گه شه پیده داو ته نیا له م ریگایه شه وه که به ماناو وشه ده بیته ئینسان. تاکه که س پتۆیسته که روژانه له گه ل هاو نیشتمانیییه کانی تر دا له گفتوگۆدابیئت سه باره ت به و کیشانه ی که مه غزاکانیان له و دیو مه سه له ی ئامراز تیرکردنی ئه م یا ئه و پتۆیستییه وه یه، گه ر ئه و بیه وی توانا کانی بۆ عه قلاندن و گو تارو عه داله ت په ره پی بدا ئه و ده رگیری به له گه ل که سانی دی جه وه ریییه. به لی ته نیا له ده رگیری و تیکه ل بوون و گفتوگۆی سیاسیه دایه که توانا کانی هه لبژاردن، حوکم (judgment)، و کردار گه شه ده که ن و مه شقیان پیده کری، ته نیا له م

مهمله كه ته شدایه كه نازادی به شیوه یه کی کونکریتی دیته دی، به بی شارو بواری مهدهنی تاكه كه س ناتوانی نازادی ئینسان بناسی و تامی ئه و نازادییه بکات. ئامانجه کانی خیزان و کومه لهی سیاسی، لای ئه رستو جیاوازن به لام له گه له مه شدا پیكه وه گریدراون. ئه رستو په یوه ندیه کی تاییه تی له نیوان ئه م دوو کایه یه دا ده دوزیته وه: خیزان ده بیته وهك هۆکارێك سه یر بکری، ئنجا مه رجیکیش، بۆ بوونی شار. ئه رستو ئه م په یوه ندیه له ناو مه سه له یه کی ئامانجا دریتیدا (teleological — تیلؤلوجی) داده ریژی، ئه و کاته ی ده ئین هه موو شیوه پیش سیاسیه کان وهكو خیزان و قه بيله و لادی ئامانجه سروشتیه کانیاں دا له ناو شاردا، یا چاو له شار ده بپن بۆ کامل بوون.

له پرۆسه ی سروشتی گه شه کردنی ئینساندا شار یا ن مهمله كه تی سیاسی رهنگه دوا هه مین بیته له زنجیره ی هه بوون - Becoming - دا

کتیبه ی ئارینت "هه لومه رچی ئینسان" به له به رچاو گرتنی ئه و جیاوازییه ی نیوان خیزان و شار ده ست پیده کات كه به پای ئارینت بنه مای هه موو جیاوازییه کی گرنگه له نیوان بواری مهدهنی و گشتی (public) و بواری تاییه تیدا (private). وانه یه كه ده شی له یۆنانی کۆن و له یۆنانیه کانه وه فیرین ئه وه یه كه جیاوازی نیوان بواری مهدهنی و بواری تاییه تی موقابیلی ئه و جیاوازییه له نیوان نازادی و ناچاری یا پیوستیدا. ئینسانه کان له ریگای پیدایستیه کانیا نه وه به مهمله كه تی خیزان و بگه ژیا نه وه به ستر و نه ته وه. لیژه وه جفات ی خیزان له ئه نجامی ناچاریدا له دایک بووه، ناچار یی حوکم به سه ر چالاکییه کانی دا ده کا⁽⁴⁾. له موقابیلدا شار (The polis)، مهمله كه تی نازادییه و گه ر په یوه ندیه کیش هه بیته له نیوان ئه م دوو بواره دا، ئه و ئه و په یوه ندیه كه "کۆنترۆل کردن و هیئانه ژیر رکیفی پیوستیه کانی خیزان هه لو مه رج بووه بۆ نازادی شار". خیزان یا بوونی شه خسی (تاییه تی) کارێك ده کا كه سیاسه ت شیاوو مسۆگه ریته، كه واته له خزمه تی سیاسه تدا یه، نه ك به پچه وانه وه.

تیگه یشتنی یۆنانی، و لیژده به تاییه ت ئه رستویی، ئه وه مان لی قه دهغه ده کا كه و سه یری ریکخستنی سیاس ی بکه ین وهك ئامپازیك بۆ ریکخستنی کومه لایه تی، وهك ئه وه ی كه سیاسه ت غمی سه ره کی بریتی بیته له پاراستنی ژیا ن وهك ئه وه ی لای هوبز ده بیینینه وه، وهك ئه وه ی کاری سیاسه ت پاراستنی مۆلکداری و مۆلک بی وهك ئه وه ی كه لای جۆن لۆك ده بیینینه وه، وهك ئه وه ی کاری سیاسه ت بریتی بیته له ته شویق کردن و هه ولدان بۆ به ختیا ری هه مووان وهك ئه وه ی لای میل (Mill) ده بیینینه وه.

ئارىنت بەرمە بنای تىگە يىشتەنە يۆنانىيە كە لەو باۋە پەدايە كە سىياسەت خۆى ئامانچە نە ئامراز يا ھۆكار. بۆ ئەم مەبەستە جىاۋازى ۋە ھەپەمى مەدەنى ۋە تايىبەتى دەپىت بە ھەر شىۋە يەك بوۋە پىار يىزى. ئەمە لە كاتىكدا ئەم جىاۋازىيە كە ھەپە شەى لىدە كرى لە لايەن ئەۋىشتەۋە كە ئارىنت ناۋى دەبا بە "سەرھەلدانى مۇدىرنانەى كۆمەلەيتى" دىاردە يەك كە رىشە جىنىالۆجىيە كانى دەشى لە نىۋ بى بە ھاكردنى (vita activa) ى مەسىحيەت ۋە پىردا بدۆزىنە ۋە.

جقاتى ئىنسانى رۆژ بە رۆژ لە نىۋ قەۋارە كۆمەلەيتە كانداتۇند دەكرىن، واتە مەملەكەتى خىزان، تايىبەتى، چالاكىيە كانى، گىروگرفتە كانى، ئامپەزە كانى، مەكرە كانى، لە سەرخۆ دزە دەكەنە ناۋ بوارى مەدەنى ۋە گىشتىيە ۋە. بەرئەنجامى ئەم سەرھەلدانى كۆمەلەيتىيە ئەۋەيە كە ئىمەى مۇدىرن دەستەۋەستانىن لەۋەى كە بە شىۋە يەكى گونجاۋ لە بار جىاۋازى بخەينە نىۋ بوارى مەدەنى ۋە گىشتى لە لايەك ۋە بوارى تايىبەتى لە لايەكى دىكە ۋە. لە نىۋان كايەى سىياسى ۋە كايەى پىش سىياسى، ئىدى ۋەك ئارىنت دەلى ئىمە "جەستەى خەلگە كان ۋە جقاتە سىياسىيە كان ۋەك ۋىنەى خىزانىك دەپىننە ۋە كە كاروبارى رۆژانەى دەپىت لە لايەن ئىدارە دام ۋە دەستگايەكى گەۋرەى نەتەۋەيى بۆ رىكخستنى خىزان ئىدارە ۋە بكرىت" (۵).

كۆمەلگە ئەۋكاتە سەرھەل دەدا كە چالاكىيە كانى خىزان دەبنە بابەتى غەمى گىشتى. سەرھەلدانى رىكخستنى كاروبارى ناۋمالى ۋە گىروگرفتە كانى، چالاكىيە كانى ۋە گۈاستنەۋەيان لە ھالەتى كىشەى خىزان بۆ بوۋىيان بە بەشەك لە بوارى گىشتى نەك سنوۋرە كۆنە كانى نىۋان تايىبەتى ۋە گىشتى ۋە سىياسى ھەلۋەشان، ۋەك ئارىنت دەلى، بەلگە ماناى دوۋ زاراۋەشى بۆ ھەمىشەيى گۆرى، ژيانى تاكە كەس ۋە ھاونىشتمانى بوۋن. ھاونىشتمانى جىلى لە لايەن فەرمانبەرە كانەۋە گىرايەۋە سىياسەت لەم ھالەتەدا ئىدى دەپىتە خزمەتكارى پاراستنى كۆمەلگە، جا ئەم كۆمەلگايە كۆمەلگەى ئىماندارە كان بىت ۋەك ئەۋەى لە سەدەكانى ناۋەپاستدا ھەبوۋن، يا كۆمەلگەى خاۋەن مولگە كان ۋەك ئەۋەى لاي لۆك دەپىننەۋە، يا كۆمەلگايەك كە ھەمىشە سەرگەرمى پىۋسەى بە دەست ھىتانە ۋەك كۆمەلگەى ھۆبىز، يا كۆمەلگەى بەرھەمىنەرە كان ۋەك ئەۋەى ماركس ۋىناى دەكرىد ياخود كۆمەلگەى بەكارە كان، خاۋەن ۋە زىفە كان ۋەكو كۆمەلگەى ھاۋچەرخى خۆرئاۋا، ھىچ فەرقىك ناكات، ئەۋىشتەى كە ھاۋبەشە لە نىۋان ۋەسفى ئەۋ كۆمەلگە يانەدا، بەراى ئارىنت، برىتىيە لەۋ راستىيەى كە لە ھەموۋ ئەۋىشئوانەدا، ئازادى بوارى مەدەنى بۆتە گروگان (رەھىنە)، ئازادى قورىانىيە سەرەكىيەكەيە، ئەۋ كاتەى سىياسەت دەكرىتە قورىانى بەرژەۋەندى بالادەست، ئەۋ كۆمەلگايە ستەم دەكا بەرامبەر بە سىياسەت.

دو چه مکی دیکه ی ئه رستو که لای ئارینت سه ره کین بریتییه له و جیاوازییه ی که ئه رستو ده یخاته نیاوان عه مه لی (praxis - کردار) و چالاکی به ره مهین (poiesis). جیاوازی نیاوان چالاکی به ره مهین و کرداری به ره مهینان له م خاله دایه: چالاکی به ره مهین ئه و چالاکییه یه که چاو له به ده ست هینانی به رته نجامیک ده بپری، بۆ نمونه، ساختمانیک که له لایه ن ئه ندازیاری میعماریه وه دروستده کری، چالاکی به ره مهینی ئه ندازیاره که خۆی له دوا به رته نجامدا ده بینیتیه وه که ته واو بوونی ساختمانه که یه، ساختمانه که ئامانجه که یه، که واته به ره مهینان ئامانجیکی هه یه له ده ره وه ی خۆی. به لام پراکسیس یا کردار به پیچه وانه وه یه. به پای ئه رستو کرداری چاک خۆی له خۆیدا ئامانجه، هۆکارنیه بۆ ئامانجیکی دی. هه ر ئه م خاسیه ته ده روونیه ی پراکسیسی و سروشته ناتواوه که ی به ره مهینان (poiesis) بوو که وای کرد ئه رستوبلی "پراکسیس (کردار) بریتی نییه له به ره م هینان و به ره مهینانیش کردار نییه" (۱).

له کتیبی "هه ل و مه رجی ئینسان" دا جیاوازی نیاوان کردار و دروستکردن (praxis - poiesis) موته قه ن مه رکه زی ترین خالی به رچاوه. لۆژیکی به ره مهینان زه مینه خۆش ده کات بۆ تیگه یشتن، بۆ به یانکردن، شته کان ئه وکاته مانایان هه یه یا وه ک ئامپاز یا وه ک ئامانج. له گه ل ئه م به ئامپازی کردنه (Instrumentalization) ی جیهاندا، به پای ئارینت، به که لکی و به کارهینان (utility) وه ک دوو ستاندارد، داوینک خۆیان ده چه سپینن چ له ژياندا و چ له جیهانی ئینسانه کاندا. لیڤه وه هه موو شته کان له دوا جاردا له به هایان که م ده کریته وه و کورت ده کریته وه بۆ بوون به ئامپاز، هۆکار، به م شیویه هه ر به هایه کی سه ره خۆ یا مانایه کی جه وه ری تریان هه بیته له ده ستی ده دن. یه که مین ئه نجامیش ئه وه یه که هیه چ چالاکییه ک، به دلناییه وه هیه چ چالاکییه کی سیاسی، ناتوانری و سه یری بکردریت که سه ره خۆیه و ئامانج و به هاکی وا له ناو خۆیدا.

کرداری سیاسی که خۆی له خۆیدا ئامانجه، ده بیته ئامپاز بۆ به ده ست هینانی که لکیکی دی. لیڤه وه سیاست ده بیته خزمه تکاری ئه و سه ره رانه ی که له بنه په تدا له خوار ئه وه وه ن وه کو ئابوری. له و سیناریویه دا به ره مهینان (poiesis) ده بیته پارادایم، مۆدیلی چالاکی ئازادانه، ئیدی کردار و دروستکردن به سه ره که دا ده شیونری. که دروستکردنیش تیکه ل به کردار کرا، هه نگاوێک له مه به ولاوه ده شی ئه م مۆدیل هۆکار و ئامانج و ده سه لاتی ئه و کاتیگورییه دریز بکاته وه تا کو بواری مه ده نی و سیاسه تیش بگریته وه. به م شیویه زه یینی دروستکردن بواری گشتی و مه ده نی داگیرده کات تا ئه و شوینه ی که هه ره موو بی ئاگایانه وا مه سه له که ده بین

که کردار (praxis) بگره زیاتر له دروست کردن له لایه ن کاتیگوری هوکارو نامانجه وه
(means and ends) دیاری ده کری.

بابگه پښینه وه سهر چه مکه کانی رهنج (labour) و کار (work). به پای نارینت، رهنج
ئو به شه ی ژبانی ئینسان ده گړتیه وه که ته رخانه بو مانه وه و به ره مه یتانه وه، بو
تیرکردنی پیوستییه بایولوژییه کان که پیوستن بو مانه وه ی تاکه که سو جنسی
به شه ری. له مقابل چالاکی کاردا (work) که له سهر سروشته وه کار ده کا تاکو
جیهانی ئینسان دروست بکړت، رهنج به ته وای به شیکه له ریکخستنې سروشت. له نږو
چالاکیه کانی ئینساندا رهنج که متر شوینی ثاره زووه، رهنج به پای نارینت بریتییه له
"تاریکی بوون"، یا خود نازاری زیندوو بوون. مادامیک رهنج هه لومهرجیکی دراوی
(given) بوونی ئینسانیه، هه له یه کی گه وره یه که بیر له ریفرمی سیاسیه
بکه ینه وه ده باره ی ئم چالاکیه. هه ربویه شه نارینت ره خنه له مارکس ده گړی له و
خاله دا که مارکس رهنج و چالاکی ئیشی کړدبوه بناغه بو تیورییه که ی له مه پ زرگاری
ئینسانه وه.

لای نارینت پرۆسه ی رهنج هه میشه دووباره بو وه ی به ره مه یتان و به کاره یتانه،
که له جه وه ردا پرۆسه یه که به دوور له داهیتان چونکی ئه وشته ی به ره م ده یتنری
خاوه نی بوونیکې زور ته من کورته، واته مادامیک به کاره یتانی مسوگه ره، رهنج
ئینسانه کان له ناو سروشتدا ده توینتیه وه، و سروشتیش ئو مه مله که ته یه که
سهره تاو کو تایي ره سه نی نییه. له "هه لومهرجی ئینسان" دا لاپه ره (۹۸) دا
ده خوینینه وه:

هه موو ئو چالاکیانه ی ئینسان که له ناچاریه وه
سهره لبدن، مامه له کردن له ته کیاندا به ناچار ی
مامه له کردنه له گه ل دووباره بوونه وه ی سووری سروشت.
ئهمانه ش خوین له خویناندا سهره تاو کوتایان نیه؛
به پیچه وانه ی کار کردنه وه (work) که کوتایه که ی ئو
کاته دی که بابه ته که ته و او ده یت و ئاماده ده یت
تابخرته سهر جیهانی شته کان، رهنج هه میشه له یه ک
بازنه دا ده خولیتنه وه که له لایه ن پرۆسه ی بایولوژی
نورگانیزمی زیندوه وه دیاری کراوه، کوتایه که شی
ئو کاته دی کاتیک ئو نورگانیزمه بمری.

ئارىنت پۆرتىرەيتىكمان بۇ دەكىشى لەمەپ كۆمەلگا ديموكراتىيە خۆرئاوايىه كان
 وەك كۆمەلگاي رەنجدەرەكان. كۆمەلگايەك كە لەرئگاي بەرخۆرى (استهلاک —
 Consumerism) و ریز نەگرتن بۇ ترادىسيۆن و كولتور، يىهودەيى ئەم ئاژەلە
 رەنجدەرەمان بۇ دەخاتە روو. رەنجدان بۇ مەبەستى تىريون و ئنجا بەكارهيتانى
 بەرهمى بەرهم هاتوو ئنجا جاريكى دى رەنج.. تەنها شتيكى نوئى دوستكردى
 ئەو ئارەزە تازانەن بۇ شەمكى تازە دوست بوو كە خويان لەبنەرەتدا هەر
 پيويستين.. بەسەيركردى غەمە سەرەكيبەكانى ئينسانى مۆديرن، بەدەستهيئان،
 رەفاهى كۆمەلایەتى، و هتد، دەتوانين بگيئە ئەو بەرئەنجامەي، هەرەك چۆن
 ئارىنت گەيشت، كە ئينسانەكان و هەر هەموومان، ئيدى نازانين چۆن كردارى نەجيب
 لەكردارى حەقير جيابكەينەو، جوانى لەناشرينى جيابكەينەو، حەكىم لەجادوگەر،
 جاهل لەمنەوەر، سياسەتمەدارى راستەقىنە لەديماگۆگو درۆزن.. هتد. ئارىنت
 دەلى:

هەتا ئەو كاتەي ئەم ئاژەلە رەنجدەرە دەست
 بەسەر بواری گشتى (مەدەنى) دا بگري بواری
 مەدەنى حەقىقى وجودى نايىت. بەلكو تەنيا
 چالاكيبە شەخسىيەكان كەلە فەزايەكى
 كراوهدا نشان دەدرين.^(۷)

بەم شيۆەيە رەنج ئاژەلەيترين چالاكى ئينسانە، و كار ئازادترين چالاكى ئينسانە.
 كار (work) بەپيچەوانەي رەنجهو چالاكيبەكى تايبەتى ئينسانە، خاسيەتى
 سەرەكى كار برىتييە لەهەبوونى ئامانچ، هەركارىك چاو لەداهيتانى بەرهمەيكى
 تەمەن دريژ دەخايەنيئ، لەبەرئەو ئاراستە و ريئومايى لەخۆدەگرئ، كارشەكان
 دادەهيئى، لەئامرازەو بۆ هونەر. پروسەي دوستكردن خۆي لەلايەن
 كاتيگۆرييەكانى ھۆكارو ئامانچە وە ديارى دەكرئ. بەدەستهيئانى، بەرئەنجاميئ،
 ئامانچيئ، كار لەپروسەي بازنە ئاساي ئيش جياەكاتهو. زياتر لەمە، ئەوەي كە
 كار لەرەنج (ئيش) جياەكاتهو برىتييە لەساپاندنى كارەكتەري ئامانچ كە
 بەدەستى دەهيئى بەسەر پروسەكەدا. بۆ نمونە، ئەم ئامانچە، دوستكردى ميژيئ،
 لەلايەن سروشتەو ديارى ناكريئ بەلكو بەسەريدا دەسەپيئريئ. لەبەرئەو كار يا
 دوستكردن لەبەر ئەم ھۆيە بەناچارى پروسەيەكى توندوتيزە. ئارىنت دەلى:
 "توندوتيزى لەهەموو دوستكرديئكا ئامادەيى ھەيەو ئاژەلى دوستكەر
 (homofaber) داهيئەرى دنياي ئينسان، ھەميشە ويرانكەرى سروشت بوە".^(۸)

له کاتیکدا ئاژه‌لی ره نجدهر ته‌نیا ویرانکهری جیهان بووه، ئاژه‌لی دروستکهر (homofaber) جیهان دروستکهره. به‌پیچه‌وانه‌ی ئاژه‌لی ره نجدهره‌وه که بابته‌ی پیوستیه‌کانی ژیا‌نی خۆیه‌تی، له‌به‌رئه‌وه ته‌نیا ده‌توانی بونی هه‌بی بونیکی کۆیله ئاسا که‌پشت به‌سووری سروشت ده‌به‌ستی، ئاژه‌لی دروستکهر سه‌روه‌ری خۆی سه‌روه‌ری نه‌وشته‌یه که دروستی ده‌کا. نه‌وه‌ی جیهان دروست ده‌کا ئاژه‌لی دروستکهره، ئینسان وه‌ک هونه‌رمه‌ند، نه‌ک ئینسان وه‌ک ئاژه‌لی ره‌نجدهر. مانای کار له‌دواقوناغدا له‌ئینسانه‌وه دیت وه‌کو بکهر. لای ئارینت ژیانیک که بی‌گوتار (عه‌قل) و بی‌کرداره ژیانیکی مردوه له‌جیهاندا، هه‌رچه‌نده له‌بیرمان بیت که ژیانیکیش بی‌ره‌نج واته مهرگ. لی‌ره‌دا حیساب کردنی‌کمان هه‌یه بۆ کار (work) که خۆی ده‌خاته نیتوان ره‌نج و کرداره‌وه (actian). ناچاری‌بوونی ره‌نج واتا خالی‌بوونی له‌مانا، له‌کاتیکدا هه‌یمه‌نه‌ی بی‌پرسیاری ئامانج یاخود به‌ره‌م له‌کاردا، نه‌م چالاکیه‌ی بی‌به‌ش ده‌کا له‌به‌های سه‌ربه‌خۆ، پرۆسه‌ی به‌ره‌مه‌یتان ته‌نیا هۆکاری‌که بۆ به‌ره‌مه‌یتانی نه‌م ئامانجه. ته‌نیا کرداره، ئارینت ده‌لی، دوا‌ی نه‌وه‌ی که په‌یره‌وی ئه‌رستو ده‌کا، ته‌نیا کرداره که ده‌توانی ئیدعای خاوه‌نیتی مانای جه‌وه‌ری بکا، خۆبه‌خۆیی بوون، و ئنجا ئیدعای ئازادی بکا، لای ئارینت کرداری سیاسی و گوتاری هاو‌نیشتمان‌ه‌کان پارادایمی‌کن، مۆدیل‌یکن، بۆ چالاکی سه‌ربه‌خۆ ئازادانه. نه‌مانه به‌مانای وشه‌و به‌پله‌ی ئیمتیا‌ز چالاکی ئینسانین. ئارینت به‌م شیوه‌یه‌ی خواره‌وه نه‌م خاله‌ روون ده‌کاته‌وه:

ئینسانه‌کان به‌چاکی ده‌توانن بی‌ره‌نج بژین،
 ده‌توانن، خه‌لکانی دی ناچار بکه‌ن ئیشیان بۆ‌که‌ن،
 زۆر به‌چاکی ده‌توانن بریار‌بدن که جیهانی شته‌کان
 به‌کار‌به‌یتن و چیریان لی‌وه‌ربگرن بی‌نه‌وه‌ی خۆیان
 یه‌ک شتی به‌سوود چیه‌ ئیزافه‌ی بکه‌نه سه‌ر نه‌و
 جیهانه، ژیا‌نی که‌سیکی سوود جوو یاخاوه‌نی کۆیله‌و
 ژیا‌نی که‌سیکی مشه‌خۆر ره‌نگه‌ عادلانه نه‌ییت، به‌لام
 به‌دلتیا‌یه‌وه ژیا‌نیکی ئینسانیه، ژیا‌نیکی بی‌گوتار و بی‌
 کردار له‌لایه‌کی دیکه‌وه.. به‌مانای حه‌رفی ژیا‌نیکی
 مردووه بۆ جیهان، له‌وه که‌وتوه که ژیا‌نیکی ئینسانی
 بیت له‌به‌رئه‌وه‌ی ئیدی له‌نیو ئینسانه‌کاندا نا‌ژی.^(۱)

که‌واته ته‌نیا ژیا‌نی سیاسی، ژیا‌نی کردار و عه‌قله که ئازاده، ته‌نیا ژیا‌نی سیاسیه که ژیا‌نیکی ئینسانیه. بوونه ئینسان واته بوونه هاو‌نیشتمانی بوونه هاو‌نیشتمانی

واته توانای کرداری سیاسی و گوتاری سیاسی، گفتوگو کردن له گهل هاو لاتیانی تردا، توانای نواندن کرداری سیاسی و بیرکردنه وه له مه پ کیشه سیاسییه کان. هر جوره یا شیوه یه که له سیاست که هه ول بدا شوینی وه زیفه ی خیزان بگریته وه له سیاست ده که وه، چونکه به م کاره ی زولم و زور هیزی ناچاری ده سه پیئیت به سر مه مله که تی نازادیدا. هه رکاتیک کردار له ریگای به رنه نجامه کانیه وه ناسرایه وه، له ریگای سه رکه وتن یا شکستییه وه دیاری کرا، ئیدی له وه ده که وه که به په سه نی کرداریکی سیاسی بیت. لای ئارینت، نه سه یته ره کردن و نه زرگاری به کرداری سیاسی ره سه ن ئارئیدرین، به هه مان موجه ده له، نه ئیداره کردن و نه نوینه رایه تی کردن ناشی به کاری سیاسی له قه لثم بدرین. که واته له بنه په تدا ئیداره کردنی باش، یا حکومکردنی باش، بیروکراسیه ته مانه هر هه موو له گه مه ی سیاسی ده بی بگریته دهره وه. به لام ئیمه له سه رده میکدا ده ژین که دوا به ره می ئه م دروشمه یه: به ریوه بردنی چاک (Good Governance).

سه یته ره کردن مه سه له یه کی سیاسی نییه چونکه مؤنوپول (احتکار) ده خاته سه ر کردارو گوتار، احتکاری که هه مه چه شنه یی ده کوژی، له م حاله ته دا شتیک بوونی نابیت به ناوی هاو نیشتمانیه وه به لکو ته نیا ره عیه ت و سه ره رو پاراستن و مانه وه ی ژیان و ئنجا ده سه لاتی فه رمان په وایان ته نیا ئامانجی ئه و کۆمه له یه ده بن. سیاست وه که سه یته ره کردن هه موو جوره کرداریک ریگه پیده دا که چاو له پیوستییه کانو نایه کسانو ده پری.

ئیداره کردن (administration) ناشی وه کرداری سیاسی لئی پروانین له به رته وه ی کاره که ی وه ک ماکس فیه ر سه رنجیدا، له چوارچیوه ی هوکارو ئامانجدا خو ی ده بینیت وه. حکومه ت گه ر وه کو ئیداره یا (management) سه یری بکه ین ئه و ئه و چه سه ته ده بیت که سه رگه رمی پرۆسه ی ژیا نی کۆمه لگایه. مادامیکیش کاره که یان (بیسزه که یان) له لایه ن پیوستییه کانه وه دیاری ده کری که له جه وه ردا هیچ نین جگه له پرۆسه ی ئابوری، ئیدی لیژه وه ئیداره کردن له وه ده که وه که کایه یه کی سیاسی بیت. ئه و کاته ی که سیاست کورت کرایه وه بو ئیداره کردنی نه ته وه، خیزان یا خود نه ته وه له شیوه ی خیزانیکدا، له و حاله ته دا ئه سه ته مه که کرداری سیاسی و هه مه چه شنه یی بوونی هه بیت.

سه باره ت به نوینه رایه تی کردن (representation) وه کو کاریکی ناسیاسی ده توانین بلین که به کاره یانی نوینه ر (representative) به ناچاری بریتییه له پاشه که وت کردنی ئیش. بوون به نوینه ر واته نوینه رایه تی کردنی ئیراده و به رزه وه ندی جمهوری ناخبین له مه یدانی گشتیدا. ئاماده بوونی نوینه ر له ناو حکومه تدا کاریک ده کا که

ئەركى ئامادەبوونى جەھەتتىن ناخىيىن لەبوۋارى گەشتى و مەدەنىيەت لەسەر شانئىيان لاپەرئىت. (بەواتايەكى دى كاتىك خەلك كەسىك دەكەنە نوپىنەرى خۇيان مەبەستىيەنە بلىن، گوى بگرە ئىمە سەرقالى ئىشىن و بوۋارمان نىيە لەدوئىيە مەدەنى و گەشتىدا ئامادەبىن، تۆھەلدەبۇرئىن لەجىياتى ئىمە قەسەبەكە، و كردار بنوئىنە). نوپىنەرايەتى كردنى رەسەن تەنبا ئەوكاتە شىاۋە كە لەسەر بەرژەۋەندى ئاشكراۋ سەنوردارو كۆنكرىتى گروپ بىناكرابىت. بۇ نەمۇنە گەر ئىۋە مەن بىكەن بەنوپىنەرو بلىن تۆ لەدانىشتىن پەبلىكى (public) فلانەرۇژدا نوپىنەرى ئىمەيت و ئەمە راي ئىمەيە: تۆ لەدانىشتىن دەلىت كە ئىمە لەگەل دروستكردى ئەو ئاۋەپۇيەداين، لەمە بەۋلاۋە مەن ناتوانم ھىچى دىكە بىكەم، گەر بىتو ئەو دانىشتىن لەدروستكردىن يا نەكردى ئاۋەپۇ لاداو بوۋە دروستكردى سەدىك كە ئىدى دەبىتە كىشەيەكى ژىنگە، ئەو لەنوپىنەرايەتى دەكەۋى.

بەلام لەۋشوپىنەدا كەسىستەمى نوپىنەرايەتى ۋەزىفەى خۇى بەچاكى دەبىنىت، ئەوكاتە، دوۋبارە بوۋارى مەدەنى و گەشتى دەبىتە ئامپازىك بەدەست بوۋارى تايىبەتتەيەۋە، لىرەۋە سىياسەت دەبىتە ئامپازىك بۇ ژيان. ئەنجامىش ئەۋە دەبىت كە ۋەك ئارىنت دەلى "حكومت دادەپۇزىۋ دەبىتە تەنبا. ئىدارەيەك" ۋ لەم حالەتەشدا "مەملەكەتى مەدەنى (گەشتى) بىز دەبىت".^(۱۰)

ئەو سىنارىيەى سەرۋە باشترىن ۋىتەيە، بەلام گەرىت و سىستەمى نوپىنەرايەتى كردن بەچاكى ۋەزىفەى خۇى نەبىنىت ئەۋا گەشەدەكاۋ دەبىتە ئۆلىگارشى. ئارىنت دەلى، "ئەۋەى ئىمە ئەمۇ بەدىموكراسى ناۋى دەبەين برىتتە لەۋشپۇە حكومتەى كە تىپىدا ژمارەيەك حوكم دەكەن، بەلانى كەمەۋە بۇ بەرژەۋەندى ژمارەيەكى زۇر تر".^(۱۱) بەواتايەكى دى، ئەو جۇرە حكومتەنە لەراستىدا دىموكراسى نىن بەلكو ئۆلىگارشىن. لاي ئارىنت كردارى رەسەنى سىياسى ھىچ نىيە جگە لەجۇرى قەسەكردىن، لەگوتار، چەشەكانى گەتۇگۇكردىن ياخود مۇجادەلە دەربارەى كىشە گەشتى و مەدەنىيەكان. لاي ئەرستۇ ئارىنت گوتار ئەۋشەيە كە ئىنسان دەكاتە ئازەلىكى سىياسى.

بەشپۇەيەكى گەشتى، بەپىچەۋانەى كىتپى "ئەسلەكانى توتالىتارىيەنىزىم" كە لەداينامىكى رىئە توتالىتارەكان دەۋى، كىتپى "ھەل و مەرجى ئىنسان" لەھىزە ۋىرانكەرەكانى دى، ھىزە خاپوركەرەكانى جىھان كە سەردەمى مۇدىرن خولقاندونى دەۋىت. لەنىۋ ئەۋ ھىزانەدا گەشەكردى ھىۋلايى ھىزەكانى بەرھەمەتتەن ۋە بەكارھىنان (consumption) كە لەلەين سەرھەلەدانى كاپىتالىزىمەۋە ھىنرانە بوون. ئەم گەشەكرىنە، ھاپۇرى لەگەل ھەيەنەى غەمە ئابورىيەكان، يا سەرگەرمى

ئابورىيەكان كە ھەر ئەم گەشە كەردنە دروستىكىردن، ھەر ھەشە قوتدانى ھەموو كايە تارپادەيەك سەربەخۆكانى تىرى چالاكى ئىنسانى دەكا. ھەردوو تۆتالىتارىننىزى سەرمایەدارى تەكنۆلۇژى مۇدىرن لەگەل گۆپىنى ئىنسانداو كەردنى تەنیا بەئازەلىكى ئىشكەر، ھەول دەدەن كە ئەم پىرۆسەيە زىاتر لەزۇنگاوى بەرھەم ھىنانو بەرھەمھىنانەو، سووپىكى بى كۆتايدا غەرق بكن.

ئارىنت وەبىرمان دەھىتتەو ھە دەبىت جىاوازيەكانى نىوان، كەردارو كارو رەنج لەبەرچاو بگىرن تا ئەو مەترسىيە بەچاكى بىينىن كە گەربىت و ئەو لەبىركەين كە ژيانى تاكەكەس تا ئەوشوئىتە ئىنسانىيە كە تواناى ھەبىت، و ئەو ئەگەرەى لى قەدەغە نەكرىت، ئەگەرى بەرزىوونەو لەئاستى پىرۆسەى سروشتى بەراى ئارىنت، كەردارو گووتار لەمەملەكەتى مەدەنى و گەشتىدا ئەو ھۆكارەن كە لەرىگەو ھەى ئىمە دەتوانىن ئەو بەرزىوونەو سەنوردارە بەدەست بەئىنن و لىرەشەو ھەبىنە خاوەنى شوناسى ئىنسانى تايبەتى خۆمان.

دواقۇناغى كۆمەلگەى رەنج، كۆمەلگەى خاوەن
رەنجەكان، داواكارى تەنیا وەزىفەى ئۆتوماتىكى
سەرفە لەئەندامەكانى، وەك ئەو ھەى كە گوايە ژيانى
تاكەكەس ئىدى بووئىتە بەشىكى پىرۆسەى گەشتى
ژيانى جنسى بەشەرى، و تاكە بىرارىكى چالاكانە كە
مايىتەو تاكەكەس پىوئىست بى يىدات دەست بەردار
بوونە لەئەكەيەتى خۆى^(۱۲).

لىرەدا ئارىنت لەجۆرىك تۆتالىتارىننىزى دەدوئى كە دەشى ناوپىزى بگەين بە "تۆتالىتارىننىزى نەرمو نىان". لە دواجاردا جىاوازي چىيە لەنىوان تۆتالىتارىننىزى سەبەرە كاپىتالىستى تەكنۆلۇژىيەكەى، لەكاتىكدا كە ئەنجام لەھەردوو ھالەتەكەدا يەك شت بىت ئەوئىش "خاپووركەردنى جىھانى ھابەش"، ئاوابوونى خۆرى ئازادى كە خۆى لەكەردارو گووتاردا لەمەملەكەتى مەدەنى و گەشتىدا دەبىننىتەو، دواجار جۆرىكى دى تەوانەو ھەى ئىنسان لەنىو سروشتداو لەنىو دنىاى ناچارىدا. دنىاى مۇدىرن غوربەت و تەنبايەكى بى وئىنەى خولقاندو، ئەزموونى تەنبايى و بى پەگو رىشەيى خەلكى نەك بى بەش دەكا لە "شوىنىك، فەزايەك لەجىھاندا" بەلكو بى بەشيشيان دەكا لەھەستەكەردن بەشوناس و ھەستەكەردن بەجىھان. ئەوكاتەى ئىنسان لەئىنسانەكانى دى دادەبىر و پردەكان ھەرەس دەھىتن، پردى نىوان ئىنسانەكان و ئىنسانەكان و واقع، ئەوكاتە تاكەكەس ھەردوو تواناى بىركەدەو ئەزموونەكەردن

لە دەستەدا. لە حالەتێکی ئاواشدا ئەگەری ئەو زۆرە کە تاکەکانی کۆمەڵ رۆبەگە نە ئایدیۆلۆژیا بۆ بە دەستەبەختی شەرح و تەفسیری رابردوو، ئیستاد و داهاتوو "لەرێگای داتاشینەو" لە یەک موقەدیمەو، یەک پرنسیپەو کە ئایدیۆلۆژیا لە سەریەو و هەناسە دەدات. بۆ نمونە: "مێژووی جیهان بریتییه لە مێژووی مەلانیی چینهکان"، لێرەدا تاکە کەس توانای تەسامحی بۆ ئەفسانەکان گەشە دەکا، هەرئەوەندە بە ئەفسانە یەک رازی بووێت ئیدی دەرگای رازی بوون بۆ ئەفسانەکانی دی دەکرێتە سەرپشت، ئەفسانە یە چین (طبقه)، رەگەز، نەتەو و .. هتد.

بە مانایە یە کە دەدەشی بۆ تۆتالیتاریانیزم پێیەکی و لە سەربێ جیهانی (worldless ness) کە میراتی تەنایی و گۆشەگیریه، لە سەر ئەزمونی سەریە جیهان نەبوون بە شیوە یەکی تەواو، ئەزمونیکی زۆر رادیکال و نا ئۆمیدکەری ئینسانە. ئیدی ئێمە لەم حالەتەدا ناتوانین بیربە کە یەو لەوێ کە دەیکەین، ئەوکاتە ی کە سیاسەت بواری مەدەنی و داواکاری عەدالەت دەکەینە تۆکەری تەکنۆلۆژیاو نەتەو دەکەینە یەک خێزانی گەورە و داواکاری هەموو جیهان لە و پڕۆسە یەو دەگلیێن.

ئارێنت پێی وابوو کە سەرھەڵدانی کۆمەڵگای جەماوەر (mass society) لە دنیای مۆدێرندا گرنگترین گەشەکردنی مێژووییە کە رێگای خۆشکەردبێت بۆ دیاردە ی تۆتالیتاریانیزم؛ گەشەکردنێک، کۆمەڵگایە کە بەبێ ئەو ئایدیۆلۆژیایە نەیدەتوانی سەرھەڵداو نەرۆکی خۆشی ببینێت لەنیو ئەم دیاردە یەدا، تۆتالیتاریانیزم. بالێرەو سەرئێک بەدەینە کتێبی ئەسڵەکانی تۆتالیتاریانیزم.

ئارێنت بەدڵنیاییەو زۆرمان بۆ دەھێنێ کە جاریکی دی مانا ئەسڵیەکانی وشەکانی وەکو سەتەمکاری (Tyranny)، سەتەمکار (despot)، دیکتاتۆری، و ئۆتۆرەتی (authority) بکەینەو بەریدی رەخنەییانە و ئیمتیحانیان بکەینەو. وەک کە سێکی شارەزای کلاسیک، ئارێنت واسەیری تۆتالیتاریانیزم دەکا وەک شیوە یەکی تەواو نوێی حکومەت، شیوە یەکی تەواو جیاواز لە دیکتاتۆری و سەتەمکاری. هەرچەندە دوا ی ئارێنت کۆمەڵی نووسەر و شە ی تۆتالیتاریان (شمولی) بەکارھێناو دەھێن بۆ وەسفکردنی هەر سیستەمیکی سەتەمکاری و بەتایبەت وڵاتە کۆمۆنیستەکان، بەلام ئارێنت ئاگادارمان دەکاتەو کە دەبێت بەھۆشیاریەو ئەم زاراوە ی بەکاربھێنین. لای ئەو ئەم زاراوە ی، ئەم وەسفە تەنیا بەسەر دوو سیستەمدا دەچەسپی. ئەو پێی وایە تائێستا ئێمە دوو شیوە ی رەسەنی سەیتەرە ی تۆتالیتاری دەناسینەو: دیکتاتۆریەتی سۆشالیزمی نەتەو یی لەدوا ی (۱۹۲۸) وە لە ئەلمانیا و دیکتاتۆریەتی بۆلشەفیزم لەدوا ی (۱۹۲۰) وە ئەم دوو قۆرمە ی سەیتەرەکردن جیاوازن لەشیوەکانی تری دیکتاتۆری یا حوکمی سەتەمکاری. سەیتەرە ی سەراپاگیری

لەچۆنیەتیدا جیاوازه لەگەڵ سەیتەرەى سەمەکارى، فەرمانپەرەى واىەتى کردن لەرێگای تیرۆرەوه لەجەوھەردا جیاوازه لەھوکمێک بەرمەبنای ترس. ئەوشتە چییە کە تۆتالیتاریانیزم دەکات بەدیاردە؟ دەتوانین پەنجە بخەینە سەر سێ خاسیەت: تەنیاى و گۆشەگیرکردنى ئینسانەکان، تیرۆر، و ئایدیۆلۆژیا. لای مۆنتسکیو دیمان کە ترس و تۆقاندن خزمەتى بەرژەوھەندى سەمەکارەکا، بەگۆشەگیرکردنى رادیکالانەى رەعیەتى ئەو سیستەمە، دەرگیرکردنای لەگەڵ قەلەقیكى کوشندە کە لەئەنجامى تەنیاىیەوھە دیتە کایەوھە. حوکم کردن لەرێگای ترسەوھە دەبیتە مایەى کردنى بواری مەدەنى بە یەك بیابانى بەرەھووت، بیابانیك کە تاکەکان تێیدا دەست و پەنجە لەگەڵ خەسارى خۆیان و بى قودرەتى خۆیان نەرم دەکەن. لەگەڵ ئەوھەشدا کردار (action) ئەگەرێکە، بۆ نمونە کردار دەشى وەك پەرچەکردارى خۆى بنوینى ئەویش بەخۆ دورخستنەوھە لەھەر بواری کێشەىەك ئەمەش بەش بەحالى خۆى مانەوھە مسۆگەر دەکا. بەلام حوکم کردن لەرێگای تیرۆرەوھە کە خاسیەتى سیستەمى تۆتالیتاریستیە ئەم ئەگەرە دەکوژى. حوکمى تیرۆر تەنیا بەوھە رازى نابیت کە ئینسانەکان گۆشەگیربن و توانای هیچ کاریکیان نەبیت، تەنیا بەوھە رازى نابیت کە ئینسانەکان لەبواری مەدەنى دابەری و بواری مەدەنىش تیرۆریکا، بەلکو حوکمى تیرۆر ھەول دەدا کە بوونى ئینسان بگۆڕى، تەنیا ئازادى مەدەنى لەناوئابات بەلکو خودى ئازادیش لەناو بەریت، ئەمەش لەرێگای خاپورکردنى سنوورە یاسایەکانى کە مەدەنى، گشت لەتایبەت، جیا دەکاتەوھە، بەواتایەكى دى وێرانکردنى ماوھە شوین و فەزایەك کە پێویستە بۆ مەرووف بوون و تاک بوون و بگەرە بۆ ھەر جۆرە کردارىکیش.

لەکاتیکیدا ھەموو سیستەمە سەمەکارییەکان ھێزیان بەکارھێنانەوھە بۆ گۆشەگیرکردنى رەعیەت تاکو کۆنترۆلکردنای مسۆگەر بیت، تۆتالیتاریانیزم ئەوکاتە ھاتە جیھانەوھە کە لەگەڵ سەرەولێژبوونەوھەى جقاتەکان و کۆمەلەکان و خێزانەکاندا تەنیاى بووھە ئەزمونى رۆژانەى جەماوهرى ھەمیشە لەگەشەکردودا. ئیدی ئەزمونى ئەم تەنیاىیە لەجیھاندا کە تازەى، تۆتالیتاریانیزم شانى قورسى لەسەر ئەم تەنیاىیە دەدانى، لەسەر ئەزمونى ھەست نەکردن بەئینتیما (انتما) بۆجیھان، ھەست نەکردن بەوھەى کە سەر بەجیھانیت رادیکالترین و ترسانکترین ئەزمونەوھە زەمینەىەکە کە گەرای ھەموو نەخۆشى و پەتایەك، لەوانە ئایدیۆلۆژیا، لەسەریەوھە گەشە دەکا. "تەنیاىى و گۆشەگیرى کارێک دەکا کە ئینسانەکان زوو تەسلىمى ئایدیۆلۆژیاو تیرۆربین" ^(۱۲) ئارینت لەو باوھەردابوو کە لەتۆتالیتاریانیزمدا ئەو رێژیمیکی کەشفکردوھە کە پرنسپەکەى بریتیە لەتیرۆر. ئەو ئینکاری ئەوھە ناکا کە رێژمەکانى

دیکه ش، جوړی حکومت ته کانی دیکه ش، تیرۆریان به کاره یښاوه له رابردودا، به لام هیچ کامیان، نه مه ش خاله که ی ئارینت، تیرۆریان نه کردو ته پرنسیپی ریکخستن. تۆتالیتاریانیزم ته واو تازه یه چونکی تیرۆر جه وهری نه و حکومت ته پیک ده هیښی. له و کاته دا که سته مکاریه کانی دی وه حشیا نه توندوتیریان به کاره یښاوه دژ به نه یاره کانی خویان، تۆتالیتاریانیزم یا حکومتی تۆتالیتاری تیرۆر به کارده هیښی بگړه و به تایبه تیش دواى نه وهی که ناپه زایی سیاسی به ته واوی سر به نیست ده کړی. تیرۆر کامپه کانی مه رگ دوو خاصیه تی حکومتی تۆتالیتارین، گه ربی یاسایی جه وهری سته مکاری پیکه یښی، نه و تیرۆر جه وهری تۆتالیتاریانیزم پیک ده هیښی، گه ر سته مکاریه کان ه و لیا ندایی که سنوریک بۆ ئازادی ئینسان دابنن، تۆتالیتاریانیزم له ریځای تیرۆر ئایدیۆلۆژیا وه، نیشانه له "ه لوه شانده وهی ئازادی ده گریته وه، بگړه نیشانه له عه فیه تی ئینسان ده گریته وه به نیازی له ناو بردنی".

تۆتالیتاریانیزم، یا رژیمه تۆتالیتاریه کان تیرۆر به کار ده هیښ بۆ ته نفیز کردنی نه و شته ی که ئایدیۆلۆژیه کانیان به حوکم (Judgment) ی سروشت و میژوو له قه له می ده دن. تیرۆر وه ئامپازیکی بی وینه به کارده هیښت بۆ خیرا کردنی یاسا پرسیارلینه کراوه کانی جولای سروشت و میژوو. چینه کانی سه ریځه فی مه رگو "ره گه زه نرمو حه قیره کان" نه و تاکه که سانه ی که گونجاوین و ناگونجی بژین، له دیدی تۆتالیتاریانیزم وه هر ه موو چاره نووسیان نه وه یه که بینه سووته مه نی میژوو. که واته ئامانجی تیرۆر بریتییه له جیبه جیکردنی حوکمی مه رگ که سروشت و میژوو ده ریا نکرده بۆ نه و که سو چین و ره گه زانه، جی به جیکردنیکی زور خیرا به لام ریکخراو، نه مه ش بۆ نه وهی ه موو کۆسپ و ته گه ره کان له به رده م چاره نووسی سروشت و میژوو زولا بچن، نه و چاره نووسی میژوو که کۆمونیزم له نه هیشتنی چینه کاند ده بینیته وه، نه و چاره نووسی سروشت که نازییه کان له پاککردنه وهی زه وی له په گه زه پیسه کان و سه رکه و تنی نه به دی ئارییه کاند ده بینیه وه. به پای ئارینت به پله یه ک تیرۆر جه وهری سیسته می تۆتالیتاریه که ره نگه ه ندیک که س بگه یه نیته نه و باوه په ی که تیرۆر هوکاري که بۆ گه یشتن به ئامانجیک، به لام راستیه که ی نه وه یه که نه م سه یرکردنه به ه لده چوونه. تیرۆر له سیسته می تۆتالیتاریدا وه کو سیسته می کۆمونیزم و نازیزم، هوکار نه بوو بۆ ئامانجیک، به لکو راستیه که ی نه وه یه که یا نه وه تا هاوکیشی هوکارو ئامانج له م سیسته مه دا کار ناکا "تیرۆر وا ده رده که وی که بی ئامانجه" ^(۱۴)، یاخود تیرۆر خوی ده بیته ئامانج، تیرۆر له پیناو تیرۆردا. تیرۆر ده بیته نه و ئامانجه ی که ملیونه ها ده بنه قوریانی

له پیناویدا، بگره رژیمیش و حیزب و ئنجا له دوا جاریشدا نه ته وه خۆی هه ره موو ده بڼه قوریانی ئه و ئامانجه له پرۆسه یه کی وێرانکردنی بی کۆتاییدا.

له ریگای تیرۆره وه واقع ملکه چی پیده کری ئۆ به لگه نه ویستیکی لۆژیکی یه ک ئاییدا (وه ک میژووی مرقایه تی بریتییه له میژووی صراعی طبقی، یا خود پرۆسه ی سروشتی وه ک گه شه کردن و کامل بوونی جنسی به شه ری). که واته تۆتالیتاریانیزم ئه و شیوه یه له حکومه ت که تییدا مانیفیستی تیرۆر تیادا قسه له ئامراز یا هۆکار ناکا به لکو تیرۆر خۆی ئامانجه که یه، ئارینت له و باور په دایه که ترس ده بێته سه ره کیتترین پالنه رو مۆتیف له م رژیمه سته مکاریه دا که پپی ده و تریت تۆتالیتاریانیزم.

هیچ کهس بگره جه لاده کانیش ئازاد نین له دهستی
 ترس، گومانی ئال و گۆر له نیوان هاوڕیکاندا
 سهیرکردنی دراوسی وه کو جاسوس، ترس له وهی که
 ئه ندامیکی خیزان بووینته جاسوس که ئه وهش
 ده بیته مایه ی قوروقه پ کردن بگره له ناو ماییشدا، ئه مه
 ئه و ئاوو هه وایه یه که تۆتالیتاریانیزم دروستی ده کا
 لیژه وه ئه م به ئه تۆمی کردنه (ئه تۆما یزه شن)
 راده گیری و چر ده بیته وه له ریگای هه میشه و له هه موو
 شوینی ئاماده بوونی جاسوس. جاسوسی که
 له رووی حه رفیه وه ئاماده یی هه میشه یی هه یه
 له بهر ئه وهی ئیدی ئه و جاسوسیکی ره سمی نییه
 که بۆ پۆلیس به پاره کار بکا به لکو ئه و
 له رووی بوون به هیژه وه، ئه و هه ر که سی که که ئیمه
 روژانه له ته کیدا مامه له ده که ین.⁽¹⁰⁾

به لام هه قمانه بلێن که ئه م حاله ته حاله تیکی تازه نییه له میژوودا به تایبه ت به له بهر چا و گرتنی ئه زمونی سته مکاری له سه ده کانی پێشودا. به پپی ته فسیره که ی ئارینت ئه وهی تازه یه و جودایه له و وینه یه ی سه ره وه داو له سیسته می تۆتالیتارییه کاندای بریتییه له به کاره یێنانی ده سه تله تی پۆلیس و تیرۆر له کاتی که ئه و تیرۆره ئیدی پێویست نییه و زیاده. به واتایه کی دی له کاتی که دانیشتوان گوێ رایه لئو ملکه چ که چی به کاره یێنانی تیرۆر هه ر به رده وامه. تیرۆری تۆتالیتاری تازه یه له بهر ئه وهی رژیم به ته نیا دژ به نه یارانی به کاری نا هیێ، به لکو ئه و کاته ش به رده وام

دەبىت لەبەكارهينانى تيرۆر كە نهياران و دژايەتى بەتەواوى لەبەين چوون، ئەو دەلالت:

جياوازي بنه‌رەتى لەنيوان دىكتاتورىەتى مۆدېرن و
هەموو سەمكارىيەكانى رابردو لەوداىە كە تيرۆر ئىدى
و هەكو ھۆكاريك بەكار ناھيترت بۆ سەرەنست كردن يا
شەركردن لەگەل نہياران، بەلکو وەك ئامرازىك بۆ ھوكم
كردنى جەماوەرى خەلک كە بەتەواوى ملکەچن و گوى
رايەل.. قوربانيەكانى ئەم تيرۆر تەنانەت
(١٦) جەللادەكانىشى بى گوناھن

لەكۆلەنەو كەى ئارينت خۆى لەخۆيدا رەخنەيەكە لەچەند نوسەرێك لەوانە ماکس
فیبەر. ماکس فیبەر لەو باوەرەدابوو كە رژيمە سەمكارو توندوتیژەكان لەسەر خۆ
موعتەدیل دەبن دواى رووبەرووبونەو هەى رۆژانەيان لەگەل كيشەى ئىدارەكردن و
بەرەمەينانى ئابورى. بەلام ئارينت بەپيچەوانەو لەو باوەرەدابوو كە وەحشىەتى
تيرۆرى تۆتاليتارى لەوداىە كە زياد دەبیت لەگەل ھەر سەرکەوتنێكدا
بەسەرنەيارەكانيدا، دواى تەفروتوناكردنى نەيارەكانيش ھەر لەزىادبوونە. ئەمەش
وايە چونكە رژيمى تۆتاليتارى تيرۆر بەكار ناھيئى تەنيا بۆ بەدەست ھيئەتى
ئامانجێكى سياسى بەلکو بەكارى دەھيئى بۆ بەدەستھيئەتى ئامانجێكى ئايدیۆلۆژى و
بۆسەلماندى راستى بوونى ئايدیۆلۆژى.

لەموقابيل ھەموو سەمكارىيەكانى پيشوودا، لەبەرچاوكرتنى سياسى نا،
سەربازى نا بەلکو لەبەرچاوكرتنى ئايدیۆلۆژيە كە دوژمن ديارى دەكا لەژێر سايەى
ئەم سىستەمە تۆلิตارىەدا. بەپيچەوانەى توندوتیژى سەمكارىيەكانى پيشوو،
تيرۆرى ئايدیۆلۆژى تۆتاليتارىانيزم ئامانجێكى نىيە، چونكى ھەميشە پيويستە
دوژمنى تازە بخولقيترت تاكو مەحف بكرێنەو، و دوژمنى تازە پيويستە تاكو ئەم
بزوتنەو تۆتاليتارىيە بتوانى وەك بزوتنەو پاىدار بمينيئەو.

تۆتاليتارىانيزم لەمژوودا بى پيشينەىو لەھەمان كاتيشدا بى گومان دياردەيەكە
مۆدېرن و مندالى مۆدېرنتييە. مۆدېرن بەوامانا قولەى كە تەعبير لەخالێكى
جەوھەرى رۆحى مۆدېرن دەكا، ئەويش ئەو باوەرپهينانە ديوانەيىيە بەبى سنورى
سروشتى دەستەلاتى ئينسان. لای ئارينت، سەردەمى مۆدېرن سەردەمى بيسنورى
تەكيد كردنى زاتىيە كە لەوبوغزەو سەرچاوەى گرتووە كە ھەلومەرجى ئينسان
دەكاتە نيشانەى خۆى، بوغز لە ھەرسنورێك كە بوونى ئينسان دياريدەكا.

ئامادەنەبوون بەقبولگەردنى ھەرشىيى كە خۆى دروستى نەكردىيىتى، ئىنسانى مۇدىرن واقع دەگۆپى لەرىگای زانستى مۇدىرن و تەكنۆلۇژىاوه، واقع جارىكى دى دروست دەكاتەوه. ئەو شىيى ئارىنت پىيى دەلىي "سەرکەوتنى مۇدىرنانەى ئازەلى دروستكەر (homofaber)" لە "ھەلومەرچى ئىنسان" دا ئەم سەرکەوتنە دەبىيىتە مايەى لەدايك بوونى ئەو عەقىدە مۇدىرنە كە دەلىي "ھەمووشت رەوايە، ھەمووشت دەشى"، ئەو عەقىدەيەى كە دەلىي سنورىك نىيە بۆ تواناي مۇقايەتى بۆ تەسخىركردن و بەكارھىنانى پرۆسەى سروشتى، ئىدى لىرەوه سنورىك نىيە بۆ دارپشتنەوى واقع سەرلەوى. ھەر ئەم عەقىدەيەى "ھەمووشت رەوايە" ئىنسانى مۇدىرن كە تەعبىرى خۆى لە نىو پرۆژەى تۆتالىتارى "دروستكردنى مۇقايەتى" دا دەبىيىتەوه. ھەر ئەم شىكرەنەويەيە ترسەكەى ئەفلاتونمان دەھىننىتەوه ياد، ترسى ئەوہى كە گەر بىت و ئەو عەدەمىەتەى كە لەنىو موجدەلەو فىكرى سۆفستائىيەكاندا خۆى مەلاس دابوو، جەلەوى بۆ خۆش بىكرىت لەجىھاندا، ئەوا ھەمووشت دەپوا، ھەمووشت رەوا دەبىيىت، گۆلاك، كەمپەكانى مەرگ، كىلگەكانى مەرگ، ھۆلەكۆست، ئەنفالو.. ھتد، ئنجا بەئازەل بوونەوى مۇقىش. ھەر ئەو عەدەمىەتەيە كە كارىك دەكا كە نازىيەكان و كۆمەنىستەكان لاپرا تۆرى، تاقىگای تىرۆر دروست بكن تاكو بىيىن ئىنسانەكان چى لەتواناياندا ھەيە بىكەن، تا نىشانى بدن كە بەلى ھەمووشت دەشى و شىاوه. ئەوہى كە نازىيەكان و كۆمەنىستەكانى پىكەوه گریدەدا ئەو بۆچوونە عەدەمىيە بوو كە دەلىي بەلى ئىنسان كائىنكى لەپادەبەر بەتوانايە، ئەو قەناعەتە بوو كە ھەمووشت شىاوه، بگرە دارپشتنەوى سەر لەنوئى دنياش شىاوه. پىچەك بوو بەزانست و تەكنۆلۇژىا و رىنومايى كراو لەلايەن فەنتازىا كىيويەكانەوه، چ نازىيەكان و چ كۆمەنىستەكان سەرگەرمى كەشفكردنى ئەو شتانەبوون كە دەشىن. ئەوان ھەموو توخمەكانى كە لەمىژودا بەكارھاتبوون، بەكارىان ھىنان، لەناوبردنى دانىشتوان، خاپوركردنى شار، گواستەنەوى نەتەويەك بەكاملى لەشويىنكىكەوه بۆ شوئىنكى دى (نمونە: چىچنىەكان، كوردەكان، قەوقازىيەكان)، كامپەكانى مەرگ، ترس، سەيتەرەكردن، كوشتن، دادگايىي كردنى چەند دەقىقەيى، ھەر ھەموو ئەو توخمەكانى بەكارھىناو گەشەپىداو داھىنانى نوئىيان خستە سەر ئەو توخمەكانە، ھەر ھەموو لەسەر ئەو پرنسىپە عەدەمىيەوه كە دەلىي: "ھەمووشت رەوايە، ھەمووشت شىاوه" ئەوپرنسىپەى بۆ يەكەمىن جار سۆفستائىيەكانى يۆنان بەچاكى تەعبىريان لىكردو لەورۆژەوه مۆتەكەيەكە بەسەر رۆحى مۇقايەتییەوه، نازىيەكان و كۆمەنىستەكان نەوہى كالىكلىسن نەك ئەفلاتون وەك ئەوہى كە پۆپەر لەرقە ئەبەدىيەكەيەوه

له فەلسەفە دەیویست پیمان بۆ^(۱۸). کامپەکان و گۆلاگ ئەو تاقیکردنەوانە بوون بۆ بینین و زانیی ئەوەی که تاجەندە دەتوانین سروشتی ئینسان بگۆڕین. ئەوانە موخەتەبەرەکانی مۆدێرنی بوون که تیاياندا گۆڕان لەسروشتی ئینساندا تاقیدەکرانەو. رژیمة تۆتالیتارییه کان ئەوەیان نیشانداين که چي روده دا ئەو کاتەي ئینسانەکان تەسليمی ئەو وەسوەسەيە دەبن، وەسوەسەي "کړینی دەستەلاتیکي بیسنور لەسەر حیسابی تەسليم بوون بەهیزە نائینسانیه کان و کۆمەك کردن بەپیوستی تەسليم بوون بەیاسایه کی رهگەز پەرستی" یاسای سروشتی، یاخود تەسليم بوون بەیاسا میژوویه کانێ جولە که نهك به تەنیا پیشبینی لەناوچوونی کاپیتالیزم دەکەن بەلکو لەناوچوونی دوژمنەکانی پرۆلیتاریاش، ئەو رژیما نەو یان نیشانداین که تەسليم بوون بەو وەسوەسەي سۆفستائی، ئەو وەسوەسە ستمەکارییه ی که دەلی "ئینسان مقیاسی هەموو شتی که"، بەرئەنجامی ئەو وەسوەسە عەدەمییه که مپەکانی مەرگ و گۆلاک و ئەنقالە.

بۆ ئەوەی که سەیتەرەي تەواو ببێتە واقع، سی هەنگاو لەناو پرۆسەيە کدا پیوستن: هەلۆه شاندنەو هی دەستگای قەزائی لەریگای ئینکارکردنی مافەکان و هاو نیشتمانیتیه وە، بەدواییدا خاپورکردنی حسی ئەخلاقی و که سایەتی ئەخلاقی لەریگای دروستکردنی هەل و مەرچیکەو که ئیدی تیدا ویزدان ناتوانی وەزیفەي خۆی ببینی، ئنجا وێرانکردنی تاکایەتی هەر تاکە که سە، بەپلەيەك که تاکە که س دەبیتە بوونەوهریک که هەموو شتی که جگە لەخۆی. ئەمەشە خاسیه تی دەستەلاتی تۆتالیتاریانیزم، که دەستەلاتیکە لەجیاتی چاوبرین لە "حوکمیکي ستمەکارانە بەسەر ئینسانەکانەو، وەك ئاریتت دەلی: چاو لەسیستمیک دەبپێ که تیايدا ئینسانەکان دەبنە سپلی لاوړگ"^(۱۹). بەهۆی تیرۆرەو ئینسانەکان دەبنە ماتەریالی خام، که ناتوان بەرگریه ک نیشان بدەن دژ بەیاساکانی جولەي سروشت و میژوو، ناتوان رییگرن لەهەلگرانی ئەو ئایدیۆلۆژیا توورەو عەسەبیانە که سەرقالی پرۆسەي دارشتنەو هی ئینسانەکان، پرۆسەي لەتاکایەتی خستنی تاکەکان و لەئینسانیه ت خستنی ئینسانەکانە.

گوتمان لەپال تیرۆردا ئایدیۆلۆژیا خالیکي تری ناسینەو هی خاسیه تیکي تری تۆتالیتاریانیزمە، ئەو ئایدیۆلۆژیا یانەي که ئیدیدا دەکەن هەموو نهتینییه کانێ پرۆسەي میژوویی دەزانن، نهتینییه کانێ رابردو، ئالۆزییه کانێ ئیستا، نادلنیا ییه کانێ داهاتوو، ئەمەش لەبەرئەو لۆژیکەي که لەنێو ئایدیاکانیاندا هەیه.

لەکاتی کدا که ستمەکارییه کان هەیمەنەي خۆیان بەسەر تاکە که سەکاندا دەسەپینن بەلام دەست بۆ بیرکردنەو هی تاییه تی نابەن، بەلام ئایدیۆلۆژیا بەهاوکاری تیرۆر

ژیانی تایبه تی که سه کان داگیر دهکا، هستی هاو به ش خاپوورده کا، و ته سخری بیرکردنه و هیان دهکا، که سه کان ئیدی نهک ناتوانن بیبرکه نه وه به لکو ده بنه توتی بۆ دووباره کردنه وهی گرمناکاریه کانی ئایدیۆلۆژیا. به پای ئارینت پرکردنه وهی ئایدیۆلۆژیانه هه موو په یوه ندیه کان به واقعیه وه خاپوور دهکا، ئیدی ئینسانه کان هه م توانای بیرکردنه وه له دهست ده دن وه هه م توانای ئه زمون کردن. پیش ئه وهی دریزه به م باسه بدهین و باسی رۆلی ئایدیۆلۆژیا له ئیو ئه م سیسته مه نوپیه دابکه یین و بزاینن ئارینت چۆن له رۆلی ئایدیۆلۆژیا ده روانی، به پیوستی ده زانم کورته یه که له سه ر چه مکى ئایدیۆلۆژیاو تیگه یشتنه کانی پیش ئارینت بۆ ئایدیۆلۆژیا بدویم.

ئایدیۆلۆژیاو کیشه ی سنوره کان:

یه کێک له ریگره سه ره کییه کانی گه شه کردنی تیگه یشتنیکى دروست له چه مکى ئایدیۆلۆژیا به باوه ری من بریتیه له شکستی ئه وانه ی که ئه م چه مکه به کارده هینن، به کاره ینانیکى یا هه مه په کی یا ئالۆژ، شکستی ئه وانه ی که نه یانتوانیوه ئه م چه مکه جیا بکه نه وه له دیارده کلتورییه کانی دى. له زۆر چه مکاندن (conceptualization) دا ئایدیۆلۆژیا هینده سه راپاگیریه که شیوه په مزیه کانی دى هه ر هه موو له خو ده گری ئه و کاته ش که ئایدیۆلۆژیا سه راپا گیر بوو دهسته لاتی جودا خوازی له دهست ده دا، ده سه لاتی جیا کردنه وهی له دیارده و له چه مکه کانی دى، ئیدی به م شیوه یه شکست ده هینن له وهی که په یوه ندی ئیمبریکى (empirical relevance) به دهست به یئنی به مانایه کی دى چونکی هه موو شت ده گرێته وه و هه یچیش ناگرێته وه، ده بیته چه مکیکى بیفه رو بى سود. لیره دا خستنه روویه کی چه ند نمونه یه که له ئه ده بیاتی فیکریدا له سه ر ئایدیۆلۆژیا رهنگه مه به سه که ی من روون بکاته وه ده رباره ی کیشه ی سنوره کان، به مانای سنورى ئه م چه مکه له گه ل چه مکه کانی دى. رهنگه زیاده پۆیی نه بیته گه ر بلین کارل مارکس گه وره ترین کاریگه ری به رده وامى له سه ر چه مکى ئایدیۆلۆژیا هه بووه له سه ده ی بیسته مدا. له گه ل ئه وه شدا که ئه و یه که م که س نه بووه که له ئایدیۆلۆژیاى کۆلیبیتته وه، وه ئه ویش نه بووه که ئه و زاواوه یه ی دا هینابیت. فرانسيس باکۆن (۱۵۶۱ - ۱۶۲۶) ده شی بگوتریت که یه که م که س بیت که بۆ یه که مینجار له ئایدیۆلۆژیا کۆلیبیتته وه له لیتویرینه وه یه کدا بۆ به کان (idols) ئه و بتانه ی که ریگرن له به رده م مه شکردنی میتۆدى زانستیدا، له ویتانه ی (مه به ست له بت هه له و حوکمى پیش وهخت و لایه نگیرییه .. هتد). بتی قه ییله، بتی ئه شکهوت، بتی بازار، بتی شانۆ.. هتد.

بەلەم وەك زاراۋەيەكى جياۋازو ئاشكرا ئايدىيۇلۇژيا بەرھەمى چەند تىۋىرسىنىڭكى
 فەرەنسى دۋاي رۇشنگەرىيەكە پىنيان دەگوترا ئايدىيۇلۇگەكان (ideologues) ئەوانەى
 كە تىۋىرىيەكيان گەشە پىدا لەمەر ئايدىياكانەو لەسەرەبنای چەند پىرسىپىڭكى
 فەلسەفەيەو. دۋاي شۇرپىشى ۱۷۸۹ ئەۋكاتەى كە ھىشتا فەرەنسا ھەر كۇمارىڭكى
 دىموكراتى بوو، ئايدىيۇلۇگەكان كە زۆرىيەن ئەندامى ئىنىستىتوتى نىشتەمانى بوون،
 لەھەۋلى ئەۋەدا بوون كە عەقىدەيەك (doctrine) گەشە پىدەن كە شوئىنى
 گرېمانكارىيە فەلسەفەى و سىۋلۇجىيەكانى پىشوو بگىرتەو ئەو گرېمانكارىو
 تەسەۋراتانەى كە رۇئىمى كۆن لەسەرىيەو دامەزىابوون مېتۇدىك كە ئايدىيۇلۇگەكان
 گەشەيان پىدا كە تا بەم كارە ھەلېستى برىتى بوو لە "زانستى ئايدىياكان"
 (science of ideas) كە ناويان نا "ئايدىيۇلۇژى" و لەرىگەى ئەم زانستەو ھەۋلىاندا كە
 زەمىنەيەك بۇ عەقل برەخسىنن لەرىگەى كورتكرەنەۋەى ھەموو ئايدىياكان بۇ
 رىشەكانيان لەئىجساسدا.

ئايدىيۇلۇگەكان واسەيرى ئايدىيۇلۇژىيان دەكرەك زانستى ئايدىيا، لىرەدا
 ئايدىيۇلۇژيا ئامازەدە كىردن نەبوو بۇ چلۇنايەتى يان جۇرى ھەرفىكرەيەك، بەلكى
 ئامازەكرەن بوو بەتەكنىك، تەكنىكى بۇ كەشفكرەنى حەقىقەت و لەناۋېردن يا
 توانەۋەى وەھمەكان. بەلەم ماركس ماناى ئايدىيۇلۇژىاي كۆپى و ئىدى ئايدىيۇلۇژيامانا
 مۇدىرنەكەى ئەمپۇى لەخۇگرت. دىارە تىگەىشتىنى ماركس بۇ ئايدىيۇلۇژيا لەژىر
 كارىگەرى گەشەكرەنى ئايدىيالېزىمى ئەلمانىادابوو، لەۋانە فەلسەفەى ھىگل و فىورىباخ.
 لای ماركس ئايدىيۇلۇژيا لەجىاتى ئەۋەى كە مېتۇدى بىت بۇ كەشفكرەنى حەقىقەت،
 تىۋىرى ماركس بۇ ئايدىيۇلۇژيا باس لەچلۇنايەتى بىردەكا، بەتايىبەتى بىرى
 كۆمەلەيەتى، بەۋاتايەكى دى ئەۋبىرە كە وەھمىيەو شىۋاو. بەكارھىنانى چەمكى
 ئايدىيۇلۇژيا بەم شىۋەيە، ماركس بۇ يەكەمىنچار دەست و پەنجەى لەگەل گىروگرفتى
 سنوردار بووندا نەرمكرد. گەر ئايدىيۇلۇژيا ئامازە بۇ تايپىك يا چلۇنايەتى فېكرەيەك
 بكا، كەۋاتە سنورەكانى (boundaries) ئايدىيۇلۇژيا كامانەن و پەيوەندىيەكانى
 ئايدىيۇلۇژيا بەدىاردە پەيوەندى دارەكانەو كامانەن؟ دىارە تىۋىرى ماركس بۇ
 ئايدىيۇلۇژيا بەشىۋەيەكى قانع كە رۇبەپۇى ئەم كىشەيە نابتەۋە، چۈنكە خودى
 ماركس دوۋبارە ئەم چەمكە زۆر بەشىۋەيەكى گىشتى بەكاردەھىتى بەشىۋەيەك كەۋا
 دەرەكەۋى ھەموو دىاردە كلتورىيەكان لەخۇ بگىر، بەۋشىۋەيەى ئەو ئايدىيۇلۇژيا
 دەبىنى ئايدىيۇلۇژيا ھەموو ھەلەو وئنا زەھنىيەكان لەخۇ دەگرى كە سەرچەم شىكستى
 تاكەكان پىك دەھىنن لەتىگەىشتىنيان لەپەيوەندىيە ئىغترابىيەكانى دەرۋبەريان و
 ئىنجا تىنەگەىشتىنيان لەو پەيوەندىيانە بەگەشەكرەنى گىشتى مېژەۋە^(۲) ھەروەھا

له تیوری مارکسدا ئه وه ئاشکرانییه که تاچ پلهیه ک ئه م به هه له لی تیگه یشتانه یه کسانن له گه لّ خودی هۆشیاری. دیاره مارکس جه غدی ده کرده سه ره ئه وخاله ی که له کاپیتالیزی پیشه سازی و کۆمه لگای بۆرژوازیدا سه رجه م "سه رخانی کلتووری" ئایدیۆلۆژییه به پای ئه و ئه وه سه رخانه کلتورییه ش، سیاسی و ئاینی و جوانناسی و فه لسه فه ی هه ره موو پیکه وه ده گریته وه. به پای مارکس ته نیا تیۆری کۆمه لایه تی مارکسیستی له سه ره تیگه یشتنیککی دروستی میژووه وه بیناکراوه، و ئه و تیۆرییه یه به دووره له شیواندن ئایدیۆلۆژی ئه مه ش خودی ئیشکالیه ته که یه له مارکسیزمدا هه ره ها گه روگرفتی سنوره کان له دارشتنی چه مکی ئایدیۆلۆژیدا له به ره می کارل مانهیم (Karl Mannheim) دا دووباره ده بیته وه، له ویدا مانای زالی ئایدیۆلۆژیا ئه مه یه: "ئایدیۆلۆژیا بریتییه له سه رجه م بۆچوونی گروپیکی کۆمه لایه تی"^(۲۱).

ئایدیۆلۆژیا به پای مانهیم سه رجه م جیهانبینی گروپه که له روی سۆسیۆلۆژییه وه له لایه ن بۆچوونی سیاسی ئه و گروپه وه دیاری کراوه، هه ل و مه رچی بۆدانراوه، ئنجا له پوی زه مه نیشه وه پرۆسه ی میژووی کاریگه ری خۆی له سه ره ئه و جیهان بینییه داناوه و داده نی. مانهیم ئایدیۆلۆژیا به گه ردونی ده کا (universalize) و خودی مارکسیزمیش به ئایدیۆلۆژیا له قه له م ده دا. ئایدیۆلۆژیاکان به پای ئه و دووجۆرن: له لایه که وه ئه و ئایدیۆلۆژیا نه ی خوو ره وشت و ریساکانی رابردو ده مه ج ده که ن له گه لّ ئه مپۆدا و هه ولّ ده دن که بارودۆخی ئیستا (status quo) بپاریزن و به مانه ده گوتریت "ئایدیۆلۆژیاکان". له لایه کی دیکه وه بیر ده شی پێی بگوتریت یۆتۆپیایی (utopian) گه ره بیت و پشت به توخمه ترانسپێندنه کان به سه تی، ئه و توخمانه وه ک ئه و ده لی "گه ره بیت و به سلوک بگه ن، هه ولّ ده دن به شیوه یه کی جوزه ی یا کولی، ریکخستنی شته کان هه لّ وه شیئن".

ئه ده بیاتی به ناو قوتابخانه ی "کۆتایی ئایدیۆلۆژیا" که له په نجاکان و شه سه ته کانی سه ده ی رابردو دا گه شه ی کرد به هه مان شیوه گه روگرفتی نیوان ئایدیۆلۆژیا و دیارده کانی دی له به رچا و نه گرت، بۆ نمونه کتێبه که ی "کۆتایی ئایدیۆلۆژیا - the end of ideology" ی دانیال بیل، سا لی ۱۹۶۵. یه ک ره خنه گر له و باوه په دایه که ئه ندامانی ئه م بزوتنه وه یه له سه ره ئه وه هاوړان که ئایدیۆلۆژیا وه ک "یۆتۆپیای موته لّ" سه یریکه ن.^(۲۲)

ده توانین ده یه ها نمونه ی تر به یینییه وه بۆ نیشان دانی ئه و کێشه یه که من پێی ده لێم کێشه ی سنوره کان له وێناکردن و به چه مکه ردنی ئایدیۆلۆژیدا، ئه و کێشه یه له و شکسته وه سه ردهر ده هیئێ که بریتییه له شکستی رانه گرتنی جیاوازییه کانی نیوان

ئایدیۆلۇژىيا دىيارده كۆمەلەيەتتە كەنى دى، بەلەم تائىرە ئەم كورتەيە بەسەو با بگەپپىنەو سەردىدى ئارىنت لەمەپ رۆلى ئایدیۆلۇژىيا لەسىستەمى تۇتالىتارىدا.

بەپای ئارىنت كىلى تىگەيشتەنى ئەوئە چۆن نازىزم بۆلشەفیزم لەشئوئەئە يەك جۆر حوكم كەردە بەيەك گەيشتەنەو بىرىتتە لەوئە پىروانىنە نەك ناوئەپۆكى ئایدیۆلۇژىياكانىان بەلگە پىروانىنە قۇپمى ئەو ئایدیۆلۇژىيانە. كەواتە ئىمە لەجىياتى ئەوئە بزانىن ئایدیۆلۇژىيا نازىزم يا كۆمۇنىزم دەلى چى، پىئوستە لەسلوكى دەربىرىنى مۇجەدەلەكانىان (arguments) پىروانىن. ئایدیۆلۇژىيا بەپای ئارىنت بىرىتتە لەزنجىرەيەك ئایدىا كە بەنىازە تەفسىرىكى شمولى گەشەكەردنى مېژوئەئە كۆمەلەئەتە بىدا بەدەستەو. ئایدیۆلۇژىياكان بەو شئوئەئە كەردەكەن، بەجىا كەردەئە گوايە يا بەناو چەندە حەقىقەتتەك دەربارەئە ئىنسان، دەربارەئە سىروشت، يا كۆمەلگەو بەزكەردەئە بۆ ئەو ئاستەئە كە ئىدى تەحدىدى حەقىقەتەكەنى دى بگەن، ئەوئە دىارى بگەن كە ئىمە لەكۆئە هاتوپن بەرەو كۆئە دەپپىن. وەك ئارىنت دەلى:

ئایدیۆلۇژىيا لەپروى حەرفىەوئە ئەو شتەيە كە ناوئەكەئە
دەلىت يا دىارى دەكا: بىرىتتە لەئۆزىكى ئایدىيەك.
بابەتەكەئە بىرىتتە لەمېژو، كە ئایدىيا كە بەسەردا
دەچەسپى، بەرئەنجامى ئەم چەسپاندەئەش بىرىتتە نىيە
لەجەستەيەك يا زنجىرەيەك گوزارە (statements)
دەربارەئە شتتەك، بەلگەو دەربارەئە پىروئەيەكەئە
بەردەوامە كە ھەمىشە لەگۇراندایە. (۲۲)

بۆ نمونە بۆلشەفیزم كە لەماركسىزمەو سەرچاوە دەگەرى ئىدعائە دەكەرد كە مېژوئە مۇقائەتە دەشئە وابناسىرئەوئە كە مېژوئە مەملەئەئە چىنەكانە، ياخود نازىزم كە پىئە وابو كە كىشمەكەئەئە نىئەن رەگەزەكان مۇتۇپى مېژوئە. جىا كەردەئە رەھەندىكى بوونى ئىنسان و كەردنى بەو كىلەئە كە ئەوئە دىارى دەكا چۆن ھەموو شتتەكە دى گەشە دەكا. ھەموو ئایدیۆلۇژىياكان لەم پىروئەئە بەجەوھەرى كەردەئە بەشدارن. زىاتر لەمە ئایدیۆلۇژىيا بىرىتتە لەسىستەمىكى داخراوى بىر، ئایدیۆلۇژىياكان بەچەندە بەناو حەقىقەتتەئە لەمەپ ھەرىشتەكەوئە، بلى سىروشتى ئىنسان، بۆ نمونە، دەست پىدەكەن و ئىنجا شەرحى ھەموو رەھەندە حەقىقەتەكەنى دى دەكەن، لەرىگەئە ئامۇدە بۆكەردەئە بۆ پىرنسىپ يا حەقىقەتەكە شەكراو لەسەر ئەم گرىمان كاریيەوئە كار دەكا: كە مەرىفەئە حەقىقەتەئە ئەلف

خۆی دەبێتە مایەى حەقیقەتى بى، و دال، زانینی ئەلف ئەو مەعریفەى بەكەس دەدا
 كە مەعریفەى دەربارەى ھەموو حەقیقەتەكانى دى، چونكى ھەموو حەقیقەتەكانى
 دى لە حەقیقەتى یەكەمەو كە كەشفكراوە و زانراون ھاتوون. بۆ نمونە كاتێك كە
 كۆمۆنیزم دەيگوت ململانێى چینهكان حەقیقەتە (fact) ئەمە دەبوو پرنسیپ،
 ئەوكاتەش كە وەك حەقیقەت چەسپیترا ئیدى بۆزانینی ئەو دواى واقع، و ھەموو
 شتەكانى دى تۆ تەنیا ئەوەت لەسەر كە بگەرێتەو بۆ سەر ئەو حەقیقەتە. گەر
 بمانەوێت بزانی بۆ فلانەكەس بەو شیوەى رەفتارى كرد نەك بەشیوەى كى دى،
 ئەو تەنیا ئەوەمان لەسەر كە بگەرێتەو بۆ ئەوفاكتە واتە ململانێى چینایەتى و
 شوێنى ئەوكەسە لەو ململانێدا. ئیدى لێرەو نەك ئەو بەلگە ھەموو دیاردەى كى
 دى تەفسیر دەكرێ، ھەموو كایە مەعریفیەكان لەم رێگایەو لێیان دەپواندرێ.

لێرەدا ھەبوونی ئایدیۆلۆژیا كارێك دەكا كە سەرفەنەزەر بكەین لەعەقل و
 عەقلانیەت، و بگرە سەرفەنەزەر بكەین لەبوونی فیکریش، فیکر لەم گەمەىدا دەبێتە
 شتیكى زیاد و ناپیویست. مادامێك ھەموو فاكتەكان لەرێگای چەسپاندی فاكتە
 ئەسڵیەكەو دەشت بئاسرێتەو، ئەوێ دەمێنێتەو بریتیە لەئىستیدلال
 (استدلال - deduction). لێرەو جیھان دەبێتە كۆمەلێ فاكت و لۆژىكى ئەم
 ئىستدلالەش ھەرھەموومان بۆ دەردەخات. ھەموو مێژوو لەلایەن فاكتى ئەلفەو
 دیارى دەكرێ، زانینی ئەم فاكتە سىحرى مێژوو و ھەر لێرەشەو دەركردن
 بەھەموو دیاردەكان و بوارەكان و رەھەندەكان مەیسەر دەبێت. ئەمەش لەپراستیدا
 ھیچ نییە جگە لەدەستبەردار بوون لەئازادى و توانای بیرکردنەو. ئەو كەسەى
 دەبێتە پەپرەوى كەرى ھەر ئایدیۆلۆژیایەك دەستبەردارى توانای عەقلی خۆى و
 ئازادى خۆى دەبێت، بى ئازادیش تاك كورت دەبێتەو بۆ پەپرەوى كەرى
 یانەندامێكى (species) جنسى بەشەرى، بى عەقلیش، و تاك كورت دەبێتەو بۆ
 بەئازەل بوون. باوەرھێنان بەئایدیۆلۆژیا دەستبەردار بوونە لەفەرد بوون. فەرد ئەو
 بونەوەرەى كە بۆچوونى ھەى، ئەولەویات و ئەفرەلیەتى شتەكانى خۆى ھەى، لەگەڵ
 بیرکردنەو كە نیشانەى خودیتی ئەو، باوەرھێنان بەئایدیۆلۆژیا دەستبەردار بوونی
 ئەم تاكایەتیە. باوەرھێنان بەئایدیۆلۆژیا ملەكەچ كردنە بۆ داواكارى یەك بەرگى و
 وەك یەك بوون وەك یەك بیرکردنەو. ھەر بۆیەشە ئارزێنت دەنوسى:

ئایدیۆلۆژیاكان، ئەو بۆچوونە یێزى نەنە،

نارەخنەى و ھەرەمەك تا ئەو كاتەى كە بەجدى

وەرناگیرێن، بەلام ئەو كاتەى ئیدعاكانیان بۆ راستى

بوونی بەموتەلەقیان بەشیوەى حەرفى وەرگیری ئەوا

دەبنە سیستەمی لۆژیکی کە تیا یاندا ھەموو شتەکان
 لەخۆدەگرن گەریب و موقەدیمە یەگەم قبول کرا.
 دیوانەیی سیستەمی لەو جۆرە لە موقەدیمە یەگەمدا
 نییە بەلکو لەسەر جەم لۆژیکی ئەو سیستەمەدایە.
 لۆژیکی بوونی عەجیبی ھەموو "ئیزمەکان isms"،
 سادە لەو حیان و باوەریان بە بەھای رزگاری
 (salvation) خاوەن باوەرەکان بێ لەبەرچا و گرتنی
 تاییەتمەندیتی و ھەمەچەشنەیی، ئائەمە یەگەم گەرای
 بوغزی تۆتالیتارییە لەواقع و حەقیقەت. (۲۴)

ئایدیۆلۆژیا بۆ چوینکی یەك بەرگی دەربارە ی جیھان فەراھەم دەکا، بەلام جیھان
 زۆر ئالۆزە و زەحمەتە ملکەچ بکا بۆ زاراوە سادەکان و سادە لەوحی ئایدیۆلۆژیا کە
 دەیهوێت ھەمووشت ئەم زاراوانە تەفسیر بکا. لەم حالەتەدا کەسی کە ھەلگری یا
 پەیرەویکەری ئایدیۆلۆژیایە کە دوو ئیختیاری لەبەردەمدایە: یا ئەوەتا دەرك بەو
 دەکات کە سادەیی فەزیلەت نییە و لەو تێدەگا کە جیھان لەو ئالۆزترە کە ئەو
 ئایدیۆلۆژیایە ئەو وینە ی دەکێشێ، لێرەو دەگەیتەو بۆ بیرکردنەو و عەقل و
 ئیدی دەستبەرداری ئایدیۆلۆژیا دەبێت. ئیختیاری دوو ئەوەیە کە ئەو کەسە دژی
 واقع دەووستیتەو و زیاتر زیاتر لەنیو دۆگماکانی ئەو ئایدیۆلۆژیایەدا غەرق
 دەبێت. کشانەو لەواقع و چوونە ناو جیھانە خەیاڵی و ئەفسانەییە کە ی کە
 ئایدیۆلۆژیا دروستی کردو و جیھانی کە ئیماندارەکانی ھەمان ئایدیۆلۆژیا بە جیھانی
 خۆیان دەزانن. لێرەو ھەنگاوی دواتر بریستی دەبێت لە دژایەتی کردنیکی پێ
 لەکینەو بۆ دژی ئەو کەسانە ی کە ئەم ئایدیۆلۆژیایە دەخەنە ژێر پرسیارەو.

ئەمەش بۆ پاراستنی ئەو ئایدیۆلۆژیایە و شارندنەو ی پینەو کەم و کوپیەکانی ئەو
 ئایدیۆلۆژیایە، تاکو کارە کە بەو دەگا کە ئەم ئایدیۆلۆژیایە بکریت بەشتیک کە
 قابیلی رەت کردتەو نیە، ئەو ئیماندارانە ی ئایدیۆلۆژیا بە ھیچ شیوەیە کە بەرگە ی
 ھیچ تەحەدایە ناگرن، ھەر بۆیەشە ھەنگاوی دوا ی میلیتاریستی بوونە. ھەلگرانی
 ئایدیۆلۆژیا ھەر ھەموو دەبنە ئەندامی کەلت (Cult)، و ئنجا دەکەوتنە کوشتن و
 تیرۆکردنی ھەیارانی ئەو ئایدیۆلۆژیایە.

ئەم ھەلوێستە ی پەیرەوانی ئایدیۆلۆژیا و لەئاریتت دەکا بۆ: باوەرپێنان
 بە ئایدیۆلۆژیا لە ناخیدا ئارەزووی "سەیتەرە ی تەوا" لە خۆ دەگری. مادامیک
 ئایدیۆلۆژیا بەرگە ی تەحەدای عەقڵی و مونا قەشە ناگری، لێرەو ھەلەدەدا کە ھەموو

شت داگیر بکا، هه موو شت بخاته ژیر رکیقی خۆیه وه به تایبەت ئه و شتانه ی که دژایه تی له گه ل بۆچوونی ئه و به رامبه ر به جیهان ده که ن. هه روه ها مادامیکیش خه لکی و خاوه ن توانای کرداری عه فه وین و ئه م کردارانه ش هه رپه شنه له ئایدیۆلۆژیا، ئیدی ئایدیۆلۆژیا هه ل ددها که کۆنترۆلی هه موو ره هه نده کانی ژیا نی خه لکی بکا. که واته هه موو ئایدیۆلۆژیاکان تۆتالیتارین، هه ر هه موو ته فسیریکی شمولین بۆجیهان، داوا ده که ن که جیهان کۆنترۆل بکری ت و بخری ته ژیر رکیقی یه که به رگی ئایدیۆلۆژیا وه. که واته ئایدیۆلۆژیا هه لگری تۆوی تۆتالیتاریانیزمه. به لام لی ره دا پرسیاریک روو به روومان ده بی ته وه، گه ر هه موو ئایدیۆلۆژیایه که تۆتالیتاریانیزمی به بۆچی ته نیا نازیزم و کۆمونیزم بوونه مایه ی دامه زران دنی ترسناکترین سته مکاری، نه که ئایدیۆلۆژیاکانی دی؟ وه لامی ئاری نت ئه وه یه که ده بی ت له وه ل و مه رجان ه بدو یین که زه مینه یان خۆش کرد بۆ سه ره ل دانی ئه م دوو ئایدیۆلۆژیا ترسناک وه ئه م دوو بزوتنه وه یه له ئە لمانیا و له روسیا دا. ئاری نت دوو به شی کتیبه که ی "ئه سله کانی تۆتالیتاریانیزم" ی ته رخان کرد وه بۆ تاوانبارکردنی مۆدی رنتی وه ک کیش ه سه ره کی یه که. مۆدی رنتی لای ئاری نت واته "نامۆبوون anomie" قهیرانی شوناس، دوورخستنه وه ی خه لکی له بپار هه کانی که به ژیا نیان شی وه ده به خشی و ئه و بپارانه ی که جۆری ژیا نیان دیاری ده کا. وه ک با سمان کرد، ژیا نی مۆدی رن واته زال بوونی ژیا نی شه خسی به سه ر ژیا نی مه ده نیدا که ده بی ته مایه ی له ده ست دان ی دید ه کا (perspective) و تی گه یشتن له "بوون له جیهاندا"، هۆی ئه وه ی که کۆمونیزم و نازیزم سه رکه و توبوون ده گه پێ ته وه بۆ توانای ئه م دوو ئایدیۆلۆژیایه له ته سخیرکردنی خه لکی و به کاره ی نانی هه سته کردن به نامۆ بوونی خه لکی و له ده سته دانی هه سته کۆمیونتی "جفات". ئه م دوو ئایدیۆلۆژیایه توانیان ده غده غه به عه واته فیه کانی خه لکی بکه ن و بیانه ی نه ژیر رکیقی خۆیا نه وه. هه روه ها گرنگه له یادمان بی ت که ئه و دوو ئایدیۆلۆژیایه به ره ئه نجامی بزوتنه وه ی جه ما وه ری (masses) بوون. هه ر دوو ک دوو ئایدیۆلۆژیای رادی کال بوون و به و موزده یه وه هاته ی پێش که ته نیا ئومید واله دا برانی کی موت له قدا له گه ل ئی سته دا، ئی سته ی نامۆبوونی کۆمه لایه تی، لی ره وه کۆنترۆلی خه یالی ژماره یه که له خه لکیان کرد. هه روه ها له یادمان بی ت که گو تاری سیاس ی ئاسای له ئە لمانیا و روسیا له کاتی سه ره ل دانی ئه و دوو بزوتنه وه یه دا لاواز بوون گه ر نه لێ ئین به ته واوی لێک هه لوه شابوونه وه تائه مه ش بووه مایه ی ده رگا خسته نه سه رپشت بۆ ئه م دوو ئایدیۆلۆژیایه که هه لگری تۆوی سته مکاری بوون. خالکی تر که زۆر جه وه ری یه، ده رباره ی نه توانینی ئایدیۆلۆژیاکانی دی بۆ هیتانه کایه وه ی سی سته می تۆتالیتاری ئه م خاله یه: بوونی هه ل و مه رجی دیموکراسی.

له هر شوینکدا هه لومهرجی دیموکراسی هه بیټ ده بیټه مایه ی ریگرتن له وهی که نایدیولۆژیاکان بښه تۆتالیتاری چونکه ئه و نایدیولۆژیاپانه هه میسه له ژیر تاقی کردنه وه دان و ده بښه بابته ره خنه وه له سه نگاندنی عه قلی. له م ئاوو هه وایه دا پارتیه سیاسیه کان لیپرسراون له بهردهم نه ندامه کانیان و ئنجا بواړی گشتی (public) و نایدیولۆژیاکانیش ده بښه ماده ی گفت وگو ی عه قلی. به لام نه وکاته ی که جهسته ی سیاسی ټیک ده شک ی و بواړی گشتی (public) لاواز ده بی و کومه لگای مه دهنی له ناو ده چی، نه مه ره چه ته یه که بۆ ده ست به سه راگرتنی مه دانه که له لایه ن نایدیولۆژیاپانه وه که دیت و چه ندین په یمان و مژده له گه ل خۆی ده هیئ ی و له دوا جارد ا به دامه زراندنی سیسته میکی تۆتالیتاری کۆتایی به گه مه که دیت. له م حاله ته شدا له جیاتی به شداری کردن له گفت وگۆدا، سیسته میکی داخراو که تیدا یه ک بهرگی بالاده ست ده بیټ داده م زیت. له هه لومهرجی ئاوه ادا نایدیولۆژیا به ته وای ته عبیر له جه وه ری سته مکاری خۆی ده کا.

نه وکاته ی نایدیولۆژیاکان ده بښه مایه ی پاسف بوونی عه قلی و سیاسی چونکه له جه وه ردا نه وان کۆشش یکی نا ئومیدانه ن بۆ را کردن له لیپرسراویتی، خۆیان ده شار نه وه له پال ئیدعای زانستی بوونیاندا و که شف کردنی یاسا زانستی یه کانی میژوو یا کۆمه لگا، لیږه وه نایدیولۆژیا داوامان لیده کا که سه ر دانه وینن بۆ نه و شته ی که حه تمی یه، تا ببینه موسافیریکی نه و شه مه نده فهره ی میژوو، پرسیار نه که یین بۆ و چۆن، چونکه حه قیقه ته کان له لایه ن نایدیولۆژیا وه که شف کراون و ئیدی نه وه ی له سه ر ئیمه یه مل که چ کردن و رازی بوونه، له کاتیکیدا به شیوه یه کی سروشتی ئینسانی عادی (average) زوو ته سلیمی نایدیولۆژیا ده بیټ، به لام نه مه کافی نیه، له بهر نه وه ده بیټ په پره وانی نایدیولۆژیا کاریک بکه ن که هه ر هه موو دانیش توان فیڤری نه وه یین که چۆن له به یانیاندا نه وه دو یاره بکه نه وه که شه وی رابردوو سه ر کرده ی فهرمانده فهرمو ی، رۆژنامه کان ده بیټ "فهرموده کانی" پاله وانی نه ته وه چاپ بکه ن، دوینی پاله وانی نه ته وه کبی بینی و چی کردو چی گوت. ده بیټ خه لکی فیڤرین که نه و بۆ چوونه ی هه فته یه ک بهر له ئیسته له و دیوو گومانه وه بوو، ئورسۆده کسی بوو، نه مپۆ ده بیټ به خه ته رناک له قه له می بده ن. نایدیولۆژیاکان نه وه دیاریده که ن که ره وایه، نه وه ش که ره وانییه، نه وه ی ره وایه شوینی باوه په، ده بیټ یه ک سه رچا وه هه بیټ بۆ تۆتوره تی، یه ک که سایه تی که له و دیوو ره تکرده وه و گومانه وه یه، هیتله رو ستالین و ماوتسی تۆنخ له و دیو ته حه داو گومانه وه بوون. نایدیای نه وه ی که سه ر کرده لیپرسراویتی و شوینی لیپرسینه وه ی نه ندامه کانی بزوتنه وه که، نه م نایدیایه ته واپیچه وانه ی نه و لۆژیکه یه که نه و بزوتنه وه یی له سه ر

بەندە. ئەو سەرکردە يەكە بېرىارى ھەمووشت دەدات، كام دامو دەستگا
فلانە کاربكاو كام دامو دەستگای دی نه یكا، كى لىپرسراو بىت له چى. گرنگ نىيە
سەركرده نه خوینده واره به لام ھەقى ئىلاھى ئەو ھە كە له كۆنفرانسى چاككردى
زانكودا وتار بخوینتتەو، پروفیسۆرەكان گوئى له فەرمایشته نازانستییه كانى ئەو
بگرن، ئەو خوئەتى كە دەزانى زانكو دەبیت چۆن بېروات به پۆه، سەرباز چى بكا،
پروفیسۆر چى بكا، زانا چۆن له موخته بەردا كاربكا، ھەر ھەموو فەرمایشته كانیشى
له رۆژنامە و دۆكومینتە دەولەتى و كۆمەلایەتى و ئىدارىيەكاندا دەبیت بلأوبكرینه وەو
بپايرزین. تەنیا سەركرده دەتوانى بپیار لەسەر ئەوشتانە بدا چونكى تەنیا ئەو
دەزانى كە سیستەمە كە چۆن كار دەكات.

كە واتە كلیلى تیگە یشتن لەسروشتى سیستەمى تۆتالیتارى بریتىيە لە تیگە یشتن
له ئایدیۆلۆژیاو چۆنیەتى كاركردى. ئایدیۆلۆژیا ئیدىعا دەكا كە تیگە یشتنكى
سەراپاگیرى پێیە لە مەپ رابردوى ئیمە و شتەكان ئیستاد داھاتووش . ئەم
تیگە یشتنەش ناو دەبرئ بە زانستى . ھىچ بواریك نامینتتەو بۆ تەفسیر كردن
یابیركردنەو لە بەرئەوئى ئایدیۆلۆژیا لۆژیکىيە . سیستەمىكى بیروباوەرەو لەسەر
مەبنای زانستى یەو دەمەزراو، ئیدی تەفسیر ھىچ نىیە جگە لە کارىكى بئى سود،
ئەمە ئەگەر ھەرھەمان شتەكانى ئایدیۆژیا دووبارە بکاتەو، خوئەگەر شتێكى تر بلئ
ئەو ھەر لە بنەرەتەو شوئى مەترسى یە دەبیت قەدەغە بكردرت، كە واتە
ھەبوونى ئایدیۆلۆژیا واتە پرگاركردى تاكە كەس لە لىپرسراوئى وئەركى بىركردنەو
. ئەمەش واتە تەسلىم بوونى سەربەخۆی و ھۆشیارى - خود، تەسلىم بوون بە
سیستەمىكى داخراو.

بەلام لەبەر ئەوئى جیھان ئالۆزەو خەلكى وەك یەك بىرنا كەنەو لیرەو بۆ
پاراستنى ئایدیۆلۆژیا وریگەگرتن لەكەوتنى ئایدیۆلۆژیاو كۆنترۆل كردنى ھەموو كەس
دەبیتە پئویستى یەكى نكۆلى لێنەكراو. تەنیا لە ریگى سەیتەرەى شمولی یەوئە
كە جیھانە خەيالى یەكەى ئایدیۆ لۆژیا دەتوانى. ھەناسە بداونەكەوئى ھەرئەم
ئارەزوەشە . ئارەزوى كۆنترۆل كردنى جیھان و ھەموو توخمەكان و پەھەندەكانى زيان
كە زۆرتایبەتە بە تۆتالیتارىنزم

ئارنیت نایەوئیت تەنھا پێمان بلئى كە سیستەمى تۆتالیتارى چى یە بەلكو
دەشیەوئیت پێمان بلئى زيان لە ژێرسایەى سیستەمىكى تۆتالیتارىدا چۆنە .

زۆرگرنگە كە لە یادمان بىت كە پەیرەویكردن لە ئایدیۆلۆژیا یەك ھەر
ئایدیۆلۆژیا یەك بىت، پەنگەو بگەرە تاسنورێكى زۆر راستە كە ببیتە مایەى نەبونى
ھەلكردن (تسامح) بەرامبەر بە بۆچوون و جیھانبینی دیکە . كاتێك كۆمەلە خەلكێك

گەشتە ئەو قەناعەتەى كە ئایدیۆلۆژیایەك دەتوانى وەلامى ھەموو پرسیارەكانى
 بداتەوہ . ئیدی ناتوان ھەلەكەن لەگەل كەسانى دى . لە مەترسناكتەر پەیرەوى كردن
 لە ئایدیۆلۆژیا خۆى واتە دەستبەرداربون لەخودىتى ھەریەك لە پەیرەوانى ئایدیۆلۆژیا
 .كەواتە ئەو ھەنەبونى تەسامح نەبووہ كە بووہ ماىەى گۆلاك و كامپەكانى مەرگ بەلكو
 ئارەزووى دەربازبون لە لىپرسراویەتى خودىتى و تاكایەتى و ئارەزووى دلىبايونى
 مۆتلەق . ئایدیۆلۆژیاتەنیا ئەو كاتە گيانى سالم دەردەكا كە ئەو كەسانەى دەتوانن
 ھوكمى بەسەردابدەن و بیکەنە مادەى گفت وگۆى عەقل . ئەو كەسانە خەفە بكرین
 . ئەمەش تەنھا لەرێگەى تیرۆركردنى خەلكەوہ دیت . ھەر رژیمنى كەبە خەفە كردنى
 دەنگى نەیاران و دەنگى عەقل و گفتوگۆى عەقلی ھەلبستى خودبە خود پژیمنىكى
 تۆتالیتاریە . ھەر ئایدیۆلۆژیایەكیش لە پرنسیپى كدا سىحرى تیگەشتنى ھەموو
 دیاردەكان ببینیتەوہ . دەبیتە پێگر لە بەردەم بێركردنەوہى سەریەخۇدا .

بەندى ھەوتەم

پەرەردەى لىبرال و زانكۆو ستهمكارى

كەزانيان ستمەكارى ھەمىشە ئەگەر ئىك بۈھ ئەگەر ئىكە لەژيانى سىياسى و
كۆمەلەيتى و كلتورى جقاتەكاندا، لەنئو كۆمەلگاكاندا، ئەو پىرسىيارە بەناچارى خۆى
دەسەپىنى كە ئىمە ، ئىنسانەكان جقاتەكان چ مىكانىزىمىك شك دەبەين بۆ رىگرتن
لە ستمەكارى يا پىزگار بۈون لە ستمەكارى؟ فەلسەفە كە گوتمان لە مېژۈوى خۆيدا
بەشپۈھى جياواز جياواز دەست و پەنجەى لەتەك ستمەكارىدا نەرم كىدوھ . چ رىگا
چارەسەر ئىك پىشنىار دەكا بۆ دروست كىردنى بەرىستىك لەبەردەم ئەم ئەگەرە
ترسناكەدا كە ستمەكارى؟ گوتمان ئايدىۋلۇژيا خۆى ھەلگىرى تۈوى ستمەكارىيە،
كەواتە ھەموو ئەو پەيمان و دروشم ئايدىاو زاقو بىرقەى كە ئايدىۋلۇژياكان ھەلئان
گرتوھ و زۆرجار ەك پىرۋەيەك بۆ رىگار بۈون لە ستمەكارى خۆ دەنۈپنن ، ھەموو
ئەمانە لە باشتىن حالەتدا كۆمەلئى درۋو فىل و ەھمىن و ئەفسانەو لە خراپترىن
حالەتلىشدا پىرۋەى ستمەكارىيەكى تازەن، كەواتە شۆپش و بەرپا كىردنى شۆپش و
راپەرىن و دروشمى رادىكالىانەى گۆران و گۆرانى بنەرەتى كە ئايدىۋلۇژياكانى
دروستكاروى مۆدىرنى پىشنىارىيان كىدوھ لەرابور دودا و ئىستاش و پىراى ئەو
سىستەمە ستمەكارىانەى كە ھەموو ئەو ئايدىۋلۇژيانە (لەوانە كۆمۈنىزىم،
ناسىۋنالىزىم، سۆشپالىزىم بەھەموو جۆرەكانىيەو، لىبرالىزىم)، دروستىان كىدوھ،
پىشنىارى دەكەن، بەتەواۋى دەبىت لە ھاۋكىشەكە ئايدىۋلۇژيا بخەينە دەرەو،
لېرەدا دەبىت بگەپىنەو بۆ فەلسەفەو لە فەلسەفەدا بۆ رىگا چارەيەك بگەپىن،
فەلسەفەش پىشنىارى پەرۋەردەى لىبرال دەكا ەك مىكانىزىمىك، پىرۋەيەك بۆ
دروست كىردنى بەرىستىك لەبەردەم ستمەكارىدا ھەربۆيەشە لېرەدا ئىمە باس
لەپەرۋەردەى لىبرال و زانكۆ دەكەين لە پەيوەندىدا بە ستمەكارىيەو.

* * *

"ماناى تەقلىدى پەرۋەردەى لىبرال لەم بۆچۈنەى ئەم نوسەرە مەۋۇف دۆستەى
رىئىسانس دا قىرگىرىۋس بەجوانى خۆى بەياندەكا:

ئىمە ئەو لىكۈلىنەوانە ناو دەبەين بە لىبرال كە شايانى ئىنسانى

ئازادىن، ئەو لىكۈلىنەوانەى كەلە رىگەيانەو ئىمە دەستمان

بەفەزىلەت و حىكمەت دەكا و پىراكتىكى فەزىلەت دەكەين، ئەو

پەرۋەردەيى كە مەشىق بە ئەۋكەسانە دەكا و ئەۋانە گەشەپىدەدا

که خاوه‌نی به‌ره‌ی به‌زری عه‌قلی و جه‌سته‌یین ، نه‌و
نه‌جی‌بانه‌ی که‌له‌پله‌و پایه‌دا وان له‌پژنی فه‌زیله‌ت خۆیدا" (۱).

مانا بنه‌په‌ته‌که‌ی په‌روه‌رده‌ی لیبرال بریتیه له‌هه‌ول‌دان بۆ به‌یان‌کردنی سروشتی
ئینسان له‌هه‌مه‌ بنه‌په‌ته‌ی وه‌میشه‌یه‌کاندا. زیاتر له‌مه‌، په‌روه‌رده‌ی لیبرال
گریمانکاری نه‌وه ده‌کا که جه‌وه‌ری ئینسان نه‌وکاته ده‌دره‌وشیتنه‌وه که په‌یوه‌ندی
ئینسان به‌جفاتی سیاسیه‌وه political community رو‌شنکرایه‌وه. به‌پای بیریاره
کلاسیکیه‌کان ژبانی ئینسان نوقسانه‌، که‌م کوپی ده‌بیست له‌ده‌ره‌وه‌ی بوون
به‌ئندام له‌کۆمه‌له‌یه‌کی مه‌ده‌نیدا، و ژبانی ئینسان ناتوانی به‌دروستی له‌سه‌ر
بنه‌مای تاکه که‌سییه‌وه شایانی تیگه‌یشتن بی‌و پرمانابیت. لیره‌وه په‌روه‌رده‌ی
لیبرال بریتیه له‌په‌روه‌رده‌ی مه‌ده‌نی. لیو‌شتراوس له‌وتاریکدا به‌ناوی "په‌روه‌رده‌ی
لیبرال چیه‌" ده‌لی:

"په‌روه‌رده‌ی لیبرال په‌روه‌رده‌یه‌که له‌کلتوردا
یاخود به‌ره‌و کلتور. به‌روبوومی په‌روه‌رده‌ی لیبرال
بریتیه له‌ئینسانیکه‌ی خاوه‌ن کلتور (cultured).
کلتور له‌بنه‌په‌تدا واته کشتوکال، کیلانی زه‌وی و
په‌روه‌رده‌کردنی به‌روبووم.. کلتور واته کیلان،
په‌روه‌رده‌کردنی عه‌قل، به‌ته‌نگه‌وه‌هاتنی عه‌قل و
گه‌شه‌پیدانی عه‌قلیش پیو‌ستی به‌ماموستا هه‌یه" (۲)

شتراوس له‌هه‌مان ووتاردا ده‌لی که په‌روه‌رده‌ی لیبرال پیکهاتوه له‌خو‌یندنه‌وه‌و
لیکۆلینه‌وه‌ی کتیبه مه‌زنه‌کان به‌دیقه‌تو به‌ووریاییه‌وه، نه‌و کتیبه مه‌زنانه‌ی عه‌قله
مه‌زنه‌کان بۆیان جی‌ه‌یشتووین. به‌پای شتراوس په‌روه‌رده‌ی لیبرال له‌روژگاری
نه‌م‌پۆدا نه‌و په‌یژه‌یه‌یه که ئیمه‌پایدا سه‌رده‌که‌وین له‌پله‌ی یه‌که‌مه‌وه که
دیموکراسی جه‌ماوه‌ره به‌ره‌و پله‌کانی سه‌ره‌وه‌ی دیموکراسی به‌مانا ره‌سه‌نه‌که‌ی
دیموکراسی. که‌واته په‌روه‌رده‌ی لیبرال هه‌ول و کۆششیکه‌ی پیو‌سته بۆ "دۆزینه‌وه‌ی
ئۆرستۆکراسیه‌تیک له‌نیو نه‌م ده‌ریای دیموکراسیه‌ته‌ی گاراند". ئاشکرایه که نه‌م
بۆچوونه‌ی شتراوس خۆی ره‌خنه‌گرتنه له‌و شته عه‌جیبه‌ی که پیی ده‌لین "کلتوری
جه‌ماوه‌ر یا چه‌شامات Mass culture". دیاره شتراوس ته‌نیا بیریاریک نه‌بوو
له‌سه‌ده‌ی بسته‌مدا که دژ به‌وکاره‌ساته بوه‌ستیتنه‌وه که پیی ده‌لین "کلتوری
چه‌شامات". گه‌ر په‌روه‌رده‌ی لیبرال بریتی بی‌ت له‌و په‌یژه‌یه‌ی که ئیمه سه‌رده‌خاته

سەر و ه بۆ گەشتن بە مەزنی، مومتاز بوون، شادبوون بە بەرھەمە گەر وەرەکانی ئینسان، شادبوون بە رۆحانیەتیکی بالا، ئەو پەڕەییە سەرمان دەخاتە سەر و ه تاببینن عەقل چ شاکاریکی خولقاندووە گفتوگۆ بکەین لە تەك عەقلە گەر وەرەکاندا، ئەمەش واتە کلتور بە مانا کلاسیکی و رێنسانسیەکی، گەر ئەو پەر وەرەدی لیبرال بێت ئەو کلتوری جەماوەر یا حەشامات داگرتنەو یا هیئانە خوار وەدی ئیمەیه لە وایانێزەو بەر وەر و ژێر زەمینی ساویلکەیی، ژێر زەمینی گەژەیی، سەردابی غەریزەکان، کە لکەلە ناژەلیەکان، کلتوری جەماوەر یا حەشامات Masses ئیمە دەکاتەو بە ناژەل. لە و ژێر زەمینەدا کە کلتوری جەماوەری Mass ئیمە بۆ کێشەدا مانای کتیی مەزن مردوو، خوێندنەوی کتیی پیرۆز و playboy وە کە یە مانایان هەیه، خوێندنەوی "دادان پیاوانەکان" ی سانت ئۆگستین و خوێندنەوی موغامەر اتە سێکسیەکانی یاریکەرێک وە کە یەکن. پەر وەرەدی لیبرال پەر وەرە کردنیکی مەدەنییه بە مانایەکی کە ئینسان لە بوونەوەر یکی خامەو دەکاتە هاو نیشتمانی. لە دایەلۆگی "یاساکان" دا ئە سینایی غەریب دەلی ئە و شتە کە پەر وەرەدی لیبرال لە پەر وەرە کردنیکی دی جیادەکاتەو گەر لە سەر ئاستی بالا بێت، پەر وەرەدی دیکە بازار پیه و نالیبرال و ناشی پێی بلێن پەر وەرە، ئەم خالەیه: پەر وەرەدی لیبرال بریتییه لە پەر وەرە کردن لە مندالیو بۆ ئاشنا بوون بە فەزێلەت، ئە و شتە کە کارێک دەکا کە تاک ئارەزوو بکا ببیتە هاو نیشتمانیەکی کامل، هاو نیشتمانیە کە دەزانی چۆن فەرمانرەوایەتی بکا بە عەدەلەو و چۆنیش فەرمانرەوایەتی بکردری^(۳).

پەر وەرە کردن لە بواری هاو نیشتمانی کۆماریدا Republican و پەر وەرە کردنیکی تۆوی حەماسەو عیشق و ئیلتزام بۆ بە شداریکردنی مەدەنی و بۆ عەدالەتی سیاسی لە هاو نیشتمانیاندا پەر وەرە دەکا، پەر وەرە کردنیکی بەم مانایە جی هیشتنی مانای پەر وەرەدی لیبرال بە مانا ئە فلاتوونیه کە ی نییه، بە لکو بریتییه لە دلی ئە و شتە کە ئە فلاتوون بە پەر وەرەدی لیبرال لە قەلەمی دەدا. پەر وەرەدی ئە فلاتوونی رەهەندیکی بالاتری هەیه، ئەم رەهەندە بالایەش لە دوا قۆناغدا رەهەندیکی فەلسەفیه. لە کاتی گفتوگۆکردنیدا لە سەر پەر وەرە کردنی فەیلەسوفەکاندا لە کتیی حەوتەم لە دایەلۆگی کۆماردا، سوکرات پەر وەرە کردنی فەلسەفە بە "دیالکتیک" لە قەلەم دەدا و هەر زۆر زوو ئە و خالە روون دەکاتەو کە "دیالکتیک" ناشی لە رێگای قوتابخانە ی گشتیه وە فێر بکردری. قوتابخانە دەتوانی زەوییه کە ئامادە بکا بۆ تاکە کە سەکان و کردنیان بە هاو پێ و لەم رێگەیه وە زەمینە بۆ پەر وەرەدی فەلسەفی ئامادە دەکا. پەر وەرەدی لیبرال لە جەو هەریدا سەرگەرمی ئە و یە کە ئینسانەکان

بگونجینی له تهك جیهاندا، له تهك یه كتردا، له تهك ناكوکیه ناو خوویه کانی رۆحی
خۆیاند.

پێویستی بوون به پهروه ده paideia (پهروه ده به مانا یونانیه که ی) له ئه مه رۆدا
زیاتر له هه رکات پێویستیه که شوینی نكۆلی لیکردن نییه، زیاتر له سه رده مه کانی
دیکه. له دوو وینه ووردبینه وه، وینه یه کی گشتی جیهان و وینه یه کی تایبه تی و لاتانی
ئیمه. سه باره ت به وینه ی یه که م که مه به ستمان بارودۆخی ئه مه رۆی جیهانه، ده بیته
بلیین که ئه مه رۆ هیزیک، هیزیکی ئابووری و کومه لایه تی پشت ئه ستور به زانسته و
ته كنۆلۆژیا، بالا دهستی په یادکردوه و نیازی وایه، به رنامه ی درێژخایه نی هیه که
جیهان بکاته یه ک بازار یه ک مه یانی گه و ره و ئینسانه کانیش هه ر هه موو به ره نچه ر
(به مانا هانا ئارپینتی که ی ره نج). ئه م هیزه که خۆی له کۆمپانیا گه و ره کاند
ده بینیتته وه لپرسراو نییه له هه یچ، به پێچه وانه ی ئه و دام و ده ستگا مه ده نیانه ی
دیکه، له سیسته مه دیموکراسیه کاند که شوینی لپرسی نه وه ن گه ر هاو نیشتمانی
هۆشیار حازر بیت له سه ریان، ئه م کۆمپانیا یانه که لگه له ی ته ماع و کۆکردنه وه ی
سامان له پێناو ساماندا ئه و مۆتۆره یه که ده یانجولێتی، پشت ئه ستور
به جیهان بینی که کار ده که ن که له لایه ک ئه م گۆی زه وییه، سروشت به stuff شت و
مه کی بێ گیان، ماده ی خام ده زانن، ئه م گۆی زه وییه هیه بۆ ئه وه ی توو پ
هه لبدریته ناو پرۆسه ی به ره مه ینان و به کاره ینان و ئنجا جارێکی دی به رده وامی دان
به م سوو په بۆ ئه به د به ره نجه م فیکری و سیاسی و کومه لایه تی و ئه خلاقیه کانی که
له م مه به ست و نیاز و دیدگای ئه م هیزه وه ده که و نه وه هینده ترسانکن که له توانای
که سی کدا نییه، توانای باسی کدا نییه، چه ند کتی بی کدا نییه که ئاماژه یان بۆ بکا،
له به ره وه لێ رده ته نیا ئه وه نده مان له سه ره که بلیین ئه م هیزه یه که م شت ئیمه
له هاو نیشتمانی تی، هاو نیشتمانی بوون ده خا و ده مانکاته ئیشکه رو ره نچه رو
به کاره ی نه ر. بۆ ئه وه ی به رده وامی به ژیان بده ی ن که ژیان خۆی ده بیته ره نچه دانی کی
روو ت، بۆ ئه م مه به سته پێویستمان به ووزه هیه واته ده بیته بخۆین و پێویستیه
بایۆلۆژی هه کانه مان تیر بکه ی ن، لێ ره وه ده بیته کار بکه ی ن، ئیدی له م باز نه یه دا بۆ
هه می شه گیر ده خۆین و ته نیا ئی زافه یه ک هه بیته که کار ی ک بکا به رگه ی ئه م سوو په
بگیرین ئه و شته یه که پێی ده لێ ن Entertainment (تسلیه) و ته فریح و حه وانه وه،
لێ ره وه هونه رو ئه ده ب ده بنه ته سلیه و حه وینه ره وه و ماس میدیاش ده بیته ئه و
بنکه یه ی که فه راهه می ده کا. له مه ترسانکتر ئه وه یه که سیاسه ت وه کو هونه ری
پهروه رده کردنی رۆح و هونه ری گفتو گو و ده مه ته قی ی عه قلی ده بیته ئینته ر
ته می نته، حه وینه ره وه، واته ئیمه له ئینسان بوون ده که وین، له هاو نیشتمانی بوون

دهكه وينو گوشه گيرده بينو خومان ده ميئينه وه به ريموت كونترولئيكه وه له بـردهم ته له فزيونئيكدا. ده سكه وته روجيه گه وره كانى ئينسان وه كو نه ده بـو سياست و هونه ده بـنه هوكارى رابوردن، گفتوگوكان ده بـنه چـند ئاماريك يا ده مه ته قتي نه كه سانه ي به پـسپور ناو ده برتن له سـهـر شاشـهـي ته له فزيونـه وه كه له نيوان كۆميرشاله كاندا باس له گۆرپه دهسته جه معيه كان ده كن، خودى گۆرپه كان و كار هـساته كان ماناكان له دهـست دهـدن. قـسه كـردنـيش له سـهـر چاره نووسى ئينسانه كان ده بـيـته ئيشى نه و كه سانه ي كه له وديو پـهـرده وه له ئوتـيـله كاندا، له پاپۆره كاندا به نه ينى وهك مانيجهرى كۆمپانياكان برپار دهـدن چى بخوين، چۆن بيربكه يـنه وه، چى له بيربكه يـن، كامه حـب به كار به يـنين، كام فيلم بيـنين، چ سيسته ميكي سياسيمان هـهـيـت، كى سهـر كـردهـمان بـيـت و چـهـند بـژين و چۆن بـژين. يه كورتـيه كهـي نهـم هـيـزه كه ناوى نيو ليبراليزمه و جه وهـرى مۆديرنـتـيـيه گه ره كـيهـتى له سـهـر ئاستى جيهان كۆيلايهـتى كۆمه لايهـتى و سته مكارى نهـرم و نـيان كه نمونه كهـي نهـمريكا يه گلؤبالايز بكا، به جيهانى بكا. له بـهـردهـم نهـم و يـنه گـشتـيـهـدا دهـلـيـن پـهـروهـدهـي ليبرال نهـمـرؤ تاكه نهـلـتهـر نـاتـيـفـيـكـه كه ليـوهـي جـاريـكى دى ئينسانـيـهـتى خۆمان كه شـف بـكهـيـنه وه، به كـتـيـبه مهـزنه كان كه بهـروبوومى عـقـل و حـيـكمـهـتى رابووردن ئاشنا بـيـنه وه، جـاريـكى دى خۆمان وهك هاو نـيـشـتمـانى بيـيـنـه وه له سـهـر ئاستى نهـم و جـفا تهـي كه له ناويدا ده ژين و ئنجا هاو نـيـشـتمـانيـهـكى سهـر نهـم گۆي زهـويـه جـاريـكى دى ئينـتـماـمان تۆخ بـكهـيـنه وه. پـهـروهـدهـي ليبرال تاكه نهـلـتهـر نـاتـيـفـيـكـه دژ بهـو شـيـزؤفرينـيا دهـسته جه معيه كه پـيـي دهـلـين كـلتـورـى حـهـشـامـات Mass culture.

هـهـرچى پـهـيـوهـندى بهـويـنه تايـيـهـتـيـه كه وه هـيـه دهـبـيـت ئامـاژـده بهـبارودؤخى نهـم و لاـتـانهـي له مهـر خۆمانه وه بـدهـين كه ليـتـاـنـلـيـون له قـهـيـران، قـهـيـرانى سياسى و روجى و فيكرى و كۆمه لايهـتى، نهـم و كـلتـورـانهـي كه گـيـريان خـوارـدو، و ئـيـدى بـيـر كـردـنه وه بهـرهـم نـاهـيـن و ئينـسانـهـكانى نـيـوه نهـم و كـلتـورـانه ئـيـدى بـيـر نـاـكهـنه وه وهـمـوـشـت له ژيانـيان له مانـدوو بـونـيـكى سهـدهـكان قـسهـدهـكا، ئايـديـؤلـؤژياكان فـريـادـرهـس نـين بهـلـكو خـهـمـيرى كار هـساته كانن، ليـره وه تاكه نهـلـتهـر نـاتـيـفـيـكـه بمـيـنـيـته وه بۆمان وهك رزگار كه ريك لهـقـهـيـرانه قولـانه هـيـچ نـيـيه جـگه له پـهـروهـدهـي ليبرال.

ئيمه پـيـويـستـمان بهـوهـيه كه بـكـريـيـنه وه له بـهـردهـم نهـم و نهـگـهـرهـدا كه كۆمه لـي عـقـل هـن دهـتـوانن بهـرزبـيـنه وه بۆ ئاستى سهـروو زهـمهـنهـكى خۆيان و له وديو سهـدهـكانـه وه قـسهـبـكـن له پـرؤـسهـي هـول و كۆشـشـى ئينـسانـيدا بۆ تـيـگـهـيـشتن له هـل و مـهـرجـى ئينـسان. بهـمـانـايـهـكى دى يهـكـهـم هـهـنـگاوى پـهـروهـدهـي ليـبـرـال رهـخـنهـگـرتـنه له ميـژوو پـيـي (هـيـسـتـؤريـسـزم التـاريخـانيـه) كه پـيـي دـادهـگـرـيـت له سـهـر نهـم و پـرنـسـيـپـهـي كه

هەر بۆ چونئیک، بیرۆکه‌یه‌ک، نووسەرێک کتیبێک، فەلسەفە‌یه‌ک زاده‌ی شوین و زه‌مانیکی دیاریکراوه‌و ناتوانی وه‌لامگۆی پرسیارو کێشه‌کانی سه‌رده‌م و شوینه‌کانی دیکه‌بیته‌. بۆخسته‌ن ژێر پرسیارێ دۆگمای میژوویتی که ده‌یه‌وی ئیمه‌ له‌میراتیکی ده‌وله‌مه‌ندی ئینسانی دابهری، ئیمه‌ پێویستمان به‌خوێندنه‌وه‌ی کتیبه‌ مه‌زنه‌کانه‌و مه‌به‌ستیش له‌خوێندنه‌وه‌ی کتیبو عه‌قله‌ گه‌وره‌کان فه‌راهه‌م کردنی گفتوگۆیه‌کی عه‌قلی و رۆحانیه‌ له‌ته‌ک ئه‌و میراته ده‌وله‌مه‌نده‌دا.

* * *

فەلسەفە‌ی په‌روه‌رده‌ی لیبرال به‌سوكرات ده‌ست پێده‌كاو ئیمه‌ش له‌سوكراته‌وه سه‌ره‌تای گه‌شته‌كه‌مان ده‌ست پێده‌كه‌ین. له‌ساڵی 399 ی پېش زاینیدا سوكرات دادگایی كراو تاوانباركرا به‌وه‌ی كه خودا نه‌ناسه‌و باوه‌ری به‌و خودایه‌ نییه‌ كه‌شاری ئه‌سینا باوه‌ری پێه‌تی و ئنجا تاوانباركرا به‌وه‌ی كه گه‌نجه‌كان فاسد ده‌كا. ده‌توانین سی‌ خاسیه‌تی په‌روه‌رده‌ی سوكراتی دیاری بكه‌ین كه له‌به‌ره‌مه‌كانی ئه‌فلاتوون و زینفۆندا ده‌یانبینینه‌وه:

١- خاسیه‌تی یه‌كه‌م بریتیه‌ له‌پیداگرتن له‌سه‌ر بیرکردنه‌وه‌ی نه‌قدی و پته‌وو گونجاو.

٢- خاسیه‌تی دووه‌م بریتیه‌ له‌سه‌یرکردنی په‌روه‌رده وه‌ك پرۆسه‌یه‌کی به‌رده‌وام كه تێیدا چ مامۆستاو چ قوتابیش هه‌ردووك چاوه‌ ده‌بن كه فێربن، به‌پێچه‌وانه‌ی په‌روه‌رده‌یه‌كه‌وه كه تێیدا مامۆستا بانگه‌ شه‌ی ئه‌وه ده‌كا كه هه‌موو حه‌قیقه‌تی لا هه‌یه‌و قوتابی ته‌نیا گۆی گرتنی له‌سه‌ره‌.

٣- خاسیه‌تی سێه‌م بریتیه‌ له‌په‌روه‌رده له‌بوارێ فەلسەفە‌دا به‌و نیازه‌ی كه فەلسەفە نه‌ك كۆمه‌کیان بكا بۆ چۆنیته‌ی ژیان، ژيانیه‌کی چاك له‌سه‌ر ئاستی تاكه‌كه‌سو چۆنیته‌ی به‌ته‌نگه‌وه‌هاتنی رۆح، به‌لگه‌ فەلسەفە به‌كاره‌ سیاسیه‌كه‌ی خۆی هه‌لێستێ ئه‌ویش رووناکی خسته‌نه‌ سه‌ر ژيانێ جفات.

سوكرات له‌دایه‌لۆگی گۆرگياسدا پرسیار ده‌كا:

"من سه‌ر به‌چ گروپێكم؟ من له‌گه‌ل ئه‌وانه‌دام

كه خۆشحال ده‌بن ره‌ت بكرێنه‌وه، منیش خۆشحال ده‌بم

ره‌ت بكرێمه‌وه گه‌ر شتێك بێم راست نه‌بیته‌، خۆشحالیش ده‌بم

كه كه‌سێك ره‌ت بكه‌مه‌وه گه‌ر شتێك بێم راست نه‌بیته‌

به‌لام له‌راستیدا زۆرتر خۆشحال ده‌بم كه ره‌ت بكرێمه‌وه

نه‌ك ره‌ت بكه‌مه‌وه. من له‌و باوه‌ره‌دام

كه‌چاكه‌یه‌کی مه‌زنه كه له‌ده‌سته هه‌له‌و خراپه‌ رزگار بكردری

چاكتره‌ له‌وه‌ی كه كه‌سێکی دی له‌و به‌لایه‌ رزگاركه‌ی".^(٤)

له وینیه دا نه وه مان بؤ درده که وی که قه ناعه تی نییه، بۆچوونیک نییه، مهسه له یه ک نییه که نه چیتته ژیر پرسیارو ره خنه وه نه بیتته بابته تی گفتوگو، گفتوگوش که مه نییه و ئامانجیش لیی بردنه وهی که مه یه ک نییه، که یشتن به پله و پایه یه ک نییه به لکو گفتوگو له لایه که وه توخکردنه وهی ئینسانی بوونی ئیمیه به شیوه یه کی به رده وام، له لایه کی دیکه وه بۆزانینی جوانی و راستی و فزیه ته. کاتیک که سیک بانگه شهی مه عریفه بکا سوکرات روبه پووی ئایرونیه کهی (موفاره قه) خوی ده کاته وه، نه و ئایرونیه ی که به و که سه ده لی: من ده بیه قوتابیت ته نیا له و کاته دا گهر شتیک بلئی که له به رده م پرسیاره کاندا خوی بؤ رابگیری. سوکرات لیره دا رۆلی ماموستا نابینی به لکو رۆلی قوتابیه کی فله سه فه ده بینئی که فله سه فه له پرسیارکردندا ده بینیتته وه. له م پرۆسه یه دا سوکرات خووشی و هاو دایه لوگه کانی راده کیشیتته ناو پرۆسه یه کی درێژخایه نه وه که په روه رده ی عومره، نه م گفتوگویانه رۆلی په روه رده کردنی خود self-education ده بینن چ بؤ سوکرات و چ بؤ هاو دایه لوگه کانی سوکرات هه میشه پی له سه ر تاقیکردنه وهی بؤ چوونه کانی خوی داده گری و هه ولش ده دا که هاو دایه لوگه کانی کاریک بکه ن که تاقیکردنه وهی - خو بکه نه پرۆزه ی خویان. له دایه لوگی عوزر خوا پیدا ده خوینینه وه:

"مه زنترین چاکه بؤ ئینسان بریتیه له گفتوگوکردن

له سه ر فزیه ته هه موو رۆژی. چونکی ژیا نیک

تاقی نه کراوه شایانی ژین نییه بؤ ئینسانه کان." (۵)

پرۆزه ی سوکرات، په روه رده ی - خو و تاقیکردنه وهی - خو، پرۆزه ی ته مه نی سوکرات بوو، نه و پرۆزه یه ی که مه به سه ته که ی بریتی بوو له مه عریفه ی - خو، نه و پرۆزه یه ی که له زۆربه ی دایه لوگه کاندا خوی له وه دا ده بینیتته وه که فیه له سوف هه میشه پی له سه ر نه زانینی خوی دابگریته وه. نه وهی سوکرات دهیزانی له باشترین حاله تدا راگرتنی مانای نه زانینی خویه له ریگای تاقیکردنه وهی خویه وه و راسته و خوینانه. له عوزر خوایدا سوکرات باس له وه ده کا که چۆن. له ریگای ئۆراکله وه (oracle) (وهی ئیلاهی) که به هاوړپیکه ی گوتراوه گویا سوکرات له ناو ئینسانه کاندا له هه مووان زیاتر هه کیم تره، چۆن نه مه سوکرات ده خاته سه ر ریگای که شفکردنی هه قیقه ت یا لوغزی نه م ئۆراکله. (۶)

سوکرات ده ست ده کاته گه پان بؤ په یدا کردنی که سی که هه کیم بیت یا هه کیم تر بیت له خوی. نه و ده ست ده کاته پرسیارکردن له و که سایه تی و توێژانه ی شاری نه سینا له وانه سیاسه ته داره کان و شاعیره کان و خاوه ن پیشه کان. له نه نجامی نه م گه شته له پرسیارو وه لاما سوکرات بؤی درده که وی که سیاسه ته دارو شاعیره کان

جاهیل و نه فامنو ته نیا ئیدعای مه عریفه یان هه یه نه ک خودی مه عریفه. هه رچی په یوه ندی به خاوهن پیشه کانه وه هه یه ئه وان له ژور شت ئاگادارنو ژور شت دهرزانن له وانه پیشه کانی خویان به لّام هه ر به هوی ئه م زانینه که مانه وه به هه لّدا ده چنو ووا ته سه ور ده که ن که دهر باره ی پرسیارو کیشه گه وره کانیش دهرزانن، له وانه فه زیله ت، عه داله ت.. هتد. به لّام ئه مان بی ئاگان له وه ی که هیچ دهر باره ی شته مه زنه کان نازانن. له ئه نجامدا سوکرات دهرک به م حیکمه ته ده کا ئه ویش ئه وه ی که سوکرات ده شی له هه مووان حه کیم تر بیت به لّام له دوو خالدا. یه که م: ئه و دهرزانی که نازانی، دوو: حیکمه تی ئینسانی له به رانه ر حیکمه تی خودادا بی به هایه.

له شوینیکې تر دا سوکرات ده بینن که له ته ک سؤفستائیه کاند دهرگیره، له وانه پرتوگوراس، گورگیاس، هیپپاس، له گه ل قوتابیه کانی سؤفستائیه کاند له وانه مینو، فیدروس، له گه ل ژه نه راله کاند وه کو لاجس، له گه ل گه نجه کان وه کو کلینیان له دایه لوگی یوسیمیوس و لایس، و ئنجا که سایه تی ئه لسا بایه دیس. په روه رده ی سوکراتی به پله ی یه که م له خسته پووی پرسیارک یا چه ند پرسیارک پیک هاتوه، پرسیارک که فه یله سوف ده یخاته پوو بؤ قسه له سه ر کردن. فه یله سوف لیژه دا ئیدعای ئه وه ناکا که وه لّامه که دهرزانی یا خود مامؤستای حه قیقه ته، نا، به لکو فه یله سوف وه کو قوتابیه کان یا هاو دایه لوگه کان ده یه وی بزانی، ده یه وی فیژی، ده یه وی به راستی مه سه له که بگا. به پای ئیمه دوکترین یا عه قیده یا دوگمای سوکراتی وجودی نییه جگه له خودی پرسیار، هه ر ئه مه شه جه وه ری ناحالی بوونه که ی نیچه و هایدگر ئنجا ئه وانه ش که بؤچوونی ئه مانه دووباره ده که نه وه، سه باره ت به ئه فلا تون و سوکرات.

فه یله سوف ئه و پرسیارانه ی که ده یانخاته روو بؤ گو یگره کان و هاو دایه لوگه کانی چاو له گفتوگو یه کی دؤستانه ده بری، به لّام هاو دایه لوگه کان لیپرسراون به رانه ر به هه ر وه لّامی که له و گفتوگو دؤستانه یه دا خوی به یانده کا. ئه م خاله ی دواپی ژور گرنگه چونکی له م سیسته مه په روه رده ییه دا که سانی به شداربوو هه ست ده که ن که وه لّامه کانیان مولکی ئه وانه وه ولی ئه وانه بؤ تیگه یشتن له کیشه ی شوینی پرسیار. به واتایه کی دی ئه مه پرؤسه یه کی بیرکردنه وه یه که له یه ک کاتدا بیرکردنه وه یه کی سه ر به خویانه یه و ئنجا پرؤسه یه کیشه زه بت کردن (دیسپلین) له خؤده گری. له یادمان بیت که فه یله سوف ریگه ده دا که هاو دایه لوگه کان هه ست به لیپرسراوی بکه ن له به رده م راکانیانداو سه ربه ستن رای خویان بخه نه به رده م، به لّام ئه مه به و مانایه نایه ت که فه یله سوف ریگابدا هه مووشتیک پروا، هه مووشت شیواو بیت و دواچار له ته ک

بیرکردنه وهی ناگونجاو ناتەبادا هەل بکا، واتە سوکرات ریژەگەرا نییە و هەروەها پۆست مۆدێرنیستی شێخ نییە.

ئەم میتۆدە پەروەردەییە سوکرات یا ئەوەتا ئەنجامیکی نیگەتێف بە دەست دەهێنێ ئەویش ئەو کاتەی کە هاوکاری لۆگەکان بەو ئەنجامە دەگەن کە لەشتێک قەسەیان کردووە هیچ مەعریفە یەکیان دەربارەی نەبووە، یاخود ئەنجامیکی پۆزەتێف ئەویش ئەو کاتەی کە بەبۆچوونی و ئیلتزامیکی ئەخلاقی نوێ دەگەن کە پێشتر نەیان دەزانی ئەوان هەلگری بوون. لە هەردوو حالەتەکاندا فەیلەسوف جگە لەوەی کە خۆی لەم میتۆدەو لەم گفتوگۆیە فێر دەبێت، هاوکاری لۆگەکانیش دەوڵەمەند دەبن بە مەعریفە، ئەمە جگە لەوەی کە کێشەکان قەسە لەسەرکراو مامەڵەیکە عەقڵی لەگەڵ دەکری، ستانداردیکی مەعریفە دەخوێتە روو لە زۆربەی حالەتەکاندا بەرێکەوتنی هەموو لایەک.

میتۆدی سوکراتی ئەوە لە خۆ دەگرێ کە چۆن بیرکردنەو مەیسەر دەبێت، چۆن بیرکردنەو گونجاو بەدوور لە هەپەرەمەکی بێت و خاوەن جەوهر، ئەمەش پشت بەو دەبەستێت کە هەر لەسەرەتاوە بەشدارنی دایەلۆگ دەبێت توانای ئەو یان هەبێت کە بیربکەنەو، چونکی کەسێ ناتوانێ کەسێکی دی فێری بیرکردنەو بکا، کەسێ کە مەهارەتی بیرکردنەو سەرەتایی نەبێت هیچ کەسێ دی ناتوانێ فێری ئەو مەهارەتە بکا. مامۆستا (فەیلەسوف) ئەوەی لەسەر کە قوتابیانی فێربکا چۆن بەدروستی بیربکەنەو چۆن دژایەتیکانی ناو گوزارەکانیان بناسنەو. فێروونی بالا پشت بەو سەرچاوانە دەبەستێت کە قوتابیانی خۆیان هەیانە، لەو سەرچاوانە چەمکە سەرەتاییەکان، توانای پەيوەستکردن و داتاشینی ئەنجامەکان و ئنجا توانای رەتکردنەو دژایەتیکانی لەبیرکردنەو یانداو توانای قبولکردنی رەتکردنەو.

بۆ ئەوەی لە سوکراتەو فێربێت دەبێت وەک ئەو ئاگرو شەوقی ئارەزووی مەعریفە جێت پێ ئەنگ بکا، وەک ئەو دەبێت بەهێکێ ژۆر بۆ فێربوون دابنێت. ژيان لە ژێر کاریگەری ئەو ئارەزووەدا بۆ مەعریفە واتە فەیلەسوف بوون عاشقی حیکمەت. فەلسەفە بەمانا قۆڵەکی خۆی حیکمەت نییە بەلکو عیشقی حیکمەت، ئەو گەشتەیه، ئەو عەودال بوونەیه بە بەدووی حیکمەتدا، فەیلەسوفیش ئەو کەسە نییە کە بە حەقیقەت شادبووە. بەلکو ئەو کەسەیه کە شەوقی دیداری مەعریفە و حەقیقەت خستویهتیه سەر رێگای بێ کۆتایی بەرەو حەقیقەت. گەر تاکەکان روو لە فەلسەفە بکەن ژيانان دەگۆڕێ، حیکمەت دەکەنە ئامانجی خۆیان لە شوێنی دەستەلات و سامان. ئەم رەهەندە فەلسەفە سوکرات بووە شوێنی هەپەرەشە لە ئایینی تەقلیدی و ئەخلاقی تەقلیدی یۆنان. لێرەو ئیدی ئاسانە ئەو ناکوکیە نیوان

سوكراتو نه وانه‌ی تاوانباريان كرده له دادگادا بښين، ناكوكي نيوان سوكراتو سؤفستائيه كان، ئاسانه نه وه بښين كه له بڼه پرته د ريك نه كه وتنيك هيه له سر به‌های په‌روه‌ده‌ی سوكراتى.

په‌روه‌ده‌ی سوكراتى جوړه ته شويق كړدنيكه بؤ ريگايه‌كى نوږى بېر كړنه وه له ريگاي رازى نه‌بوونه وه به وه لامي ساده و پيش وهخت ناماده كړا، رازى نه‌بوون به هر وه لاميك كه كه متربيت له مه‌عريفه. په‌روه‌ده‌ی سوكراتى چا و له ونامانجه ده‌پرئ كه كارئ بكا خه لكى (دياره هه موو خه لك نا) وپړاى نازارو نه شكه‌نجه‌ی ويل بوون به دووى حقيقه‌تدا چا و له ستاندارديكى بالاېږن، ستاندارديك كه ته نيا نه و كاته شوږنى به رگه گرته كه تـو به‌هايه‌كى ژور بؤ مه‌عريفه دابنييت له سره رو هه موو شتيكه وه. لږه وه فلسفه هه پرشه له وه ده‌كا كه ژيانى خه لكى، يا قوتاييانى فلسفه، له بڼه پرته وه بگورئ، گورپنى هه موو نه‌وشتانه‌ی كه خه لكى ده‌يانكه و نه‌زيان لږه‌كه‌ن، يا خود گورپنى ديدو زه‌وق و سلوك. عيشق له ژيانى فهيله سوفدا له ناره زوويه‌كى شه‌خسى نيروتيكه وه ده‌گورپ بؤ حه‌ماسه‌تيك بؤ مه‌عريفه. ره‌وانبيژى لای سوكرات ئيدى به‌هره‌يك نيه، به‌هره‌يك بؤ سره‌رگه رمكردنى حه‌شامات وه نه‌وه‌ی لای سؤفستائيه كان هيه، به‌لكو وه كه له دايه‌لوگى فايدروسدا ده‌بښن ده‌بيته هونه‌رى نووسين له ته كه مه‌عريفه له ناو روحي ئينساندا. نه‌مه‌ش خوى به‌مانايه كه مه‌سه‌له‌يه‌كى سياسي، سياست به‌وشيوه‌يه‌ی كه سوكرات پراكتيكى ده‌كا له نه‌نجومه‌ندا، له په‌رله‌ماندا روونادا به‌لكو هه ركاتيك دوو كه س يه‌كتران بڼى و پرسياريان كړد كه چؤن ده‌توانين باشترين ژيان بژين ئا نه‌مه‌ دلى سياسته ته. له په‌روه‌ده‌ی سوكراتيدا جه‌غدرديك هيه له سره په‌يوه‌ندى نيوان ريځستنى سياسى و ژيانى عه‌قل، نه‌وخاله‌ی كه هه‌ميشه دووباره ده‌بيته وه شوږنى ته ئكيد كړنه سره له هه مووشت زياتر بريتييه له پيويست بوونى هاوسه‌نگى نه‌مه ته نيا گوى گرتن نيه له فه‌رمانى دلفيك Delphic كه ده‌لئ "هېچ شتيك به‌زياده‌پړويى نا"، "هه موو شتيك به‌ئيعتدال" به‌لكو بؤ به‌خشينى هه رتوخمه به‌شى خوى له به‌شداري كړدى ئينسان له واقيعدا. سوكرات ده‌ركى به‌وه كړدبوو كه نازاوه هېچ كات كوتايى نايه‌ت گه ر لايه نه گه وره‌كانى واقيع پشت گوى بخړين، ناره‌زووى كورتنه كړاوه‌ی ئينسان بؤ چا كه، نازارى گرځى نيوان جه‌سته و روچ، ناماده‌يى حه‌ماسه‌تى سياسى (سوموتيك thumotic)، ژيانى ئيروتيكايه‌ی گوتارى ئينسانى، به‌شدار بوونى عه‌قلئ ئينسانى له عه‌قلئ ئيلاهيذا، په‌يژده‌ى سره‌كه‌وتن به‌ره و چا كه كه روحي پرسياركه ر دروسته‌ده‌كاو ئنجا حه‌تميه‌تى داپزانى جه‌وه‌رى رژيمه سياسيه‌كان. روحيكى هاوسه‌نگ به‌پاى سوكرات به‌ردى بناغه‌ی بوونى به‌ختياريه.

چەند فۆرمىكى ئۇم ھاوسەنگىيە لە دايەلۆگەكاندا دەبىنرېتەوہ كە لە پەرورەدە قسە دەكەن. يەكەم فۆرم برىتىيە لەو فۆرپمەي كە لە پەرورەدەي كۆندا مەي رەكەزى ترين بوە ئەويش داپشتنى كاراكتەرىكى چاك. لە دايەلۆگى كۆماردا سوكرات دەگىرى داپشتنى رۆحىكى ھاوسەنگە. ئەو گریمانكارى دروستكردى "شارىك لە گوتاردا" "City in a Speech" دەكا تاكو ھارمۆنىيەك لە نىوان ھىزە سەرەكەكانى رۆحدا دروستبكا. گفتوگۆي چۆن شار دىتەبوون، چۆن فەرمانپەرەكانى پەرورەدە دەكرىن، چۆن چاكەي ھەموان دابىن دەكرىت، ئنجا چى روودەدا ئەوكاتەي كە رژیىمى سياسى فاسد دەبىت، ھەم ئەمانە ئەو پرنسپىيە ئەفلاتونىيە دەسەلمىن كە لۆژىك بەبى درامای فەلسەفەي ناتوانى بەكارى قانع كردن ھەلبىستى.

پەرورەدەي ئەفلاتونىي جەغد لەسەر دووھىزى جەوھەرى رۆح دەكا، ھەماسەت thumos (سومۆس) و ئىرۆس (عەشق). ھەريەكە ئەگەرى ئەوہي ھەيە كە بىيتە مايەي خولقاندنى ئاژاويەكەي ئىنسانى، بەلام لە ھەمان كاتدا چ سومۆس و چ ئىرۆسىش ئامرازىكەن بۆ بەدەست ھىنانى نەجىبترين ئەزمونى ئىنسانى. دوو ھاودايەلۆگى سەرەكەي ناو "كۆمار" گلاوكۆن و سراسىماخۆس وىلى ئەو چىژە پەيمان پىدراوہن لەلايەن ئەو ئىدعايەيەي سۆفستائىيەكانەوہ كە گوايا دەتوانن ھونەرى فەرمانپەرەيايەتى سەمكارىانە فېرىبن، بەلام سوكرات ھەول دەدا كە يارمەتياں بەدا دەستياں بەپازى بوونىكى بالاترىگا، رازىكردى ئارەزووہ قولەكانيان. سوكرات ھەول دەدا كە تىيان بگەيەنى كە ئارەزووى ناوبانگو پلەوپايەي مەزن ئارەزوويەكەي سەمكارانەيە چاكترە بە كەنالىكى دىكەدا ئەو ئارەزووہ گوزەربكا. سومۆس (ھەماسەت) تەعبىر لەخۆي دەكا وەك ئارەزووى تۆلە، تووپەبوون، ھەلچوونى دەروونى بەلام لە ھەمان كاتدا خۆي وەك ھەماسەتتىكى وەفادارانە، كردارى دلىرانەي خۆبەختكردن لەپىناو شەرەفدا تەعبىر لەخۆي دەكا. لە دامەزراندنى "شارىك لە گوتاردا" ھاوپى گەنجەكانى سوكرات فېرى ئەو دەبن كە چۆن ئىدارەي ئەم ھەماسەتانە بكەن، ھەرەھا چۆن ئاراميان بكەنەوہ تاكو بەسوودبن لەبواری فەزىلەتى سياسىدا. بەبى داكۆكى كردنى ھەماسىانە (سومۆسىانە spirited) ي شار، بى خۆبەختكردى بەشەرەفانە بۆ جقاتى سياسى، شار دەبىتە كەلەكەبوونىكى غەريزە بايولۆژىيەكان. لەخۆتەرخانكردىياندا بۆ شارىكى تەواو عادل كە تىيدا ھەماسەتەكان بەكەنالىكى تردا رۆىشتوون و بەھالەتى تسامى (بالابوون) گەىشتوون، ئارەزووہ كانيان ئەو كاتە بەپازى بوونىك، تىرىبوونىكى قولتەردەگەن. بەلام بەم تىكەلكردنەي ئارەزووى تاك بەژيانى مەدەنى بەم شىئوہە، سوكرات رىسكى دامەزراندنى رىكخستنىكى سياسى كرد كە تىيدا داخوازي عەدالەت بەوشىئوہ تۆخىو

توندیبه خۆی داواکردنی قوربانیهی کی ژۆره و ئه رکێکی گرانه به سه ره بوونی ئینسانه وه، له به ره وه ده بیته و که مێک له وه جه غده ژۆره له سه ره سومۆس که م بکاته وه. لیژده دا جاریکی دی ئاره زوو وه خه ونی سه ته مکارانه جاریکی دی دینه وه به رده م تاسه ی گه یشتن به هه موو (کل) به گشت، تاسه یه کی ترسانکه. تاسه ی گه یشتن به هه موو بریتییه له ئیروۆس. له کاتی کدا هاو دایه لوگه کانی سوکرات هه ره موو ده زانن که یه که م ده رکه وتنی ئه م تاسه یه بریتییه له سیکس، ئاره زووی سیکیسی به لام له لایه ن سوکراته وه بانگ هێشتن ده کرێن که ئه زموونی ئه و تاسه یه بکه ن، واته ئیروۆس، له ریگای پرۆسه ی له سه ره خۆی تسامی (به ره و بالا) که به هۆیه وه هه مان تاسه، تاسه ی گه یشتن به که مال ئه مجاره خۆی له عیشق حیکمه تدا به یانده کا. ئه زموونکردنی ئه م پرۆسه ی تسامیه گه یشتنه به پازی بوونیکی قوول که خۆی له حیکمه تدا ده بینیته وه، له پرۆسه ی فه لسه فاندندا. دیاره رۆحی فه لسه فی ده بیته جاریکی دی بیته خواره وه بۆ ناوشار چونکی له شاردا ده ژێ و به ناچاری له کۆمه لگای سیاسیداده ژێ، لیژره وه ده بیته خۆی له نیو چوارچێوه ی پێویسته سیاسیه کانداینا سه بکا. ئیروۆس خۆی له فۆرمه کۆنکریتییه کانداینا مانیفێست ده کا، ئه و فۆرمانه ی که هاوڕێکان سه رنجی یه کتری بۆ راده کێشن. ئه گه ری ئیروۆس پشت به مه شقکردنی سومۆس ده به ستی، به لام رامکردنی سومۆس پشت به خسته گه پی ئیروۆس ده به ستیت. ئیروۆس و سومۆس یه کتر ته واو ده که ن، یه کتر له ئه گه ره کان و سنوره کانی یه کتر ناگادار ده که نه وه.

له پرۆسه ی داتاشینی شیوه سیاسیه کانداینا "شاریک له گوتاردا" سوکرات هه ول ده دا که رۆحی هاو دایه لوگه کانی په ره ده بکا. ئه و تۆن وه سه ت و ریگا و نیشان وه په رمی ریکخستنی هێزه کانی نیو رۆحی ئه وان دیاری ده کات کاراکته ریک دروست بیت که نه زوو له خۆوه هه لده چی و نه ترسنۆکیشه، نه که له ره ق و نه نه رم، لیژره دا حیکمه تی سوکراتی بریتییه له هاوسه نگی نیوان ئازایه تی و بی باکید، ئیعتدال و تاسه ی موته عالی.

خالیکی دیکه ی په ره ده ی سوکراتی بریتییه له په یداکردنی هاپمۆنیه که له نیوان ماتماتیک و شیعردا که نمونه که ی له هونه ری دیالکتیکی گوتاردا خۆی ده بینیته وه. گووتار ئه و شیوه یه که ته ییدا ئاره زوو ئینسانیه کان و تاسه کان به قوولی و پێکه وه گونجاندن ده گن. له زمانی یۆنانیدا گوتارو عه قل هه مان وشه یان بۆ به کاردیت، لوگۆس. ره هه ندی ئیروۆتیکی گووتار به بونیاده کانی عه قل ده گا، ئه م به یه که گه یشتنه کاریک ده کا که دیالکتیک شیاوییت، له دیالکتیکشدا تاسه ی گه یشتن به که مال تێرده بیت له ریگای تیگه یشتنی له سه رخۆی مه عقولیه تی گه ردوندا، گوتاری

دیاالکتیکی که ماتماتیک و شیعر، عه قلّ و ئیرۆس به یه ک ده گه یه نی، ئه و په یژده یه که رۆجی ئینسان ده به ستیته وه به پیکخستنی واقعیه وه، ئه و یه کیتی بوونه ی که باس له تاسه ی ئینسان له ته ک که مائی خوداوه ند ده کا. گروم بوونی هه ر هاوسه نگیه ک واته ناژاوه ی سیاسی و سه رلیشیواوی عه قلّ. نمونه ی ئه م ناژاوه سیاسی و سه رلیشیواوی عه قلّ چاکتر خۆی له سیسته مه داپزیه کانی وه کو دیموکراسی دیماکوگی و سه مکاریدا ده بینیته وه له و سیسته مه دیموکراسیه دا که به و هه ل و مه رجه ده ناسریته وه که تییدا هه مو ئاره زوه کان ریگیان پیده درئ تا تیرین، ئه و هه ل و مه رجه ی که تییدا ئه و ئه نرژیه ی (وزه یه ی) له ئه نجامی نه بوونی ئاراسته وه ده بیته مایه ی دروستکردنی فاکيوم (بۆشاییه کی) ترسناک، که هه ر زۆر زوو له لایه ن دیماکوگیه کانه وه پرده کریته وه که له به رئه نجامدا ریكخستنی سیاسی ده بیته حوکمی میگه ل، له لایه کی دیکه وه سه مکاریه کان به بی یاسایی و به ره للایی ده ناسریته وه، جۆره حوکمیک له لایه ن ئاره زووه شه خسییه کانه وه، فه نتازیای ژبانی سه مکار باس له بی هاوسه نگیه ده کا.

له هه ر دوو شیوه داپزواوه کی حوکمدا، دیموکراسی و سه مکاری، ئه فلائون له و باوه ره دابوو که فه یله سوفی ساخته و سۆفستانی وجودیان ده بیته که هونه ری دیاالکتیک و هونه ری موجداه له ی عه قلّی به خراپی به کار به یئن، وه ک ئه وه ی ئه و دوو هونه ره یاری دهستی ئه وان بن هه میشه به راست و چه پدا بۆ مه به ستی جیا جیا و پر له دزایه تی به کاریان ده هیئن، وه ک شه که رۆکه له ززه ت له په رت په رت کردنی موجداه له وه رده گرن بۆ دلخۆشکردنی می گه ل.

* * *

بیرۆکه ی په روه رده ی لیبرال لای ئه رستۆ ره هه ندیکی دی کلاسیک نیشان ده دا. ئه رستۆ زیاتر سه رقالی په روه رده ی مه ده نییه له ژبانی رۆژانه ی سیاسیدا. پتویستی بوونی په روه رده له و تیگه یشتنه وه سه ره له ده دا که سه یرکردنیک قوڵی سروشتی ئینسان پتویستیه کی نکۆلی لیئه کراوه، ئه مه له کاتی کدا ریفۆرمی سیاسی ناتوانی ئه و سه یرکردنه فه راهه م بکا جا بۆ ئه وه ی ئه و ریفۆرمه سه رکه وتوو بیته ئه و سه یرکردنه قووله ی سروشتی ئینسان له لایه ن په روه رده وه فه راهه م ده کریت.

له کتییی "سیاسه ت" دا ئه رستۆ باس له جیاوازی نیوان ده ستووره سیاسیه کان ده کا، چونکی ده ستوریک له ده ستووریک دی جیاوازه په روه رده ش که ئه و ده ستوورانه له زه یندا (زه ندا) ده چه سپینی له ده ستووریکه وه بۆ ده ستووریک دی ده گزیری. هه روه ک چۆن باشترین ده ستوور به رجه سه ت بووی باشترین بۆ چوونیکه

دەربارەى فەزىلەت و بەختە وەرى، ئاۋاش باشتىن پەرۋەردە دەبىت لەسەر سروشتى ئىنسانەۋە بىت، بەلە بەرچاۋگرتنى پىۋىستىيەكانى، تواناكانى و ئىنجا سنوۋرەكانى سروشتى ئىنسانەۋە. بەپاى ئەرستو ئىنسانەكان، لەپال سىياسى بوونياندا، بوونەۋەرى ساىكۆفېزىكىن كە رۇحيان لىپرسراۋە لەژيان وەزىفەى كاراكتەريان. ئەم رۇحانە پىك ھاتوون لەبەشى عەقلى - كە ناۋكى ھىكمەتى پراكىتىكىيە Phronesis و عەقل nous و بەشى نا - عەقلى كە پىك ھاتوۋە لەئارەزوو سۆز، ئەم بەشەبى بەرى نىيە لەكارىگەرى عەقل. لىرەۋە پەرۋەردەى ئەرستوۋى لەسى بەش پىك دى، مەشقرىدى جەستە (جىمناستىك)، راھىنانى ئارەزوو سۆزەكان (ethismos) و ھەرۋەھا پەرۋەردەكردن لەرىگای عەقلەۋە بىۋ بەشە عەقلانىيەكە. ئامانجى ھەرۋەموو بەشەكانىش بەرۋەمەننانى كەسىكى كۆۋ عەقلانىيە، كەسىك كە رۇجى بەجۆرىك خاۋەنى ھارمۇنياۋ ھاۋسەنگىيە كەدەتوانى بەختەۋەرىيە ھەقىقى بىناسىتەۋە عەۋدالى بىت. چۆن؟

كردارىك يا چالاكىك كە تەبىر لەھىكمەتى عەمەلى دەكا برىتتىيە لەبەرئەنجامى برىپارىك كە خۆى ئارەزوۋىيەكە لەسەر راۋىژو خۆزگەۋە بىنكاراۋە، خۆزگە ئارەزوۋىيەكى عەقلىيە بۆگەشىتن بە بەختەۋەرى ياخود ئەۋشتەى كە بىكەر وىنای دەكا ۋەك بەختەۋەرى (7) گەر ئارەزوۋەكانمان بەگشتى گونجاۋ بىن لەگەل خۆزگەكانمان ئەۋا ئىمە ھالەتەكمان ھەيەكە دەشى پىى بلىين ددان بەخۇداگرتن temperance ، گەر ئەم دوۋانە لەتەك يەكتر نەگونجىن يا ھالەتەكمان دەبىت كە دەشى پىى بلىين ئىرادەى لاۋاز (ئەۋكاتەى ئارەزوۋ دەستەلات بەسەر خۆزگەدا پەيدا دەكا)، ياخود ھالەتى قانئىع بوون (ۋاتە خۆزگە بەسەر ئارەزوۋدا دەستەلات پەيدا دەكا)، لەھەردوۋ ھالەتەكەدا ئىمە ئەزموۋنى ناكۆكىكى پىر لەئازارى ناۋخۆۋى دەكەين لەجىياتى ھارمۇنىيەكى ناۋخۆۋى. ئىستە فەزىلەتى كاراكتەر بەتەنگ ئارەزوۋەكانەۋە دى بەلام لەھەمان كاتدا بەتەنگ ھەستەكانىشەۋە دى، "فەزىلەت برىتتىيە لەھەستىكردن بەشتىكى دروست لەكاتىكى دروستدا دەربارەى شتىكى دروست، ھەستىكردن بۆ خەلكتىكى دروست بەنئازى ئامانجىكى دروست و بەرىگايەكى دروست" (8). بابىرسىن "دروست" لەم رەۋتەدا ماناى چى؟

لەبەرئەۋەى ھەلچون و داچوۋنە دەرونىەكان راۋ بۆچوون لەخۇدەگىن كەۋاتە لەپوۋى بوون بەھىزەۋە عەقلەن و شايانى پەرۋەردەكردن. كەسى ترستۆك دەشى لەرىگای فېربوۋنەۋە لەترستۆكى رىزگار بىكردىت، كاتىك تىگەيەنرا كەئەۋشتەى ئەۋ لىي دەترسى ھىچ ھەپەشەيەك بۆسەر ئەۋ دروست ناكە، بەلام ھەلچوون و داچوۋنە دەرونىەكان لەلايەكى دىكەۋە ئارەزوۋەكان لەخۇدەگىن، ئەمانەش بەئاسانى

ناگورپڻ له لايه ناملپري عه قليوه، رهنه نه زمون و کاتمان بوي بوي هينانه دي نه و گورانه. له بهر نه وه به پري نه رستو بوي به ده ست هيناني فزيله پويستمان به پرا هينان habitation هه يه، به خو وگرتنه وه هه يه. خو وه کاني نيمه له ناره زو وکردن و هه ستکردن د تاراده يه کي زور چونځتي نه وه ي نيمه چون کردار ده نوځين د ياري ده که ن. له مه زياتر، هر نه و خو وه نامانجي کردار و وينا کردني نيمه بوي به خته وه ري د ياري ده که ن. که واته نامانجي په روه رده ي نه رستوي له په روه رده کردني هه لچون و داچونه ده روونيه کان و ناره زو وه کاند ا برتبييه له به ره مه هيناني هاو نيشتماني، هاو نيشتمانيه که کردار به ره به ناي ياسا و ريژگرتن له ياسا بوي ده بيته سروشتي دو هه م، که واته مه سه له يه کي له پاره به ده ر گرنه که نيمه له گه ل خو وي چا کدا گه وره بيبين، نه رستو له م روه وه ده لښت "گه ر به مانه وږت به شيوه يه کي دروست قوتابي نه وشته بين که چاکه، که عادل و قوتابي پرسپاره سياسي ه کان به شيوه يه کي گشتي" نه و ده بيت خو و به شتي چاکه وه بگري ن. به لام خو وي چاک هه رچه نده پويست، له گه ل نه مه شدا به ته نيا کافي نين، به لکو پويسته نيمه له پوي نه خللاق سياسي وه په روه رده بگري ن، هر نه م په روه رده کردني هه که نيمه ده کاته "قوتابييه کي دروست" نه خللاق و سياست جه سته کاني مه عريفه ي عه مه لين، نه خللاق کارک ده کا که نيمه به دروستي نيشانه بپيکين له کرداره کانماندا و به به خته وه رييه کي ره سه ن بگه ين نه مه ش له ريگاي فه راهه مکردني مه عريفه ي نه وشته ي که هه يه. سياست نيمه ده وه له مند ده کا به مه عريفه يه که پويسته بوي دارشتني ده ستور، ده ستوريک که نه و به خته وه رييه ي تييدا ديته دي.

له کتبي حه و ته م وه شته مي "سياست" دا نه رستو راي خويمان له مه پ باشترين رژيمه وه پي ده لي: سياسته ي که به چاکي کارک ده کا خه لکي نه گه ره کاني بوونيان، ژيانيان جي به جي بکن، نه گه ري فزيله. نه م حاله ته کومه لي مه رجي نابووي و جوگرافي ده خوازي، به لام روي نه و رژيمه سيسته ميکي په روه رده ي دريژخايه نه که تييدا فزيله ته کان جي خويان ده گرن دوي گه شه کردني هه ستي لپرسراو يتي و په ره پيداني تواناي حوکم کردني خو له لايه هاو نيشتمانيانه وه. ليره دا په روه رده ته نيا ناماده کردنيک نييه بوژيان، و ته نيا بوي گه نه ج کانيش نييه، به لکو چالا کي سه ره کي ژيانه. په روه رده ي ليبرال ناشي و نابيت کورت بکريته وه بوي مه هاره ته کاني وه کو پزيشکي، نه اندازياري، يا کشتوکال يا ته کنترولژيا، به لکو په روه رده ي ليبرال نه وشته يه که نينسان ده کاته نينسانکي نازاد. لاي نه رستو نازادي برتبي نييه له هه وا هه وه سيک، به لکو په روه رده ي ليبرال له نيمه دا نه و فزيله تانه گه شه پيده دا وه کو ليبرال بوون، به ماناي هه لکردن (تسامح) و ددان به خو دا گرتن، و نيعتدال و نجا

ئازاڧەتى، ئەمانەش بە دەورى خۆيان ئازادمان دەكەن لە دەست هەلچون و هەوا و هەسەكان كە گەر بێت و لێيان بگەڕێن ئەوا بەرەو ئاستى ئازەل راپیچمان دەكەن. كەواتە پەرەردەى لىبرال كارێك دەكا كە ئێمە بتوانین دواى پەرەردەكردنى توانای راویژكردنى خو ئیختیارەكانمان بە چاكى هەلبرێن، جیبەجیكردنى بریار لە مەپ مەسەلە گرنگەكانى وەكو عەدالەت و ناعەدالەتى، جوامێرى و ناجوامێرى، ئینسان بوون یا ئازەل بوون. هەبوونى گوتارى عەقلانى دەربارەى ئەو مەسەلانە ئەو قەناعەتەى ئەرستۆیە كە دەلى "ئینسان بەسروشت ئازەلێكى سیاسە . ئێمە ئەوكاتە بەفەزىلەت دەگەین كە توانیمان لەسەر ئەلئەرناتیفەكان گفتوگومان كرد، پرسیارمان كرد باشتەین حكومەت كامەیه، چۆن لێپرسراوین بەرامبەر بەخۆمان و ئەوجقاتەى كەتیدا دەژین، ژيانى چاك كامەیه . . . هتد.

ئەرستۆ جیاوازی دەخاتە نێوان ئیش و حەوانەو و كاتى ئازاد leisure. ئیشى جیدى یە بەلام پەر لە ئازارە، ئەوشتەیه كە دەبێت بیکەین بۆ ئەو زیندوو بمێنێنەو حەوانەو بۆ ئامانجێكى دى هەن كە لەخۆيان بەررتەر، ئەرستۆ ئەم ئامانجە ناودەبا بە كاتى ئازاد كە لەیونانیدا ووشەى skole تەعبیری لێدەكا، ووشە ئینگلیزییەكانى وەكو سكۆل school. سكۆلەر شىپ scholarship لەووشەى skole (سكۆل) (كاتى ئازاد) ی یونانیەو وەرگیراون. كەواتە پەرەردە بریتییه لە كاتى ئازاد بەپلەى ئیمتیاز par excellenle .

بەپای ئەرستۆ رێگای جیاواز جیاواز هەن بۆ گەشتن بە حقیقەتى كە لەدەولەمەندكردنى شارو یەكێتى شاردا رۆلى جەوهەرى دەبینى. پەرەردە دەبێت بریتی بێت لەكرانەو و ئىلتىزامى مەدەنى، گەشتێك لە بەشەو بەرەو گەردوونى (Universal) و ئینجا گەرانهو بۆ بەش. كەواتە پەرەردە ناشى نىشتمانپەرەرى بخاتە ژێر پرسیارەو، و لە هەمان كاتیشدا نابێت تەشویقى خۆبەستەنەو یەكى بەرەریانە و لاعقلانى بكا بە جیهانە بچووكەكى كەسەكاتهو وەكو ئەوێ ناسیۆنالیزمى مۆدێرن دەیکا. بوونى ئێمە بەستراو تەو بەو جقاتەو كە تیدا دەژین، نە داخستنى ئەو جقاتەو نەخۆبەستەنەو بەو جقاتەو بەشیۆەى كە دەمارگیرانە ئێمە دەكاتە هاو نىشتمانیەكى چاك و نەپركردن لەو جقاتە كە واقعی و كۆنكریتی بەرەو جقاتێكى خەيالى كە پێى دەگوتریت جقاتى جیهانى واتە بوون بە هاو نىشتمانى جیهانى. ئەوشتەى بەدەستى دەهێن و تاقىكردنەوى ژيان و گەشتن بە جەوهەرى ئینسانى بەپلەى یەك لەرێگای بوونە ئەندامى جقاتێكى سیاسى یەو دەبێت كە خۆمانى تیدا دەبینێنەو. ئەوشتەى كە ئەمڕۆ چەپەكان و لىبرالەكان و

میدیای به ناوی هاو نیشتمانیتتی جیهانی Global Citizenship قسه ی لډه که ن هرگیز ناتوانی شوینی نه و جفا ته کونکریتی و حقیقی یه بگریته وه که نیمه تپیدا گه وره بووین و خۆمانی تپیدا ده بینینه وه، مانای عدالت و به خته وهری ژبانی چاک ته نیا له سر ناستی نه و جفا ته مانایان هیه.

* * *

تا ئیره باسمان له بۆچوونی کلاسیک کرد دربارهی په روهرده ی لبرال، به تایبه ت دیدی سوکراتی و نه فلاطونی و نه پستویی. ئه م گه شته گه شتیکی ناکامل ده بیست بی قسه کردن له سر بۆچوونی سانت ئوگستین و توماس ئه کواریه س و فارابی و ئیبن سینا و مه یمنه دیس. به لام لیږده قسه کردن له سر بۆچوونی نه و فه یله سوفو سیؤلوجیانه هه لده گرین بۆ بۆنه یه کی دی، له جیاتی نه وه له کلاسیکه وه بازیک ده ده یین بۆ دنیای مۆدیرن و چه ند سه رنجیک ته نیا له سر دیکارت و فیکورو رۆسو ده ده یین. ته واکردنی ئه م باسه قسه کردن له سر هۆبز، سپینوزا، لۆک، کانت، رۆمانتیکیه کان، هیگل، نیچه و هایدگر که باب ته ی پرۆژه یه کی دیکه ن.

له نێو بیریاره مۆدیرنه کاند، دیکارت و فیکو بۆ ئه م باسه مان گرنگیه کی تایبه تیان هیه چونکی له بۆچوونه کانیاندا نه و شته ی که نه فلاطون و نه پستو پێیان گووتین که شوینی مه ترسییه، توندپه وی، له نووسینه کانی ئه ماندا به په و له قه له م دراوه، له گه ل بوونی جیاوازیشدا له نێوان ئه م دوو فه یله سوفه دا، نه و هاوسه نگیه ی که بیریاره کلاسیکه کان قسه یان لڊه کرد، هاوسه نگی نێوان ماتماتیک و شیع، لای ئه مان نه و هاوسه نگیه هه لوه شاهو ته وه سه ره تا با سه رنجیکی دیکارت به ده یین.

هه نگاوی یه که می فه لسه فه ی دیکارت به جه غدکردنه سه ر خود (زات) ده ست پڊه کا نه مه ش له و کتیبه سه ره تایبه دا که به ناوی "یاساکانی ئاراسته کردنی عه قل" له Rules for the Direction of the mind وهیه ده ست پڊه کا. جه غدی سه ره کی ئه م کتیبه وا له سه ر که شه کردنی پرۆسه ی لیکۆلینه وه که به پای نه و ده بیته مایه ی به ده سته ینانی مه عریفه یه کی ره سه ن. یاسای سیته م بریتییه له :

نیمه ده ییت نووسینه کانی نووسه ره کۆنه کان
 (کلاسیکه کان) بخوئینه وه چونکی سوودیکی زۆر
 ده بینین گه ر بتوانین له به رو بوومی کۆمه لی ئینسان
 بخوین. ده ییت ئه مه بکه یین له پێناو فیربوونی نه و
 راستیه که مانه ی که که شف کراون و زانینی نه و
 خالانه ی که ماونه ته وه کاریان له سه ر بگردیت له
 بواره جیا جیا کاند. به لام له هه مان کاتدا مه ترسییه ک

هه به ئه ویش ئه وهی که گهر یتوو ئیمه زۆر له نزیکه وه
 له وه بهرهمانه بکوژینه وه رهنگه ئه وه هه لانه ی
 که له وه بهرهمانه دان دزه بکه نه ناومانه و یتو یست و
 ئیراده ی خو مان .." (۹).

"به ته نگه وه هاتنی ئه و بابه تانه ی که پشنیارکراون بۆ لیکۆلینه وه، ئیمه ده بیست
 له و شته بتوژینه وه که به ئاشکرایه و به به لگه وه ده توانین ببینین و لیتی دانیابین،
 نه ک ئه وه ی که خه لکی چۆن بیران لیکردۆته وه، مه عریفه له هیچ ریگایه کی دیکه وه
 به ده ست نایه ت.

ئنجا دیکارت ده لیت ئیمه ده بیست ته نیا پشت به دوو شت به ستن هه دس (هه دس
 intuition) و ئیستدلال deduction، ده رباره ی هه دسیش ده لیت:

"مه به ستم له هه دس شه پۆله گانی هه سته گان نی به
 یا خود هوکمی هه لخه له تینه رانه ی خه یال، به لکو
 وینا کردنیکی ئاشکرا و به ئاگای عه قله که ئاسان و
 جیاوازه تا ئه و راده یه ی که گوما ئیک ناهیلینه وه که
 ئیمه به راستی تیده گه یین. که وانه هه دس برتی به له
 وینا کردنیکی به دوو ره له گومانی عه قلیکی ئاشکرا و
 به ئاگا، که به ته نیا له رووناکی عه قله وه دیت" (۱۰).

هه دس لای دیکارت به ئیستدلال ته و او ده کریت، مه به سستی له ئیستدلال
 ئه مه یه: ئاماژه کردن به شتی که به ناچاری له ریگای گوزاره گانی تره وه که
 ئه وه زانراوه به دوو ره له گومان. به و شیوه یه ی دیکارت ده یانبینی هه دس و
 ئیستدلال ریشه گانیان و له ئه زمونه گانی تاکه که سدا. لای دیکارت مه عریفه
 له نۆی کتیه کاندانی به یا خود له ئۆتۆره تیدا (ده سته لاتندا)، به لکو بۆ ئه وه ی
 تاکه که س به مه عریفه ی ره سه ن بگا ئه و ده بیست به فعلی ئه زمونی هه بیست،
 ئه و ئه زمونه ی که برتی به له گه یشتن به حه قیقه ت له ریگای هه دسه وه،
 حه قیقه تی گوزاره یا خود دروستی ئاماژه ده کردن بۆ گوزاره یه ک له ریگای
 گوزاره یه کی دیکه وه. به م شیوه یه فیروون برتی نی به له نه قل کردنیکی
 پاسیفانه ی ئه و شته ی که مامۆستا یا کتیبیک ده یلی. قوتابیه که خۆی
 ئه زمونی نی به مه عریفه شی نی به. دیکارت له هه مان سه رچاوه دا ده لیت:

"ههروهه ها گهر هه موو موحاده له کانی arguments

نه فلاتوون و نه پرستوشمان خویندیته وه به هیچ شیوه به ک

نابینه فیهله سوف گهر نه توانین حوکمی دروست بدهین

له سهر نه و بابته تانه ی که قسه یان له سهر ده که یین،

چونکی له و حالته دا نه وه ی که فیری بووین وا

دهرده که وی زانست نه بی به لکو میژوو بیت" (۱۱).

که واته په روه رده نابیت بریتی بیت له نه قل کردنی زانیاری یا دۆکتیرین (عه قیده) یا دۆگما به لکو په روه رده کردنی عه قل نامانجه که یه.

له کتیبه که یدا "گوتار دهریاره ی میتۆد" دیکارت چه ند پرنسیپیک دیاریده کا بۆ مه عریفه ی دلتیا له سهر مۆدیلی ماتماتیکه وه، ماتماتیک وه ک بالاترین شیوه ی ره های عه قل. دیکارت نه وه روون ده کاته وه که نا په حه تیه کانی ژیا نی ئینسان له جیاوازی راوو بۆ چوونی ئینسانی یه وه سه ره لده دهن. جیاوازیه کان سهر ه لده دهن نه ک له بهر نه نجامی نه و جیاوازی یه حه تمیانه ی وینا کردنی واقعیک ی ئالۆز، به لکو به پپچه وانه وه لای دیکارت واقع زۆر ساده یه و به ره ره کانی ئینسانه کانیش یه کسان. کیشه که خۆی له ترادسیۆنی عه قلیدا که ئیستا هیه مه لاس داوه. دیکارت له و باوه په دایه که میتۆدی دیکارتی چاره سه ره که یه چونکی په یمانی نه وه ده دا که میتۆدیک ی گهردوونی یه و سه رچاوه یه کی بته بهر بۆ داپشتنه وه ی هه موو مه عریفه ی ئینسانی. دوو هه نگاوی بته بهر (حه دی) له م میتۆده دا بهرچا و ده که ون؛ هه نگاوی یه که م بریتی یه له گومانی سیستماتیک ی، گومان کردن له شه هاده تی هه سته کان و هه سستی هاویه ش وه ک بناغه یه ک بۆ نه و شته ی که شایانی دهرک کردنه، شته کان به و شیوه یه ی که ئیستا له جیهاندا هه ن ئیدی دهنه شوینی گومان و ماسکه کانیا ن له ریگای نه م گومان وه ده که ون و رۆح ئیدی ناتوانی بهرپا به دهرکه و تنه کانی جیهان بکا و ئیدی جیهان نه و شته نی یه که هه ناسه ی خوداوه ند ئینعکاسی بکاته وه. هه نگاوی دوو هه می میتۆدی دیکارتی بریتی یه له بوونی میتۆد وه ک نامپازیکی نه قدی بۆ سهرله نوی دروست کردنه وه ی جیهان. له ژیر فه رمانه کانی میتۆدی دیکارتیدا داوپیښکی حه قیقه ت کورت ده بیته وه بۆ نه و پرۆسه عه قلیه ی که شیوه به واقعی جیهان ده به خشی، لیږده دا ئۆپه راسیۆنی Operation لۆژیک ی شوینی واقعی دهروونی ده گریته وه. پیکهاته ی جهسته و رۆح که له قوناغی کلاسیک و سه ده کانی ناوه راستدا

مايهی به خشینی گرژی و سنوره کانی بوونی ئینسان یا ئینسان بوون بوو، سه رچاوهی مه عریفه بوو، لیژدها له لایه ن عه قلیکی سه ره به خۆوه سه رکوت ده کری، دیکارت پیتشیناری میتودی که ده کات که ئالۆزی تیتیدا سه ر هتا هه لده وه شیتنیه وه بو به شه ساده کانی و ئنجا ئه م به شانه جاریکی دی پیکه وه گریده درینه وه. ئه م پرۆسه ی هه لده شانده وه - دروست کردنه وه به له سه ر ئه و گریمانکاری به وه کار ده کا که ئالۆزی به سروشت شوینی سه رلیش سیواوی به و ریگه ر، ئه و گریمانکاری به که ده لی چاودیری که ر Observer ده توانی ته نیا راسته و خۆو به کسه ر ئه و شته ده رک پی بکا که ئاشکرایه و ئه و شته ش ته نیا له به شه ساده کانی شایانی ده رک پیکردنه. ئیدی به م شیوه به دیارده کانی جیهان ئالۆزین و هیچ پریش نین له ناکۆکی چونکی ئه وه ئیمه ی ن که هه لمانوه شانده و ته وه و دامان پشتوونه ته وه، ئه مه ش ئه و پرنسیپه ده سه لمینی که ده لی ته نیا ئیمه ده توانین ئه و شته بزانی که خۆمان دروستمان کردوه. لیژدها ئاشکرای، ساده یی شوینی ئه و وینا کردنه ده گریده وه که ده لی واقع فره ره هه نده و پر له موعه مايه، پر له نهینی. دوا هه نکاوی پرۆزه ی دیکارت بریتی به له ته نکید کردنه سه ر بالاده ستی مه عریفه ی ماتماتیکی، به تایبته ئه ندازه ی شیکاری، وه ک مۆدیلیکی شوینی باوه پر بو دروست کردنه وه ی جیهان.

با پیرسین میتودی دیکارتی به ره وپرووی چ ئامانجیک ئاراسته کراوه؟ له به شی شه شه می "گوتار ده رباره ی میتود" ده خوینینه وه:

"له ریگای ئه م فه لسه فه یه وه ده توانین ده سه لات و کرداری ئاگرو ئاوو هه و بزانی، ئه ستیره کانی ئاسمان و هه موو ئه و مه به ستانه ی که له ژینگه کاندایه ن، زانیکی دیار و ئاشکرا هه روه ک چۆن هه نره به هره ی خاوه ن پیشه کانمان ده زانی، ئنجا ده توانین ئه م مه عریفه به کار به یین بو ئه و مه به ستانه ی که گونجاو، به م شیوه خۆمان ده که یه سه روه ری سروشت" (۱۲) (جه غدرنه که کاری ئیمه یه نه ک دیکارت)

کۆنترۆل کردنی سروشت، ئینسانی و نائینسانی که جه وه ری مۆدیریتی به بریتی به له وه لامیکی پر له دانیای بو قه له قیه رۆحی و عه قلیه کانی رابووردو. کاتی که دیکارت ده لی "حه قیقی ته فه ره زیه hypothesis له ریگای واقعی بوونی ته نجامه کانه وه

دهسه لميترى" ئو له راستيدا دەرگا دهخاته سەر پشت بۆ سەر وهى كردن و به كار هينانى سيستماتيكي جيهان به نيازى هينانى بۆ ژيتر ركيڧى ياسا دارشتنى لۆژيكي، بۆ ژيتر ركيڧى لۆژيك، كورت كردنه وهى فره ره هه ندى جيهان بۆ يهك ره هه ندى، ره هه نديك كه ده توانين بيناسينه وه و بيزانين له ريڭاى لۆژيكه وه.

ئهم به ماتماتيك كردنهى جيهان كه فهلسه فهى ديكارت و جه وهى مۆديرنيتى، له لايه ن فيكۆه ره تده كرپته وه به تايهت له كتيپى "ليڭكۆلينه وه ميتۆديه كانى سهرده مى ئيمه" داو ئهمه ره هه ندى شيعر گه رايبى، جواناتاسى زياتر تۆخ ده كاته وه. فيكۆ و پراى ئه وهى كه ددان به وه داده نى كه ميتۆدى ئه ندازيارى له داهينانى شته كاندا رۆلى خۆى هه يه، به لّام به پراى ئه وه ميتۆده ديكارتى به شكستى هينا له وهى كه دهر باره ي ئينسان وهك گشتيگ قسه بكا، هه روهك چۆن مۆسيقا يهك له سهر هاوكيشه ي ماتماتيكي به وه دارپژر باي هيج چيژيگ نابەخشى، ناوهاش ئه وه ميتۆده له مەر ره هه نده كانى ئينسانه وه بى تامه. ميتۆدى ليڭكۆلينه وهى فيكۆيى به پله ي يهك گرنگى به و گووتاره ددها كه پيى ده لّيت eloquence ره وانبيژى. ره وانبيژى فيكۆيى به پيچه وانى ره وانبيژى كلاسيكه وه كه هه ول ددها هارمۆنيهك له نتيوان رۆجى تاكه كه سو بووندا دروست بكا، روانبيژى فيكۆيى به قوولى ته عبير كردنيكى ويژدانى تواناى خه ياله له رهنگ پيدانه وهى هه ستى به كيتى بوون له ريڭاى سۆزى بوونه وه.

دژ به جه دى بوون و به نپري ماتماتيكي ديكارتى، فيكۆ ئاشكر ايبى ره وانى شيعر پيشنيار ده كا. شيعر ريڭا يه كي كورته به ره و ئايدىاي سياسه تى سپره پيويتيكي (چاره سه رى)، گرڭدانى گه پان به دواى ته حقيق كردنى زاتدا له گه ل پرۆگرامى رزگار بوون له نا په حه تبه كانى هه ل و مەر جى ئينسان بوون. هه ولى فيكۆ بۆ رزگار كردنى تاسه ي يه كيتى بوون له ده ست بونياد، رزگار كردنى خه يال له ده ست گووتار، شيعر له ده ست ماتماتيك، ئهم هه ول و هه رچه ر خاندنيكى مۆديرنه به ره و تاسه يه كي رادىكال به ره و رزگارى له عه قلّانيه تيگ كه هه موو ره هه نده كانى ژيان ده خاته ژيتر ركيڧى خۆيه وه، ئهم تاسه يه بۆ رزگارى به ناو شيعره وه ليّره وه ترادسيۆنيك بۆ خۆى دروست ده كا كه دواچار له لايه ن رۆسۆ رۆمانتيكيه كان و نيچه و ئنجا پۆست مۆديرنيسديه كانى ئه مپۆوه دريژه ي پي ده دى.

له گه ل ديكارت و فيكۆدا هاوكيشه يه كي مۆديرن سهره لده دا، هاوكيشه يهك له نتيوان، له لايه كه وه، گه ردوونى بوونى ميتۆدى ئيستدلالى، له لايه كي ديكه وه، تاسه و خه ون بينين به عه فه ويهت و به يه كيتى بوونه وه، تاسه ي رزگار بوون له عه قلّى ماتماتيكي و دريژ كردنه وهى ئه وه عه قلّه بۆ بواره كانى مه دهنى و ئه خلاق. دژايه تى

نیوان دیکارت و فیکو قسه له گرژیه کی ناوؤدیرنتی دهکا که دواچار له تهک پرؤژه ی روماننیکیه نه ی رؤسؤدا دژ به لیبرالیزمی سیاسی سه ره لده داته وه، هر ه مان گرژی نیوان دیکارت و فیکو دواچار له به رگی گرژیه کدا خوی نیشان ده دا، گرژی نیوان نه خلای شیه یی (شکلی) کانتی و بانگه وازی شیلر بؤ په روه رده ی جوانناسیانه ی ئینسان.

هه ولی ژان ژاک رؤسو بریتی یه له زیندووکردنه وه ی غه می کلاسیک، به خته وه ریو که شه کردنی سروشتی ئینسان له نیو کؤمه له یه کی مه دهنیدا. به پای رؤسو رزگاری ئینسان و که شه کردنی نه خلای زور فراوانترن له وه ی که لیبرالیزمی سیاسی ته سه وری ده کا (یاده کرد)، له وانه جؤن لؤک. رزگاری و که شه کردنی نه خلای نه م ره ه ندانه له خؤ ده گرن: ئازادی ئیمه وه ک هاو نیشتمانی له به شداری کردنی سیاسه تدا، ئؤتؤنؤمی ئیمه که له و که رامه ته سروشتی یه وه هاتوو که هر ئینسانه به سروشت خاوه نیئتی، به ته نگه وه هانتی نه وانی دیکه .. هتد. به پای رؤسو مافی ئیمه له به شداری کردنی کاروباری سیاسی و مه دهنیدا زورتره له مافی به ده سته یانی مولک و مالآت، له بهر نه وه ی رؤسو جه غدی زیاتر ده کاته سه ر توانا کانی ئیمه وه ک هاو نیشتمانی له گشت بواره کاندا، لیروه مانایه کی مؤدیرن به و قه ناعه ته کلاسیکی یه ده به خشی، قه ناعه تی نه وه ی که هونه ری فرمانپه وایه تی کردن له بنه په تدا بریتی یه له هونه ری په روه رده .

رؤسو له و باروه په دا بوو که کؤمه لگای بؤرژوازی له ریگای به رؤتینی کردنی پشپهرکی وه و خولقاندنی قه له قی پشپهرکی له لایه که وه زیاتر له هر کات دورمان ده خاته وه له به خته وه ری سروشتی و له لایه کی دیکه شه وه جه وه ری ئینسانی بوون ده شیوینی. به پای رؤسو چ ئینسانی هؤبزی که هه میشه سه رگه رمی به ده ست هیئانی ده سته لاتو چ به رنامه ی سیاسی و نه خلای رؤشنگه ری هیچ کامیکیان سروشتی نین، به لگو نه وه جؤره ئینسانیکه که له لایه ن کؤمه لگاوه فاسدکراوه (۱۲). له کؤمه لگای بؤرژوازیدا له وکاته دا که پئیوستیه کانمان رؤژانه زیاتر زیاتر ده بن، غه مخواردن بؤ مانا قووله کانی بوون که متر ده بنه وه، له کؤمه لگایه کی له و جؤره دا زیاتر ئیمه سه رقالتی جی و مه قام و هه بیته ده بن وه ک له مانا قووله کانی بوون و حه قیقه ت. ئیمه خؤمان ده دؤرپنن و له جیاتی زاتیکی دروستکراو یا صناعی دروست ده بیته که له لایه ن نه وانی دیکه وه دیاری ده کری و پیناسه ده کری، قبوولکردنی نه وانی دیکه بؤ ئیمه یا قبوولکردنی ئیمه له لایه ن نه وانی دیکه وه و قبوولکردنی زه وق و سه لیه قی ئیمه له لایه ن نه وانه وه خوی ده بیته تاکه قه له قیه ک. نه مه کؤمه لگایه که له سه ر کیشمه کیش له سه ر جی و مه قام بیناکراوه و هه قی گه یشتن به شکؤمه ندیه کی

ره سه نا نه مان لی ده ستینته وه، شکویه که قاره مانه کانی کلاسیک و
 سیاسه تمه داره کانی کلاسیک به ده ستیان ده هیئاو له جیاتی ئه مه ده مانکاته ئه و
 بوونه وه ره بچووکانه ی که سه رگرمی رازی کردن و به ختیار ی زور بچووک بچووک.
 چاره سه ری رۆسو بۆ ئه م کاره ساته ی کۆمه لگای بۆرژوا له کتیبی "ئه میلی" دا خۆی
 به بیان ده کا که بریتی یه له په ره ده یه کی ئایدیال بۆ ئینسانیکی ساده . (۱۴) ئه م
 چاره سه ره بۆ ئه وه یه که تا ده شی سه ره خۆیی سروشتی بپاریزی تا کو ئینسان
 له مه زیاتر ئازار نه چێژی به ده ست ئیعماد کردنی وه له پووی سۆزه وه به ئه خلاقی
 باوو دیده گای باوی کۆمه لگاوه . با یه ک دوو سه رنجی خیرا بده یه کتیبی "ئه میلی".
 له پرۆسه ی په ره ده کردنی ئه میلی دا، پتویسته کانی ئه میلی کورتکراونه ته وه بۆ
 پتویسته ساده و سروشتیه کانی مانه وه ی خود، یا خود-مانه وه self-preservation
 ئه مه ش له ریگای ناردنی ئه میلی یه وه بۆ لادی تا پشت به کۆمه لگای به رخوری
 (استهلاکی) نه به ستیت و تا کو راپیچ نه کریته سه ر خوانی ململانی له پینا و جی و
 مه قامداو تا نه بیته قوربانی ئه و ئاره زوو رۆژ له دوا ی رۆژ زیاد بوونه ی ئه و کۆمه لگایه .
 به لام کاتی که ئه میلی به ته مه نی با لۆ بوون ده کا ئه م هه نگا وه ی یه که م کافی نی یه بۆ
 پاراستنی ئه میلی و سه ره خۆیی بوونی . له بهر ئه وه ی ئاره زوو ی سیکی به نا چاری
 پشت به که سانی دیکه ده به ستی، لیره وه بۆ تیرکردنی ئه و تاسه یه ئیسه به نا چاری
 ده بیته خۆمان توو په لده یه وه نا و په یوه ندی یه با وه کان و پر نامۆ بوونه کانه وه .
 کاتی که ئه میلی وه دووی ئاره زوو ی سیکی ده که وی به نا چاری سه ره خۆیی و خود-
 که فای خۆی له ده ست ده دا، له جیاتی ئه وه ده بیته هه ول بدا که به پیی
 ستاندارده کانی کۆمه لگا که ئه وانی دیکه (others) دایان پشتوون هه لسه وکه وت بکا .
 لیره وه ئه و له خودی خۆی داده بپی و به خۆی نامۆ ده بیته . چاره سه ری رۆسو بۆ ئه م
 حاله تی نامۆ بوونه بریتی یه له جولاندنی جۆش و خروشی ئه میلی له ریگای وینه ی
 ئافره تیکی ئایدیاله وه، واته سۆفی . رۆسو به یه ک گه یشتنی ئه م دووانه داده خا تا
 ئه وکاته ی که خه یالی ئه میلی ته واپه خش ده بیته وه بۆ هه موو سنوره کانی . ئه و
 ئه میلی قانیه ده کا که له م ئافره ته دا (سۆفی) سه ره خۆیی سروشتی و ته وازو و
 چاکه ی سروشتی ببینته وه . رۆسو ئه میلی ته شویق ده کا که تیرکردنی ئاره زوو و
 تاسه ی بۆ ئه م ئافره ته دواخا تا ئه و کاته ی کارێک ده کا که خۆی به شیوه یه ک
 په ره ده بکا که شایانی سۆفی بیته ، له ریگای سه ره خۆ بوون و ئازاد بوونه وه
 هه ره ک چۆن سۆفی ئازاد و سه ره خۆیه . له ریگای قانیه کردنی ئه میلی وه بۆ گۆرینی
 ئاره زوو سیکیسه کان به تاسه یه کی رۆمانتیکیانه یا خود رۆحیانه بۆ یه کیتی یه کی
 رۆحی له گه ل سۆفیدا، له گه ل باشترین خاسیه ته کانی سۆفی که خۆی ره نگدانه وه ی

خاسیه ته کانی ئەمیلی خۆیه تی، لەم رێگایه وه رۆسو ئەمیلی فیر دهکا که عاشقی سه ربه خۆیی خۆیی بێت له گه ل عاشقی حیکمه ت، چونکی سۆفی به مانا یۆنانیه که ی واته حیکمه ت. له رێگای فیرکردنی ئەمیلی تاکو ئیراده ی دهسته لاتی بخاته گه پ له پیناو ئایدیالی خۆیدا، رۆسو ئیراده ی ئەمیلی رزگار دهکا له هه مو ئه و شیوه فاسدانه ی ژیا نی کۆمه لگا وه کو عه ودال بسوون به دووی حه وانه وه ی ماته ریالیستی و جی و مه قامی کۆمه لایه تی. هتد.

لای رۆسو خواستنی خودی خۆمان و به رزبوونه وه بۆ ئه و دیو غه ریزه کان پێویسته له ئیرو تیکای به یه کێتی بوون گه یشتندا زه مینه ی خۆی خوش بکا، له هارمۆنی نێوان حه ماسه ت و ئه رکدا. به م شیوه یه رۆسو هه ولده دا که دیدی کلاسیک و به تایبه ت په روه رده ی ئه فلا تونی جاریکی دی زیندوو بکاته وه و دایر پێژی ته وه له سه ر مه بنای تاکه گه رای ی مۆدێرن.

* * *

با پرسیار بکه ی ن که رۆلی زانکۆ له م پرۆسه یه دا، له م پرۆزه یه دا، پرۆزه ی په روه رده ی لیبرال، له م گفتوگۆ فیکری و عه قلیه دا چی یه ؟ سه ره تای ده بێت بزانی ن که مه به ستمان له زانکۆ چی یه ؟

له کۆتایی سه ده کانی ناوه راستدا ژیا نی ئەوروپای خۆرئاوا گۆرانیکی گه و ره ی به خۆیه وه دی راسته وخۆ و ناپاسته وخۆ به هۆی کێشه کێشێکی زۆر که پێیدا تیپه پی. به ربه رییه کان له باکوور (ئه وانه ی که زۆر دره نگ بوونه مه سیحی و هه ر زۆر زووش وازیان له مه سیحیه ت هێنا و ئه مپۆش مۆلگه ن بۆ دژایه تی کردنی نه ک مه سیحیه ت به لگو هه ر ئاینیک) جوړیک له زه ی نی (زه نیه تی) توندو تژیو جوړیک له ئه خلاق ی جه نگا وه ریانه یان به ئەروپای خۆرئاوا ناساندو ئیزافه کرد.

موسلمان هکانیش وه کو ئه وی دیکه ی مه سیحیه کان بوونه مایه ی ئه وه ی که دامو ده ستگا مه سیحیه کان و مه سیحیه کان ناچار بکه ن که به ئاگا بێنه وه و خۆ ئاماده بکه ن بۆ ئه و ته حه دا عه قلی و ئیمانیه ی که ئیسلام دروستی کردبوو، له پال ئه م فاکته رانه و فاکته ری ئابووری و سیاسی دی بوونه مایه ی سه ره لدانی ئه و شارانه ی که به حه سار چوارده وریان گیرابوو. ئه م شارانه دوا جار بوونه شوینی له دایک بوونی زانکۆکان. له نێو چوار دیواری ئه م شارانه دا هاو نیشتمانیان له سه رخۆ به جوړه سه ربه خۆیی ه ده گه یشتن. له و شارانه دا خه لکی ئه نجومه نیان دروست ده کرد بۆ ئیداره کردنی کاروباری هاو به شو و پاراستنی پیشه کانیان و دانانی یاسا بۆ چۆنیه تی به رپوه بردنی ئه و کاروبارانه، به م شیوه یه هیواش هیواش خۆیان رزگار کرد له و کۆسپ و ته گه رانه ی که ده هاته پێشیان له لایه ن کلێسا و میره کانه وه. ئه م بزوتنه وه

مه‌دنه هه زۆر زوو کاریگه‌ری خۆی له‌سه‌ر بوا‌ری په‌روه‌ده نیشان دا. یه‌کێک له‌و کاریگه‌ریانه زیاده‌بونی ژماره‌ی قوتابخانه‌کان بوو. وێ‌رای کۆنتڕۆلی پیاوانی ئایینی به‌سه‌ر ئه‌و قوتابخانه‌وه، به‌ تێپه‌رپه‌یونی کاتی ئه‌و قوتابخانه‌ زیاتر مۆرکی عه‌لمانیان به‌خۆوه گرت. له‌ کۆتایی سه‌ده‌کانی ناوه‌راستدا هه‌ندێ له‌و قوتابخانه‌ له‌ژێر کۆنتڕۆلی کلێسا ده‌رچوون و بوون به‌ دام و ده‌ستگای سه‌ر به‌ شاره‌وانیه‌کان: قوتابخانه‌کانی خوێندنی بالا له‌سه‌ره‌تاوه پێ‌یا ده‌گوترا: *studia generalia* (لیکۆلینه‌وه‌ی گشتی) و تادواجار به‌ *universities* نایان ده‌رکرد.

سه‌ره‌تا‌کانی زانکۆ ده‌گه‌ڕێته‌وه بۆ سه‌ده‌ی دوا‌ده ئه‌و کاته‌ی له‌ کۆمه‌ڵی شاری جیاوا‌زه‌وه قوتابی‌ان روویانده‌کرده‌ چهند شاریک که ناویانگیان ده‌رکردبوو به‌ بوونی قوتابخانه یا مامۆستای چاک له‌ بواره‌کانی سیۆلۆجیا (ئیلاهیات) و پزیشکی و یاسا، وه‌کو پاريس و ئۆکسفۆرد سه‌ره‌تا‌کانی گه‌شه‌کردنی فێربوون بریتی‌بوو له‌ هونه‌ره‌کانی لیبرال *liberal arts*، له‌کاتێکدا له‌ ئیتالیا به‌هۆی پێ‌یوستی ژبانی پراکتیکی‌یه‌وه هونه‌ری ره‌وانبێژی و به‌ره‌نجامه‌ یاساییه‌کانی ئه‌و هونه‌ره‌ زیاتر شوێنی گرنگی پێ‌دان بوو، له‌ باکووری ئه‌وروپا به‌هۆی ده‌سته‌لاتی کلێساوه به‌سه‌ر سیسته‌می په‌روه‌رده‌دا زیاتر لۆژیک و دیاله‌کتیک شوێنی بره‌وه‌پێدان بوون، به‌تایبه‌ت لۆژیکێ ئه‌رستویی. له‌شاری پاريس زیاتر لیکۆلینه‌وه‌ی فه‌لسه‌فی و ئیلاهیات له‌ بره‌وه‌دابوو، له‌ سه‌ره‌تای سه‌ده‌می دوا‌زه‌ده ئه‌فیرۆسیزم (ئین روشدیه‌ت) بۆ ماوه‌یه‌ک شوێنی گرنگی پێ‌دان بوو تا ئه‌و کاته‌ی که تۆماس ئه‌کواینه‌سی به‌ ئه‌فیرۆسی (ئین روشدی) تاوانبارکراو بۆ ماوه‌یه‌ک تۆماسی ئه‌کواینه‌س و ئه‌فیرۆسزمیش یاساغ کران. له‌گه‌ڵ بوونی جیاوا‌زیشدا لی‌کچوونێکی بنه‌رته‌ی له‌ هه‌لومه‌رجی ئه‌کادیمیدا له‌ بره‌و په‌یداکردندا بوو له‌و بنکه‌ په‌روه‌رده‌ییاندا له‌ ئیتالیا و پاريس و ئینگلستان. له‌ هه‌موو حاله‌ته‌کاندا، هه‌ندێ قوتابخانه‌ی هونه‌ره‌کانی لیبرال له‌سه‌ر خۆ جه‌غدیان کرده سه‌ر هه‌ندێ بوا‌ری تاییه‌تی لی‌کۆلینه‌وه‌و لی‌ره‌وه ئه‌و قوتابخانه‌ بوونه شوێنی *studia generalia* (لیکۆلینه‌وه‌ گشتی‌یه‌کان)، واته‌ به‌شیوه‌یه‌کی گشتی بوونه شوێنه‌ ناسراوه‌کان بۆ لی‌کۆلینه‌وه‌ که ده‌رگا‌کانیان کراوه‌ بوو بۆ هه‌موو قوتابی‌ان له‌سه‌رتاسه‌ری ئه‌وروپادا. لی‌ره‌دا ده‌بی‌ت هیلێک به‌ی‌نین به‌ژێر وشه‌ی لی‌کۆلینه‌وه‌دا چونکی ئه‌مه سه‌ره‌تای زانکۆیه‌و زانکۆش بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌ واته‌ لی‌کۆلینه‌وه‌ هاته‌ ئاراوه‌. زانکۆکان بریتی‌بوون له‌ کۆمه‌له‌یایانه‌ی مامۆستایان و قوتابی‌ان که دامه‌زرا‌بوون به‌نیازی نه‌ک خوێندن به‌ته‌نیا به‌لکه‌ یارمه‌تیدانی یه‌کتری و پاراستنی یه‌کتر له‌سه‌ر شیوه‌ی ئه‌و کۆمه‌له‌ پێ‌شه‌ییانه‌ی تر که له‌سه‌ره‌ل‌دانا بوون و له‌ ده‌وری یه‌کتر کۆده‌بوونه‌وه بۆ پاراستنی به‌رژه‌وه‌ندییه‌کان.

له سه دهی سیازدهه مډا گډرانیکی گوره هاته کایه وه. کومه لای له و قوتا بخانانه
 گه شه یان کرد له ته ک هه بوونی په پره ووپرؤگرامی تاییه ت و بوونی ئیداریه کی
 سهریه خؤدا که دواچار ناسران به Universita Studii ئینجا Universitas (به زمانی
 لاتینی). لیره وه زانکو له به رانبر دهسته لاتی مه دهنی و ئاینیدا خوی چه سپاند،
 نه مه ش ریگای خوش کرد بو ریئسناس و په روه رده هیومانستی (مرؤف
 په روه ری). سهره تا سهرنجیک له زاروهی ریئسناس بدهین زاروهی "ریئسناس" که
 به و به کاره یتانه باوانه ی که هیه و مانای به ناگاهاته وهیه کی رؤحی که بووه مایه ی
 وهرچه رخاندنیک نوئی، ئه م زاروهیه له پووی حه رفی یه وه زور به رته سکه. له
 باشرین حاله تدا ته نیا یه ک قوناعی ئه و بزوتنه وهیه له م زاروهیه داو له م
 به کاره یتانه دا ته عبیری لی ده کری. دوو راستی بنه په تی ده بیئت له به رچاو بگرین،
 له لایه که وه، جاریکی دیکه له دایک بوونه وه re-birth یا بوورژانه وهی بیروپراکتیکی
 کلاسیک و راپه پین دژ به ته سک بینی سه ده کانی ناوه راست و جه غت کردنه سهر ژیانی
 تاکه که سی له لایه کی دیکه وه به واتایه کی دی پره نسپی یه که م له بوورژاندنه وهی
 رابووردو ده دوی و ئه وی دیکه خو لقاندنی داهاتوو، ئاره زوی بوژاندنه وهی
 رابردوویه کی پرشنگدار له بنه په تدا شیوهیه کی دی ئه و ئاره زوه بوو بو ئاینده یه کی
 رؤشن ئامانجی ئه و که سانه ی که چاویان له به ره مه یتانه وهی ژیانی جیهانی کلاسیک
 له راستیدا بریتی بوو له دروست کردنه وهی جیهانی خویان. له به رچاو گرتنی ئه م دوو
 که لکه له یه ی ریئسناس زور گرنه بو زانینی له لایه که گه شه کردنی په روه رده له دوی
 ریئسناس و له لایه کی دیکه شه وه کاریگری ئه و دوو که لکه له یه له سهر په یام و ئایدیای
 زانکو. جه وه ری په یامی زانکو بریتی یه له په روه رده ی مه دهنی Civic education و
 په روه رده ی مه دهنیش خو ئاماده کردنه بوو گفتوگو کردنی مه عریفیانه دهریاره ی
 کیشه سیاسی به کانی بواری مه دهنی، لی توژی نه وه دهریاره ی گشت کایه کان،
 خسته پووی پرسیارو دهرگیربوون له ته ک گفتوگوی عه قلی به دور له هر
 دهسته لاتییک جگه له دهسته لاتی عه قل. ئه م رؤحیه ته زانکوی خسته سهر ریگای
 په یامیک که له سهر خو بوه مایه ی دروست کردنی ئه ده بیاتی نوئی زانستی نوئی، میژوی
 نوئی فره مان په وایه تی کردن. به مانایه که له ماناکان دروشمی "گه پانه وه بو ئاین و
 ئه ده بیاتی جیهانی کون" له راستیدا چاوی له م ئامانجه برپیوو "دروست کردنی
 جیهانیک نوئی" و لیره وه زانکوش هوکارو ئامرازه که بوو بو هیئانه دی ئه و ئامانجه،
 به لام زانکو چی یه و په یامی زانکو ده بیئت چی بیئت؟

سهره تا با پیئاسه یه کی ساده بکهین و لی رده وه، به ره و ئالوزی زیاتر که
 ره نگدانه وهی ئه م دهستگا ئالوزه یه هه نگاو بنیین. زانکو ئه و مه ل به نده

په روه رده بيه په كه تييدا ليكوله روه Scholar و قوتابيان ده گيري پروسه زانين، كه شف كړدني نه و شته په ده بيت بزانيت، پروسه په گران به دواي راستيدا، واته نيراده زانين. ماداميك هم پروسه په پيوه ندي هيه به هم مو روه هنده كاني ژياني كومه لگاو مروفه وه، روه ندي معرفي و روحاني و سياسي و هتد، ليره وه تهنيا زامنك (گه رهنوريك) و نجا مورتوريكي هم پروسه برتي په له نازادي نه كاديمي. راستيه كي نكولي لینه كرا وه كه ده ولت و كومه لگا چاو له ده ستگايه ده برن چونكي هم ده ستگايه قوتابيان ناماده ده كا بؤ دنياي گشتي Public، و مه شقيان پيده كا بؤ گه شه كړدني توانا زانستي و عه قلپه كان. ليره وه زانكو نه و ده ستگايه په كه نامانجي پراكتيكي (عه مه لي) هيه به لام هم نامانجه تهنيا له ريگاي فه راهم كړدني نازادي په وه به ده ست دي، ليره وه نازادي روي زانكو په. پروسه زانين كه هو يا به هانه ي بووني زانكو په له ريگاي چاو دي ريكړدن و بير كړدنه وي ميتودي و رهنه له خو وه پروسه په كي به رده وام ميسر ده بيت، نه مه ش ليتويژينه وي سيستماتيک ده خوازي، ليره وه ليتويژينه وه ده بيته كاري په كه مي زانكو.

ناشنا بوون به ميتود ليتويژينه وه له ريگاي وانه گروتنه وه، پرنسيبي سه رهايي زانكو په. ناماده كړدني ليكوله روه، يا دروست كړدني نه وي نوي له ليكوله روه كان له قوتابيان له ريگاي له بهر كړدني كومه لي چه مك و جه سته په كي داخراوي معرفي په وه، ميسر نابيت به لكو له ريگاي مه شق كړدن و گه شه پيداني بير كړدنه وي زانستي په وه و گه شه پيداني فاكولتي عه قلپه وه ميسر ده بيت. هه نكاوي په كه م ده بيت قوتابيان فير بكرين چون پرسياريكه ن، پرسيار كړدن هم هه نكاوي په كه مو هم پوحيه تيك كه نه و دواي ژياني سكوله رانه ي (ليكوله روه وانه ي) قوتابي، گه ر بيته ليكوله روه، پينوماي ده كا. له شيوه وي دهره وداو له ژياني پوزانه ي نينسانه كاندا رهنه پرسيار كړدن رهنه واخو بنوييني كه نه رككي گه وره ني په و مه شق كړدني ناوي، به لام هه ركه پيمان نايه ناو مه ملگه تي معرفي وه، نه وسا تيده گه ين كه پرسيار كړدن سه خت ترين كاره، كام پرسيارانه ده توانين بخينه روو؟ چون له ته ك پرسياره كاندا ده ستو په نجه نه رم بكه ين؟ چون پرسياري راست له كاتي راستداو دهر باره ي بابته راست بخينه روو؟ مه سه له ي فيريووني پرسيار كړدن په يوه ندي به ليكولي نه وي سيستماتيكي وه هيه، چون له رووي سيستماتيكي په وه، نه و پرسياره بخيته روو دهر باره ي بابته تيكي دياريكراو كه قوتابي ده گه په نيته سنوريك. له م پروسه په دا قوتابي به كومه لي معرفي واقعي ده كا، به لام وي راي گرنگي هم په نده ي هم پروسه په، نه مه نامانجي سه ركه ني په، به لكو نامانجي سه ركه كي برتي په له چونيتي ليكولي نه وه، برتي په له ميتود، چونيتي بير كړدنه وه له و

فاکتانه (پاستیانه) و چۆنیتی خسته روی پرسیاری نوئ. لیکۆلینه وه په یوه ندی به پرنسیپیکی دیکه ی بنه رتیه وه هیه نه ویش به کیتی مه عریفه، گهر له ناوی زانکۆ وورد بینه وه چ له زمانی کوردیداو چ له زمانه نه وروپه کاندایه بینین که زانکۆ واته کۆی زانینین و (university) که ریشه که ی (universe) ه واته گهر دوون. که واته نه و کاته ی زانکۆ ده بیته کۆمه لئ لیکۆلینه وه و دیپارتمان (بهش) که په یوه ندیان به یه که وه نی وه شتیک، پۆحیه تیک، په یامیک، ئامانجیکی گهر دوونی نییه که پیکیان وه گری بدا نه و سوا زانکۆ داده پزی و نه مهش حاله تیکی بی مانایی دروست ده کا. ده توانین نه م یه کیتی مه عریفی په ناوبننن "دید یه فلسفه ی". ده بیت فلسفه له دید یه فلسفه ی جیا بکه یه وه، فلسفه وه که کایه کی تاییه تی، به لام دید یه فلسفه ی که هه رچه نده زاده ی فلسفه وه و پوحی فلسفه وه، که مێک سه راپاگیر تره، مه به ستمان له دید یه فلسفه ی دووشته، یه که م نه و که لکه له یه یه که لیکۆلینه وه لیوه ی دهست پیده کا، نه و ئایدیایه ی که پینومایی لکۆلینه وه ده کا و مانابه م گهرانه ده به خشی، نه م که لکه له یه گهرانه به دوا ی حه قیقه تدا، ئیراده ی راستی و زانینین. دووه م، مه به ست له دید یه فلسفه ی سه یر کردنی ژیا نی ئینسان وه غه مخواردنی ده رباره ی هه لو مه رچی ئینسان وه که کۆیه ک، واته کۆی هه موو ره ده نده کانی هه لو مه رچی ئینسان. له پاستیدا گهر نه م دیده فلسفه ی نه بیت که وه که کۆیه ک له هه لو مه رچی ئینسانی بپوانی هه ر لقه ی زانست نه گهری نه وه ی هیه که به پینگایه کدا بپواو گه شه بکا که دوا جار ببیته مایه ی خاپوور کردنی ژیا نی ئینسان، یا خود به لانی که مه وه، نه و لقه ی زانست پووله عه ده میه ت (هیچ گرای ی) بی یا خود به هیچ گهرایی بگا، زانکۆ عه ودالی زانست و لیکۆلینه وه وانه گووتنه وه یه، هه ول ددها. که ئیزافه بخاته سه ر کلتوری عه قلی، زانکۆ پینگایه که که لیوه ی حه قیقه ت وه کو به ره می نه و گهرانه خۆی به یانده کا، زانکۆ چا و له میتۆدی ده بری که مه وزوعیه تی کردۆته ئامانج، نه م میتۆده پینگانادا که که س، قوتابی یا لیکۆله ره وه به هه ر شیوه یه که که دلی ده خوازئ بیر بکاته وه، به لکو خاسیه تی سه ره کی بریتی به له پۆحیه تی گومان و هه لسوکه وتی پرسیار کردن، به لام نه وه مان له یاد بیت که گومان جۆری زۆره، گومان هیه مندالانه، هه رزه کارانه که سه رچا وه که ی پاکردنه له بیر کردنه وه ی په سه نو گومانیش هیه خۆی هه نگا وه به ره و بیر کردنه وه ی په سه ن واته هه ر که سه گووتی "بۆ" مانای وانیه که گومانی هیه یا پرسیاری دروست. که واته نه رکی زانکۆ بریتی به له لیکۆلینه وه و پروسه ی فیر کردن، په روه رده و کلتور به واتایه کی دی سی شت له زانکۆدا پیویستن: مه شق کردنی پیشه یی (پروفیشنال) و په روه رده ی سه راپاگیری ئینسان، مه به ست

له سهراپاگیری لیږدهدا به سه رکړنه وهی گشت پړه هنده کانی ژيانی ئینسانه ، و لیکولینه وه . له زانکودا ئه م سیکایه ده بنه یه ک

له پال لیکولینه وه دا په روه رده کوله که یه کی دیکه ی زانکویه . چونکه په روه رده ئه و ئاوپنه یه که بونیاده کانی کومه لگا عه کس ده کاته وه ، لیږه وه به هو ی گورانکاریه میژوویه کانی کومه لگا کانی مړو قایه تی یه وه ئایدای په روه رده ش حاله تیکی نه گوری نی یه ، بؤ نمونه باله م دوو تایپه ووردببینه وه . تایپیکمان هه یه پیی ده گورتیت په روه رده ی سوکراتی . له دیدی سوکراته وه په روه رده بریتیه له مامانی که تیدا قوتابی که سک پره به نه گرو ده ستالات کومه ک ده کری تابی ، واته نه گره کانی خو ی بکاته واقع ، واته ئاگادار ده کریته وه ، هو شیارد ده کریته وه که توانا کانی خو ی که شف بکا . په روه رده ی سوکراتی واته ده ست گرتنی قوتابی تاخو ی بیربکاته وه و توانای بیرکړنه وه و تاقی کړنه وه ی عه قلی بخاته گه پ ، ده ست گرتنی قوتابی بؤ سر پڼگای ناسینه وه ی حه قیقه ت . تایپی دوو هه م بریتی یه له سکولاستیک . ئه م جوړه له په روه رده بریتی یه له گواستننه وه ی ترادسیون له نه وه یه که وه بؤ نه وه یه کی دی ، تیدا کتیب و ماموستاو دوگما وه ک ئه توره تی سه یریان ده کری ، ماموستا به تهنیا ئه وه ی له سه ره که ئه م جهسته یه له مه عریفه بیده ست کاری نه قل بکا بؤ قوتابیان و قوتابیانش تهنیا ئه وه یران له سه ره که ئاشنا بن به و کتیب و دوگمایانه ده بیت ئه وه بلین که ئه م تایپه ی په روه رده گه ر شان به شانی جوړیکی دیکه ی په روه رده برواکه تیدا توانای بیر کړنه وه و پرسپار کړنو و توانای ته فسیر فراهه م بکا ، ئه م تایپه گرنگی خو ی هه یه ، به لام گه ر به تهنیا مه به ست له نه قل کړدن بیت ئه و امانا په روه رده یه که ی خو ی بز ده کا . له پال ئه مانه دا جوړیکی دی په روه رده هه یه که بریتی یه له ئاماده کړنی قوتابیان و کړدنیان به کادیر له کومه لی بوا ری پیشه یدا ، واته کړدنی قوتابی به پسپور له پیشه یه کی تایبه تیدا که دواچار پیویستی و دواکاری کومه لگا له قوناغیکی تایبه تی میژووی خویدا ده یسه پیئی . ئه م تایپه له په روه رده ئه وکاته ئیشکالیه ت ئامیزه که بال به سه ر زانکو دا بگریت و زانکو له و بنکه یه وه که بریتی یه له کزبوننه وه ی لیکوله روه و و قوتابی له سه ر خوانی مه عریفه بگوریته سه ر په روه رده کړدنی تهنیا که سی خاوه ن پیشه ، ئه وسه زانکو له په یامی مه عریفی خو ی لاده و او په یامه که ی خو ی له ده ست ده دا ، ئه مه ش به شیکه له و قه یرانه ی زانکو کانی خوړئاو له روژگاری ئه مړودا .

مه شق کړدنی قوتابیان له سه ر لیکولینه وه بریتی یه له په روه رده کړدنیان تا کو واسه یری خویندن نه که ن که نه قل کړدنیکی زانراوه کان و راستی یه کانه به لکو به ئاگا هاتنه وه ی پوچی نه قدی یه له ناویاندا و گه شه کړدن و چالا کړدنی عه قله . به م شیوه یه

په روه رده كه لكه لای عه قلی وفه لسه فی له خو ده گری كه چاوله ئینسان ده بری وهك
 كژیك وته نیانیلتزامیكیش شوینی جه غد كردنه ئه ویش رۆحی لیکۆلینه وهو گهران
 به دواى حه قیقه تی شته كاندا، گویتگرتن له ئه رگومینت، تیگه یشتن له ئه رگومینت،
 په روه رده كردنی توانای بیركردنه وه له ئه رگومینت وه لسه نگاندى ئه رگومینتو
 ئینجا خستنه رووی ئه رگومینت. ئه م هیزه ی په روه رده كردن كه ئایدیای زانكویه له
 ئیراده ی زانینه وه سه رچاوه ده گری، ئه و ئیراده یی كه له یك كاتدا دلتیایی
 ئامانجه كان به كه سی په روه رده بوو ده به خشی، ئه و پړۆ سه یه ش خۆی له خۆیدا
 كارێكى كلتوری یه، واته جیاكردنه وه ی مړۆف له ئازهل و نه قام و جاهیل، چونكى
 كلتور واته پزگار كردنی ئینسان له سته مكاری نه زانین و گه یشتن به پروناكى زانین كه
 خۆی بریتی یه له ئازادى. گومان له پتویستی بوون یا بوونی پاستى، پتویستی بوونی
 مه عریفه، قبول كړدن هه مووشتی، پازی بوون به وه ی كه هه موو ئه گه ريك وهك یهك
 سه نگیان هه یه، سه یر كردنی زانست وهك حيكایه ت، كال بونه وه ی سنوره كانی
 نیوان عه قل و ناعه قل (ئاره زوو غه ریزه)، كال بوونه وه ی سنوره كانی جه هل
 ومه عریفه، ئه مه ته نیا عه ده مه یه تی به به لكو مه رگی زانكۆشه، ئه مړۆش له دنیا دا
 كه م نین ئه و ده نگان ه ی كه بانگه شه بو ئه م كاره ساته ده كه ن. مۆتۆرى زانكۆ
 بریتی یه له ئیراده ی گه پان بى ریکری، گه شه كردنی عه قل بى ده ست تیره ردان،
 جگه له ریتنوما ی كردنی له لایه ن خودی عه قله وه وه په یره وى كردن له دروشمی "بۆیره
 بزانیته".

له سه ره تادا گووتمان سه ره به خۆی زانكۆ بنه مایه كه مشتو مپ هه لئاگرى،
 گووتمان كه كۆمه لگا و ده ولت به رژه و ندى تایبه تی خویان هه یه له زانكۆ داو
 زانكۆش وه لامگۆی كۆمه لى غه مى كۆمه لگا و ده ولت به شیوه یه كى ناراسته وخۆ.
 به لام ئه م په یوه ندى به نابیت به وه بكشیته وه كه زانكۆ بكاته بنكه یهك كه به پى
 خواست و یستو ئاره زوى كۆمه لگا و ده ولت شیوه به خۆی یا شیوه ی پیبه خشن
 چونكى له م حاله ته دا زانكۆ له په یامه سه ره كى یه كه ی كه چاو برینه له مه عریفه و
 راستى لاده دا. هه موو ده ست تیره ردانى كى ده ولت، له هه ندى حاله تیشدا حزب
 به تایبه تی له و ولاته سته مكاران ه ی كه ده ولت بوونی نی یه به لكو حیزب
 فه رمانره وایه، له وانه ئه زموونی كوردستانی عیراق له ده یه ی نه وه ددا، هه موو ده ست
 تیره ردانى كى له م جۆره ده بیته لادانى زانكۆ له ئیلتیزامه سه ره كه یه كى بو
 مه عریفه. هه موو ده ست تیره ردانى كى له م جۆره زانكۆ ده كاته دامو
 ده ستگایه كى ده ولت و مل كه چى بریاره سیاسى یه كان. ئه م ده ست تیره ردانه له
 رژیمه سته مكاریه كاندا به په یهك ده گا كه به پوچه لكرده وه ی زانكۆ و پۆلى زانكۆ

کوتای دیت ، هر بویه شه له وولاتانه دا زانکو به مانا قوله که ی بوونی نیه . له ژیرسایه ی نهو سیسته مانه دا زانکو ده بیته بنکه یه کی مه شق کردن، سه ر یازگه یه ک مه شق کردن ی خه لکی بۆ په یرو ی کردن له ئایدیۆلۆژیایه ک، نه فسه رو سه ر یاز شوینی سکولر (لیکۆکه ره وه) و قوتایی ده گرنه وه ، له جیاتی فیژیوون پرۆسه ی چاندنو شتنی ده ماغ به رکه ماله .

زانکو بنکه یه که که بوونی نهو کاته مانای هیه که سه ره خۆیه ، به لام نه م سه ر خۆبوونه له کومه لگا و ده ولت به مانای ناسیاسی بوونی نه م ده ستگایه نایه ت ، به پیچه وانه وه زانکو سیاسی ترین دام و ده ستگایه چونکی له ته ک مه عریفه مامه له ده کات و مه عریفه ش په یوه ندی ته نکاته نگي له گه ل سیاسه ت دا هه یه به مانا فراوانه که ی سیاسه ت . وه ک گوتمان زانکو بریتی یه له گفت وگو و لیکۆلینه وه له سه ر هه موو په هه نده کانی ژیان نه مه ش خۆی له خۆیدا سیاسه ته به مانا قوله که ی سیاسه ت . هه روه ا زانکو بنکه یه که که قوتاییان ئاماده ده کا بۆ بواری گشتی و مه دهنی (public) نه مه ش مانایه کی دی سیاسی بوونی زانکۆیه . به لام نه و کاته ی له جیاتی گه ران به دوا ی پاستیدا زانکو بیته شوینی گوتنه وه ی دۆگما و له جیاتی گفتوگۆی عه قلی بیته بنکه یه ک بۆ نه قل کردن گو یگرتن له پر و پا گه نده ی ئایدیۆلۆژیا ، ئیدی نهو کاته زانکو له بنکه یه کی مه عریفیه وه یا ده بیته باره گای حزب یا مه خفه ری پۆلیس یا ژوریک له شاره وانی بۆ ریکه ستنی خزمه تگوزاری و کریکاران . هه روه ا ئازادی زه مینه یه که تییدا گه ران به دوا ی حه قیقه ت و لیکۆلینه وه ی زانستی مه یسه ر ده بیته ، هه موو ده ست تیوه ردانیکیش ده بیته مایه ی وشک بوونه وه ی نه وزه مینه یه ، مه به سستیش له ئازادی ئازادی پرسیار کردنه ئازادی گومان کردن له تیوریه کان، ئازادی لیکۆلینه وه، ئازادی پیاده کردنی نه رگومنت. ئازادی نه کادیمی ته نیا ئازادی لیکۆلینه وه و بیرکردنه وه نا گه یه نیت، به لکو ئازادی وانه گوتنه وه ش به شیکه له پرۆسه که ، مامۆستا و لیکۆله ره وه کان ده بیته ئازادین له چۆنیتی و چیه تی گوتنه وه ی وانه . چ مامۆستایان و چ قوتاییان ده بیته به دوورین له تارمایی هه ر جوړه نه توره تیه ک (ده سه لاتیك) جگه له نه توره تی عه قل و حکمه ت . نه م ئازادی یه به و مانایه نابیت ته فسیر بکردی وه که نه وه ی جوړیکه له مۆله ت ، جوړیک له به ره لایه تی، واته مافی گوتنی هه رشتیک که که سیک دل ی بخوازی، نه مه مانای له ناو چونی ستانداردی عه قلی یه و عه ینی فه وزه ویه ته و نهو عه قلیه ته ش دوزمنی فه وزه ویه ت و فه وزه ویه کانه و فه وزه ویه تیش جگه له وه ی نا - عه قلانی یه پینگه خۆشکه ریشه بۆ به ره لایه تی ئازادی نه کادیمی واته پرکاربوون له هه موو نه رکیک جگه له نه رکی عه قلی و لیکۆلینه وه ی سیستمانیک و ئیلترام به حه قیقه ته وه . له لایه کی دیکه وه زانکو ویرای

په يوه ندى به کومه لگاو ده ولته ونه ته وه يه کى تاييه ته وه، نامانجى زانکو
 مروځايه تى يه، واته مروځايه تى به شيکه له جه وه رى زانکو: که واته زانکو په يامى کى
 گه ردوونى يه وه ره نه م په يامه شه که ناوى زانکو ته عبيرى ليد ه کا، کوى مه عريفه .
 زانکو نه و کاته خزمه تى کومه لگاو مروځايه تى ده کا که جه غده سهر داهيتانى عه قل
 بکا نه ک خزمه تکردي ئايد يو لوزيا. ليړه وه زور به کورتى ده توانين بلتين که زانکو
 به سى نه رک ه ل ده ستى که کارىک ده کا سته مکارى مه حال بيت:

۱- ليکولينه وهى زانستى و فکرى وعه قلى

۲- په روه رده کردن و پرؤسه ي فير کردن

۳- دروست کردنى ها ونيشتمانيه کى چاک که له بىرى کيشه کانى کومه لدايت، واته
 دروست کردنى کاراکته رىک که مه حاله سته مکارى قبول بکاو بتوانى له ژير سايه
 سته مکاريدا بژى و مه حاله سته مکارى له سهر يه وه هيچ شتيک بينا بکا. ليړه وه
 په روه رده ي ليبرال و زانکو نه وه وکاره ن که له ريگيانه وه ئيمه ده توانين نه و باز نه يه
 بشکينين که چهندين سه ده يه ئيمه تييدا قه تيس ماوين که باز نه ي سته مکارى يه.

په راویزه کان

په راویزی پېشه کی :

- ۱- شتراوس، دهریاره ی سته مکاری، لاپه ره: ۲۳ Leo Strauss ، on tyranny
- ۲- بهرنامه مان بوو به درېژی قسه له سر نه م دووشاره بکه ی، به لام نه مه بو بونه یه کی هله ده گرین.
- ۳- پروانه سیوسیدس، میژووی جهنگی پینیپلژیان، لاپه ره ۱۳.
Thucydides , History of Pelonnesian War
- ۴- په یوه ندی فله سه فو ره گه ز به شیکه له نامه ی دکتورا که م که به نیازم له ناینده دا به زمانی کوردی قسه ی له سر بکه م.

په راویزی به ندی یه که م:

- ۱- نه م تیخته سته مان له م کتیبه وه کردوه به کوردی Leo Strouss, On Tyranny.
- ۲- له زمانی ټینگلیزیدا (private) به کومه لیک مانا دیت، له وانه که سی (private) نه وکه سه یه که له بواری مه دهنی و گشتیدا کارناکات واتا کار بومیری ناکات، به مانایه کی دی سه ربه خو یه تی، نیمه لیړه دا که سی تاییه ت به کارده هینین. بو نه م مه به سته .
- ۳- نه رخون حاکمی یه که م له نه سینای کوندا.
- ۴- پروانه دهریاره ی سته مکاری، شتراوس.
- ۵- پروانه فینومینولوژیای روح، هیغل Hegel Phenominology of Mind
- ۶- پروانه گووتاره کان، میکافیلی .Machiavelli, The Discourses

پهراويزی بهندی دووهم:

- ۱- بېروانه ميژووی جهنگی پېنيپلزيان.
- ۲- R.Sealey , A History of The Greek City state.
- سيلي، ميژووی دهولت شاری يونانی، لاپه په ۵۷.
- ۳- A. Andrewes, The Creek Tyrants.
- نهنديوس، سته مکاره کانی يونان، لاپه په ۲۱.
- ۴- نفلاتون، کومار Plato, The Republic
- به شه کانی ۴۳۵c - ۴۳۵b - ۴۴۳ a - c, ۴۴۴
- ۵- هه مان سهرچاوه، به شه کانی ۴۳۳a - ۴۳۳ a
- ۶- هه مان سهرچاوه به شی ۴۴۳ d ..
- ۷- دايه لوگی گورگياس، نفلاتون، به شه کانی ۴۷۷a - ۴۷۸b Gorgias, Plato.
- ۸- کومار، به شی ۵۴۴ e
- ۹- کومار، ۵۵۵b۳ - ۵۶۲ a۳
- ۱۰- کومار، ۵۵۷ a ۴ - ۵
- ۱۱- کومار، ۵۷۱a
- ۱۲- کومار، ۵۶۵d
- ۱۳- گورگياس، ۴۶۹c
- ۱۴- کومار، ۵۷۳۰ - c
- ۱۵- کومار، ۵۷۹ c - d

پهراويزی بهندی سي ههم:

- ۱- سياست، نهرستق ۱۲۵۳ a Aristotle, The Politics
- ۲- سياست ۱۲۵۳ a ۷
- ۳- سياست ۷ - ۱۲۵۲۰۱
- ۴- سياست ۱۵ b ۱۲۵۲
- ۵- سياست ۱۷ a ۱۲۹۵ ۱ ۱۲۹۵a
- ۶- ميتافيزيك، نهرستق ۱۲ b ۱۰۲۷ Aristotle, Metaphysics, Book1
- ۷- ميتافيزيك ۳۰ ۲۳ a ۱۹۹
- ۸- نه خلای نیکوماخی ۲۰ ۱۰۹۴ a ۱

۹- ئەخلاقى نىكۇماخى b6 ۱۰ a ۱۰۹۷.

۱۰- شارو ئىنسان لاپەرە ۳۰، Leo Strauss, The city and Man،

۱۱- سىياسەت ۲۷ b ۱۲۶۳.

۱۲- سىياسەت ۲۹ a ۱۲۸۰ ۱۱ b ۱۲۸۰.

۱۳- سىياسەت ۳۹ a ۱۲۵۵ ۳۲.

۱۴- سىياسەت ۳۱ a ۱۲۶۲ ۲۵.

۱۵- سىياسەت ۱۴ b ۱۲۶۲ ۷.

۱۶- ئەخلاقى نىكۇماخى ۲۷ a ۱۰۹.

۱۷، ۱۸- بېروانە ئەم بەشانە: سىياسەت، ۳۷ b ۱۲۸۶ ۲ b ۴۱۶۱۲۸۹ ۱۶

۱۳ a ۱۲۶۷. رەوان بېژى، ۲۴ a ۱۳۴۱.

۱۹، ۲۰- بېروانە ئەم بەشانە: سىياسەت ۳۰ b ۱۴۱۴ ۳۲ ۲۵ b ۱۳۱۹ ۳۲ ۳۵

a ۱۲۸۷ ۱۴ a ۱۳۱۳ ۱۲۶۷. رەوانبېژى ۳۱ a ۱۳۶۶.

۲۱- سىياسەت ۲۲ a ۱۲۷۵.

۲۲- سىياسەت ۲۲ b - b ۱۲۷۵.

۲۳- سىياسەت ۲۵ b ۱۲۵۷، ۱۲ a ۱۲۵۸.

۲۴ سىياسەت ۳۵ b ۱۲۳.

۲۵- ئەخلاقى نىكۇماخى ۲۴۰۱۱۴.

۲۶- ئەخلاقى نىكۇماخى ۲۶۷ p ۲۱ b ۱۱۵۷.

پەراۋىزى بەندى چوارەم:

۱- رۇخى ياساكان، كىتېبى يەكەم، بەشى يەكەم سىيەم.

۲- رۇخى ياساكان، كىتېبى يەكەم، بەشى دووھم، ۱-۳، بېرگەي ۱۱.

۳- رۇخى ياساكان، كىتېبى يەكەم، بېرگەي ۱۱۱.

۴- نامە فارسى يەكان، نامەى ژمارە L XXX.

۵- نامە فارسى يەكان، نامەى C11.

۶- نامە فارسى يەكان، نامەى LXXX.

۷- رۇخى ياساكان، بېرگەي ۱۱۱، بەشى يەكەم دووھم.

۸- رۇخى ياساكان، كىتېبى دووھم، بەشى يەكەم.

۹- ئەرستو، كىتېبى سىياسەت، ۲۰ b ۱۲۹۵.

- ۱۰- رۆحی یاساکان، کتیبی سیّیه، به شی سیّیه، برگه‌ی هشت کتیبی VIII، به شی سیّیه-برگه‌ی دوانزه.
- ۱۱- رۆحی یاساکان، ۱۴ X.
- ۱۲- رۆحی یاساکان، به شی دووه، کتیبی چواره، به شی VIII، برگه‌ی هه‌شته، ۲۱.
- ۱۳- ئیرنست بیرکەر، ئەفلاتوون و ئەرستو، لاپه‌ره، ۱۳.
- ۱۴- بۆ زیاتر زانیاری بپروانه :
- The Growth of Political Thought in The West from the Greeks to the End of the Middle Ages.
- ۱۵- The Elements, T. Hobbes.
- ۱۶- رۆحی یاساکان، کتیبی پینجه، به ندی چواره، به شی یه‌که‌م / برگه‌ی ۵۹.
- ۱۷- Considerations on the causes of the Grateress.
- ۱۸- رۆحی یاساکان، کتیبی سیّیه، به شی نۆیه، برگه‌ی ۱۲۰۶.
- ۱۹- نامه فارسی‌یه‌کان، نامه‌ی ۶۲.

په‌راویز: به‌ندی پینجه‌م:

- ۱- له‌ هاوینی ۲۰۰۱ کارم له‌سه‌ر ئەم باسه‌ کردووه، به‌لام دوا‌ی یازده‌ی ئەیلول دیاره‌ ده‌توانین ته‌فسیری‌ترمان بۆ ئەمریکا هه‌بیت، وولاتیک که‌ خاوه‌نی وه‌زاره‌تیک بیت به‌ناوی وه‌زاره‌تی ئاسایشی نه‌ته‌وه‌یی که‌ ۲۷۰ هه‌زار کارمه‌ندی هه‌بیت و بودجه‌ی سالانه‌ی ۴۴ بلیۆن دۆلار بیت ئەسته‌مه‌ بتوانین ته‌نیا پێی بلێین سته‌مکاریه‌کی نه‌رم و نیا به‌لکو راسته‌ره‌ پێی بلێین سته‌مکاری به‌مانای وشه‌.
- ۲- توکیوفیل، دیموکراسی له‌ ئەمه‌ریکا، به‌رگی یه‌که‌م / لاپه‌ره ۹-۱۰.
- Democracy In America, Vol 1. P9-10.
- ۳- توکیوفیل، رژیمی کۆن، لاپه‌ره ۱۶۹.
- Ancien Regime. P169.
- ۴- ئەن ئیقتیباسه‌ له‌م کتیبه‌وه‌ وه‌رگیراوه‌: مارتن تۆرنیل: بۆدلیر، لاپه‌ره ۲۳۴.
- Martin, Turnell. Baudelaire, p234.
- ۵- فرانک مانیویل. جیهانه‌ نوێکه‌ی سان سیمۆن. لاپه‌ره ۲۸۴.
- Franke. E. Manuel. P284.

- ۶- دیموکراسی له ئەمریکا، بەرگی دووهم، لاپەرە ۱۴۹.
- ۷- دیموکراسی له ئەمریکا، بەرگی دووهم، لاپەرە ۳۴۷.
- ۸- دیموکراسی له ئەمریکا، بەرگی یەکەم، لاپەرە ۹۴.
- ۹- دیموکراسی له ئەمریکا، بەرگی دووهم، لاپەرە ۳۳۰.
- ۱۰- دیموکراسی له ئەمریکا، بەرگی یەکەم، لاپەرە ۳۴۰.
- ۱۱- دیموکراسی له ئەمریکا، بەرگی دووهم، لاپەرە ۳۳۶.
- ۱۲- دیموکراسی له ئەمریکا، بەرگی یەکەم، لاپەرە ۲۶۵.
- ۱۳- دیموکراسی له ئەمریکا، بەرگی یەکەم، لاپەرە ۲۷.
- ۱۴- دیموکراسی له ئەمریکا، بەرگی یەکەم، لاپەرە ۲۷۳.
- ۱۵- دیموکراسی له ئەمریکا، بەرگی یەکەم، لاپەرە ۷۳-۷۴.
- ۱۶- دیموکراسی له ئەمریکا، بەرگی یەکەم، لاپەرە ۲۷۴-۲۷۵.
- ۱۷- دیموکراسی له ئەمریکا، بەرگی دووهم، لاپەرە ۳۳۶.
- ۱۸- دیموکراسی له ئەمریکا، بەرگی دووهم، لاپەرە ۳۱۱.
- ۱۹- توکیوفیل، نامە ھەلبژێردراوەکان دەربارەی سیاسەت و کۆمەڵگا، لاپەرە ۳۷۶.

Tocqueville, Selected Letters.. p.376

- ۲۰- دیموکراسی له ئەمریکا، بەرگی دووهم، لاپەرە ۳۳۷.
- ۲۱- دیموکراسی له ئەمریکا، بەرگی دووهم، لاپەرە ۱۱۶.

پەراویز بەندی شەشەم

- ۱- یەکەمین پێشەکی (سالی ۱۹۵۰) بۆ کتیی "ئەسلەکانی تۆتالیتاریانیزم"

Arendt, Origins of Totalitarianism. P VII.

۲- لێرەدا رووبەرووی گروگرفتیک دەبینەوێ ئەویش نەبوونی مقابلی کوردی بۆ ئەم دوو زاراوەیە لە کوردیدا، ئێمە بۆ (labour) و (work) تەنیا کاریا ئیش بەکار دەهێنین بەلام لای ئارنێنت ئەم دوو زاراوەیە زۆر جیاوازن و ئەم جیاوازیەش جەوهەری بۆچوونەکی ئەو کەواتە ناتوانین تیکەلیان بکەین لەبەر ئەوە من لێرەدا رەنج بۆ (labour) بەکار دەهێنم و کاریش بۆ (Work).

- ۳- ئەرستۆ، سیاسەت، کتیی یەکەم، بەشی دووهم.

Arstotle, politics, 1.2

۴- ئارىنت، ھەلومەرجى ئىنسان، لاپەرە ۳۰.

The Human Condition. P30.

۵- ھەلومەرجى ئىنسان، لاپەرە ۲۸.

۶- ئەرستو، ئەخلاق، كىتەبى دووھەم، A. ۴.

Ethics, II, 40 A.

۷- ھەلومەرجى ئىنسان، لاپەرە ۱۳۴.

۸- ھەلومەرجى ئىنسان، لاپەرە ۱۳۹.

۹- ھەلومەرجى ئىنسان، لاپەرە ۱۷۶.

۱۰- ھەلومەرجى ئىنسان، لاپەرە ۲۳۷.

۱۱- ھەلومەرجى ئىنسان، لاپەرە ۲۶۹.

۱۲- ھەلومەرجى ئىنسان، لاپەرە ۳۲۲.

۱۳- ئەسلەكانى تۆتالىتارىيانىزم، لاپەرە ۴۷۵.

۱۴- بېروانە ووتارى "دروست كردن و تىرۆر" لە كىتەبى (ووتارەكان دەربارەى

تىگەيشتن: ۱۹۳۰-۱۹۵۴)، لاپەرە، ۳۰۲.

۱۵- ئەسلەكانى تۆتالىتارىيانىزم، لاپەرە ۴۳۰-۴۳۱.

۱۶- ئەسلەكانى تۆتالىتارىيانىزم، لاپەرە ۶.

۱۷- ئىرىك فۆگلەين لە نامەيەكيدا بۆ لىۆشترانس دەربارەى كىتەبەكەى كارل

پۆپەر (كۆمەلگەى كراو و دوژمنەكانى) دەلەت: بەينى خۆمان بىت لە ھەموو ژياندا
كىتەبى ئاوا سەخىفە نەخویندۆتەو.

Faith and political philosophy.

۱۹- ئەسلەكانى تۆتالىتارىيانىزم، لاپەرە ۴۵۷.

۲۰- ئایدیۆلۇژىيە ئەلمانى، ماركس، لاپەرە ۱۳-۱۵.

Marx. The German Ideology p13-15

۲۱- ئایدیۆلۇژىيە ۋىتۇبىيە، لاپەرە ۵۹.

Ideology and Utopia p59.

۲۲- ۋىلەم دېلنى، لە كىتەبى "گفت و گوى كۆتايى ھاتنى ئایدیۆلۇژى". ئامادە كەردنى

چەين واتمان. لاپەرە ۲۹۵.

William Delany. P295.

۲۳- ئەسلەكانى تۆتالىتارىيانىزم، لاپەرە ۴۶۹.

۲۴- ئەسلەكانى تۆتالىتارىيانىزم، لاپەرە ۴۶۹.

پهراويزی بهندی جهوتهم:

۱-

torino da felter and

Other Humanist Educators.

دهرباره لیکنینه وهی لیبرالی، فیترگیتو، لاپه ره ۱۰۲.

۲-

What is liberal Education? In Liberalism Ancient and Modern

پهروه ردهی لیبرال چییه؟ لاپه ره ۳۰.

۳- نه فلاتوون، یاساکان، ۶۴۴a ۶۴۲ b.

Plato, The Laws

۴- گوزگیاس، ۴۵۸۹.

۵- عوزر خوایی، نه فلاتوون، ۳۸۹

Plato, Apology

۶- Ovale: وسیط الوحی، کاهن له یونانی کوندا. وه حی نیلامی له ریئی

کاهنه وه، نه و باوه پهی که خداکان له ریگای کاهنه وه وه لامی پرسیاره کان ده ده نه وه.

۷- نه رستو، نه خلاقی نیکوماخی، ۱۴-۹ a ۱۱۱۳.

۸- هه مان سه رچاوه، ۲ ۲۱ b ۱۱۰۶.

۹-

Philosophical Writings of Descartes Vol 1

نوو سیننه فله سفیه کانی دیکارت. لاپه ره ۱۳.

۱۰- هه مان سه رچاوه، لاپه ره ۱۴.

۱۱- هه مان سه رچاوه، لاپه ره ۱۳.

۱۲- هه مان سه رچاوه، لاپه ره ۱۳۲.

۱۳-

J.J. Rousseau. The first and Second Discourses

جان جاک روسو، یه که مین و دووه مین گووتار.

۱۴-

J.J Rousseau. Emile, or on Education.

جان جاک روسو، نیمیلی یان له سه رپه روه رده.

References:

- Aristotle. 1941. The Basic Works of Aristotle. Edited and with an introduction
by Richard McKeon. New York: Random House.
- , 1976. Ethics. Translated by J.A.K. Thomson. London: Penguin
Books.
- , 1981. The Politics. Translated by T. A. Sinclair; revised and re-
presented by Trevor J. Saunders. London: Penguin Books.
- Arendt, Hanna. 1958. The Origins of Totalitarianism. New York, London: A
Harvest-HBG Books.
- , 1958. The Human Condition. Chicago: University of
Chicago Press.
- , 1994. Essays in Understanding, 1930-1954. Edited by Jerome
Kohn. New York: Harcourt, Brace & Co.
- Hegel, G.W.F. 1967. The Phenomenology of Mind. Translated, with an
introduction and notes by J. B. Baillie. New York: Harper Torch Books.
- Hobbes Thomas 1928. The Elements of Law, Natural and Politic. Cambridge,
Eng., U. P.
- Machiavelli, Niccolo. 1950. The Prince and the Discourses. New York: The
Modern Library.
- Manuel, Frank Edward. 1956. The New World of Henri Saint-Simon.
Cambridge: Harvard University Press.
- Mannheim, Karl. 1936. Ideology and Utopia; an introduction to the sociology
of knowledge. London, K. Paul, Trench, Trubner & co., ltd.; New York,
Harcourt, Brace and company.
- Marx, Karl. 1965. The German Ideology. London: Lawrence.

- McIlwain, Charles Howard. 1932. *The growth of political thought in the West from the Greeks to the End of the Middle Ages*. New York: Macmillan.
- Montesquieu. 1734. *Considerations on the Causes of the Greatness of the Romans and their Decline*. Translated, with Notes and an Introduction by David Lowenthal. New York: The Free Press.
- , 1973. *Persian Letters*. Translated with an introduction and notes by C.J Betts. London: Penguin Books.
- , 1994. *The Spirit of the Laws*. Translated and Edited by Anne M. Cohler, Basia Miller, and Harold Stone. New York: Cambridge University Press.
- Plato. 1992. *The Republic of Plato*. Translated with Notes, an interpretive essay, and a new introduction by Allan Bloom. USA: Basic Books.
- , 1997. *Plato Complete Works*. Edited by John M. Cooper. Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Rousseau, Jean-Jacques. 1967. *The Social Contract and Discourse on the Origin of Inequality*. New York: Pocket Books.
- Sealey, Raphael. 1976. *A history of the Greek city states, ca. 700-338 B.C.* Berkeley: University of California Press.
- Strauss, Leo. 1964. *The City and Man*. Chicago: Rand McNally.
- , 1991. *On Tyranny*. Edited by Victor Gourevitch and Michael S. Roth. New York: The Free Press.
- , 1993. *Faith and political philosophy: the correspondence between Leo Strauss and Eric Voegelin, 1934-1964*. Translated and edited by Peter Emberley and Barry Cooper. USA: Pennsylvania State University Press.
- Thucydides. 1972. *History Of the Peloponnesian War*. London: Penguin Books.
- Tocqueville, Alexis de. 1945. *Democracy in America*. Vol 1,2. New York: Vintage Books.
- , 1955
by Stuart Gilbert. Garden City, N.Y: Doubleday.

-----, 1985. Selected letters on politics and society. Edited by Roger Boesche . Translated by James Toupin and Roger Boesche. Berkeley: University of California Press.

Turnell, Martin. 1953. Baudelaire: a Study of His Poetry. London: Hamilton.

Waxman I. Chaim, ed. 1968. The End of Ideology Debate New York: Funk & Wagnalls.

سوپاس و پيڙانين

سوپاس و پيڙانينيكي زور بۆ به پيڙان كاك سيروان ئه نوهر و
كاك هونهر وههبي و كاك فهتاحي هاوپي كه دلسوزانه ههولي
جيديان دا له چاپكردني ئه م به رهه مه دا، هيوادارم نمونه يان زور
بيت.

فاروق رهفيق

